

# NIIN & NÄIN

filosofinen aikakauslehti nro 98 syksy 3/2018

## Pääkirjoitus

3 Antti Salminen

## n & n -haastattelu

7 Harri Mäcklin, **Alphonso Lingis**  
fenomenologian nykyisyydestä ja  
taiteen voimista

## Ulkomaailman kirjeenvaihtajat


13 Ilse Aichinger, **Peilitarina**

## Aika

19 Mikko Pelttari, **Antroposeenin merkitykset**

29 Elvira Groza, **Eliade pyhän ajallisuudesta**

37 Mikko Mankinen,

**Georges Perecin aikapommit** 

47 Helinä Ääri, **Vanmechelen**  
**kosmopoliittikanojen ajankohtaisuudesta**

53 Johan L. Pii, **Meri, ajallisuus, työ**

65 Juho Rantala, **Einsteinin ja Bergsonin**  
**kiista ajan luonteesta**

74 Pauli Tapio, **Viisi tapaa olla**

## Artikkeli

77 Minna Santaoja & Mari Niva,  
**Hyönteissyönnin filosofia** 

## Essee

89 Ville Lähde, **Saatteeksi**

90 Chuck Dyke, **Carson & Latour**

## Kolumni

98 Saara Hacklin, **Nykytaiteen nykyisyydestä**

## Elokuvat

100 Tytti Rantanen, **Festivaalin politiikka**

102 Tytti Rantanen, **Bulle Ogierin Sodankylässä**

105 Marja Pallassalo, **Oberhausenin**  
**lyhytelokuvajuhlan kokeellisuudet**

## Otteita ajasta

111 Jouni Avelin, **Pääoman alkua lukemassa**

113 Karoliina Sjö, **Rasismien kirjalliset rajat**

115 Anna Huhtala, **Kevät 1918 keväällä 2018 –**  
**historiaa vai ei?**

118 Maria Valkama,

**Ensyklopedistisen Hegelin äärellä**

123 Mika Pekkola, **Marxia päivittämässä**

125 Sauli Havu, Arto Laitinen & Arvi Särkelä,

**Emmanuel Renault, osallistuva intellektuelli**

## Kirjat

130 Tommi Kakko, **Pihlströmin negatiivisen**  
**ajattelun puolustus**

132 Juha Raipola, **Lyytikäinen Krohnista**

134 Päivi Mehtonen, **Suomalainen utopia Alaskassa**

136 Kai Ekholm, **Neuvonen & sananvapaus**

138 Tytti Rantanen, **Lispectorin opissa**

## Verkkoartikkelit



Juho Rantala, **Työstäkieltäytyjäliiton tapaus**

› Lue lisää: [www.netn.fi/lehti/niin-nain-318](http://www.netn.fi/lehti/niin-nain-318)



# NIIN & NÄIN

**OSOITE** *niin & näin* – filosofinen aikakauslehti  
PL 730, 33101 Tampere

## PÄÄTOIMITTAJAT

Jaakko Belt, jaakko.belt@gmail.com  
Anna Ovaska, anna.ovaska@gmail.com  
Tytti Rantanen, tytti.p.rantanen@gmail.com  
Antti Salminen, anttiee@gmail.com  
paatoimittaja@netn.fi

## TOIMINNANJOHTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

## ARTIKKELITOIMITTAJA

Ville Lähde, ville.lahde@villelahde.fi

## KIRJA-ARVOSTELUT

Essi Syren, arviot@netn.fi

## TOIMITTAJAT

Reetta Eirinen, reetta.eirinen@gmail.com, Jarkko Halkonen, halkonen.jarkko@gmail.com, Tapani Kilpeläinen, tapani.kilpelainen@gmail.com, Kaisa Kortekallio, kaisa.kortekallio@helsinki.fi, Risto Koskensilta, risto.koskensilta@gmail.com, Jukka Mikkonen, jumikkon@gmail.com, Asko Nivala, aeniva@icloud.com, Juho Rantala, juho.rantala85@gmail.com, Antti Salminen, anttiee@gmail.com, Maria Salminen, johan.ludwig.pii@gmail.com, Pii Telakivi, pii.telakivi@gmail.com, Tuukka Tomperi, tuukka.tomperi@gmail.com, Tere Vadén, tere@kapsi.fi

## AJANKOHTAISTOIMITUS

Elina Halttunen-Riikonen, elina.halttunen-riikonen@gmail.com  
Noora Tienaho, noora.tienaho@gmail.com  
ajankohtaista@netn.fi

## KUVATOIMITUS

Jaakko Belt, Anna Ovaska & Antti Salminen

## ULKOASU

Mirkka Hietanen, mirkka.hietanen@gmail.com

## TOIMITUSNEUVOSTO

Marke Ahonen, Antti Arnkil, Saara Hacklin, Kaisa Heinlahti, Ilona Hongisto, Julian Honkasalo, Hannele Huhtala, Hanna Hyvönen, Kaisa Häkkinen, Jaakko Hämeen-Anttila, Nora Hämäläinen, Antti Immonen, Olli-Jukka Jokisaari, Kimmo Jylhä, Tommi Kakko, Maija Kallinen, Sari Kivistö, Petri Koikkalainen, Riitta Koikkalainen, Katve-Kaisa Konturi, Inkeri Koskinen, Camilla Kronqvist, Olli Lagerspetz, Arto Laitinen, Kaisa Luoma, Yrsa Neuman, Emilia Palonen, Mikko Pelttari, Sami Pihlström, Olli Pyyhtinen, Juuso Rahkola, Martina Reuter, H. K. Riikonen, Markku Roinila, Petri Räsänen, Sami Syrjämäki, Milla Tiainen, Jarkko S. Tuusvuori ja Milla Törmä

## TILAUKSET

Kestotilaus 12 kk 48 euroa, ulkomaille 52 euroa. Välittäjän kautta lisämaksu. Kestotilaus jatkuu uudistamatta, kunnes tilaaja sanoo irti tilauksensa tai muuttaa sen määräaikaiseksi. Määräaikaistilaus

52 euroa. **niin & näin** ilmestyy neljä kertaa vuodessa.

## TILAUS- JA OSOITE ASIAT

040-721 48 91, tilaukset@netn.fi

## ILMOITUKSET

Jukka Kangasniemi, ilmoitukset@netn.fi, 040-721 48 91

**ILMOITUSHINNAT** 1/1 sivu 500 euroa, puoli sivua 300 euroa, 1/4 sivua 200 euroa. Väri-ilmoitus sisäisillä + 20 %. Takasisäkansi 600 euroa, takakansi/etusisäkansi 700 euroa (sis. väri). Hintoihin lisätään ALV 24 %.

**MAKSUT** Osuuspankki 573274-251814

## JULKAISIJA & KUSTANTAJA

Eurooppalaisen filosofian seura ry

**ISSN 1237-1645** (painettu)

**ISSN 2341-5916** (verkkójulkaisu)

## 25. VUOSIKERTA

**PAINOPAikka** Forssa Print

**Kultti ry:n jäsen**

## TÄMÄN NUMERON KIRJOITTAJAT

**Ilse Aichinger**, kirjailija (1921–2016), **Jouni Avelin**, kustannustoimittaja, Turku, **Chuck Dyke** (1938–2018), **Kai Ekholm**, professori, FT, **Elvira Groza**, tutkija, Universitætea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, **Saara Hacklin**, FT, amanuenssi, Nykytaiteen museo Kiasma, **Sauli Havu**, yhteiskuntatieteiden yo., Tampereen yliopisto, **Anna Huhtala**, FM, tohtoriopiskelija, Tampereen yliopisto, **Tommi Kakko**, FT, Helsinki, **Tapani Kilpeläinen**, **Arto Laitinen**, filosofian professori, Tampereen yliopisto, **Ville Lähde**, tutkija, Lempäälä, **Mikko Mankinen**, FM, Ylöjärvi, **Päivi Mehtonen**, riippumaton kirjallisuudentutkija, Tampere, **Harri Mäcklin**, väitöskirjatutkija, Helsingin yliopisto, **Mari Niva**, professori, Helsingin yliopisto, **Marja Pallassalo**, tohtorikoulutettava, Turun yliopisto **Mika Pekkola**, FT, kääntäjä, toimittaja, Helsinki, **Mikko Pelttari**, tiedetoimittaja, Helsinki, **Johan L. Pii**, merimies, **Juha Raipola**, tutkija, Tampereen yliopisto, **Juho Rantala**, väitöskirjatutkija, Tampereen yliopisto, **Tytti Rantanen**, väitöskirjatutkija, päätoimittaja, Helsinki, **Antti Salminen**, Ylöjärvi, **Minna Santaoja**, Tulevaisuuden tutkimuskeskus, Turun yliopisto, **Karoliina Sjö**, FM, tohtorikoulutettava, projektitutkija-koordinaattori, Turun yliopisto, **Arvi Särkelä**, FT, yliassistentti, Luzernin yliopisto, **Pauli Tapio**, runoilija, Jyväskylä, **Maria Valkama**, Hämeenlinna, **Helinä Ääri**, FM, tohtorikoulutettava, kotimainen kirjallisuus, Turun yliopisto

## NIIN & NÄIN

on filosofian ammattilaisten ja amatöörien kohtaamispaikka, monialainen asiantuntija-areena, yhteiskuntakriittinen debattifoorumi ja taidekyläinen kulttuurimaksimi. Vapaaehtoisvoimin toimitettu, poikkeuksellisen laajaan avustajakuntaan luottava ja etenkin muhkeista teemanumeroistaan tunnettu neljännesvuosijulkaisu aloitti 1994.

**Kotisivut:** [www.netn.fi](http://www.netn.fi)

*Tämä lehti on saanut opetus- ja kulttuuriministeriön kulttuurilehtitukea sekä TSV:n kautta teollisen julkaisu toiminnan avustusta, jota opetus- ja kulttuuriministeriö myöntää Veikkauksen tuotoista.*



on vuonna 2002 aloittanut kirjasarja, jossa on tähän mennessä julkaistu yli 100 nidettä. niin & näin -kirjat on Suomen ainoa filosofiaan keskittynyt kustantamo. Sarjassa ilmestyy klassikkokäännöksiä, aikalaisanalyyssejä, ajattelutaito-oppiaineistoja lapsille ja aikuisille sekä esseistikkäa ja muita vapaan filosofisen muodon taidonnytteitä. Kirjasarjan päätoimittaja on Tapani Kilpeläinen.

**Verkkokauppa:** [www.netn.fi/kirjat](http://www.netn.fi/kirjat)



## **www.filosofia.fi**

on suomalainen filosofinen internet-portaali. Se on toiminut 2007 alkaen ajankohtaisen tiedon välittäjänä, yhteydenpitokanavana, tienä verkkofilosofiaan, johdatuksena suomalaisen filosofian historiaan sekä digitaalisena arkistona. Portaali palvelee sekä tutkijoita että laajaa yleisöä. Sen ovat tuottaneet EFS, *niin & näin* sekä Åbo Akademin filosofian oppiaine.

*Filosofia.fi* osana toimii jatkuvasti laajeneva filosofian verkkoensyklopedia *Logos*. Portaali sisältää suomalaisen filosofian historian digitoituja aineistoja sekä kattavan ruotsinkielisen osion. Portaali toimitus pitää myös yllä aktiivista tiedotuspalsta sähköpostilistoinen sekä kaikkeen puuttuvaa filosofian verkkokolokkia.

Portaalin päätoimittajat ovat Yrsa Neuman ja Tuukka Tomperi. Portaalin toimittaja on Elina Halttunen-Riikonen ja *Logos*-ensyklopedian päätoimittaja on Kalle Puolakka.

**www.filosofia.fi**

## NIIN & NÄIN

on myös muuta toimintaa. *niin & näin* -väki on vuosia työskennellyt uuraasti vapaan filosofisen sivistys- ja valistustoiminnan saralla. *niin & näin* järjestää filosofian tutkimuksen ja opetuksen seminaareja sekä filosofisia keskustelu- ja yleisötilaisuuksia. *niin & näin* tekee yhteistyötä Kultin, SFY:n, Feton, muiden kustantajien ja kulttuuritoimijoiden kanssa. *niin & näin* on kalenterivuoden aikana mukana lukuisissa kulttuuritapahtumissa ja monilla kirjamesseilla. *niin & näin* -toiminnasta vastaa Eurooppalaisen filosofian seura (EFS) yhteyspäällikkönään Jukka Kangasniemi. *niin & näin* -toiminnasta saa lisätietoa tällä sivulla ja kotisivuilla olevista osoitteista ja puhelinnumeroista.

ANTTI SALMINEN

**2** 5.7.2018, hieman ennen keskipäivää, Ruotsin ilmavoimien JAS 39 Gripen pommitti metsäpalopesäkettä Taalainmaan Trängsletissä. Videolla operaatio näyttää siistiltä ja näppärältä teknologiselta huippuratkaisulta. Kuin tarvitsisi alleviivata rynnäkköhävittäjällä: Ilmastonmuutosta ei enää torjuta, sitä vastaan joudutaan taistelemaan.

Mutta mitä vastaan silloin oikeastaan taistellaan? Vastuutonta grillaajaa? Kädetöntä ilmastopolitiikkaa? Mukavuudenhalua ja luonnonpelkoa? Aurinkoa ja sadetta ja tuulta? Fossiilisilla polttoaineilla muotoiltua porvarillista itseymmärrystä? Modernin sivilisaation hybristä ja kohtaamatonta varjoa?

\*

On sivilisoitumattomia kulttuureja, mutta ei sivilisaatioita vailla kulttuureja. Jos sivilisaatio on etenkin valmiiksi terminaalivaiheessa, sivilisoitumaton kulttuuri saattaa pystyä tuhoamaan sen pienellä tuurilla ja reippaalla yhteishengellä. Nykymuotoinen globaalin pohjoisen huipentama elämänmuoto nitistää sitä vastoin inhimillisiä ja ei-inhimillisiä kulttuureja täysin oheisvahingossa, koskaan niitä kohtaamatta, hävitykseen nähdäkseen oudon osattomana, jatkamalla jokapäiväistä normaaliaan ja vakuuttamalla omaa erinomaista yleismaailmallisuuttaan. Näin syvä tiedottomuus ja tunnottomuus olisi jokseenkin tragikoomista ellei se olisi sivilisaatiohistoriallinen farssi. Tai Haavikon sanoin (*Runoja matkalla salmen ylitse*, 1973): ”Tämän elämänmuodon yliveritaisuuden myöntäminen/ merkitsisi musertavia velvollisuuksia.”

Näyttää selvältä, että parhaat tieteelliset perusteet eivät nykynormaalia horjuta. Tämänhetkinen tieteel-



linen konsensus on fossiilijäätösubjektin dissensus. Vaikkapa nyt Suomen ilmastopolitiikka vuonna 2018 on katastrofaalisen flegmaattista ja lyhytpinnaisimman talouskasvuunelman ulkopuolella ikiroutaa sulattavaa hulluutta. Planetaariset rajat ovat edelleen oma erillinen huoli-puheen esineensä kerran vaalikaudessa. Edustuksellisessa demokratiassa valtio pystyy näköjään tuhoamaan metsää vaikka sitten hävittäjälaivueella, mutta ei osaa olla teke-mättä sille mitään.

\*

Faktat tiedetään, mutta niitä ei koeta. Kun niitä ei koeta, niitä ei tunneta. Kun niitä ei tunneta, niillä on pelkkä tarkoitus vailla elämää ohjaavaa merkityksellisyyttä. Vailla merkityksellisyyden sitouttavaa kokemusta ihminen kääntyy tuulen mukana, jatkaa yksilöllisten ha-lujensa ja tarpeidensa palvelemista ja on näin askelta lähempänä tyydytystä, jota ei koskaan saavuta.

Faktojen koettumattomuuteen on toki monituisia syitä. Voi olla, että modernisoitumisen hidastuminen todella riitti irrottamaan tiedon kokemuksesta, voi olla, että asiantuntijatiedon instituutioiden äärimmäinen erikoistuminen sai epäilemään perustellun tietämisen uskottavuutta sinänsä. Tai yksinkertaisesti: tietäminen sattuu, koska se miltei väijäämättömästi edellyttää niin yksilöllistä kuin ylyksilöllistäkin muutosta. Tai vielä yksinkertaisemmin: yksilö fossiilijäätösubjektina voi kuvitella olevansa itse ainakin hetkellisesti niin voimakas, että sen ei vain tarvitse välittää, että se voi riuhtoa rajatta, että sillä on varaa mahtaa.

Tai, jälleen, Haavikko lainaten (Julkaisematon, 1990-luku): ”Ihminen ei pysty elämään edellytystensä rajoissa. Hän kutsuu sellaista elämää tilapäiseksi eikä pidä sitä minkään arvoisena. Ja sen mitä ei pidä minkään arvoisena ihminen kohta tuhoaa. Hän ei tahdo luottaa siihen sisäiseen kelloon joka hänessä on ja joka hän on, tietämättään [...]”.

\*

Toisinaan hybrisen pääpesäke paikallistetaan kullois-takin elämäntapaa merkityksellistävien kertomusten puutteeseen ja yhteiskunnallisten suurten narratiivien virttymiseen. Mutta jos kertomuksilla tosiaan olisi täl-lainen peräti metakognitiivinen supervoima, jos inhimil-liset kokemukset tosiaan olisivat solmittu tarinal-lisin loimilangoin näin syvältä, ikuisen rauhan tila olisi jo hyvän aikaa sitten sepitetty Saksassa huolekkaana viran-omaistyönä. Kiitollista kyllä historiallinen todellisuus on yksinkertainen kuin psykoosissa punottu nuotta, jonka monituisuutta pienet kuin suuretkin kertomukset typis-tävät tietoisien surutta. Kertomus ei pelasta siinä missä kartta ei ole alue eikä tulevaisuusskenaario ennusta.

Tästä huolimatta kulttuuri (kaikissa merkityksissään) on kokemuksellisten ytimien moninapaista virtausta, ja noiden fokusten liikkuminen on sivilisaatiolle koh-talokasta niin hyvässä kuin pahassa. Tiede ja päivänpo-

litiikka saavat niistä harvoin otetta ja vaikuttavat niihin useimmiten yksin vahingossa. Kun järki ja arkipolitiikka eivät riitä, apuun huudetaan joko taidetta tai uskontoa, yleensä edelleen jälkimmäistä. Moinen strateginen hyppy edellyttää jo kultivoitunutta epätoivoa, kykyä etsiä jär-jen rajoille ja usein molempia samanaikaisesti. Hyppy taiteen tai uskonnon puoleen on toki spekulatiivinen, ja tämän usein myös hyppääjä ymmärtää. Järjen hy-pyssä jätetään ottamatta loogisia askeleita, eikä siitä siksi ole takeita. Uskontoon ja taiteeseen kääntyvä luottaa edes hetken näistä inhimillisistä kulttuurimuodosteista kenties kummallisimmista löytyvän jonkin pelastavan voiman, jonkin elävöittävän yhteyden mahdollisuuden – tai edes sitten lohtua.

Seuraava, ei-eurooppalainen, ei-fossiilinen rationaa-lisuus vaiko taide uskontona ja uskonto taiteena? Pa-rempia ehdotuksia? Vastauksia on harvoin tarjolla, mikä tarkoittaa, että joudutaan tyytymään ratkaisuihin. On arvattavissa, että planetaarisen hätätilan nimissä ratkaisut ovat jo pelottavan piakkoin karhunosin käytännön te-hokkuuden ja hyödyn sanelemia (vrt. JAS 39 Gripen). On vaikea päättää, onko tällöin tilanne vai sen ratkaisu-yritys vaarallisempi, niin filosofisesti kuin filosofiattakin.

\*

Tässä kiinnostavassa umpikujassa kursailemattoman ih-miskeskeinen ja tuhovoimansa demokratisoinut antro-poseenin korostus on lähinnä vähäänien haudoilla tanssimista. Jos tuota universaalista hyvää tarkoittavaa fos-siilijäätösubjektia ei voi kiittää ylisukupolisesti kestävästä kul-ttuurin kehittämisestä, kenties sen kohtalon suremiseen osallistuminen tekee ihmisestä edes vähän paremman?

Ei tee, tai jos tekee, ainoastaan historiallisen nos-talgian estetisoimassa hehkussa. Näin siksi, että ihminen ei koskaan, hyveellisimmilläänkään, ja kenties vähiten silloin, ollut vain-ihminen ollessaan ihmis-eläintä, ihmis-kasvia, ihmis-kiveä, ihmis-valoa, ihmis-tuulta... kaikkea sitä, mikä koskaan ei olisi voinut olla toisin, mutta mikä luultiin voitavan unohtaa.

Touhukas ja fossiilisista polttoaineista huuruavista talouskasvu-unelmistaan humaltunut ihmis-ihmisaika ei suostu katsomaan historiallisen tilanteen nostamaan pimeään peiliin, ei suostu kohtaamaan väkivaltaista ja pikkumaista varjoaan ja myöntämään, että valtaapitävä nykysivilisaatio on lähes minkä tahansa pitkäjänteisesti merkityksellisen kulttuurin negaatio. Tässä ei ole tie-tenkään mitään uutta. Eikä mitään, mikä sellaisenaan toistuu.

\*

Toisin sanoen: jos nyt tarpeen on, tarpeen on tulla hy-viksi esivanhemmiksi. Mene ja tiedä – voi olla, että esivanhemmiksi-tuleminen on mahdollista vain kulttuu-riin vailla modernia sivilisaatiota, tai siitä huolimatta. Mitä sen puoleen ”hyvä” tässä tarkoittaa, on elävä ky-symys ajan myrskyn hiljaisessa silmässä.

## tämän numeron taiteilijat

### IC-98

Vaikka IC-98:n työskentely on olemuksellisesti käsitteellistä, ryhmä tunnetaan parhaiten animaatioistaan, jotka yhdistelevät klassista piirrosta digitaalisiin tehosteisiin. Töiden pitkän keston maisemakuvaukset peilaavat luonnonhistoriaa inhimilliseen aikajänteeseen ja kutovat myyttisestä, materiaalisesta, faktuaalisesta ja fiktiivisestä avoinrakenteista ja runollista visuaalista kerrontaa.

IC-98:n viimeaikainen työskentely käsittelee ympäristötuhon ja ihmisen jälkeisen maailman tulevaisuuden teemoja. Töiden tunnelma vaihtelee kriisintajun, melankolian, hyväksynnän ja resignoituvan optimismin välillä. Heidän 2010-luvun loppupuolen työskentelynsä suhteutuu posthumanistiseen ajatteluun, joka kokee korvata antroposentrisen maailmankuvan ymmärryksellä elollisen ja elottoman luonnon keskinäisriippuvuuksista.



Kuva: Noora Isoeskieli

### Mira Kankaanranta

Mira Kankaanranta (s. 1983) on Saimaan ammattikorkeakoulusta 2012 valmistunut kuvataiteilija. Hän on kotoisin Torniossa mutta asuu ja työskentelee nykyään Helsingissä.

”Erään näyttelyni vieraskirjaan olin saanut viestin: ’Hyvä, erikoinen näyttely, vähän pelkään’. Hymyilyttää. Mutta minäkin vähän pelkään. Se on yksi syy, miksi maalaan. Ja että elämä olisi jotenkin ymmärrettävämpi ja eheämpi. Ettei se pääni sisällä hajoaisi ja saisin otteen jostain merkityksellisestä. Ja koska tykkään öljyväreiden tuoksusta ja miten se on pehmeää ja sulavaa ja sotkee joka paikan.”



Kuva: Mira Kankaanranta



HARRI MÄCKLIN

# Älä koskaan kieltäydy luentokutsusta

## Alphonso Lingisin haastattelu

Yhdysvaltojen tunnetuimpiin nykyfenomenologeihin lukeutuva Alphonso Lingis (s. 1933) ei ole stereotyyppisen harmaa filosofi: jos hän ei ole tutkimassa uskonnollisia rituaaleja Kaakkois-Aasiassa, hän saattaa olla tanssimassa Rio de Janeiron karnevaalissa, syöttämässä suklaata etiopialaisille paviaaneille tai luennoimassa japanilaisille geishaksi pukeutuneena. Maailmanmatkaajana tunnettu Lingis vieraili keväällä Suomessa, kun hänet kutsuttiin Aalto-yliopistoon pitämään ensimmäinen *Juha Varto Endowed Lecture for Research in Visual Art, Philosophy and Pedagogy* -luento<sup>1</sup>. Tapasimme luennon jälkeisenä päivänä nykytaiteen museo Kiasmassa, joka tuntui asianmukaiselta paikalta haastatella myös Maurice Merleau-Pontyn kääntäjänä ansioitunutta filosofia.

**N**ykyisin teidät tunnetaan yhtenä ni-mekkäimmistä fenomenologian edustajista Yhdysvalloissa. Millainen asema mannermaisella ajattelulla oli uranne alussa, ja miten itse kiinnostuitte fenomenologiasta?

Suoritin jatko-opintoni Leuvenissa, Belgiassa, ja tustuin siellä fenomenologiaan. Lähtöni sinne oli oikeastaan sattumaa – tehdessäni perustutkintoani Chicagossa Loyolan yliopistossa professorini kertoivat, että se voisi olla minulle sopiva paikka. Palattuani Yhdysvaltoihin ensimmäinen opetusvirkeni oli Pittsburghissa Duquesnen yliopistossa. Siellä oli paljon eurooppalaisia tai Euroopassa opiskelleita, ja löysin itseni mannermaisesta yhteisöstä.

Tuolloin, 1960-luvun alkupuolella, mannermainen ajattelu oli vielä pieni liike Yhdysvalloissa, mutta se oli kuitenkin olemassa. Yallessa, New Schoolissa ja Northwestern-yliopistossa oli muutamia ihmisiä, jotka tutkivat fenomenologiaa. Minun yliopistossani oltiin erityisen kiinnostuneita Heideggerista. Lisäksi yliopistossani oli psykologian laitos, jossa otettiin vahvasti vaikutteita fenomenologiasta. Se oli uskoakseni ensimmäinen ja tuolloin kaikkein tärkein fenomenologinen psykologian laitos. Monenlaisia asioita oli käynnistymässä.

Nykyään fenomenologian ja eksistentiaalifilosofian seuraan (Society for Phenomenology and Existential Philosophy, SPEP) kuuluu tuhansia jäseniä. Mannermaisesta ajattelun asema yhdysvaltalaisissa yliopistoissa ei kuitenkaan ole kovin vahva, sillä ihmiset ovat hajaantuneet ympäri maata, ja he saattavat olla laitoksensa ainoita mannermaisista ajattelijoita. Kaiken kaikkiaan ehkä neljästä tai viidestä yliopistosta voi nykyisin saada tutkinnon mannermaisesta filosofiasta. Mutta seuran kokouksissa on mukava nähdä paljon väkeä.

Uranne alkuvaiheissa tulitte tunnetuksi erityisesti Emmanuel Levinasin ja Maurice Merleau-Pontyn teosten kääntäjänä. Miten kiinnostuitte kääntämisestä? Entä miten lähestyitte vaikeiden filosofisten tekstien kääntämistä?

Pian sen jälkeen, kun palasin Leuvenista takaisin Yhdysvaltoihin, Paul Ricoeur vieraili yliopistossani. Kysyin häneltä, mitä Ranskassa tällä hetkellä tapahtuu, ja hän vastasi, että kaikki puhuvat Levinasin tuoreesta kirjasta *Totalité et infini*. Niinpä hankin sen heti käsiini, ja luetuani olin aivan häkeltynyt. Sitten joku yliopistoni painosta pyysi minua kääntämään sen – en täysin muista, miten tämä tapahtui, sillä en tosiaankaan ehdottanut sitä itse – ja niin minulle tarjottiin tarvittavat resurssit käännöksen tekemiseen. Sen jälkeen aloin kääntää Merleau-Pontyn postuumisti julkaistua kirjaa *Le visible et l'invisible*. Kiinnostavaa molempien kirjojen kohdalla oli, että opin aivan valtavasti niitä tehdessäni. Esimerkiksi Merleau-Pontyn kirja koostuu hyvin fragmentaarista muistiinpanoista, ja minun piti keksiä, mitä niissä yritetään sanoa. Levinasin kirjoitustyyli taas on hyvin eksentrisen – ranskaksikin se on hyvin erikoista – joten minun oli tehtävä valtava määrä työtä ymmärtääkseni sitä, ja uskoakseni kehityin ajattelijana käännöstä tehdessäni.

*Totalité et infini* -teosta kääntäessäni epäröin ottaa Levinasiin yhteyttä, sillä olen aina ujoillut ihaillemiäni ihmisten lähestymistä. Tein käännöstä Pariisissa, ja löysin tekstistä neljä tai viisi lausetta, joiden käännöksestä en yksinkertaisesti ollut varma. Niinpä päätin kirjoittaa Levinasille kirjeen. Halusin häiritä häntä mahdollisimman vähän, joten lähetin hänelle eräänlaisen monivalintatehtävän, jossa kysyin, tarkoittaa tämä lause tätä vai tuota, ja hän voisi vain rastia oikean ruudun. Laitoin mukaan

jopa vastauskirjekuoren ja postimerkin, jotta hänen ei tarvitsisi vaivautua menemään postitoimistoon. Mutta sitten hän vastasi ja kutsui minut luokseen. Hän oli ihasuttava, aivan ihasuttava ihminen – tavallisessa keskustelussa hän saattoi yhtäkkiä sanoa jotain tavattoman syvälistä, mutta hän ei koskaan tehnyt siitä numeroa vaan kevensi sanomisiaan jollain jiddishistä käännetyllä vitsillä.

Toinen kääntämäni Levinasin kirja, *Autrement qu'être ou au delà de l'essence*, oli ensimmäistäkin hankalampi tapaus. Derrida oli kritisoinut Levinasia, että olemisen käsitettä ei voi kiertää, sillä kaikessa on kyse jonkinlaisesta olemisen tavasta<sup>2</sup>. Niinpä Levinas ryhtyi jääräpääsyyttään kirjoittamaan kirjaa, jossa ei käytetä kertaakaan ”olla”-verbiä. Ranskaksi se onnistuu erilaisilla lauserakenteilla, mutta kääntäessäni huomasin, että samaa ei voi tehdä englanniksi. Niinpä minun oli tuotava ”oleminen” Levinasin tekstiin.

Lähtökohtani kääntämisessä on aina ollut, että lopputuloksen pitäisi olla hyvää englantia. Esimerkiksi John McQuarrien ja Edward Robinsonin käännös Heideggerin *Olemisesta ja ajasta* on hyvin germaaninen. Heidegger halusi kehittää saksaksi uutta filosofian kieltä, ja hän käytti sanoja ja ilmauksia, jotka ovat idiomaattisia saksaksi ja toimivat alkukielellä, mutta jotka kuulostavat englanniksi hirveältä. Esimerkiksi Heideggerin termi *zu-handen* on käännöksessä *ready-to-hand*, mutta eihän se tarkoita englanniksi yhtään mitään. Sitä vastoin meillä on ilmaus *at reach*, joka mielestäni tavoittaa saman kuin Heideggerin termi – että jokin on saatavilla käyttöä varten. Itse olen opetuksessani ja käännöksissäni yrittänyt käyttää sanoja ja ilmauksia, jotka ovat jo olemassa englanniksi, ja niiden avulla tavoitella sitä, mitä alkukielinen teksti hakee takaa. En tiedä, miten hyvin onnistuin tässä Levinasin kanssa – jos nyt palaisin käännöksiin takaisin, tekisin varmasti joitain muutoksia.

**Kirjoissanne käsittelette laajasti eri teemoja, kuten luottamusta, rakkautta, taidetta, fetissejä, väkivaltaa, vieraita kulttuureja ja ruumiillisuutta. Mitä itse pitäisitte ajattelunne keskeisimpinä piirteinä?**

Aloin kirjoittaa omia tekstejäni varsin myöhään, sillä kesti aikaa kerätä riittävästi rohkeutta uskoa, että minulla on jotain omaa sanottavaa. Kaikki lähti siitä, kun minut kutsuttiin puhumaan erääseen suureen Husserl-konferenssiin Kanadaan. Tiesin, että siellä olisivat läsnä kaikki tärkeät Husserl-asiantuntijat Gadamerista lähtien. Aluksi olin kauhuissani, mutta sitten päätin, että jos aion puhua fenomenologiasta oppilaille, tulee minun esitellä ajatuksiani myös vertaisilleni. Päätin, että siitä lähtien vastaisin myöntävästi jokaiseen kutsuun. Tästä päätöksestä olen pitänyt kiinni koko urani ajan. Paras kutsu on sellainen, jossa minua pyydetään puhumaan jostain, mistä en tiedä yhtään mitään. En välttämättä tule sanomaan mitään hyödyllistä, mutta ainakin itse opin jotain.

Näin toimimalla minulle on kerääntynyt vuosien saatossa paljon tekstejä, joita olen sitten aika ajoin koonnut kokoelmiksi. Kaikki kirjani ovat syntyneet esitelmistä ja luennoista, lukuun ottamatta teosta *The Imperative*, jossa on yhtenäinen ajatuskulku alusta loppuun. Niinpä en

voi sanoa, että ajatteluni muodostaisi yhtenäisen polun. Väittäisin kuitenkin, että kaikki, mitä olen tehnyt, on liittynyt tavalla tai toisella fenomenologiaan. Opiskellessani luin Sartrea ja Heideggeria, heidän suuria ideoitaan olemisesta ja ei-mistään, enkä suoraan sanoen kokenut oikein ymmärtäväni, mistä he puhuivat. Sitten aloin ajatella, että jos työstän jotain ilmiötä tarpeeksi kauan, lopulta näen toivottavasti jotain uutta, mitä muut eivät ole nähneet. Pikku hiljaa aloin ymmärtää, että siinä tähän filosofisessa työssä oikeastaan on kysymys.

**Olette tunnettu innokkaana matkailijana, ja erilaiset kulttuurit ovat näkyvästi läsnä teoksisanne. Miten matkailu on vaikuttanut ajatteluunne, tai ajattelunne matkailuun?**

Jollain hyvin perustavanlaatuisella tavalla olen aina halunnut nähdä maailmaa. Usein ihmiset lopulta kylästyvät matkustamiseen, mutta minä en. Uskoisin, että matkailuintoni taustalla on lopulta filosofinen intressi. Aina kun menen uuteen paikkaan, en halua tietää siitä mitään ennen saapumistani. Haluan kokea kohteen ensivaikutelman, sen tunteen että ”vau, miten ihmeellistä!”. Sitten paikan päällä haluan oppia kaiken. Kahmin kirjoja alueen politiikasta, historiasta, taloudesta, kaikesta. Jos minulla ei olisi tällaista filosofista intressiä, katsoisin asioita kuin tavallinen turisti.

Kaikki lähti siitä, kun urani alkuaikoina menin Istanbuliin ja näin ensimmäistä kertaa Hagia Sofian. Mieleeni tuli Heideggerin kuvaus kreikkalaisesta temppelistä. Hänen mukaansa temppeli avaa kreikkalaisten maailman, tuo esiin sen olemuksen. Heideggerin avulla aloin ymmärtää, että Hagia Sofia paljastaa Bysantin maailman, se jopa luo Bysantin maailman. Se on paikka, jossa kokonainen kulttuuri ja ihmisenä olemisen tapa avautuu. Minusta tuntui, että Heidegger auttoi minua ymmärtämään näkemääni syvemmin. Siitä lähtien olen matkustaessani kokenut ymmärtäväni paremmin, mistä ihmisyydessä ja inhimillisessä kokemuksessa on kyse. Näkisin, että matkustamisella ja filosofoinnilla on vastavuoroinen suhde: filosofia vaikuttaa siihen, miten näen maailman, ja maailman näkeminen vaikuttaa filosofiaan. Uskoisin, että matkustaminen on muokannut ajatteluani syvemmin kuin tiedänkään.

**Luennoillanne käytätte usein taustamusiikkia, videoita ja performatiivisia elementtejä. Voisitteko avata ajattelunne esiintymistyylinne takana?**

Se on kehittynyt pikku hiljaa. Aluksi aloin soittaa hieman musiikkia luentojeni alussa ja lopussa, ensiksikin luodakseni sopivan ilmapiirin luennon aiheelle ja toiseksi antaakseni kuulijoille aikaa muotoilla kysymyksiä luennon loputtua. Sitten keksin soittaa musiikkia samaan aikaan kun puhun. Sitten aloin laittaa meikkiä ja pukeutua erilaisiin asuihin. Aluksi pelkäsin, että kaikki tuo olisi vain häiriöksi, sillä en koskaan nähnyt kenenkään muun tekevän samoin. Toisaalta ajattelin, että televisiodokumenteissakin on musiikkia ja kaikenlaista nähtävää.

Esiintymistyylini kannalta erityisen tärkeä tapaus oli kohtaaminen kahden australialaisen vangin kanssa, joita kutsun ”rakkausnarkkareiksi” (*love junkies*)<sup>3</sup>. Vie-





raillessani Australiassa kuulin kahdesta vangista, joita pidettiin telkien takana korkeimman turvallisuusluokan vankilassa. He olivat huumeiden diilaamisesta useasti tuomittuja narkkareita, ja lisäksi he olivat pariskunta.

Toinen heistä oli transnainen nimeltä Cheryl, mutta hänen korjausprosessinsa oli kesken, ja vankilan näkökulmasta hän oli yhä mies. Niinpä tämä nainen saattoi asua poikaystävänsä kanssa vankilassa, jossa kaikki muut olivat miehiä. Kun Cheryl sitten sai vapautuksen ennen puolisoaan, hän käveli suoraan McDonald'siin hajuvesipullo taskussaan ja esitti, että hänellä on taskussaan ase. Cheryl uhkasi myyjää ja sanoi kyseessä olevan ryöstö. Hän halusi kuitenkin vain 50 dollaria ja antoi myyjälle lapun, jossa oli hänen nimensä ja vankilalukunsa. Poliisit tietysti nappasivat hänet nopeasti. Cheryl teki kaiken tämän päästäkseen takaisin vankilaan rakastetunsa luo. He molemmat olivat HIV-positiivisia, joten he olivat tuomittuja. En ollut koskaan kuullut kenenkään rakastavan toista ihmistä niin paljon, että esittäisi tekevänsä ryöstön päästäkseen vankilaan kuolemaan rakastetunsa kanssa. En saanut tarinaa mielestäni.

Matkan jälkeen minut kutsuttiin puhumaan erääseen tapahtumaan, ja käytin tilaisuuden kertoakseni heidän tarinansa. Sitten kerroin sen uudelleen ja uudelleen, ja esitys muuttui joka kerta hieman monimutkaisemmaksi. Kerran mieleeni tuli indonesialainen varjoteatteri, johon olin törmännyt matkoillani. Niinpä pystyimme erääseen tatuointiliikkeeseen pienen näyttämön. Sain kutsuttua kaksi tanssijaa esiintymään alasti kankaan takana samalla kun kerroin tarinaa. He tanssivat aivan fantastisesti – aivan kuin olisivat tanssineet vuosia yhdessä. Ta-

rinan kohdassa, jossa Cheryl vapautuu vankilasta, tanssijat tulivat kankaan takaa, ja me maalasimme heidät pimeässä hohtavilla maaleilla. Seuraavalla kerralla olin itse pukeutunut mustiin ryysyihin, jotta muistuttaisin samalla tapaa varjoa kuin nämä kaksi yhteiskunnan ulkopuolelle joutunutta ihmistä. Lopulta esityksestä alkoi tulla kansainvälinen. Egyptiläinen ystäväni sävelsi siihen musiikin, ja Sasha Trudeau – Pierre Trudeauun poika ja Justin Trudeauun veli – teki taustalle videon. Tästä performanssista tuli minulle kaikkein tärkein, sillä halusin kertoa näiden kuolevien rakastavaisten tarinan. Minusta he olivat maailman tärkeimpiä ihmisiä, sillä he rakastivat toisiaan aivan poikkeuksellisella tavalla. Performatiivinen esiintymistyylini alkoi oikeastaan heistä.

**Matkanne Suomeen liittyy Aalto-yliopiston ensimmäiseen Juba Varto Endowed Lecture -luentosarjaan. Luennossanne puhuitte taiteen kyvystä vaikuttaa meihin. Miksi taide on teistä tärkeää?**

Luennon idea syntyi noin kolme vuotta sitten, kun minua pyydettiin puhumaan tiedostamattomasta Freudin teorioissa. Esitelmään valmistautuessani tulin ajatelleeksi, että jokin Freudin ajattelussa on pielessä. Freudin mukaan luonnontieteet kertovat ulkomaailmasta, mutta kaikki muu – taide mukaan lukien – liittyy ihmisen sisäisyyteen, tiedostamattomiin vietteihin ja tarpeisiin. Minusta tuo ajatus oli kummallinen. Minusta oli selvää, että ainakaan taiteen yhteydessä väite ei pidä paikkaansa, sillä taide kertoo jotain myös ulkomaailmasta. Taiteella on voimaa, se ohjaa meitä, tarttuu meihin, vetää meitä puoleensa ja käskää tulemaan lähelle.

Tämä pätee yleisesti kaikkeen muuhunkin ympäril-

lämme. Minusta tuntuu, että osaamme yhä vähemmän katsoa asioita irrallaan niiden käyttötarkoituksesta. Kun emme enää käytä jotain, heitämme sen pois – tästä on tullut osa kulttuuriamme. Aiemmin esineitä, astioita ja huonekaluja säästettiin sukupolvelta toiselle, ja ne opittiin tuntemaan hyvin. Kävin kerran tapaamassa ystäväni Todtนาbergissa – missä Heideggerilla oli kuuluisa mökkinsä – ja hänellä oli kirstu, josta oli määrä tulla hänen ruumisarkkunsu. Kun äitini isoäidin talo paloi, häntä harmitti erityisesti, että hänen ruumisarkkuunsa tarkoitettut laudat menivät pilalle. Oppiaksemme ymmärtämään, mistä taiteen ontologiassa on kyse, meidän on mielestäni palattava arkipäiväisiin esineisiin ja opittava ymmärtämään, miten ne ohjaavat meitä.

Heidegger esitti, että moderniin ajatteluun kuuluu olennaisesti metafyyinen subjektivismi, jonka mukaan subjekti itse on kaiken merkityksen lähde. Valistusajattelusta lähtien on ylistetty vapaata, täysivaltaista subjektiä, joka luo itselleen ja maailmalleen merkityksen. Minusta meidän tulisi palauttaa ymmärrys siitä, että me tottelemme olioita eikä toisinpäin. Jokapäiväisessä elämässä esineet ja asiat ohjaavat ja käskevät meitä – esimerkiksi tämä lasi tässä kertoo, kuinka sitä tulee käsitellä. Olemme jatkuvasti ympärillämme olevien olioiden ohjaamia. Haluan tarkastella taidetta tässä ontologisessa kontekstissa. Minusta taideteokset voivat tuoda esiin esineisiin ja asioihin liittyviä voimia ja tällä tavoin paljastaa maailmasta jotain, jonka vain taide voi paljastaa, ja jota emme muulla tavoin oppisi ymmärtämään.

**Levinas esittää esseessään *La réalité et son ombre*, että taiteesta nauttiminen on yhtä itsekästä, pelkurimaista ja ilkeää kuin ”pitojen järjestäminen ruton aikaan”, sillä esteettisessä kokemuksesta käänämme selän toisten ihmisten hädälle<sup>4</sup>. Miten vastaisitte Levinasille?**

Levinas haluaa tunkea etiikan kaikkialle. Minusta näin ei voi tehdä. Toki osa taiteesta liittyy poliittisiin tai eettisiin kysymyksiin, mutta iso osa taiteesta ei. Ajattelun taiteesta vähän kuin Nietzsche *Tragedian synnyssä*. Nietzschen mukaan taiteessa on pohjimiltaan kyse osallistavasta kokemuksesta, jossa kokija unohtaa oman itsensä ja ottaa osaa kosmisiin energioiden virtauksiin. Hänelle taide on metafyyisistä lohtua rajallisuutemme ja kuolemamme edessä, sillä taiteessa osallistumme kaiken taustalla olevaan ontologiseen voimaan, joka luo uusia muotoja ja hajottaa vanhoja.

Taiteessa on mielestäni kyse hieman samasta kokemuksesta kuin festivaaleihin osallistumisesta – itse olen kokenut sen voimakkaimmin Rio de Janeiron karnevaalissa ja Papua-Uuden-Guinean Mount Hagen -festivaalissa. Vierailin Brasiliassa Persianlahden sodan aikaan, jolloin maan talous oli katastrofaalisessa kunnossa. Silti tuhannet, kauniisti pukeutuneet ihmiset kokoontuivat päiväkausiksi yhteen tanssimaan riemukkaasti. Se oli ainutlaatuisia. Sanon aina ihmisille, että kerran elämässään heidän tulisi matkustaa katsomaan, miten kauniita ihmiset voivat olla. Taiteen kautta voi kokea samanlaista yhteenkuuluvuutta maailman kanssa. Sellainen kokemus on etiikan tuolla puolen.

## Viitteet

- 1 Aalto-yliopiston taiteiden laitos aloitti *Juba Varto Endowed Lecture* -sarjan kunnianosoituksena Aallon emeritusprofessori Juha Vartolle ja hänen laajalle panokselleen taiteiden, filosofian ja kasvatuksen tutkimuksessa. Sarja jatkuu johtavien kansainvälisten tutkijoiden keväisin pitämällä kutsuluennolla Varton edustaman tutkimusperinteen hengessä.
- 2 Lingis viittaa Derridan esittämään kritiikkiin esseessä ”Violence et métaphysique: Essai sur la pensée d’Emmanuel Levinas”. Julkaistu kahdessa osassa *Revue de Métaphysique et de Morale* -lehdessä

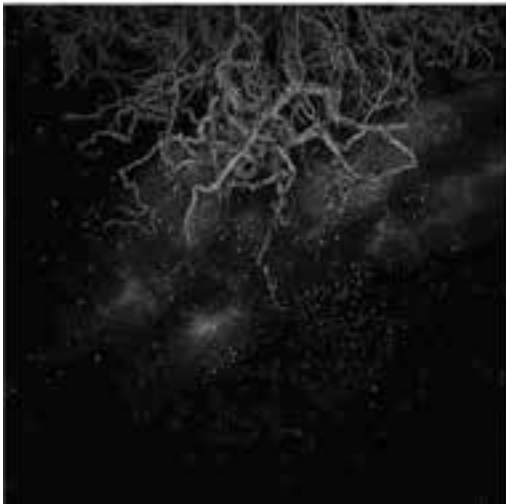
(Vol. 69, No. 3 & 4, 1964) sekä myöhemmin kokonaisena teoksessa *L’écriture et la différence*, 1967.

- 3 Lingis viittaa teoksessa *Aesthetic Subjects* (2003) julkaistuun artikkeliin ”Armed Assaults”, joka on sittemmin julkaistu uudella otsikolla ”Love Junkies” *Performance Research* -lehdessä (Vol. 9, No. 4) sekä teoksessa *Trust* (Lingis 2004, 109–124).
- 4 Levinas 1948, 787.

## Kirjallisuus

Derrida, Jacques, Violence et métaphysique: Essai sur la pensée d’Emmanuel Levinas.

Teoksessa *L’écriture et la différence*. Éditions du Seuil, Paris 1967, 117–228.  
Levinas, Emmanuel, La réalité et son ombre. *Les Temps Modernes*. Vol. 4, No. 38, 1948, 769–789.  
Lingis, Alphonso, *The Imperative*. Indiana University Press, Bloomington 1998.  
Lingis, Alphonso, Armed Assaults. Teoksessa *Aesthetic Subjects*. Toim. Pamela R. Matthews & David McWhirter. University of Minnesota Press, Minneapolis 2003, 28–43.  
Lingis, Alphonso, Love Junkies. *Performance Research*. Vol. 9, No. 4, 2004, 45–53.  
Lingis, Alphonso, *Trust*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2004.

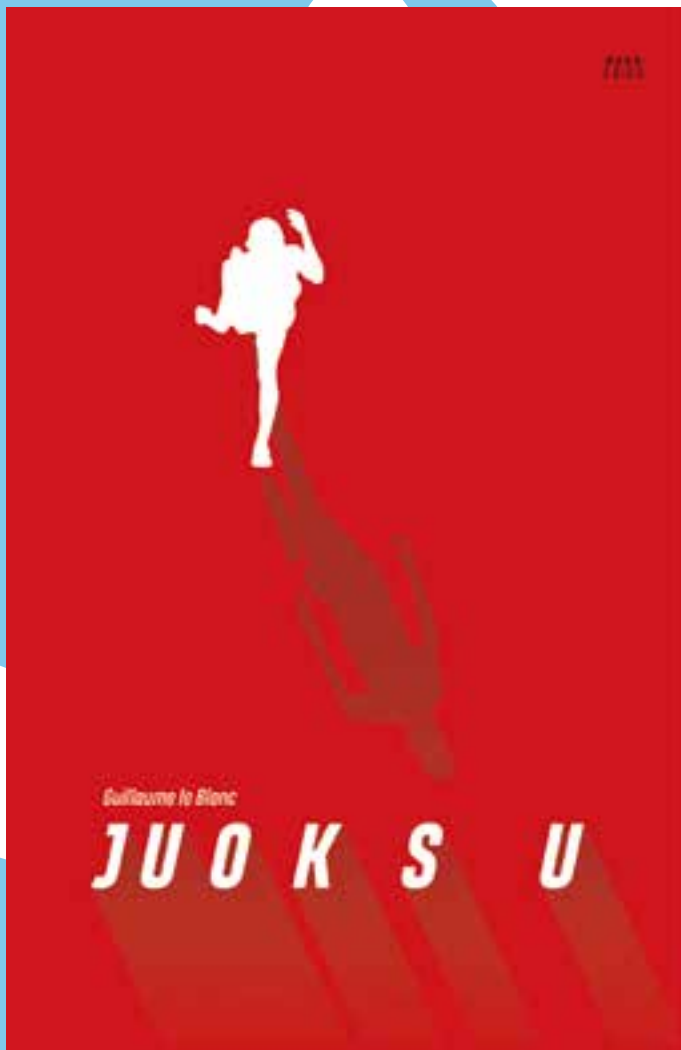




ILSE AICHINGER<sup>1</sup>

# Peilitarina

Ei verkkojulkaisu-oikeutta s.13–16.



# Juokse ja ajattele

Hinta 35 e  
Sähkökirjan  
hinta 27 e

**Tilastonumerot, intervalliharjoitukset ja  
magneettikuvaukset eivät löydä juoksemisen syvintä  
olemusta, sillä juoksemisen ydin on siinä itsessään.**

Guillaume le Blanc  
*Juoksu. Fyysisiä mietiskelyjä*  
(Courir. Méditations physiques, 2012)

Suom. Tapani Kilpeläinen  
181 sivua  
ISBN 978-952-7189-33-7  
Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-34-4

**NIIN & NÄIN**

[www.netn.fi/kirjat](http://www.netn.fi/kirjat)  
040 721 4891



MIKKO PELTTARI

# Mihin uutta aikaa tarvitaan?

**Maaperän pintakerroksessa, ilmakehän hiilessä ja tulevaisuuden fossiileissa on viesti: tovi sitten jokin muuttui ihmiskunnan tekojen vuoksi. Miten planetaarinen murros näkyy yhteiskunnassa, politiikassa ja ihmiskäsityksessä? Mitä *antroposeenin*, uuden ajan, alkaminen merkitsee?**

**T**ällä ja tuolla on maankuoren pinnassa seitinohuesti jotakin outoa. Typen ja hiilen kierrot ovat sekaisin, maassa on ylenmäärin fosforia ja radioaktiivisia nuklideja. Ne voisi havaita miljoonan vuoden päästäkin, jos tuolloin vielä on geologeja. Murros on niin suuri, että se näkyisi kaikkialla maapallolla samanaikaisena planetaarisena siirtymänä. Viime vuosikymmeninä kertyneet maaperän vuosirenkaat merkitsevät muutosta ja murrosta, uuden geologisen epookin eli antroposeenin alkua.

Termin ”antroposeeni” popularisoi 2000-luvun alussa kemian nobelisti Paul Crutzen. Hän ajatteli teollistumisen sysänneen Maan jo 1700-luvun lopulla aikaan, jota määrittää ihmiskunnan ekologinen jalanjälki<sup>1</sup>. Antroposeenin määrittelystä on käyty lähes kaksikymmentä vuotta luonnontieteellistä ja kymmenisen vuotta monialaista akateemista väantöä. Viime vuosina antroposeenista on tullut muotitermi, ja siihen törmää akateemisen erityiskäytön ulkopuolellakin. Uuden ajan mahdollisuuksista tai hybridisistä hirviömäisyyksistä intoilevat ”antroposkeneen” sekaantuneiden tutkijoiden lisäksi toimittajat ja taiteilijat<sup>2</sup>. ”Ihmisen aika” tarjoaa suuren kertomuksen aikana, jolloin niiden piti olla mennyttä. Hakusana ”anthropocene” tuottaa Googlessa lähes kaksi miljoonaa tulosta, kun määrä oli noin neljäsataaviisikymmentätuhatta vuonna 2011<sup>3</sup>.

Oikeastaan alkaa olla toissijaista, päättävätkö geologit joskus julistaa antroposeenin viralliseksi geologiseksi epookiksi<sup>4</sup>. Antroposeenin virallistamista tutkinut antroposeeni-työryhmä päätyi esittämään, että geologinen antroposeeni olisi alkanut noin vuonna 1945, niin sanotun suuren kiihdytyksen, vihreän vallankumouksen, ydinkokeiden ja sodanjälkeisen jälleenrakennuksen myötä<sup>5</sup>. Epookin virallistaminen ei olisi läpihuutojuttu ainakaan vielä, koska geologialle antroposeenia ei oikeastaan ole vielä olemassa. Viime vuosisadan puoliväli on geologista nykyhetkeä. Maaperässä antroposeeni on silkka pintaraapaisu, jonka alla erottuvat selvästi toisistaan holoseenin ja pleistoseenin kerrostumat, ja niiden alla tunnistettavat sarjat plioseenia, mioseenia, ioseenia ja niin edelleen. Aiemmat geologiset aikakaudet, aivan planeetan alkuvaiheita lukuunottamatta, voidaan tavoittaa timanttikairalla, mutta antroposeenista on vasta vihje.

Pelkkä maanperän raaputuksiin perustuva arvaus antroposeeni ei kuitenkaan ole. Sitä määrittävät sedimenttien lisäksi ilmakehän koostumuksen ja ilmaston muutokset, ihmiskunnan aiheuttamat – oletettavat – jäljet fossiilikertymissä sekä tutkimustiedolla perustellut arviot ihmissivilisaation tekojen seurauksista elonkehälle. Geologisten aikakausien jaottelu kuvaa planetaarista historiaa vain hyvin löyhästi, mutta se kuvaa suuria, nopeita muutoksia erityisesti maapallon eliöstölle. Ja juuri sellaisia väestönkasvu, teollistuminen ja fossiilikapitalismi ovat saaneet viime vuosisatoina ja -kymmeninä aikaan<sup>6</sup>.

Arkikäyttöön soluttautuessaan termi on alkanut merkitä hyvin yleisesti ympäristökriisin aikaa. Sen takana on kuitenkin suurempi väite: elämme ihmisen aikaa, joka on laadullisesti eri kuin vielä kotvan aiemmin. Ihminen on saanut tämän peruuttamattoman muutoksen aikaan. Antroposeenia ei voi ymmärtää ilman laajaa luonnontieteellistä apua geologian ulkopuolelta. Sen myötä herää myös kysymyksiä sivilisaation historiasta, ihmisestä ja ihmisenä olemisesta. Jos kerran olemme antroposeenissa, ihmis- ja yhteiskuntatieteet tulevat haasteetuiksi ajattelemaan ihmisen ja ympäristön, luonnon ja kulttuurin suhdetta uusin tavoin ja osin uudenaikaisina. Kysytään, mikä on antroposeenin luonto, kuka oikein on *antropos* ja miten ja mistä yhteiskunnallisista voimista antroposeenin voi ajatella kehkeytyvän. Näihin kysymyksiin ei voi vastata yksin luonnontieteiden pohjalta eikä ottamatta uutta tietoa ympäristön tilasta huomioon ihmistieteissä. Kysymykset nousevat pyrkimyksestä yhdistää ihmiskunnan ja planeetan historiat jonkinlaiseksi poliittiseksi geohistoriaksi<sup>7</sup>.

Antroposeenin esiinnostamat kysymykset eivät ole uusia, mutta tällä kertaa ne on pakottavasti aseteltu luonnosta ja luonnontieteistä käsin. Antroposeeni on suuri asia tietää.

Nykyhetken kaltaisia murreksia tiede on voinut aiemmin seurata vain sedimenteistä, siitepölynäytteistä ja meripihkaan kivettyneistä luista. Tällä kertaa myös murreksen *syyt* ovat läsnä ja arvioitavissa. Siksi antroposeenin synty on samaan aikaan luonnontieteellinen ja ihmistieteellinen ilmiö: se haastaa eliöiden sopeutumisen ympäristöönsä siinä missä edistyksen ja sivilisaation suuret kertomuksetkin.



## Uudet maat, uudet maailmat

Pohjois-Australian alkuperäiskansat ovat kertoneet pitkään ajasta, jolloin mantereen rannikko oli kaukana merellä, Suurella valliriutalla asti. Että saaret olivat kerran olleet mäkiä ja että meri ajoi väkeä koko ajan syvemmälle sisämaahan.<sup>8</sup> Ne ovat muistitietoa siitä, miltä toisella puolella maapalloa tuntui Pohjois-Euroopan vapautuminen mannerjäätiköistä ja massiivisten jääjärvien purkautuminen valtameriin. Kun geologinen epookki viime kerran vaihtui pleistoseenista holoseeniksi, meri nousi Australian rannikolla sellaisella vauhdilla, että se muutti elämää jo yhden sukupolven aikana. Nämä kymmenvuosituhatiset kertomukset ovat mahdollisesti vanhimpia, joita yhä kerrotaan.<sup>9</sup> *Homo sapiens* on kaksisataatuhatta vuotta vanha laji, mutta ihmiskunnan historia, maanviljelys, sivilisaatio, kulttuuri, on pisimmilläänkin jääkauden jälkeistä. Ihmisen historia on holoseenin historiaa.<sup>10</sup>

Meillä pohjolassa ei kerrota tarinoita vetäytyvästä jäädästä tai nousevasta maasta, mutta holoseenin taite on läsnä silmiemme edessä. Moreeniharjut, samansuuntaisten järvien jonot, avokalliot uurteineen, pirunpellot ja siirtolohkareet ovat suomalainen maasto, jonka viime jääkausi mylläsi ikivanhan kallioperän päälle. Kilometrien jääpeitteen alta paljastunut tai valtameren syvyyksiin jäänyt on uusi maailma uutena aikakautena, ja vanhan maailman loppu.

Siirtymä pleistoseenista tasaisen lämpimään holoseeniin oli verraten sulava, vaikka silloin tapahtuikin rajuja aaltoilevia ilmastomuutoksia ja alkoi erityisesti isoja maanisäkkäitä kohdannut sukupuuttoaalto. Se oli toista maata kuin esimerkiksi liitukauden loppu 66 miljoonaa vuotta sitten, kun maapalloa yli sata miljoonaa vuotta hallinneet dinosaurukset kohtasivat loppunsa muutamia pieniä lentäviä lajeja lukuun ottamatta. Liitukauden lopussa kolme neljännessä kaikista lajeista kuoli. Permikauden päätteeksi 252 miljoonaa vuotta sitten lähes kaikki elämä hävisi planeetalta. Permikauden rajujen ilmastomuutosten, tektonisten sattumien, laakiobasalttipurkauksien, merten myrkyttymisten ja ties minkä aikaansaama hävitys kesti vuosimiljoonan ja oli totaalista koskaan. Geologisen ajan merkkipaaluilla on eroja.

Maan historia on jaettu aikakausiin, jotka erottuvat toisistaan erityisesti elämää kohdanneina murroksina ja käänteinä. Toisella ajalla elämän ehdot ovat olleet toisenlaiset. Näiden siirtymien ajan evoluutio lakkaa suomasta suojaa, ekosysteemit hakeutuvat uusiin tasapainopisteisiinsä, lajit sopeutuvat, menestyvät, muuttavat, muuttuvat tai alkavat hitaan hiipumisensa sukupuuttoon. Tätä kaikkea tapahtuu aina, mutta joinain aikoina elonkehä – tai antroposeenin sanastossa *maapallojärjestelmä* – ajautuu tilaan, jossa eliöiden, ilmakehän, maaperän ja merten vuorovaikutukset ja takaisinkytkennät saavat aikaan laajan muutoksen ympäristössä. Murros voi lähteä käyntiin monesta syystä: tulivuorenpurkaukset, asteroiditörmäykset, maan akselin heilahdukset, auringon aktiivisuus tai vaikka ekosysteemejä yli rajojensa ajanut eliölaji. Aikakausien tait-

teessa geologinen aika herää, ja planeettaa hitaasti muovaavat voimat tulevat näkyviksi.

## Syvyyksistä

Elämää Maassa on ollut lähes neljä miljardia vuotta. Ensimiljardit olivat tosin tappavan tylsiä. Noin 550 miljoonaa vuotta sitten elämä alkoi monimuotoistua, monimutkaistua ja rikastua vauhdilla. Evoluutio käynnistyi toden teolla, ja elämä kuten me sen tunnemme syntyi. Tätä tapahtumaa kutsutaan kambriikauden räjähdykseksi.

Kun sukkelletaan ohi ihmisen historian, puhutaan geologisesta tai syvästä ajasta. Jos elämän monimuotoistuminen reilu puoli miljardia vuotta sitten sijaitsisi valtameren syvimmässä kohdassa, Mariaanien haudan 11 kilometrissä, dinosaurusten kato olisi noin 1,3 kilometrin syvyydessä. *Homo Sapiens* ilmaantuisi näyttämölle neljässä metrissä, viimeisin jääkausi väistyisi neljännesmetrin syvyydessä ja antroposeeni alkaisi puolitoista millimetriä pinnan alla.

Ajan syvyyksien syvyys alkoi valjeta tutkijoille 1700-luvulla. Sitä varhemmin modernina aikanakin Telluksen ajateltiin olleen noin kuusituhattu vuotinen ja merkittävimmän geologisen tapahtuman vedenpaisumuksen. 1700-luvun luonnontutkijat havaitsivat fossiilikertymiä ja sedimenttejä tutkimalla, että Maa oli ihmiskuntaa vanhempi, jopa ”käsittämättömän vanha”.<sup>11</sup> Vaikka planeetaarisen ajan alettiin hoksata olevan syvä, sen ajateltiin olleen tyyni. Vasta evoluutioteorian myötävaikutuksesta 1800-luvun lopulla geologit alkoivat nähdä syvyyksiin auenneessa ajassa sekä elämän kehityksen että suuria tapahtumia, vedenpaisumuksen kaltaisia katkoksia elämän vuossa.<sup>12</sup> 1900-luvun menetelmin fossiililöydöt ja muut laadulliset havainnot planeetan historiasta saivat rinnalleen syvän ajan aikaskaalan, ja lopulta meidän vuosisadallamme tultaessa teknologia on tarkentanut, tarkistanut ja vahvistanut syvän ajan tapahtumien ajankohtia.<sup>13</sup> Ihmisellä on historia, olisiko tosiaan planeetallakin?

Vuonna 1980 Luis (1911–1988) ja Walter Alvarez (1940–), isä ja poika, kumpikin fyysikoita, julkaisivat tutkimuspaperin, jossa he väittivät kosmisen törmäyksen hävittäneet dinosaurukset 66 miljoonaa vuotta sitten. Alvarezit olivat selvittäneet joukkotuhon nopeutta sen perusteella, kuinka paljon tähdenlennoista kertyvää tautairidiumia sedimenteissä on. Liitukauden päätteen kerrostumissa ympäri maailman iridiumia oli kosolti. Dinosaurusten katoamisen aikaan täytyi olla sattunut suuri törmäys.<sup>14</sup>

Alvarezien teoriaa pidettiin epätieteellisenä, vanhatestamentillisenä *katastrofalismina*, mutta he olivat oikeassa törmäyksestä, jos kohta vaikutuksista onkin käyty kiistaa.<sup>15</sup> Jukataniin niemimaan kylkeen jysähtänyt Mount Everestin kokoinen möhkäle oli ainakin osittain aiheuttamassa dinosaurukset hävittänyttä joukkosukupuuttoon, tähän asti viimeistä viidestä suuresta kuolonkaudesta. Ilman tuota törmäystä olisi tuskin ihmissivilisaatiota. Ihmiskunta ei myöskään olisi nykyisen kaltainen,

**”Tieteen silmin edessä oleva geologinen murros on avoin, ja geologiset murrokset ovat aina jonkinlainen hätätila, shokki niille, jotka sattuvat olemaan elossa.”**

elleivät vielä vanhemmat eliöt kivihiihlikaudelta olisi käytettävissämme fossiilisenä energiana. Antroposeeni on saatu aikaan muinaisen auringonvalon säteillä.

Nyt asteroidi ei ole törmännyt, mutta ihmisen historia tulee osalliseksi geologisen ajan ja geologisten voimien murroksesta. Vaikka epookit ovat vaihtuneet ennenkin, edessä olevasta tiedetään, että muutokset eivät ole säännönmukaisia tai ennakoitavia. Katastrofalismikaan ei ole enää ylenkatsottu kanta: luonnontieteilijöiden uusi rooli on toimia unilukkareina ja planetaarisen ajan ja skaalan tulkitsijoina, kuten Rooman klubin, maailmanlopun kellon tai tutkijoiden vakavien julkilausumien muodossa on nähty<sup>16</sup>. Tieteen silmin edessä oleva geologinen murros on avoin, ja geologiset murrokset ovat aina jonkinlainen *hätätila*, shokki niille, jotka sattuvat olemaan elossa. Maa on taas uusi niin ekosysteemeille, lajeille kuin yksilöillekin.

### **Perusteet muuttuvat**

Planeetan historian dramaattisimmista käänteistä tiedetään samaan aikaan sekä kovin vähän että hämmästyttävän paljon. Fossiilinäytteiden, sedimenttikaurausten, mannerjäätiköiden ja massaspektrometrien ansiosta on paljon ajoitettua ja analysoitua tietoa syvästä menneestä, mutta yksityiskohdat ovat sattumanvaraisia ja pirstaleisia. Siitä, mikä on ainutkertaista ja vaihtelevaa, tiedetään

summassa ja sieltä täältä. Siitä, mikä on yleistä, tiedetään paljon. Samankaltaista olisi meitä etäältä katsovan geologin tieto. Muuttokyyhky oli aikoinaan maailman runsaslukuisimpia lintulajeja, ja ihminen tappoi sen sukupuuttoon. Silti fossiilisia muuttokyyhkyjä tunnetaan vain hyvin vähän, eikä edes sen historia ole piirtynyt maankuoreen.<sup>17</sup>

Antroposeenia tuskin tunnistettaisiin ilman maapallojärjestelmätieteen, *Earth System Science* tai ESS, alaa. Se on monitieteinen luonnontiede, joka mallintaa ja kuvaa planeetan biologisia, geologisia ja kemiallisia lainalaisuuksia ja yhteyksiä – miten maapallojärjestelmä toimii kokonaisuutena. Elokehän ymmärtämiselle ESS merkitsee käänteentekevyyksiä.

Maapallojärjestelmämallinnuksen ansiosta tiedämme nykyisin enemmän sekä planeetan muinaisista muutoksista että nykyhetkestä. Tiedetään, että maailma on ollut monesti hyvin erilainen kuin nyt ja että menneillä maailmanlopuilla on ollut keskenään sekä merkittäviä eroja että systeemisiä samankaltaisuuksia. Hiilen kierron laajamittainen häiriintyminen ja nopeat ilmastomuutokset suuntaan tai toiseen sekä merten happamuuden ja merivirtojen muutokset ovat prosesseja, jotka käynnistyvät herkästi geologisten voimien herätessä.

ESS esittää haasteen ihmis- ja yhteiskuntatieteille. Ei vain siksi, että maaperään jää antroposeenin merkiksi muovihitua, kananluita ja radioaktiivisia hiukkasia.

Luonnontieteet asettavat uusia ehtoja ajatella sitä, mikä on.

Ensinnäkin paikallisista ja laajamittaisestakin vaikutuksesta ympäristöihin on puhuttu vakavasti koko teollistumisen ajan ja oikeastaan aina<sup>18</sup>. Silti perustelut ihmiskunnan peruuttamattomasta vaikutuksesta planeettaan ovat mittakaavaltaan ennennäkemättömiä ja vaativat uutta suhtautumista ympäristöhistoriaan. Uusi tieto ja uusi näkökulma pakottavat tarkastelemaan lähivuosituhansien ympäristöhistoriaa omassa valossaan, myöhäisholoseenina kääntymässä antroposeeniin. Antroposeeni asettuu esimerkein, säännönmukaisuuskin ja vertailuin osaksi syvää aikaa, josta aukeaa ikkuna kauas tulevaisuuteen, kummastakin suunnasta yli sivilisaation ja historian. Antroposeenin taite on ainutkertainen hetki planeetan historiassa, vaikkakin geologisena murroksena osa planeetan ja elämän historiaa. Aika on uusi, ja Maa on käänteessä sekä hauras ja epävarma että sitä mitä aina ennenkin.

Toiseksi antroposeeni sitoo ihmiskunnan yhtäältä lajina ja toisaalta historiallisena toimijoiden joukkona geologiseen aikaan. Ihmiskunnan historia saa merkityksen yli oman keston, holoseenin nousukiidon ja kukoistuksen. Antroposeeni pakottaa itsensä uudeksi ”suureksi kertomukseksi”, koska maailma ei olekaan toiminut niin kuin piti – ja maapaljojärjestelmätiede vihjaa, ettei se varsinkaan antaudu helposti ennakoitavaksi uudessa ajassa, jonka ehdot ovat erit.

Kolmanneksi antroposeeni on yhtä lailla perin juurin yhteiskunnallinen kuin luonnontieteellinenkin kysymys, vaikka luonnontieteet pystyvät tavoittamaan muutoksen mittakaavan helpommin. Se ravistelee muiden tieteenalojen tapaa hahmottaa maailma. Historioitsijoiden J. R. McNeillin ja Peter Engelken mukaan maapaljojärjestelmätiede tarjoaa realismia tietyille todellisuudesta etäännyneille yhteiskuntatieteiden suuntauksille. ESS:n tarjoama maailmankuva on älyllinen siirtymä, koska hiilidioksidin miljoonasosat ovat kaukana siitä sfääristä, joka on tavattu kokea merkitykselliseksi sosiaalisen järjestyksen saralla.<sup>19</sup>

Maapaljojärjestelmätiede näyttää tarkasti ja laskennallisesti, mikä on ihmisen suhde ympäristöön. Tämä ei kuitenkaan riitä. ”Miten tässä näin kävi?” on antroposeenin historiankirjoituksen kysymys, kun halutaan tehdä tiliä ekosysteemien hätätilojen, ilmastopolitiikan, fossiilikapitalismin, väestönkasvun, nälän, Thaimaanlomien ja sukupuuttoaalton kesken. Ontologinen jako ihmisten tekemisten ja luonnon välillä käy vähintäänkin epäilyttäväksi, kun maapaljojärjestelmätiede tuo esiin yhteyksiä ilmastoon, ihmisen, valtamerten ja koko elonkehän kesken<sup>20</sup>.

## Ihmisen ja luonnon aika

Jos antroposeeni on uusi aika, ihmisen ensimmäinen aika oli holoseeni. Ihmispopulaation levittäytyminen kymmenessä vuosituhannessa kaikkialle planeetalla, puolen planeetan raivaaminen omiin tarpeisiin ja kaikki mitä kutsumme elämäntavaksi on lajin kiistämätön triumpfi.

Sen sijaan antroposeeni *uutena* on jotakin laadullisesti erilaista kuin holoseeni. Ihminen on saanut sen aikaan, mutta ihmislaji on siihen heikommin sopeutunut.

Miten siis on käynyt? Ilmakehässä ei ole ollut näin paljoa lämmittävää hiilidioksidia kolmeen miljoonaan vuoteen, eikä koskaan ole havaittu näin nopeata pitoisuuden nousua<sup>21</sup>. Eliöstö on samankaltaistunut ja köyhtynyt lähes kaikkialla planeetalla<sup>22</sup>. Metsien raivaaminen, maan muokkaaminen ja rakentaminen pirstaloivat eliöiden elinympäristöjä: 97 prosenttia isojen eläinten biomassasta on ihmisiä ja sen kotieläimiä, ja villieläinten populaatiot ovat pudonneet puoleen viime 40 vuoden aikana<sup>23</sup>. Suurempi osa planeetasta on rakennettua ja viljeltyä kuin viime jääkauden aikana jään peitossa, ja ihmiskunta siirtää enemmän maata vuosittain kuin kaikki luonnonilmiot yhteensä. Taatusti kulttuurin jäljet lopulta vetävät vertoja siirtolohkareille ja hiidenkirnuille, ainakin vielä kymmentuhannen vuoden päästä. Ihminen on levittäytynyt kaikkialle, ja ilmastomuutoksen myötä ihmisen käsi koskettaa kaikkea luontoa.<sup>24</sup>

Absurdi asetelma on tämä: satoja miljoonia vuosia vanha aurinkoenergia lämmittää ilmastoamme, ja planeetan perustukset jyrähtävät ensi kertaa kymmeneentuhanteen vuoteen. Luonnon ja kulttuurin olemisen kaksijako sähköistyy yhteiskuntatieteissä: niiden suhde ja vaikutuksen laatu on arvioitava uudelleen<sup>25</sup>. Ympäristöliikkeen aktivoituessa 1960-luvulta eteenpäin luonto nähtiin kolonisoituna, riistettynä, kuolevana, ihmisen armon alla joko uhrina tai palvelijana. Planeetan näkökulmasta luonto ei ole kuolemassa tai uhri vaan pikemminkin heräämässä syvän ajan unesta. Toki ”kaikkialla voi nähdä ihmisen vaikutuksen” eikä ”luontoa ilman ihmistä ole”, mutta toimija ei ole niinkään ihminen vaan ympäristö, planeetta.<sup>26</sup> Antroposeeni teesinä perustuu havainnoille, yleistyksille ja malleille luonnosta. Ihmisen merkitys huomataan siitä, miten luonto toimii ja muuttuu suhteessa ihmiskunnan tekoihin. *Antropos* antaa nimen, mutta planeetta luontoineen, lajeineen ja systeemeineen elää ja toimii. Antroposeeni on maapaljojärjestelmän näkökulmasta eittämättä ihmisen, muttei koskaan yksin ihmisen aikakausi.

Luonto on kuollut korkeintaan versaalein kirjoitettuna; puhdistettu käsitys Luonnosta, jonka ulkopuolella ihminen on, jää antroposeenissa vanhentuneeksi. On tietenkin luonto, luontoja löydettäväksi, mutta Luonto ihmisen seikkailujen taustalakanana, Luonto resurssina ja Luonto ei-paikkana, jonakin minne ”heitetään pois”, on antroposeenin myötä mennyttä.<sup>27</sup> Päinvastoin näyttäisi olevan niin, että luonnon kuolemaa julistavat kirjoittajat tuntuvat yleensä kuvaavan prosesseja, joilla luonto syvän ajan sitkaine voimineen pikemminkin ilmaantuu näkyviin, herää. Osoittautuu, että sivilisaatiota ja historiaa ei koskaan olisi voinut olla ilman luontoa.<sup>28</sup>

Kun ihmiskunta sysäsi planeetan antroposeeniin, se saattoi sinne myös itsensä. Antroposeenia ei olisi ilman satoja miljoonia vuosia maaperässä muhineen hiilen vapauttamista ilmakehään, eikä sitä voi ymmärtää erillään



öljystä, kivihiilestä ja fossiilitaloudesta. Hiilidioksidia on ilmakehässä vain miljoonasosia, mutta sadan miljoonasosan lisäys sadassa vuodessa näyttäisi saaneen geologisen mittakaavan voimat liikkeelle. Mannerjäätiköt sulavat, Pohjois-Atlantin virta heikkenee, myrskyt voimistuvat, merenpinta nousee, korallit kuolevat, ilmasto lämpenee ja niin edelleen. Ihmisen aiheuttama ilmastonmuutos on täysin luonnollinen prosessi, jonka ihminen on tökännyt liikkeelle. Ilmasto on muutettu, sitä ei ole tehty. On ällistyttävää, kuinka ihmisen aiheuttamasta ilmastonmuutoksesta on yhtäkkiä tullut tässä-ja-nyt eletävää, geologisesta voimasta on tullut uutistapahtuma.<sup>29</sup>

Antroposeeni on havahtumisen aika, ja tämä merkitsee sekä tietoa että tiedostamista: uuden ajan havaitsemisen opettelua ja yrityksiä elää antroposeenissa, mahdollisesti hyvää elämää. Ja mitä syvemmin ihmiskunta on historiansa aikana muokannut luontoa, sitä voimakkaammin luonto vaikuttaa ihmiskunnan tulevaisuuteen. Ruotsalainen historian tutkija Andreas Malm kutsuu tätä *historisoidun luonnon paradoksiksi*<sup>30</sup>.

Historisoitu luonto on outo hahmo, koska siinä ei ole mitään uutta, ei mitään, mikä ei olisi joskus elämän syvän historian aikana jo tapahtunut. Ei ole mitään muuta kuin ilmakehä, biosfääri, maaperä ja valtameret toimimassa yhteen kuten aina. Silti äkämystyneen luonnon arvaamatonta muutosta ajaa kouriintuntuvasti ja todellisesti eteenpäin ihmiskunnan historia. Historisoitu luonto kolkuttaa myös postmodernin ihmisen ovelle ja kutsuu tekemään tiliä.

Vaikka käsitys todellisuudesta muuttuu, antroposeeni ei välttämättä suinkaan murskaa luonnon ja kulttuurin käsitteellistä erottelua vaan vaatii sen uudelleenkäsitteilyä. Globaalien ympäristöongelmien myötä on herännyt tarve hahmotella ylisukupolvaisia ja viheliäisyyksiin tarttuvia eettisiä suuntaviivoja, mutta mahdollisen kuudennen joukkosukupuuton rajaaminen näillä käsitteillä tuntuu tragikoomiselta. Edes filosofiset käsitteet eivät oikein sovellu syvään aikaan: kaikkien kuolema ei ole enää ympäristöongelma tai eettinen ongelma<sup>31</sup>.

Planetaarisen aikaskaalan ja geologisten voimien kanssa painiskeluun on ihmistieteissäkin syytä tottua. Antroposeeni ja maapallojärjestelmätiede menevät perusteisiin ja luovat uusia perusteita, joiden pohjalta niin luonnon- kuin ihmistieteissä on pohdittava uusia vastauksia. Antroposeeni ei ole tyystin uutta, mutta se paljastaa holoseenin ontologioiden rajoitteet uudessa ajassa.

Ihmisen ja luonnon suhteen, ihmiskunnan historian, jokapäiväisen elämän ja sivilisaation tulevaisuuden kannalta antroposeeni merkitsee uusia lavasteita tai kokonaan uutta näyttämöä. Antroposeeni tarkoittaa sekä todellisuutta koskevan tiedon että tulevaisuuden suunnan muutosta. Eri näyttämö, eri näytelmä.

## Kuka antropos?

Ihmiskunnasta on äkkiarvaamatta tullut geologinen voima. Väite sekä tavoittaa olennaisuuksia että yksinkertaistaa julkeasti maailmaa, jossa elämme. Maapal-

lojärjestelmän häiriöiden kannalta syypää on kiistaton, mutta historiallisena selityksenä ”ihmiskunta” on tyhjä. Ilmastonmuutos, biosfäärin muokkaaminen – kaikki se on tietenkin historiallisesti ”ihmiskunnan” tekosia, mutta miksi ja miten niin kävi?

Antroposeenin taite on määritelmällisesti geologisesti nopean ja planeetan laajuisen muutoksen aikaa, mutta murros ei tietenkään syntynyt tyhjästä. Valtavirtainen *antroposeeninarratiivi* on tavannut samastaa *antropoksen* biologiseen ihmislajiin, eikä aivan perusteetta<sup>32</sup>. Maapallojärjestelmän näkökulmasta ihminen todella on ”laji muiden joukossa”, ja ekologisena käsitteenä laji asettuu niin paikallisten ympäristökreisien kuin ylisukupolvaisen, ylilajisen elämän ja evoluution kontekstiin. Juuri lajina ihminen levittäytyy lähimmäksi geologista aikaa – *Homo sapiensin* kahdensadantuhannen vuoden lisäksi *Homo*-suvun historian vuosimiljooniin.

Käsitettä ääriajalle vietäessä antroposeenin alkuaikakohdan voi ulottaa, ongelmallisesti tosin, kahden miljoonan vuoden taa Itä-Afrikkaan. Työkaluja ja tulta käyttämään oppineet ihmiset metsästäivät suuria saaliseläimiä ja ajoivat erikoistuneita kissa- ja koirapetoja sukupuuttoon<sup>33</sup>. Samaan tapaan ihmisheimot olivat osallisena holoseenin alun megafaunan sukupuutoissa<sup>34</sup>. Tämän pohjalta tullaan kuitenkin helposti väittäneeksi, että ikään kuin ihmislajin tyypillisissä käyttäytymismalleissa olisi vihreän vallankumouksen ja fossiilikapitalismin siemen<sup>35</sup>.

Antroposeenin kertomukset ihmisestä tuntuvat tekevän tämänkaltaisten esimerkkien perusteella oletuksia ihmisen lajityypillisestä käytöksestä tai lajin ominaisuuksista. Että geologinen voimuuksia olisi ihmislajin väkevää mahdollisuutta. Ihmislaji olisi kuin ikiajat avaruutta kyntänyt valtava asteroidi, jonka on määrä joskus iskeytyä Maan ilmakehään ja kuoreen. Tulen kesyttäminen ja kivikirves olivat askelia vääjäämättömällä tiellä kohti ydinpommia, fossiilikapitalismia ja Amazon.comia. Monien luonnontieteilijöiden suosima hybristinen tai progressiivinen narratiivi sijoittaa meidät havahtumisen aikaan, käännekohtaan, josta tie kohti planeetan kaitsentaa ja viisasta hallintaa voi alkaa.

*Antropos* on ihmislaji, ja antroposeeni johtuu lajin ominaisuuksista. Tämä väite synkronoi geologisen ja historiallisen ajan ja asettaa holoseenin viime vaiheet, sivilisaation ja kulttuurin, ihmislajin pitkän kehityksen jatkoksi. Ihminen on antroposeenin syy ja musta laatikko. Ongelma on kuvattu ilman mahdollisuutta syventyä siihen.

Pompöösi valtavirtainen narratiivi on poikkinut aimo liudan selitysvomaisempaa kritiikkiä, joka ei ajattele *antroposta* biologisena agenttina vaan monimutkaisten uskomusjärjestelmien, sosiaalisten, poliittisten, teknisten ja taloudellisten vuorovaikutusten tuotteena<sup>36</sup>. Ihmiskunta ei merkitsisikään ihmisen ideaa vaan jotakin, mitä todella on ollut ja on.

Yksi tapa suhtautua antroposeenin ihmishaasteeseen on ohittaa ihmislajin erityisyys, esimerkiksi käsittelemällä ihmisiä ilman ihmisyyttä, mitään olemuksellista,

## ”Miten niin ihminen? Eikö ilmastonmuutos ole yhteiskunnan, ei ihmisen luomus – sosiogeeninen eikä antropogeeninen?”

joka tekee ihmisistä ihmisiä, kuten monen muun ohella esimerkiksi filosofi Timothy Morton tekee<sup>37</sup>. Morton ja muut posthumanistit tavoittavat hyvin ihmisen paikan kytkeytyneenä lukuisiin symbioottisiin suhteisiin, lajina ja lajin edustajana toisten joukossa. Sen sijaan posthumanistinen kritiikki tapaa kadottaa tietoisestikin yhteiskunnan yleisen erityisyyden ajassa tai ihmiskunnan sisäiset ristiriidat.

Posthumanismi kääntää huomion ihmisistä kaikkeen muuhun maailmassa ja onnistuu usein haastamaan sen älyllisen kaanonin, joka on pitänyt ihmistä ja ihmiskuntaa erityisessä arvossa. Miksi Kantilla vain ihmiset luovat oman maailmansa? Ajatteliko Marx muita lajeja subjekteina ja miksi ei? Mikä länsimaisessa filosofiasa on vikana, kun kehkeytyvää ekologista katastrofia ei ole havaittu eikä siihen oikein osata suhtautua?

Lajiessentiasta riisuutuminen toimii. Kuten filosofi Clive Hamilton huomauttaa: mikään ”ihmisluonnossa” – ahneus, äly, taito tai yhteispeli – ei voi selittää antroposeenia, joka ilmaantuu, kun *Homo sapiens* on ensin 193 000 vuoden ajan lähinnä vain lähinnä muuttanut paikasta toiseen selviytyäkseen<sup>38</sup>. Tuo viimeinen 7 000 vuotta sivilisaatiota on puolestaan ollut aika, jolloin yhteisestä ”ihmiskunnasta” puhuminen vaatii mutkien melkoisia suoristamisia.

Maapalloonjärjestelmän antroposeeni kertoo ”mitä?” ja antaa vihjeitä kysymykseen ”kuka?” Kovinta kiistaa

on käyty siitä, miten tai miksi antroposeeni on alkanut. Miten niin ihminen? Eikö ilmastonmuutos ole yhteiskunnan, ei ihmisen luomus – sosiogeeninen eikä antropogeeninen<sup>39</sup>? Pikemminkin pitäisi puhua teknooseenista. Miten niin yleisesti ihminen? Antroposeeni, ilmastonmuutos ja luonnon köyhtyminen eivät nouse yhtäläisyyksistä vaan eroista ihmislajin kesken: poliittisista, kulttuurisista, luokkaan ja valtaan liittyvistä jatkuvista kamppailuista<sup>40</sup>. Olisiko kyseessä angloseeni, oligantroposeeni, cthulhuseeni? Toisaalta geologinen murros ei olisi käsillä ilman tapaa järjestää taloudellista ja yhteiskunnallista valtaa tietyllä tavalla. Jason W. Mooren ja Raj Patelin mukaan kapitalismi on maailmanekologia, suhteiden verkko, jota ajaa rajaton kasvu ja joka laajenee rajattoman kasvun ajamana. Kapitalismi teki fossiilienergian käytöstä ja luontoon kohdistuvasta riistosta planetaarista, joten kapitaloseeni olkoon uuden ajan nimi.<sup>41</sup> Perusteltu yhteiskuntakritiikki on ollut kultaakin kalliimpaa antroposeenikeskustelulle, mutta sen ongelmana voidaan pitää lähtökohtaista ”yhteiskunnallisuutta”. Planetaarisen hätätilan skaala jää usein tavoittamatta<sup>42</sup>.

### **Antroposeeni, nyt**

Ihmiskunta, ihmislaji, kapitalismi, teknologinen edistys, josta on tullut geologinen voima. Antroposeenikeskus-

telun vetovoimaan vaikuttanee, että antroposeenin tulevaisuus pitää sisällään maailmanlopun mahdollisuuden, tai oikeammin maailmanlopun mahdollisuus on läsnä tässä ja nyt. Koska antroposeeni on eri kuin holoseeni, antroposeenin tulevaisuus on eri kuin mitä se olisi holoseenissa ollut. Koska ihminen on ottanut ohjat omiin käsiinsä, ohjat eivät enää ole ihmiskunnan käsissä. Vastuu tulevaisuudesta antroposeenissa ei enää näyttäydä jonakin, mikä pitäisi rakentaa ja saada aikaan, vaan jonakin, joka pitäisi välttää.

Tämän vuosikymmenen alussa joukko tutkijoita tapasi Kalifornian yliopiston Berkeleyn kampuksella. He pohtivat, mikä oikeastaan on ollut yhdistävä tekijä kaikissa aiemmissa suurissa joukkosukupuuutoissa, maailmanlopuissa. On ylitetty peruuttamattomia rajoja. Metsä lakkaa ylläpitämästä metsää, kun riittävän moni puu kaadetaan. Laajemmat ekosysteemit toimivat samoin, ja joukkosukupuuutto saattaa hämmöittää kymmenten, satojen tai tuhansien vuosien päässä. Maa siirtyy uusiin tiloihin ennakolta näkymättömien kynnyksarvojen ylityessä.<sup>43</sup>

Tämä tutkimus oli laskennallinen harjoitus, ei niinkään aikataulu kuin kuvaus varhaisantroposeenin nykyhetkestä. Koska epälineaarinen, ristiin kytketty planeetta on ihmisen liikkeelle sysimä mutta silti kaikkea muuta kuin ihmisen ohjaama tai luoma, antroposeeni avautuu edessämme tyhjänä ja epävarmana. Kuudes joukkosukupuuutto ja kolmas maailmansota ovat vakavimpia kuviteltavia seurauksia, ja silti helpompia kuvitella kuin yhteiskunnallinen murros.<sup>44</sup>

Planeetta on käsissämme, mutta tulevaisuus ei enää ole. Asiat ovat samaan aikaan hitaita ja mitä kiireellisimpiä. Eilen, tänään ja huomenna tehdään asioita, joiden jäljet ulottuvat satojen, satojentuhansien vuosien päähän, ja me tiedämme sen juuri nyt. Jos johonkin, antroposeenia käsitteenä ja keskusteluna tarvitaan tavoittamaan se, mikä nykyhetkessä vaikuttaa ikäikaisten voimien kautta kauas tulevaan. Se on antroposeenin luonnon- ja ihmistieteellinen poliittinen kysymys.

Antroposeeni tai eri antroposeenit<sup>45</sup> eivät ole taituneet lähemmäksi yksituumaisia määrittelyjä. Akateemisilla kiistakentillä ihmisen paikkaa uudessa ajassa on lähestytty enemmän hedelmällisesti kuin tyhjentävästi, ja kenties hyvä niin. Avoimuus antaa tilaa pohtia, minkälainen antroposeenista tulee.

Luonnontieteelliset, ekososialistiset, posthumanistiset ja ekomodernistiset yritykset ratkaista ihmisen paikkaa sivilisaation ja planeetan historian käännekohdissa tapaavat kaikista ansioistaan huolimatta jäädä puolitiehen. Antroposeenin taitteessa ikkuna sekä menneeseen että tulevaan on auki, ja yritykset vastata antroposeenin suuriin kysymyksiin ihmisen, luonnon ja yhteiskunnan paikasta syvässä ajassa tarjoavat kelpo analyysin ohella tarpeettoman abstrakteja ohjelmanjulistuksia, ylimalkaisia kuvauksia siitä, mitä pitäisi vaatia analyysin sijaan. Mielikuvitus auennee antroposeenin myötä?

Filosofi Clive Hamiltonin mukaan antroposeenin ansio on, että se yhdistää geologisen ajan ja ihmisen

tahdon<sup>46</sup>. Teoksessaan *Defiant Earth* Hamiltonin kuvaama uusi antroposentrismi jää kenties myös puolitiehen mutta yrittää kuitenkin asettaa antroposeenin kehukseen, joka ottaisi vakavasti luonnontieteelliset, filosofiset ja poliittis-moraaliset näkökulmat. Hamiltonin mukaan ihminen on muovannut lukemattomia planetaarisia prosesseja niin, että olemme siirtyneet toiseen tilaan. Monet seurauksista ovat pysyviä, ja osaa voidaan hidastaa. Hamilton ottaa ESS:n tulokset ja havainnot ja antroposeeniteesin vakavasti, ja hän perustaa ihmiskeskeisyyden siihen. Hamiltonin hahmotelmaa voisi kuvata myös rehelliseksi tai realistiseksi antroposentrismiksi.

Siinä missä vanha teleologinen antroposentrismi julistaa ihmisen *ideaalia*, erityistä asemaa ja moraalista oikeutta hallita luontoa, uusi tunnistaa ihmisen *todellisen* mitattavan vaikutuksen ja vetää siitä ”päinvastaiset eettiset johtopäätökset”<sup>47</sup>. Ihmisen keskeisyys punnitaan tekojen, ei olemuksen vuoksi. Ei Jumalan vaan mahdollisuuden, valintojen ja edistyksen oikusta.

Uusi antroposentrismikaan ei helposti käänny konkretiaksi, näkemykseksi saati toiminnaksi. Se ei kierrä ihmiskunnan tai -lajin yleistämiseksi syydettyä kritiikkiä, mutta sen avulla modernin filosofian ja yhteiskunnan projektille voidaan asettaa uusia kysymyksiä. Antroposeenin teesi ihmisen vaikutuksesta pyritään ottamaan vastaan koko luonnontieteellisellä painollaan, ja filosofia mukautuu sen antamiin kehyksiin.

Syvässä ajassa ei ole etiikkaa, mutta antroposeenin taitteessa sitä on. Se ei ole ehkä lainkaan uudenlaista ilmasto- tai ympäristöetiikkaa tai muuta uutuutta, vaan samaa uusissa kehyksissä, uudella näyttämöllä. Antroposeenin epookkia ei voi erottaa siitä, mitä ihmiset tekevät elämässään, valitsevat vapaasti<sup>48</sup>. Syvään aikaan sotkeutuva etiikka ei voi olla ikuisuuden ja yleistämisen vaan nimenomaisuuden ja tietynhetkisyuden etiikka. ”Mitä merkitsee vapaus ja ihmisenä oleminen antroposeenissa?” on hyvä filosofinen kysymys, ainakin luonnontieteiden esittämäksi.

Moderni ihminen luo maailmansa havainnossa, toiminnassa, yhteiskunnassa ja kielessä, kuten viime vuosisatojen filosofia lähes ykskantaan väittää. Antroposeenin haaste on tehdä se maailman rajoissa.

## Viitteet

- 1 Crutzen & Stoermer 2000; Crutzen 2002.
- 2 Ks. Alhojärvi 2017.
- 3 Haku 26.6.2018; Angus 2016, 25.
- 4 Heinäkuussa 2018 IUGS määräiti Holoseenin viimeisimmäksi vaiheeksi 4000 vuotta sitten alkaneen Meghalaya-vaiheen. Antroposeeni jäi määrittämättä.
- 5 Anthropocene Working Group, AGW, on kansainvälisen stratigrafian komission (ICS) asettama tutkijaryhmä. Stratigrafia on maan kerrostumia tutkiva geologian ala. Ks. myös Zalasiewicz ym. 2015
- 6 McNeill & Engelke 2014, 1.
- 7 Kenties ensimmäinen historiantutkija, joka hahmoteli uudenlaisen historiankirjoituksen tarpeen oli Chigagon yliopiston professori Dipesh Chakrabarty (2009) artikkelissaan ”The Climate of History”.

- 8 Nunn & Reid 2016, 11–47.  
 9 Kuvaus esim. Goodell 2017, luku 2.  
 10 McNeill & Engelke 2014, 1.  
 11 Rudwick 2014, 79–102.  
 12 Sama, 212–226.  
 13 Sama, 209–212.  
 14 Brannen 2017, 179–211.  
 15 Sama.  
 16 Stengers 2015, 134–135.  
 17 Brannen 2017, 246–247.  
 18 Ks. esim. Bonneuil 2015.  
 19 McNeill & Engelke 2014, 210.  
 20 Bonneuil & Frezzoz 2016, 28–29.  
 21 McNeill & Engelke 2014, 67.  
 22 Williams ym. 2016.  
 23 Barnosky 2008; WWF Living Planet, 2016.  
 24 Williams ym. 2016.  
 25 Malm 2018, 47.  
 26 Hamilton 2017, 61.  
 27 Maris 2015, 123–127.  
 28 Malm 2018, 41–42, 47–58.  
 29 Sama, 72–73.  
 30 Sama, 75–77.  
 31 Hamilton, Bonneuil & Gemenne 2015, 8.  
 32 Termiä käyttää juuri tässä mielessä esim. Bonneuil & Frezzoz 2016; Frezzoz 2015; Toivanen & Pelttari 2017, ja se viittaa teksteihin kuten Zalasiewicz ym. 2015, Steffen ym. 2011 ym.  
 33 Foley ym. 2013.  
 34 Esim. Palkopoulou ym. 2013.  
 35 Kriittikistä laajemmin Toivanen & Pelttari 2017.  
 36 Bonneuil 2015, 21.  
 37 Esim. Morton 2017.  
 38 Hamilton 2017, 61.  
 39 Hornborg 2015.  
 40 Malm & Hornborg 2014.  
 41 Patel & Moore 2018, 38.  
 42 Hamilton 2017, 58–60.  
 43 Barnosky ym. 2012.  
 44 Malm 2018, 220.  
 45 Eronen ym. 2016.  
 46 Hamilton 2017, 127–128.  
 47 Sama, 53–54.  
 48 Sama, 129.
- Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 17–32.  
 Bonneuil, Christophe & Frezzoz, Jean-Baptiste, *The Shock of the Anthropocene. Earth, History and Us*. Käänt. David Fernbach. Verso, London 2016.  
 Brannen, Peter, *The Ends of the World. Volcanic Apocalypses, Lethal Oceans and Our Quest to Understand Earth's Past Mass Extinctions*. HarperCollins, New York 2017.  
 Chakrabarty, Dipesh, The Climate of History. Four Theses. *Critical Inquiry*. Vol. 35, No. 2, 2009, 197–222.  
 Crutzen, Paul & Stoermer, Eugene, The "Anthropocene". *International Geosphere-Biosphere Programme (IGBP): Global Change Newsletter* 41, 2000, 17–18.  
 Crutzen, Paul, Geology of Mankind. *Nature*, 415, 2002, 23–23.  
 Eronen, Jussi T. ym., Kenen antroposeeni? Maapallotieteen paradigmanmuutos, ihmistieteiden antroposeeni ja käsitteiden moninaisuus. *Kosmopolis* 4/2016, 41–54.  
 Foley, S. F. ym., The Paleanthropocene. The Beginnings of Anthropogenic Environmental Change. *Anthropocene*. Vol 3, 2013, 83–88.  
 Frezzoz, Jean-Baptiste, Losing the Earth Knowingly. Six Environmental Grammars Around 1800. Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toim. Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 70–84.  
 Goodell, Jeff, *The Water Will Come. Rising Seas, Sinking Cities and the Remaking of the Civilized World*. Little, Brown & Co., Boston 2017.  
 Hamilton, Clive, *Defiant Earth. The Fate of Humans in the Anthropocene*. Polity, Cambridge 2017.  
 Hamilton, Clive, Bonneuil, Christophe & Gemenne, Francois, Thinking the Anthropocene. Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toimittaneet Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 1–14.  
 Hornborg, Alf, The Political Ecology of the Technocene. Uncovering Politically Unequal Exchange in the World System. Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toim. Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 57–69.  
 Krivine, Hubert, *The Earth. From Myths to Knowledge* (La Terre, des mythes au savoir, 2011). Käänt. David Fernbach & Jacques Treiner. Verso, London 2015.  
 Malm, Andreas, & Hornborg, Alf, The Geology of Mankind? A Critique of the Anthropocene Narrative. *The Anthropocene Review*. Vol. 1, No. 1, 2014, 62–69.  
 Malm, Andreas, *The Progress of This Storm. Nature and Society in a Warming World*. Verso, London 2018.
- Maris, Virginie, Back to the Holocene. A Conceptual, and Possibly Practical, Return to a Nature Not Intended for Humans. Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toim. Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 123–134.  
 McNeill, John Robert & Engelke, Peter, *The Great Acceleration. An Environmental History of the Anthropocene Since 1945*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2014.  
 Morton, Timothy, *Humankind. Solidarity with Nonhuman People*. Verso, London, 2017.  
 Patel, Raj & Moore, Jason W., *A History of the World in Seven Cheap Things. A Guide to Capitalism, Nature, and the Future of the Planet*. Verso, London, 2018.  
 Nunn, Patrick D. & Reid, Nicholas J., Aboriginal Memories of Inundation of the Australian Coast from more than 7000 Years Ago. *Australian Geographer*. Vol. 47, No. 1, 2016, 11–47.  
 Palkopoulou, Eleftheria ym., Holarctic Genetic Structure and Range Dynamics in the Woolly Mammoth. *Proceedings of the Royal Society B*, Vol. 280, No. 1770, 2013.  
 Rudwick, Martin J. S., *Earth's Deep History. How It Was Discovered and Why It Matters*. The University of Chicago Press, Chicago 2014.  
 Steffen, Will ym., The Anthropocene. From Global Change to Planetary Stewardship. *Ambio*. Vol. 40, No. 7, 2011, 739–761.  
 Stengers, Isabelle, Accepting a Reality of Gaia: A Fundamental Shift? Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toim. Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois Gemenne. Routledge, Abingdon-On-Thames 2015, 134–144.  
 Toivanen, Tero & Pelttari, Mikko, Tämä ihmisen maailma. Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kriittikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & Edistys* 1/2017, 6–35.  
 Williams, Mark ym., The Anthropocene Biosphere. *The Anthropocene Review*. Vol. 2, No. 3, 2015, 196–219.  
 WWF Living Planet Report 2016. WWF 2016. Verkossa: [wwf.panda.org/about\\_our\\_earth/all\\_publications/lpr\\_2016/](http://wwf.panda.org/about_our_earth/all_publications/lpr_2016/).  
 Zalasiewicz, Jan ym., When Did the Anthropocene Begin? A Mid-twentieth Century Boundary Level Is Stratigraphically Optimal. *Quaternary International* 383, 2015, 196–203.

## Kirjallisuus

Alhojärvi, Tuomo, Yllättymisiä. Antroposeenin paranoia ja tiedon tilanteinen ongelma. *Tiede & Edistys* 1/2017, 36–56.  
 Angus, Ian, *Facing the Anthropocene. Fossil Capitalism and the Crisis of the Earth System*. Monthly Review Press, New York 2016.  
 Barnosky, Anthony D., Megafauna Biomass Tradeoff as a Driver of Quaternary and Future Extinctions. *PNAS* 105, suppl. 1, 2008.  
 Barnosky, Anthony D. ym., Approaching a State-Shift in Earth's Biosphere. *Nature* 486, 52–58, 2012.  
 Bonneuil, Christophe, The Geological Turn. Narratives of the Anthropocene. Teoksessa *The Anthropocene and the Environmental Crisis. Rethinking Modernity in a New Epoch*. Toim. Clive Hamilton, Christophe Bonneuil & Francois





ELVIRA GROZA

# Ajan menettäminen ymmärtämisvälineenä Mircea Eliaden esseissä

Mircea Eliaden (1907–1986) kiinnitetään monenlaisia, usein helppoja etikettejä, ja nykyinen akateeminen kuvaus ”pyhän palautumattomuuden ja tunnistamattomuuden filosofista” saattaisi tyydyttääkin, ellei se estäisi meitä saavuttamasta pyhän dialektiikan ympärille kietoutuvaa ajallisuutta. On tapana ajatella, että aika on yhtäältä Eliaden kaunokirjallisten tekstien ja toisaalta hänen systematisoivien tieteellisten tutkielmiensa merkittävin leikkauspiste.

Vaihtoehtoista aikaa kohti avautuminen alkoi kuitenkin jo Eliaden esseissä, jotka hän kirjoitti heti 1930-luvulla palattuaan opintovuosiltaan Intiasta. Eritoten niiteeseen *Oceanografie* kootuissa kirjoituksissa käytetty mystagoginen tekniikka pakottaa meidät tulkitsemaan ideoita ja intuitioita, joista eliadelaisen ajallisuuden premissit muodostuvat. Eliaden esittämät kehotukset muistuttavatkin elämäntaidon opasta ihmiselle, joka on pudonnut symbolisen ulottuvuuden ulkopuolelle.

Esseiden perustana on se, että *ajan menettäminen* ymmärretään tiedon välineeksi ja vapauden muodoksi, joka pelastaa sortumasta historiallisuuteen ja avaa pääsyn autenttisuuteen. Autenttinen elämä edellyttää olemassaolon ja luomisen lankeamista yhteen, mutta myös ihmeen näkemistä avaamalla kokemuksen rajat. Autenttisuutta tarkoittava yhteen lankeaminen on merkki siitä, että Eliaden esseet liukuvat nostalgisesti – myöhemmin Eliaden tieteellisesti perustelevaan – käsitykseen, jonka mukaan uskonnollisuus on alkuperäinen rakenne, joka paljastaa ihmisen avoimena olemassaolona. Ihminen konstituoisi itsensä elvyttämällä jotakin luomistyötä vastaavaa. Ikuisen ja ajallisen rajalle sijoittuvan uskonnollisen kokemuksen kääntöpuolena onkin *ajan ulkopuolelle pääseminen* osallistumalla, toistamalla ja jäljittelemällä, sillä niin voi saavuttaa todellisuuden ja paradoksaalisen siirtymähetken. Jotta *Homo religiosus* pääsisikin luomistyön aikaan, hän etsii alituisesti takaisin palamisen tekniikoita, uudistumismenetelmiä tai ratkaisuja historian terroriin<sup>1</sup>. ”Kapina ajan kääntymättömyyttä vastaan auttaa ihmistä *rakentamaan todellisuuden* ja toisaalta vapautumaan kuolleen ajan vallalta, vakuuttaa hänelle, että hän pystyy kumoamaan menneisyyden, aloittamaan elämän uudelleen ja luomaan maailman uudelleen<sup>2</sup>. Ei ole yllätys, että joskus Eliade avoimesti

korostaa arkaaista käyttäytymistä. Se on lähtöisin *Weltanschauungista*, josta on tullut pragmaattista ontologiaa<sup>3</sup>. Sen mukaan olemassaolo on uudistamista tai luomista.

Erityisesti esseessä ”Despre miracol și întâmplare” ihmeen näkeminen autenttisuuden ehtona perustuu vallankumoukseen, jonka kristinusko aiheutti ”ajalta pakoon pääsemisen dialektiikassa” ja pyhän taloudessa, jossa usko on valtaa puuttua maailmankaikkeuden ontologiseen rakenteeseen. Pelastus uudistumisena on riippuvaista uskosta, jonka mukaan historiassa kaikki on mahdollista, ja ajan avautuminen on riippuvaista siitä, että ihmeen fenomenologiaan osallistutaan *näkemällä*, sillä ihme tapahtuu tavallisena faktana. Voidaan sanoa, että tunnistamattoman ihmeen näkemisen kuvaaminen on peitetty pyyntö vapauttaa ajallisuus *paruusiasta* (*parousia*), ei vain sillä perusteella, että *näkeminen* on analogista *valvetilaksi* esitetyn paruusian kanssa, vaan myös koska Eliade hyödyntää esseissä Intiasta omaksumiaan vaikutteita pitämällä ajan kokemista *tiedon ja vapautumisen välineenä*. Ajan ontologisoiminen niin, että aika on joko *ksana* (*xana*), ”nykyhetki”, ”otollinen hetki”, tai *kairos* (*kairos*), ”oikea hetki”, ilmenee esseiden tavasta käsitellä ihmeen näkemistä. Se myös esitetään myöhemmin teoksessa *Imagini și simboluri*. Luku ”Simbolisme indiene ale timpului și eternității” käsittelee intialaista ajan kuvastoa ja symboliikkaa ottamalla välikannan, jossa historiallinen aika koetaan epätodelliseksi pysyttäessä avoimena Suurelle Ajalle. Ajasta tulee *tiedon väline* ei vain siinä mielessä, että yhä laajemmista sykleistä muodostuu soteriologisia, vaan myös siinä mielessä, että hitaampi rytmi on pelkkä ehto, joka mahdollistaa suuret rytmit. Tilannetta symbolisoi *rikkoutunut muna, aurinko zeniitissä* tai *katon rikkoutuminen*. Tapa ottaa historia harteilleen sen avaamiseksi ikuisuudelle tuo näkyviin intialaisen hengellisyyden *neoliittisen perustan*, ja juuri se on keskitie, jota *Bhagavad Gitassa* kuvattiin. Eliade pitää

teosta ”synteesinä Intian hengestä ja kaikista sen tavoista, filosofoista ja pelastumistekniikoista”<sup>4</sup>.

Korostamme näitä ”esseistisiä sivupolkuja” voidaksemme saada takaisin *ajan menettämisen* yhtenä ajan *hallitsemistekniikoista*, jotka löytyvät myöhemmin Eliaden tieteellisistä teoksista tai hänen kaunokirjallisten teostensa symboliikasta. Näyttää siltä, että kehoituksessa menettää aika aktivoidaan uudelleen sellaisia *a priori* -rakenteita, jotka mahdollistavat Eliaden ”humanitaarisen sitoutumisen”, aktualisoivat pyhän uudelleen ”toisen lankeemuksen” jälkeisen modernin, epäuskonnollisen ihmisen tietoisuuden tasolla. Ennen kaikkea se kuitenkin on yritys suoda arvoa paruuksille uskovaisen kristityn kannalta. *Ajan menettäminen* ilmenee välttämättömyytenä, joka on käänteisessä suhteessa modernin ihmisen illuusion siitä, että hän omistaa ajan. Se paljastuu *tietämisvälineeksi*, jonka avulla pääsemme käsiksi *alkuperäiseen* uudistumisen, luomisen ja pelastuksen *aikaan*, kunhan esseiden ”subjekti” vain irrottautuu rahvaanomaisesta nykyhetkestä ja kieltäytyy harkitsemattomasta paosta henkilökohtaiseen aikaan.

Eliade tietää hyvin, että hän puhuttelee hajoavaista modernia ihmistä, joka on paitsi muodostunut vapauden ja luovuuden illusorisessa matriksissa ja sekoittanut historiallisuuden sen kanssa mutta myös kyvytön suhtautumaan kristinuskoon paruuksien näkökulmasta. Niin voidaan sanoa, että hän ”...ei ole uskonnollisen ihmisen antiteesi vaan tämän harhautunutta ilmenemistä”<sup>5</sup>, ja sen vuoksi moderni ihminen on ripoteltu esseisiin, fragmentteihin tai hengellisiin harjoituksiin, ilmeisesti vain haastamaan hänet peliin, joka näyttää, *mitä modernilla ihmisellä on ja mitä hän menettää*.

## On aikaa: kasattua aikaa, vapaa-aikaa, henkilökohtaista aikaa

Ajan omistaminen tuntuu olevan viimeinen suuri valloitus, joka saavutetaan muuttamalla työ ja tiede välineiksi hallita Luontoa ja Aikaa. Todellisuudessa se ei kuitenkaan ole mitään muuta kuin todiste siitä, miten kiihkeää on nostalgia päästä pois ajasta. Ajan muuttaminen omaisuudeksi tapahtuu vääristämällä alkuperäinen tietoisuus, jota jäsentää ajasta kieltäytyminen, ja tämä on puolestaan seurausta siitä, että pyhydestä tyhjentyneeseen maailmaan suhtaudutaan rationaalis-empirisesti.

Neutraalissa, luonnollisessa maailmassa, jossa nykyihminen elää, työllä ei enää ole symbolista arvoa. Se on pelkkä hyväksikäyttökniikka, ei vastuullinen elämisen malli, jolla voidaan tunkeutua tasolle, joka avaa ajan. ”Todellinen aikaan lankeaminen alkaa työn pyhyden katoamisesta; ihminen tuntee olevansa työnsä vanki vain moderneissa yhteiskunnissa, sillä hän ei enää pysty pakenemaan Ajalta”<sup>6</sup>. Väline-työ tuomitsee ihmisen ”harmaaksi ja yksimuotoiseksi kestoksi” juuri siksi, että hän ei suhtaudu työhön absoluuttisesti osallistumisen näkökulmasta, luomisenä. Modernit ihmiset unohtavat, että työn täytyy ”purskahtaa ulos nimenomaan elämän

ilmentämisen tahdosta”<sup>7</sup> ja antaa ”jano menettää aika” tuomalla mukaan toinen rytmi. Ilman todellista toimintaa ”modernit ihmiset tarjoavat palveluita tai vaihtuvat uneen seurattuaan jotakin ajatusta”<sup>8</sup>. Halukkuus tarjota palveluita ja implisiittisesti aikaa, se, että mikä tahansa mahdollinen katoavainen tapahtuma on saatavilla, sulkee ajan pelkäksi nykyhetkeksi, ulkoiseksi välineeksi tai laskennalliseksi yksiköksi, joka ei enää vaikuta koko elävään olentoon. Ajasta ulos pääseminen rajoittuu haluun täyttää, kuluttaa ja juhlaa.

Lisäksi tekninen vallankumous antaa *kasattua aikaa*, jossa ihmisestä tulee mitan omistaja. Kasattu aika on muuta kuin elämän rytmi, ja hän voi vääristää sitä kiihdyttämällä vauhtia katkeamattoman edistyksen nimissä. Synteettisesti tapahtuva uudistaminen ja ekstaasin muodon saava vauhti hyvittävät paradoksin, että on aikaa vaikkei sitä olekaan, sillä moderni ihminen elättelee jopa illuusiota ajan laskemisesta. Miljooniksi sekunneiksi jaettu mitta, ”ajan laskeminen luvuilla on merkki siitä, että aika pakenee modernilta ihmiseltä, jonka ahdistus juontuu siitä, ettei ole aikaa...”<sup>9</sup> Illuusion kasaaminen on mahdollista tekemällä ajasta hyödyke, joka voidaan ottaa haltuun, varastoida ja säilyttää, jotta ajan ylimäärää tai jäännöstä voitaisiin hallinnoida ja ajan ulkopuolelle pääsemistä säännellä.

Ajan täydellinen ulkoistaminen ”muuttamalla tunne automaattiseksi ilmaisimeksi”<sup>10</sup> näkyy ”kelloon tarttumisenä”. Se tekee odottamisesta, viivyttämisestä ja lykäämisestä staattisia, täsmällisistä tapahtumista riippuvaisia välineitä. Ihminen käsittää itsensä subjektina, joka rakentuu ulkoisista tapahtumista historian kumulatiivisessa ajassa, ja historiaa pidetään itsenäisesti arvokkaana horisonttina. Rationaalinen ihminen on kaukana alkuperäisten rytmien ”orgaanisesta sympatiasta”. Hän suhtautuu pakkomielleisesti mielekkäisiin asioihin ja häntä vetää puoleensa selvyys, järjestys, säännöllisyys ja läpinäkyvyys, mutta kun siitä tulee abstraktimpaa ”ylenmääräisessä kirkkaudessa ja valossa”, sitä suurempi on riski, että siitä tulee läpinäkymätöntä yksinkertaisille totuuksille. Kun työlle omistettu aika ei enää tarjoa symbolista avautusta, joka keskeyttäisi merkityksestä tyhjän keston, ajan ulkopuolelle astumisen draama kulutetaan *vapaa-aikana*. Kun viihteeseen luotetaan merkittävänä itsensä kokoamisen aikana, kääntöpuolena on ajan säästäminen: aikaa käytetään kuin mitä tahansa pääomaa, pidetään siitä jäännöksi, jota ”yhteiskunta ei enää varasta”.

*Vapaa-ajasta* tulee *henkilökohtaista pääomaa*, jota täytyy täyttää, kuluttaa, mitata ja laskea. Jottei menetäisi taukoa, joka hänellä on käytössään, ja jotta hän kokisi sen merkityksellisemmäksi, moderni ihminen on erikoistunut huvituksiin, keksinyt niin monia ja niin norminmukaisia huvituksia, että ne myös tappavat ajan tekemällä ihmisestä jonkin hallintojärjestelmän vangin – tai sitten hän pakenee todellisuutta tiedostamattomasti. Spontaanit toimet muuttuvat automaattisiksi, niistä tulee yksimuotoisia, ja yksimuotoisuus eroaa ”harmoniasta ja rytmistä, josta minkä tahansa inhimillisen olemassaolon päto päämäärä muodostuu”<sup>11</sup>. Muuttuessaan yhä yksi-

## ”Mutta kasaamisen, säästämisen ja henkilökohtaistamisen supistama aika ei anna Aikaa.”

muotoisemmiksi yhteiskunnat menettävät ”kumousmekanismi”<sup>12</sup>, joka ”hylkää menneen ajan, päättyneen vuoden, ja myös hankkiutuu eroon saastasta, jonka minkä tahansa talouden toiminta aiheuttaa...”<sup>13</sup>

”Säilyttämisen ja talouden profaanissa ympäristössä”<sup>14</sup>, josta Roger Caillois puhuu, ”kollektiivisessa mittakaavassa ainoa mahdollinen pakopaikka on hauskanpito”<sup>15</sup>, mutta arkaaisen juhlan paroksysmi ja kulutus korvataan lomalla ”rentoutumisvaiheena”, ”sosiaalisen elämän tyhjiönä tai ainakin hidastumisena”<sup>16</sup>. Se on pakopaikka, joka hahmotetaan pelkäsi huolilta pakenemiseksi ja yhteiselon vähenemiseksi. Nostalgia ajan yksimuotoisuuden rikkomiseen näkyy yhä halussa, että hauskanpito olisi ajasta ulos pääsemistä, mutta se on näennäispääsy ulkoistettuun aikaan. Se kavaltaa nostalgian epäonnistumisen, joka puolestaan lähettää luonnostaan kohti toista illuusiota, *henkilökohtaiseen aikaan* pakenemista.

*Henkilökohtainen aika* ilmenee tiedostamattomana pakopaikkana, helppona kaksoiskappaleena toiselle ajalle vailla ontologista asemaa. Se todistaa katkoksesta ajan kokemuksessa, astumisesta aikaan, jossa paetaan hajotavaan unelmointiin ja nostalgiaan. Se muodostuu aikaväleistä *siirtyminä* yhdestä merkittävästä hetkestä toiseen. Esseessä ”Exercitii spirituale” henkilökohtainen aika määritellään ”tunnepitoiseksi yhteydeksi, jonka yksilö luo peräkkäisten tapahtumien välille”<sup>17</sup>. Toisissa esseissä sitä kuvataan muistin ja mielikuvituksen psykologiseksi ajaksi, joka todistaa ihmisen kykyjen jakautumisesta yhtäältä älyyn, joka laskee aikaa ja säästää ajan, ja toisaalta mielikuvitukseen, joka järjestää paon ajasta. Nykyhetken anastaminen jatkuu halussa ”luoda konkreettiselle nykyhetkelle rinnakkainen nykyhetki”<sup>18</sup>, joka saa meidät pakenemaan nykyisyydeltä, antaa meille toisen nykyisyyden muuttuneessa nykyhetkessä, jota ovat muuttaneet persoonallisuutemme ja maailman havaitseminen henkilökohtaisena synteinä, joka kietoo konkreettisen maailmankaikkeuden sisäänsä mentaalisenä filminä. Mutta

aikaan pakeneminen tarkoittaa vain ajan välttämistä. ”On sankarillista... pysyä nykyhetkessä, vailla jatkuvuutta menneisyyden kanssa, vailla aikaan heijastettua abstraktia yhteyttä tulevaisuuden kanssa. On hyvin kovaa työtä *kuluttaa* aikaa”<sup>19</sup>. Tässä tarkoitetaan kulutusta, kun aika oletetaan tapahtumaksi, merkittäväksi hetkeksi, ei substansittomiksi siirtymiksi, joista henkilökohtainen aika muodostuu.

Kaikki nämä ”persoonattomat todistukset” osoittavat, että ”...olemme kirottuja haaskaamaan tarpeetonta aikaamme: se, ettemme koskaan *haaskaa* aikaa, ei tarkoita, että meillä *on* aikaa, että hallitsemme sitä, että hedelmöitämme sitä”<sup>20</sup>. Modernilla ihmisellä on *vapaa-aikaa*, jota hän voi täyttää tai kuluttaa, tai *henkilökohtaista aikaa*, johon voi paeta, mutta kasaamisen, säästämisen ja henkilökohtaistamisen supistama aika ei anna Aikaa.

### Ajan menettäminen – pelastuksen ehto

*Ajan menettäminen* esitetään hädäksi, joka kumpuaa ”siitä, ettei aikakautemme käsitä tiettyjä varmoja totuuksia”<sup>21</sup>, koska se suhtautuu aikaan *laskemalla* ja *ulkoistamalla*. Eliade varoittaa meitä, ettei tämä johdu ”älyllisestä laiskuudesta” tai ”ikuisesta harhailusta”: ajan menettämisen jano tarkoittaa liiallisuutta, jonka myötä on mahdollista olettaa, että ruumiillistuminen on pyhän ja profaanin samastumista. Siitä tulee ehto sellaisen näkökulman omaksumiselle, jossa ihme *nähdään* arkipäivässä.

Ajan menettäminen on *onnea* ja *tiedon väline*, joka samannimisessä esseessä (”Pierdeti-va timpul”) vastaa ”varmuuksien väliaikaista hylkäämistä... jotta avauduttaisiin ihmeelle”<sup>22</sup>. Se on yksi tiedon välineistä, sillä se pystyy antamaan *uudelle ihmiselle* kokemuksen kokonaisuudesta olemisesta. Se määritellään kaavalla ”olemassaolon yhteen lankeaminen = luominen”. Ajan menettäminen on siis autenttisuuden merkki (”kätevämmän sanottuna saksan *Erlebnis*”) siinä mielessä, että ollaan täysin avoinna

ihmeille ja ilmestyksille, jotka tarjoavat kokonaan toisenlaista varmuutta kuin se, joka saavutetaan ”stereotyyppisellä ja kuolleella ymmärryksellä”, sillä jälkimmäinen luovuttaa meidät konventioille ja dogmeille. Autenttinen elämä koko elämän vapaan aktualisoimisen avulla eroaa yhteenvedosta ja on vailla siirtymiä. Samanaikaisuus on siinä ”yksiin osumista minkä tahansa kanssa”, tapahtuma tai sielun tila, ja se täytyy ylittää kokemuksella, joka määrittellään ”...täydelliseksi ja yhtäkiseksi koko olemisen alastomuudeksi”<sup>23</sup>. Se saa astumaan ulos historiasta ”elämän muodollisena muuttumisena, joka luo muotoja ja kulkee niiden läpi”<sup>24</sup>.

Autenttisuuden määrittelemisen subjektin tuhoamiseksi avaa horisontin ihmeen paljastumiselle. Ihmeen näkeminen pakottaa mielikuvituksen depersonalisoitumaan. Se tarjoaa näkökulman elämään rajojen tuolla puolen ja epäpersoonallisen muistin, joka ”ottaa elämän kokonaisuutena” kunnes siitä tulee elämän astia, ”pelkkä elämän ja kohtalon tahdon väline”<sup>25</sup>, arkkimuisti, joka löytää tapahtumia muuttumisesta, siirtymisestä ja kuolemasta. Täysi avautuminen hetkellisyyden avulla on jännittynyttä, rakentavaa antautumista, jossa vahvistamme huomiokykyämme ja pysymme selväjärkinä. Kuulemisesta tulee siinä myötätuntoista odotusta, ei ulkoista suhtautumista ihmisiin. Odottaminen on ennen kaikkea ”haltioitumista, ahdistusta, kohtauksenomaisuutta tunteikkaissa sieluissa, joita niiden elämä ravitsee”<sup>26</sup>. Nämä kuvaukset viittaavat analogiaan uskon kokemuksen kanssa: uskokin on mahdolliseen syöksymistä ja ajan jäsentämistä parausian perusteella.

Essee ”Despre miracol și întâmplare” sijoittaa meidät avoimesti ”ihmeen fenomenologiaan”. Ihme määrittellään synonyymiseksi tapahtuman kanssa: ”Ihme – siis *tapahtuma*, siinä lankeavat yhteen sellaiset asiat, joiden olisi pitänyt pysyä erillään ikuisesti”<sup>27</sup>. Tapahtuma pelkkänä puhtaana faktana, ei predestinaationa tai poikkeuksena, saa suurimman mahdollisen merkityksen olemalla yhteen lankeamista: ”Tapahtumasta voi sitten tulla olemassa-oloamme ohjaava voima”<sup>28</sup>. Arjen implisiittisesti tunnistamattoman ihmeen fenomenologia vaatii autenttista ihmistä avaamaan kokemuksensa rajat omaksuakseen ruumiillistuneen ajan, koska Kristuksen interventio muutti ihmeen tavalliseksi tosioksi ja muutti ihmeen fenomenologiaa radikaalisti suuntaamalla sen arkipäivään: ”...Kristuksen myötä muuttui koko historian substanssi”<sup>29</sup>. *Näkemällä* varmuuksien sulkeistamisen pohjalta avaudumme ymmärtämään tunnistamattoman päivittäisen ihmeen ”elävällä ja tahtomattomalla” tiedolla jumaluudesta. Tunnistaminen on osallistumista, joka on riippuvaista voimastamme antautua ihme-tapahtumalle. Kun elämää kohdellaan merkinä tapahtumisesta, pelastuksemme paljastuu ”sattumalta, tapahtumina löydetystä” traagisista totuuksista. Niiden pelkkä läsnäolo onnistuu muuttumaan ontologiaksi, olemaan ajan ja kaiken kokemuksen yläpuolella. Ja kuolema voidaan paljastaa meille kääntymättömänä aloittamisena, ”kattavana ja elävänä siirtymisenä ei-mihinkään”, joka aiheuttaa arvojen täydellisen uudelleenarvioinnin, nyt vain ”banaaleilla tapahtumilla”.

Mainittu essee on Eliaden teoksista sikäli tärkeä, että siinä aletaan kehittää sekä teoriaa tunnistamattomasta ihmeestä että tulkintaa kristinuskosta paradoksaalisena uskontona ontologisoimalla historia. Tästä näkökulmasta ihmeen fenomenologia vaatii antautumisen kokemusta ja askeettista näkemistä, joiden avulla ihme voidaan tulkita parausiaksi. Pantakoon merkillle, että Eliaden seuraavissa tieteellisissä teoksissa kristillinen parausia ei enää ole julkilausutusti ratkaisu historian terroriin, vaan luottoratkaisu on pelastus kosmistamalla. Teoksessa *Aspects du mythe* kosminen kristinuskoko ”populaariteologiana” on itse asiassa passiivista vastarintaa historian terroria vastaan. Mahdollinen selitys voisi olla, että yhteys läntiseen, lohduttavana gnosiksena koettuun kristinuskoon esti Eliadea käyttämästä hyväksi varhaisissa esseissä mukana ollutta parausiaa. *Näkeminen*, josta ihmeen tunnistaminen on riippuvaista, on *valvetila*, jota parausia jännittyneenä odotuksena edellyttää. Myötätuntoinen odotus on Paavalin kirjeissä mainittujen ”päivän lapsien” odotusta<sup>30</sup>. Parausia on ajan ”rakentamista” alituisiksi mahdollisuudeksi palata uudelleen: jokainen hetki on ihmeen mahdollista paljastumista, kairoottinen hetki, samaan aikaan Ilmestyksen hetki ja eskatologinen episodi, joka voi tapahtua minä tavallisena hetkenä tahansa. Niinpä ulkoisen ajan menettäminen täytyy ottaa uudelleen haltuun tekniikkana vapauttaa näkeminen, joka saa näkökentässä ilmenemään sen, mikä jo oli siellä, mutta yllättäen sattuvana tapahtumana. Syy on, että arkipäiväistä ihmettä ei voi säästää, ”...meidän täytyy ottaa vastaan jokainen päivä tekemättä siitä varastoja, kasaamatta sitä, olla valmiita ottamaan vastaan lahjana. Myös ajan mannasta tulee arkipäiväistä”<sup>31</sup>. Kohtalonamme on aikaväli, mutta voimme paeta, jos opimme antautumaan ikuisuudelle, joka avautuu mahdollisuutena, muuna kuin aikana ja pysyvänä historiana – mahdollisuutena, jossa vain tapahtumalla on merkitystä. Autenttinen aika on tapahtuma tai ihme, emmekä voi varastoida alituista antautumista. ”Aika jättäytyy heitteille, siinä sen määritelmä... Emme voi sanoa ohi kulkemista, vuotamista, virtaamista, kestoja. Vielä vähemmän synkooppia. Ajan kestossa, joka on aika, ei ole mitään muuta pysyvää kuin lakkaamaton katoaminen”<sup>32</sup>. Ei pidä liioitella Eliaden ajankohtaista neuvoa elää elämää ”*sattuman* (filosofian tapahtuman...) merkin alla”, ilman risteyksiä, joihin aika haaskautuu. Näin ihmisestä voisi tulla taas kokonainen. Jotta tämä *elävä ihminen* pystyisi kokemaan ikuisuuden Tavallisen polulla, Eliade julistaa profeettallisesti: ”Tulevan Euroopan metafysiikan kohtalo riippuu ikuisuuskäsitteestä, joka sopii yhteen tapahtuman ja kokemuksen kanssa. Ajan kokemuksen vapautuminen, sen arvo puhtaana tilana – toisin sanoen minkä tahansa henkilökohtaisen, todellisen faktan ikuisuus: niitä näemme eurooppalaisen metafysiikan lähestyvän.”<sup>33</sup>

Korotamme panoksia tältä pohjalta. Sallikaa meidän väittää, että ajan menettämisen takaisin saamisen ja parausian arvostamisen lisäksi esseissä esitellään myös ennakolta eräitä profeettallisia intuitioita. Myöhemmin niitä

selvennetään tieteellisesti tai ne jopa osittain todennetaan nykyfilosofian teorioissa, ja ne ylittävät Culianun Eliadelle mainitseman *profeettallisen humanismin* rajat<sup>34</sup>. Nykyteorioissa tapahtumasta<sup>35</sup> ne esiintyvät valvetilan *alttiutena*, joka avaa päivittäisen konstitutiivisen tapahtuman. Sen kuvauksista kohtaamme saman olemassaolon varmuuksien sulkeistamisen sekä huomion ja tietoisuuden maksimaalisen jännityksen, jotka paljastavat maailman sisäisen faktan ja tapahtuman rajan, joka vastaa ihmeen ja tavallisen faktan erottamattomuutta. Kutsu tavalliseen ja arkipäiväiseen ihmeen tapahtumisen horisonttina kokemuksessa ennakoit subjektin dekonstruktiota ja sen ”vapauttamista” tapahtuneena tai antamattomana, koska ”...subjekti sinänsä ei anna lahjaa eikä koskaan ota sitä vastaan. Päinvastoin se muodostuu laskelmoinnin ja vaihdon hallitsemaksi...”<sup>36</sup> Eliade varoittaa meitä runollisemmin, että tapahtumisen horisontissa tunnistamattoman ihmeen tunnistaminen tarkoittaa sen tuhoamista, mutta meidän täytyy välttämättä sitoutua siihen ja antaa sille mahdollisuus tässä ”taloudessa”, joka meidän ja eiminkään välissä on.

Eliade palaa aiheeseen symmetrisesti elämänsä lopulla esseessä ”Homo faber și homo religiosus”<sup>37</sup>, jossa ihmisen, työn ja ajan suhde tulkitaan uudelleen. Taiteen pessimismi ja tieteen ja teknologian kehityksen aiheuttama optimismi julistavat välitöntä lopun aikaa, jonka taustaa vasten huomaamme, että alkemisti on hiljattain ryhtynyt valmistelemaan synteettistä elämää, terveystehdasta, nuoruutta ja kuolemattomuutta, sillä tieteellinen edistys voi tyydyttää jopa alkuperäisen, rakenteeltaan

uskonnollisen nostalgian. Käytännön ihminen on langennut tehokkuuteen, hänellä on synteettisen kuolemattomuuden salaisuus, hän voi uusiutua äärettömiin ja hänet on tuomittu maalliseen pelastukseen, eikä mystagogi Eliade voi estää häntä kohtaamasta ei-mitään.

Tällainen on jatko sellaisena kuin Baudrillard sitä kuvaa: olemme ohittaneet kuolleen pisteen, jonka tuolla puolen asiat lakkaavat olemasta todellisia, ja aika ja historia ovat alkaneet hajota. ”Olemme lopun tuolla puolen” hypertelian ajassa, jossa muodot moninkertaistuvat lakkaamatta. Elämme todellisuudessa, jonka ylivallotus ja yliherkkyys ovat muuttaneet immanentiksi pinnaksi, ja hyperreaalisen sosiaalisuuden panttivankeina olemme ehdottoman lähellä asioita. Ajan normaali virta ei enää ole ilmeistä, ja kiihtymisestä on tullut arkipäiväinen tilamme, vapaa-aika on varmasti enää ”etenemisessään hyödytön ulottuvuus, sillä välitön kommunikaatio on miniatyrisoinut kanssakäymisemme hetkien seuraannoksi”<sup>38</sup>.

Jos kertomuksella on mahdollisuuksia pelastaa meidät, kysykäämme itseltämme kirjoittajan mukana: voiko rytmimme olla niin hidas, että saamme nähdä Herran ikkunat?

*Suomentanut Tapani Kilpeläinen*

(alun perin: *Pierderea timpului ca instrument de comprehensiune în eseurile lui Mircea Eliade. JSRI: Journal for the Study of Religions & Ideologies. No. 10, Spring 2005, 211–218.*)

## Viitteet & Kirjallisuus

- |   |   |    |   |    |  |
|---|---|----|---|----|--|
| 1 | <i>Homo religiosus</i> (lat.), uskonnollinen ihminen. [Suom. huom.]   | 10 | <i>Oceanografie</i> , 38.   | 31 | Jean-Luc Marion, <i>Dieu sans l'être</i> . PUF, 1991, 247.   |
| 2 | Mircea Eliade, <i>Aspecte ale mitului</i> (Aspects du mythe, 1963). Editura Univers, București 1978, 132.                           | 11 | Sama, 39.   | 32 | Jean-Luc Nancy, <i>Timpul părăsirii</i> . Käänt. Corneliu Mircea. Teoksessa <i>Timp și melancolie</i> . Toim. Constantin Grecu & Corneliu Mircea. Editura Hestia, Timișoara 1996, 213–214. |
| 3 | <i>Weltanschauung</i> (saks.), maailmankatso- mus. [Suom. huom.]  | 12 | Roger Caillois, <i>Omul și sacrul</i> (L'homme et le sacré, 1939). Editura Nemira, 1997, 135. | 33 | <i>Oceanografie</i> , 186.   |
| 4 | Mircea Eliade, <i>Încercarea labirintului</i> . Editura Dacia, Cluj-Napoca 1990, 144.   | 13 | Sama.   | 34 | Ioan Petru Culianu (1950–1991) oli romanialainen uskonnonhistorioitsija, jota Eliade opetti. [Suom. huom.]   |
| 5 | Bryan S. Rennie, <i>Reconstructing Eliade</i> . State University of New York, Albany 1996, 83.                                      | 14 | Sama, 148.  | 35 | Claude Romano, <i>L'événement et le monde</i> . PUF, Paris 1998, ja <i>L'événement et le temps</i> . PUF, Paris 1999.  |
| 6 | Mircea Eliade, <i>Mituri, vise și misturi</i> . Teoksessa <i>Eseuri</i> , Editura Științifică, București 1991, 138.                 | 15 | <i>Mituri, vise, mistere</i> , 138.   | 36 | Jacques Derrida, <i>Donner le temps</i> . Galilée 1991, 39.  |
| 7 | Mircea Eliade, <i>Oceanografie</i> . Humanitas, București 1991, 38.   | 16 | Caillois, <i>op. cit.</i> , 138.  | 37 | Mircea Eliade, <i>Briser le toit de la maison</i> . Sisältää esseen Homo faber et homo religiosus. Editions Gallimard, 1986.   |
| 8 | Sama.   | 17 | <i>Oceanografie</i> , 136.  | 38 | Jean Baudrillard, <i>Celălăt prin sine însuși</i> (L'autre par lui-même, 1987). Käänt. Mihali Ciprian. Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca 1997, 73.                                       |
| 9 | Jean-Louis Vieillard-Baron, <i>Problema timpului</i> (Le problème du temps, 1995). Käänt. Călin Diaconescu. Paideia, 2000, 192–193. | 18 | Sama, 42.   |    |  |
|   |   | 19 | Sama, 44.   |    |  |
|   |   | 20 | Sama, Prefața, 9.   |    |  |
|   |   | 21 | Sama, 37.   |    |  |
|   |   | 22 | Sama, 37.   |    |  |
|   |   | 23 | Sama, 49.   |    |  |
|   |   | 24 | Sama, 50.   |    |  |
|   |   | 25 | Sama, 62.   |    |  |
|   |   | 26 | Sama, 38.   |    |  |
|   |   | 27 | Sama, 69.   |    |  |
|   |   | 28 | Sama, 71.   |    |  |
|   |   | 29 | Sama, 70.   |    |  |
|   |   | 30 | ”Te kaikki olette valon ja päivän lapsia” (1. Tess. 5:5). [Suom. huom.]                       |    |  |











MIKKO MANKINEN

# Miksi joka päivä ei tapahdu mitään?

## Jännöksellisyyden potentiaalisuus Georges Perecin arkipäiväisyys-projekteissa

**Taiturimaisena kertojana ja virtuoosimaisena verbaaliakrobaattina ylistetty, omaelämäkerturi, dokumentaristi, ristisanojen laatija – ja kokeellinen kirjailija – Georges Perec (1936–1982) lienee vähiten tunnettu ohjelmallisena jokapäiväisen elämän kuvaajana. Arkipäiväisyys (*quotidien*) on kuitenkin yksi eniten Perecin kirjoittamista määrittelevistä aihepiireistä. Yrityksissään kuvata arkielämää sellaisena kuin se on Perec koettelee kielen ja kirjallisuuden alarajaa: kuinka vähästä, huomaamattomasta ja tavanomaisesta voi kirjoittaa tekemättä siitä erityistä ja merkittävää; kuinka tallentaa tapahtumia, jotka ovat niin mitättömän huomaamattomia ja epäolennaisia, etteivät ne perinteisessä mielessä ole tapahtumia laisinkaan.**

**M**ikä tekee tapahtumisesta arkista, millaista juuri jokapäiväinen tapahtuminen milloin missäkin on – ja ennen kaikkea, miten kirjoittaa arkipäiväisestä elämästä ylipäänsä? Kysymykset olivat Perecille ilmeisen painavia, sillä ja-kaessaan taiteelliset pyrkimyksensä neljään kenttään tai kuulustelun tapaan Perec mainitsee ensimmäisenä juuri arkipäiväisen elämän tarkastelun (muuta kenttiä ovat tunnetummat omaelämäkerta, rajoitteelliset tekstit ja romaanitaide)<sup>1</sup>. Sellaisten suurten realistien, kuten Balzacin tai Stendahlin lukijana Perec oli enemmän kuin tarpeeksi tietoinen jokapäiväisyyden kytkyistä perinteisen realismin todellisuuden esittämisen estetiikkaan hienouksineen ja ongelmineen, ja itse tarkasteleekin aihetta taiteellisella tutkimuksella ja sosiologisesti värityneillä kirjallisilla kokeilla<sup>2</sup>. Perecin mielestä arkipäiväisyys jää kirjallisuuden ja historian ulkopuolelle, eikä ydinkysymyksenä siten ole, kuinka esittää todenmukaisesti jokapäiväistä elämää, vaan ennemminkin, kuinka arkisen elämän jättämät jäljet (*traces*)<sup>3</sup> olisivat löydettävissä ja tallennettavissa.

Tunnetuin Perecin *quotidien*-projekteista<sup>4</sup> nousseista kokeista on varmasti *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien* (1975) eli ”Yritys muuan pariisilaisen paikan ehdyttämiseksi”. Koe-asetelma on yksinkertainen: Perec istutti itsensä Pariisin kuudenteen kaupunginosaan Saint-Sulpice -aukiolle kolmena päivänä (18.10.–20.10.1974) eri kellonaikoihin kirjaamaan ylös arkipäiväistä tapahtumista. *Tentativen* kuvaukset ovatkin yleisilmeeltään kohostumatonta näköhavaintojen luettelointia, välittömästi silmien edessä tapahtuvan maailman osoittamista, eikä

itse kirjuri kokeineen ole tästä maailmasta mitenkään erillinen, kuten käy ilmi vähän yli viideltä illalla 18.10. kaupungintalon kahvilassa tehdystä muistiinpanosta:

”Paljon ihmisiä, paljon (varjot, tyhjä bussi 63, maa on kiiltävä, bussi 70 on täynnä, sade näyttää voimistuvan. Kello on kymmenen yli kuusi. (tööttäyksiä, liikenne alkaa tukkoutua, voin vain vaivoin nähdä kirkon, sen sijaan ikkunoiden heijastuksista näen selvästi melkein koko kahvilan sisätilan (ja itseni kirjoittamassa)).”<sup>5</sup>

Aukion kuvausten kiireisyyden ja välittömyyden rakentamaan vähäeleisyyteen nähden kirjan eräänlaisena ohjelmanjulistuksena toimivan esipuheen päätös esittelee kokeen jujun verraten mahtipontisesti:

”Saint-Sulpice-aukiolla on paljon kaikenlaista, esimerkiksi: kaupungintalo, taloushallintorakennus, poliisiasema, [...] kauneussalonki, ja vielä paljon muutakin. Ellei enemmistö, suuri osa niistä on kuvattu, inventoitu, valokuvattu, kerrottu tai laskettu. Aikeeni seuraavilla sivuilla on jotakuinkin ollut kuvata loput [*décrire le reste*]: sen mitä ei yleensä huomata, sen mikä ei ole merkillepantavaa tai tärkeää, sen mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu, ellei ajan kulkua, ihmisiä, autoja ja pilviä [*ce qui se passe quand il ne se passe rien, sinon du temps, des gens, des voitures et des nuages*].”<sup>6</sup>

Perecin tavoite on kunnianhimoinen, onhan hänen tarkoituksenaan kirjata aukion huomaamattomuuttaan kuvaamatta jääneet tapahtumat. Kuvaamatta onkin jäänyt ilmeisen paljon: poukkoilevia näköhavaintoja ohikulkevista autoista, erilaisista ihmisistä erilaisine ominaisuuks-

sineen, huomioita kellonajoista, säästä tai jopa enimmäkseen kertakaikkisen yleisiä ja arkisia, sellaisenaan yhdentekeviä tapahtumia suurkaupungin aukiolta, kuten ”Taksipysäkillä on kaksi vapaata taksia / Bussi 87 menee ohi”<sup>7</sup>. Mutta toisinaan myös: sattumia, eroavaisuuksia, vitsejä, kirjaajan mielentiloja, reflektioita, yrityksiä luokitella nähtyä, pohdintoja, kuinka arkisen havaitsemiseen tarvitaan aina erityisen tapahtuman tuoma repeämä (*déchirure*), tai kevyempiä, ”miksi kaksi nunnaa herättää enemmän kiinnostusta kuin kaksi muunlaista ohikulkijaa”<sup>8</sup>. Percille tyypillisesti *Tentative* on siis täynnä sälää, joskin samalla koe, usein epäonnistuen, pyrkii välttämään kertomusten perusaineiksia, kieltoja, ehtolauseita, seuraussuhteita, analyysia ja psykologisointia. Toisin sanoin jokaisen session alussa merkitty paikka ja aika sitovat lyhyet kuvaukset arkisten tapahtumien kokonaisuudeksi sen sijaan, että tämä kokonaisuus esitettäisiin tapahtumien välisten suhteiden synnyttämäksi.<sup>9</sup>

Vaikka Perc näyttäisi tietoisesti kaihtavan arkipäiväisyyden teoretisointia<sup>10</sup>, on hänen projekteissaan silti mahdotonta olla näkemättä vaikutteita arkielämän filosofisesta tarkastelusta, jota harjoittaneista aikalaisista läheisimpiä hänelle olivat Henri Lefebvre, Maurice Blanchot, Roland Barthes, Michel De Certeau<sup>11</sup>. Voimakkaimmin läsnä Percin projekteissa on ajatus ar-

kielämän jäännöksellisyydestä, jonka Perce lainaa Lefebvren ajattelusta. Lefebvrelle jokapäiväinen elämä on epämääräinen kokonaisuus, joka määrittyy sinä, mikä jää erityisten ja erikoistuneiden toimien ulkopuolelle. Tavanomaisena toistuva elämä on osittelevien ja analysoivien erityisten (ei-jokapäiväisten) toimien näkökulmasta jäännöksellistä (*résiduelle*): arkea ei voi jäännöksettä eristää omaksi alueekseen vaan ennemminkin se sitoo yhteen kaikkia osittaisina ja erityisinä näyttäytyviä toimia.<sup>12</sup> Perce soveltaa tätä käsitteellistystä kirjailijan työhön, määrittäyhyän esimerkiksi *Tentativen* kuvauksen kohteena oleva arkielämä juurikin merkittävien, huomiolarvoisten asioiden kuvausten jäännöksenä (*le reste*), joka täytyy erikseen ottaa kuvauksen kohteeksi. Jäännöksellisen elämän kuvaaminen on keskeistä 1973 julkaisussa esseessä ”Approches de quoi” (Lähestymistapoja mihin?), jota voi pitää Percin arkipäiväisyysprojektien ohjelmatekstinä. Siinä Perce motivoi arkipäiväisten asioiden kuulustelun nimenomaan sillä, että ne jäävät esimerkiksi erityisyyksistä kiinnostuneen lehdistön lypsämien tapahtumien taustalle.

”Missä on loput, kaikki loput, se mitä tapahtuu todella, se missä me elämme? Se mitä tapahtuu joka päivä ja palaa joka päivä, banaali, arkinen, ilmeinen, yleinen, tavallinen, infra-tavallinen, taustahäly, totuttu, miten ottaa se huomioon, miten kuulustella sitä, miten kuvata sitä?”<sup>13</sup>

Luettelo hahmottelee jokapäiväistä, kaikille meille yleistä ja yhteistä elämää, joka on jäännöksellistä (*le reste*) mutta kuitenkin todellista tapahtumista merkittävien tapahtumien taustalla (*le bruit de fond*). Arkipäiväisyys on aina palaavaa, tavanomaista ja totuttua, tavallisen alittaen rakentavaa (*l’infra-ordinaire*), vaikka siltikin ilmeistä. Koska arkiset asiat ”vaikuttavat niin itsestään syntyneiltä, että olemme unohtaneet mistä ne ovat tulleet”, käsialaukun sisältöä tai pikkulusikoita on syytä kuulustella yksinkertaisilla kysymyksillä: ”Miten? Missä? Milloin? Miksi?”<sup>14</sup>. *Tentative* toteuttaa tämän kuulustelun käytännön sovelluksen, johon ohjastetaan *Tiloja / Avaruuksia* -teoksessa (*Espèces d’espaces*, 1974): jokapäiväinen elämä jäännöksellisyydessään on nähtävillä kadulla, jos osaa ”pakottautua näkemään tarpeeksi latteasti”, ”pakottaa itsensä kirjoittamaan siitä, missä ei ole mitään mielenkiintoista, siitä mikä on kaikista ilmeisintä, yleisintä, arkisintä”<sup>15</sup>.

Vaan mikä voisikaan olla tuskaisemmin jokapäiväisen banaalia kuin taas uusi erityinen tapahtuma, skandaali tai kohu? Vaikka Perce ei esimerkiksi Blanchot’n tavoin lietso arkisen jäännöksellisyyden epämääräisyyttä ja määrittämättömyyttä, on selvää, ettei se Perciläkään kuitenkaan tyhjenny vastakohtapareihin (yksityinen–yleinen, yksittäinen–toistuva, uusi–vanha). *Tentativessa* käy varsin äkkiä ilmi, että kokeen tavoite, huomaamattoman ja merkityksettömän kirjaaminen, ei ole ollenkaan vaivatonta: vaikka kirjuri kuinka yrittää keskittyä tarkkailuun, silti häneltä jää huomaamatta jopa aivan nenän edessä sattuvia arkipäiväisiä tapah-

### Lieux (1969–1975)

- Projektin tavoitteena tuoda näkyviin paikkojen, Percin kirjoitustyylin ja muistojen muuttuminen ajan kuluessa. Projektilla myös henkilökohtaisia ja autobiografisia motiiveja.
- Kuvausten kohteena vähemmän merkittävät, jokapäiväiset tapahtumat valitussa paikassa (pienoistaapahtumat) valittuna ajankohtana.
- 12 paikkaa Pariisissa: Rue Vilin, Rue de l’Assomption, Franklin–Roosevelt, Avenue Junot, Rue de la Gaîté, Place d’Italie, Place de la Contrescarpe, Rue Saint–Honoré, Carrefour Mabilion, Place Jussieu, Passage Choiseul ja L’île Saint–Louis.
- Jokaisella kuvauskerralla paikasta tuli kirjoittaa yksi kuvaus *in situ* (*réel*) ja yksi teksti jälkikäteen, muistinvaraisesti (*souvenir*).
- Kuvausten tapa näköhavaintoa korostava, luetteiloiva, vähäeleinen ja etäinen.
- Kirjoittamisen jälkeen kuvaukset suljettiin kirjekuoriin. Kuorissa tekstien ohella paikkoihin liittyviä valokuvia, muistiinpanoja, metrolippuja, kuitteja ja piirroksia.
- Suunnittelussa laajuudessa 12 vuotta (1969–1981); yhteensä 288 kuorta (hylättiin 1975; 133 kuorta).
- Kuvauskäyntien suunniteltua järjestystä sääteli ortogonaaliseen latinalaiseen kaksoisneliöön (12x12) perustuva algoritmi.

tumia, kuten pysäköiviä autoja<sup>16</sup>. Jännöksen tarkkailu ja kuvailu toisin sanoin tuottavat oman huomiokyvyn alittavan jännöksensä. Epäilemättä vikapäänä on havainnon ja tarkkaavaisuuden rajallisuus, mutta ongelma on myös käsitteellinen, sillä eihän jokapäiväisyys voikaan olla kuvaamisen kannalta muuta kuin jännöksellistä, kun se on määritelty merkittävän vastakohtaksi. Kirjoittamisen paradoksi: merkityksetöntä on paha panna merkille ja tokko huomaamattomastakaan voi jättää jälkeä, ja koska kirjoitus on vähintään osittain juuri jäljen jättämistä varten, päästään paradoksiin, jossa jäljettömästä pitäisi jättää jälki ja merkittömästä merkki. *Tentativen* esipuhe lisää tähän kiehtovan ajallistamisen muotoilullaan: ”mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu” (*ce qui se passe quand il ne se passe rien*), joka sellaisenaan riittää nyrjäyttämään ajatukset. Arkisin tapahtuu siis jotain (aika, ihmisiä, autoja, pilviä), silloin kun mitään ei tapahdu, ja tämä jotain Perecin oli tarkoitus saada kuvatuksi.

## Mitä tapahtuu taustalla?

Mikä on siis se ”mitä”, joka tapahtuu, kun mitään ei tapahdu? Mikä edes voisi olla se ei-mikään, joka tulee esiin, kun mitään ei tapahdu? Se mikä tapahtuu, silloin kuin mitään ei tapahdu, on tottahan toki ei-mikään, mutta millä perusteella sen voi sanoa tapahtuvan, kun se kerran ilmenee tapahtumisen negaationa? Käsitteellistä solmua voi löysätä esimerkiksi selittämällä ilmaisun koristeeksi: tapahtuu jotain niin merkityksetöntä, mitakaavaltaan niin mitätöntä, että tuntuu kuin mitään ei tapahtuisi<sup>17</sup>. Liudentaminen vertaukseksi ei kuitenkaan poista paradoksaalisuutta, pikemminkin se tuo esiin oudon pakollisen taustaoletuksen, että tapahtuminen ei voi ainakaan havainnon kohteena olla tyhjää, jotain täytyy koko ajan joka tapauksessa tapahtua, vaikka vain huomaamatta. Tapahtumisen huomattavuuden ja merkittävyyden skaalaaminen tarpeeksi alas manaa esiin erityisen ajallisen tilan, jossa yhtä aikaa sekä tapahtuu että ei tapahdu (mitä tapahtuu silloin, kun mitään ei tapahdu), vaikka tapahtumattomuus tulkittaisiinkin metaforiseksi.

Tapahtumattomuuden mahdollisuus liittyy olennaisesti ei-minkään olemisen tapaa koskeviin monipolvisiin pulmiin, joista Perec esittää oman muotoilunsa *Tiloja / Avaruuksia* -kirjan esseessään ”Hyödyttömästä tilasta” (Une espace inutile):

”Miten ajatella ei-mitään [*le rien*]? Miten ajatella ei-mitään ilman että automaattisesti sijoittaa jotakin tämän ei-minkään [*ce rien*] ympärille, jotain joka tekee siitä reiän, jota sitten rupeaa heti täyttämään jollain, käytännöllä, funktiolla, päämäärällä, näkemyksellä, tarpeella, puutteella, ylijäämällä...”<sup>18</sup>

Kysymys siitä, kuinka ajatella ei-mitään (*le rien*<sup>19</sup>) tekemättä siitä aukkoa, asemoimatta sille jonkin puuttumista, yhdistyy esseessä mahdollomuuteen osoittaa

todellista tai fiktiivistä, absoluuttisen hyödyttöntä tilaa, joka ei palvelisi mitään tarkoituspää tai funktiota, joka ei olisi olemassa jotain varten. Ei-mikään jonkin puuttumisenahan ei olisi todella ei-mitään, vaan jonkin puuttumista samoin kuin vain käytöstä poistettu tila ei olisi todella käyttötarkoitusta vailla. Jos varten-rakenne onkin naulattu tilan käsitteeseen niin, ettei tilaa ilman funktiota edes periaatteessa voi olla, yhtä lailla ajattelu sakkaa, jos sitä koetetaan harjoittaa ilman sille ominaisia kohteita. Kuten ei-minkään ottaminen ajattelun kohteeksi, hyödyttömän tilan kuvittelemineen on mutkikasta, ja Perec eteneekin pohdinnoissaan tallattuja reittejä paikantaessaan ongelmaa kieleen: ”On kuin jopa kieli olisi kykenemätön kuvaamaan tätä ei-mitään, tätä tyhjyyttä [*décrire ce rien, ce vide*], kuin voisimme puhua pelkästään siitä, mikä on täyttä, hyödyllistä ja funktionaalista”<sup>20</sup>. Arkielämän jännöksellisyys olisi näin rinnastaen myös kielen vajavaisuuden luomaa jännöksellisyyttä.

Jännöksellisyyttä voi tässäkin mielessä ajatella monella tavalla. Toisaalta, koska Perec pyrkii kuulustelemaan ja tarkkailemaan arkisia esineitä ja tapahtumia juurikin kohteina, paradoksaalinen tapahtuminen, jolloin mitään ei tapahdu, tulisi ymmärtää nimenomaan objektivoitavana, kohteeksi eroteltavana. Tämä kohde (mitä tapahtuu) vain olisi vaikeasti artikuloitavissa ollessaan ristiriitainen itsensä kanssa, tyhjä oletetusta tapahtumisen ”sisällöstä” (kun mitään ei tapahdu). Toisaalta taas ehkä sitä mikä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu, olisi ajateltava ei-minkään tavoin (epä)kohteena, erityyppömänä aikana. Ehkä arkipäiväinen tapahtuminen ei tulekaan havaituksi jonkin tietyn tapahtumisena, vaan kenties pelkkänä tapahtumisena. Millä perusteella tapahtuminen ylisummaan muka on välttämättä aina jonkin tapahtumista?

Tulkitsi tapahtumisen kohteisuuden kuinka tahansa, Perec on tässä hyvin lähellä arkisen käsitteämistä sellaisena

### Tee-se-itse: ”aikapommi”

#### Tarvitset:

- kynä (tai vastaava tallennin),
- paperia (tai vastaava tallennusalausta),
- kirjekuoria (tai vastaava säiliö)
- sinetti (tai vastaava hermeettinen väline)
- kalenteri (tai vastaava ajanmittausväline)

#### Ohjeet:

1. Määritä tallentamisen aika, paikka, tapa ja kohde.
2. Toteuta tallentaminen.
3. Säilö tallenne.
4. Anna ajan kulua. Valvo, odota, merkitse muistiin tai unohda.
5. Avaa säiliö.
6. Toista tallenne.

kuin Blanchot sen esittää esseessään ”La parole quotidienne” (Arkipäiväinen puhe, 1962, alkup. ”Homme dans la rue”, Ihminen kadulla, 1959). Innostuneena Lefebvren kritiikeistä (*Critique de la vie quotidienne I* (1947) ja *II* (1961)) Blanchot pyrkii sulauttamaan jokapäiväisyyden omaan ajatteluunsa korostamalla sen epämääräisyyttä: *Quotidien* pakenee, ei tule tiedon kohteeksi (*ne se laisse pas saisir*), ehtymättömänä, kiistämättömänä ja alati keskeneräisenä se on ylenkatsottu mutta yhtä kaikki jopa kuoleman ylittävää (*c'est que, dans le quotidien, nous ne naissons ni ne mourrons*), ja näin eittämättä hyvin vaikea tuoda esiin (*le plus difficile de découvrir*).<sup>21</sup> Arkipäiväisyys jatkuvana tulemisena paikantuu Blanchot'lla nimenomaan siihen hetkeen, kun kadulla ei tapahdu mitään ([r]ien ne se passe, voilà le quotidien), mikä kaikuu Perecin katu-havainnoissa puolestaan muodossa: ”Kaiken kaikkiaan: mitään ei tapahdu” (*Il ne se passe rien, en somme*)<sup>22</sup>.

Blanchot'n vaikutusta Pereciin ei toki ole kiistäminen, mutta Perec pyrkii *quotidien*-projekteissaan yhteisen jokapäiväisen elämän kielellistämiseen toisin kuin Blanchot, jolle arkipäiväisyys taas toimii esimerkkinä valtarakenteita, historiankirjoitusta ja representaatiota sekoittavasta ja hajottavasta voimasta.<sup>23</sup> Perecille tuiki tärkeät varaukset onkin syytä ottaa vakavasti: hänestä vain *vaikuttaa* (*me semble-t-il*), että ei-mistään ei voi puhua, ja kielikin on puutteellinen vain *ikään kuin* (*comme si*). Samoin kadulla ei tapahdu mitään, mutta vain *ylimalkaan*, summaten (*en somme*), ja toisaalta myös kysymykseen, mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu, vastataan jo osittain, että silloin aika kuluu, pilvet liikkuvat ja autoja ja ihmisiä menee ohi (*sinon du temps, des voitures, des gens des nuages*). Se mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu on ehkä määrittämättömyyttään sukua ei-millekään ajattelun kohteena, mutta yhtä tiukasti mahdotonta tai ristiriitaista kuin ei-minkään objektivoiminen, kyseisenlaisen ajan kokeminen ei näyttäisi olevan – joskin sen sanallistaminen on yhtä kaikki vaikeaa.

Edellä siteeratuista Perecin termeistä jokapäiväiselle elämälle ”taustahäly” (*le bruit de fond*) sanoittaa ehkä konkreettisimmin sitä, mitä Perec ajaa takaa ilmaisullaan ”mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu”. Tapahtumaton tapahtuminen on ymmärrettävissä analogisena taustan esiintulemiselle staattisena kohinana, satunnaissignaalien (*bruit*) äänimattona (*fond*), josta aika ajoin ponnahtelee objektivoitavia kokonaisuuksia. Itse tausta on tietysti määrittämätön ja eriytyvissä ainoastaan objektien bongaamisen tuloksena. Näin tulkittuna tapahtumista, silloin kun mitään ei tapahdu, voi pitää niin kutsuttua pareidoliaa vastaavana ilmiönä, jossa merkityksettömästä tulee yllättäen merkityksellistä, taustasta on yhtäkkiä tunnistettavissa tuttuja kuvioita. Vaikka Perec selittääkin tapahtumien ponnahtelua erityisen yrittämisen tuloksena, on tämä ”tapahtuman poissaolo”, josta tapahtumat kumpuavat, myös nähtävillä maailmassa itsessään<sup>24</sup>.

Perecin teoriapakaisuudesta huolimatta asetelma kielii periontologisesta jaosta eriytymättömään taustaan ja sitä seuraavan tapahtumiksi-eriytymiseen. Arkipäiväisyys

taustana on kuitenkin Perecille jokseenkin erikoisella tavalla eriytymätön, sillä se sisältää niin kutsuttuja pienoistapahtumia (*micro-événement*)<sup>25</sup>. *Tentatiivissa* nimitystä käytetään kuvaamaan lukuisia yhtäaikaisia tapahtumia:

”Useita kymmeniä, useita satoja samanaikaisia tekoja, pienoistapahtumia, joista jokainen viittaa asentoihin, motorisiin toimintoihin, erityisiin energian kuluttamisen tapoihin: keskusteluja kaksin, keskusteluja kolmisin, [...]: huulien liike, eleet, ilmeet [...]: liikkumisen tapoja: kävellen, kaksipyöräisellä kulkuneuvolla (ilman moottoria, moottorilla) [...] päättäväisyyden tai motivaation asteita: etsiä, vetelehtiä, epäroidä, kävellä päättäväisin askelin [...]”<sup>26</sup>

Pienoistapahtumia näyttäisi luonnehtivan katkonaisuus, simultaanisuus, moneus ja vihjaavuus, vaikka kirjaaja onkin enemmän kiinnostunut ilmiöiden luokittelusta kuin tapahtumien luonteesta. Vaikka mainitut tapahtumat ovat huomaamattomia, saa kuitenkin kyllin pätkällä, millä perusteella ne ovat niin merkityksettömiä, että niitä voi tituleerata pienoistapahtumiksi saatika yhdistää tapahtumattomuuteen. Ennemminkin näyttäisi siltä, että Perecin keräämillä tapahtumilla ei ole essentiaalista vähyden tunnusmerkkiä, jonka perusteella voisi erotella tapahtumiin ja ei-tapahtumiin, taustaan ja taustasta nouseviin tapahtumiin.

Marie-Pascale Huglo (2011) avaa tätä essentiatto- muutta asettamalla vastakkain kertomuksen (*récit*) ja arkipäiväisen tapahtumisen. Toisin kuin kertomus, jokapäiväinen tapahtuminen ei edellytä toisiinsa kutoutuneiden tapahtumien suhteiden seuraamista, arki on perimmiltään jotain muuta kuin toisiaan seuraavien tapahtumien ketju tai verkko. Kertomukseen luettavat tapahtumat ovat erotettavissa vasta arkisten ei-tapahtumien tai pienoistapahtumien taustoitusta vasten, eikä kertomus ilman tätä taustoitusta olisi lainkaan mahdollinen. Vastavuoroisesti myös arkinen tapahtuminen määrittäyty taustana vasta kertomuksellistettujen tapahtumien niistä erottuessa: samalla tavoin kuin eksoottiset esineet saavat erityisyytensä suhteessa tavanomaiseen esineistöön, kertomuksen rakentaminen erityisistä tapahtumista on mahdollinen vain banaalien pienoistapahtumien taustaa vasten ja sama toisin päin.<sup>27</sup> Näin ollen kertomuksellistaminen luo tapahtumia jokapäiväisten pienoistapahtumien pohjalta esimerkiksi nostamalla esiin tapahtumien välisiä ajallisia tai kausaaleja kytköksiä.<sup>28</sup> Ynnättäessä jokapäiväisyys tällä tavoin ei-kerronnalliseen tai ei-tapahtumalliseen tapahtumiseen, arkinen tapahtuminen on ankarasti ymmärrettyä kerrottavissa ainoastaan kuvailemalla viistosti esimerkiksi paikkaa, esineitä ihmisiä, ei niinkään vastaamalla suoraan kysymykseen, mitä tapahtuu (kun mitään ei tapahdu).

Perecin voi tulkita kokeessaan leikkittävän juurikin tapahtuman olemusta koskevaa perustattomuutta. Luettellessaan, kuvaillessaan ja osoittaessaan pienoistapahtumia Perec pidättäytyy kertomasta, rakentamasta tapahtumien välille muita kuin kirjaamiseen, paikan rytmeihin ja havainnoinnin säännönmukaisuuksiin liittyviä suhteita. Jos

tapahtumasta tekee huomionarvoisen etusijassa sen suhde toisiin tapahtumiin, sen osa kertomuksessa, Percin harjoittama indeksikaalinen, osoittamalla ”kertominen”<sup>29</sup> ainakin osittain välttää jokapäiväisen erityistämisen, erikoisen tarinan esittämisen. Kuitenkin mikäli pienoistaapahtumien katsoo merkitsevän vain kertomusten jäännöstä, joka lopulta on muokattavissa kertomukseksi, tämä kertomukseton, tapahtumaton jäännös asettuu liiankin auliisti paikalleen mahdollisten kertomusten lähteeksi. ”Mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu” toimii kyllä Percillä osoittamassa potentiaalisten kertomusten, kirjallisuuden raakamateriaalin jokapäiväistä olinpaikkaa, mutta tämä potentiaalisuus ei Percillä määriy yksinomaan kertomisen potentiana.

### Arkipäiväinen potentiaalisuus

Jos jokapäiväinen jäännöksellisyys ymmärretään taustana, josta on mahdollista kerronnallistamalla tai osoittamalla nostaa esiin tapahtumia, määritetty kyseinen jäännös miltei itsestään selvästi potentiaaliseksi. Niinpä myös paradoksaalinen tapahtuminen, kun mitään ei tapahdu, on käsitettävissä potentiaalisuutta vaalivaksi ajankohdaksi, hetkeksi, jolloin jonkin on mahdollista tapahtua tai olla tapahtumatta. Potentiaalinen on tulevaa, ei-olevaa, jotain mikä ei ole vielä täällä, mutta yhtä kaikki, ainakin mahdollisesti, tuloissa. Percille arkielämän kuvauksen yhtyminen kysymykseen kirjallisuuden potentiaalisuudesta ei ole ollenkaan kummallista, onhan hän ennen kaikkea tunnettu työstään potentiaalista kirjallisuutta työstävän kekeellisen kirjoittajaseuran, Oulipon (*Ouvroir de la littérature potentielle*, 1960–) parissa<sup>30</sup>.

Löyhästi oulipolainen kirjallisuuden potentiaalisuus ja arkisen taustahälyn potentiaalisuus ovat kaltaisia, sillä molemmat perustuvat ei-olevaan ja tulevaan. Oulipon ydintoimintaa on erilaisten kirjoittamista ohjaavien rajoitteiden (*contraintes*) tehtäviä ja tekstien tuottaminen näitä samaisia rajoitteita seuraten. Rajoitteiden katsotaan Oulipossa tuottavan potentiaalista kirjallisuutta, koska ne ovat produktiivisia, rajoitteiden antamia kirjoitusohjeita on mahdollista seurata eri tavoin ja eri toteuttamisen tavat tuottavat erilaisia tekstejä<sup>31</sup>. Siis: jos rajoitteena toimii esimerkiksi heterogrammi, eli sana, rivi tai lause, jossa jokaista aakkosten kirjainta saa käyttää vain kerran, ovat kaikki tätä sääntöä seuraamalla toteutettavat tekstit potentiaalisia, mahdollisia tekstejä. Percin *Alphabets* (1976), joka esittää 176 11-rivistä runoa kombinoimalla 11 kirjaimen sarjoja (E, S, A, R, T, I, N, U, L ja O, sekä kokoelman osioiden mukaan vaihtuva lisäkirjain) kullakin runon rivillä, on vain eräs osoitus kirjainrajoitteiden potentian taiturimaisesta esiintuomisesta. Siinä missä jokapäiväinen taustahälyn potentia ei ole mallinnettavissa, eksplisiittisten sääntöjen tuottamaa tai jaettavissa joukoiksi, Oulipon vaalimassa mielessä potentiaalisuus koostuu tietyistä tarkoituksenmukaisista reiteistä, ellei mallinnettavista niin ainakin aavisteltavista mahdollisuuksien joukoista.<sup>32</sup>

Näiden potentiaalisuuksien rinnakkainelo Percin kirjoituksissa ei ole lainkaan yllättävää, sillä yksi keskeisimmistä piirteistä hänen tuotannossaan on juuri sattumanvaraisuuden ja säännönmukaisuuden kekseliäs yhdisteleminen<sup>33</sup>. Tässä yhteydessä Percin *quotidien*-projekteista ehdottomasti kiinnostavin laaja koesarja *Lieux* (1969–1975) osoittaa, millä ehdoin rajoitteiden avulla tuotettu potentia ja jokapäiväisen elämän jäännöksellisyteen paikantuva potentia voivat toimia (ja olla toimimatta) yhdessä.

*Lieux*-projektin idea on viehättävän yksinkertainen, mutta silti suurellinen. Tutkiakseen samalla kertaa paikkojen, muistojensa ja kirjoittamistyyliensä ikääntymistä Perc valitsi kotikaupungistaan Pariisista 12 itselleen merkityksellistä paikkaa<sup>34</sup>, joista hänen tarkoituksenaan oli kirjoittaa kuvauksia joka kuukausi 12 vuoden ajan, alkaen vuoden 1969 tammikuusta. Päästäkseen tavoitteeseensa Percin oli kirjoitettava kuvaus jokaisesta paikasta sekä paikan päällä (*réel*) että *in absentia* muistinvaraisesti (*souvenir*). Välttääkseen perättäiset vierailut ja paikkojen järjestyksen vaikutuksen kuvausten sisältöön Perc pyysi matemaatikko Indra Chakravartilta (1928–2002) kombinaatiomallin, jonka avulla paikkojen järjestys projektin aikana pääsisi vakiintumaan. Vielä varmistaakseen, ettei jo tehtyjen kuvausten lukeminen vaikuttaisi tulevien kuvausten sisältöön, valmiit tekstit suljettiin rituaalimaisesti kirjekuoriin, jotka piti avatun vasta koko projektin päätyttyä, kun kirjekuoriin olisi vuoden 1981 tammikuussa ollut suljettu yhteensä 288 tekstiä.<sup>35</sup>

Näin ohjelmoituina *Lieux*-koesarjan kuvausten aikaa, paikkaa, järjestystä, tapaa ja käyttöä säätelevät säännöt muistuttavat oulipolaisia rajoitteita avatessaan tilan juuri tietynlaisille mahdollisille, tuleville kuvauksille. Perc käyttä rajoitteita eliminoimaan muuttujia (tekstien vaikutus toisiinsa) kuin sosiologisessa kenttäkokeessa ja avaamaan tilaa arkeologisen kaivauksen kaavoittamisen tapaan (tallentamisen paikka on aika ja paikka määritetty, löydökset varjeltuja). *Lieux* näyttäisi olevan varta vasten viritetty jokapäiväisen elämän kuvaamiseen, sillä ainakaan periaatteessa kokeiden ei tarvitse palvella mitään ideologiaa, kosiskella esteettisiä makuja, tai tavoitella uutuutta tai erityisyyttä, vaan vain yksinkertaisesti seurata sille asetettuja rajoitteita – tässä mielessä se mahdollistaa myös mitättömän tavanomaisten tapahtumien tallentamisen. Vaikka rajoitteiden avaama potentiaalisten kuvausten joukko ei tässä olekaan yhtä ennustettavissa kuin vaikkapa lipogrammin (tiettyjen kirjainten käyttökielto) tapauksessa, niillä on kuitenkin selvä funktio juuri tietynlaisen potentian mahdollistajana, juuri tietynlaisten, muuten rekisteröitymiskynnyksen alittavien pienoistaapahtumien sallimisessa tulla kirjatuiksi.

Rajoitteet toisin sanoen toimivat projektissa arkipäiväisen elämän (mahdollisimman neutraalin) kirjaamisen mahdollistajina, niiden avulla tuotettu potentiaalisuus on kalendaarista, kirjaamisen ajan, paikan ja tavan rai-vaamista, kiinnittämistä tiettyyn tulevaan ajankohtaan. Taustahälyn jäännöksellisyys ja arkisen tyhjentyvätömyys kuvaukseen puolestaan on epämääräisesti lyk-

## ”Näin *Lieux* näyttäytyy ennen kaikkea monumentaalisen pelastusoperaationa.”

käytyvää tulevaa, ehtymätöntä potentialisuutta, jolla ei ole aktualisoivaa kiinnepistettä ajassa. Vaikka molemmat potentialisuudet pitävät kuvauksen kohdetta avoimena ja epämääräisenä siirtäessään sitä tulevaan, ne ovat kuitenkin hyvin eritasoisia: jos jäännöksellisyyden potentialisuus tulee nimenomaan arkisen tapahtumisen pakenaisuudesta, tallentumattomuudesta, rajoitteilla aikaan saatu potentia on ensisijaisesti arkielämän kaappaamisen, tallentamisen potentiaa.

### Arkipäiväisyys tulee ollakseen mennyt

Perec hylkäsi *Lieux*-projektin syyskuussa 1975, jolloin kuvauksia oli ehtinyt kertyä 133 kappaletta<sup>36</sup>. Projekti oli työläs, rajoitteet eivät toimineet halutulla tavalla, Perecillä oli paljon rinnakkaisia kirjoitustöitä ja kenties paikkoihin liittyvät raskaat muistot tekivät tehtävänsä<sup>37</sup>. Erityisesti Pereciä ärsytti, ettei hän kuvatessaan pystynyt olemaan kiinnittämättä huomiota paikkojen muuttamiseen kuvauksien välillä. Perecin tavoitteenahan oli antaa ajan tehtäväksi paikkojen ikäännyttäminen, jättää paikkojen, muistojen ja ikäännyttämisen tarkastelu mahdolliselle lukijalle, vaan silti paikkojen kuvaukset olivat alati kääntyä paikkojen muutoksen kuvauksiksi<sup>38</sup>.

*Lieux* on projektina sikäli kokonaisvaltainen, että se koetteli jokapäiväisyyden kuvauksen ohella erityisesti myös tekijäänsä<sup>39</sup>. Huomattavinta Perecin tahtomattaan noteeraama muutos oli Rue Vilinillä: Perec tuli dokumentoimeeksi synnyinpaikkansa ”uudistamisen”, pyyhkiytymisen pois Pariisiin kartalta. Koesarjan alkuperäisiin tavoitteisiin kuulunut paikkojen vanhentumisen tallentaminen ei sikäläkään onnistunut, sillä paikat eivät ikäänntyneet, vaan suorastaan katosivat.<sup>40</sup> *Elämä, Käyttöohje*-kirjan lukija tunnistaa rue Vilinin kohtalosta samankaltaisen väijäämättömän tuhon, joka uhkaa kuvitteellista kerrostaloa rue Simon–Crubellier 11:sta ja koko katua: ”Myyvälät sulkevat yksi kerrallaan, eikä niiden tilalle tule mitään [...] [k]atu muuttuu riviksi sokeita julki-

sivuja – *ikkunoita jotka ovat kuin tyhjiä silmiä* – jotka vuorottelevat riekaleisten ilmoitusten ja nostalgisten graffitien peittämien työmaa-aitojen kanssa<sup>41</sup>. Näin *Lieux* näyttäytyy ennen kaikkea monumentaalisen pelastusoperaationa, jossa jokapäiväinen tapahtuminen tietyissä paikoissa koetetaan saada evakuoitua tallenteeseen ennen paikkojen lopullista katoamista. Perecille juuri Vilin-kadun hävittäminen oli erityisen koskettavaa, sillä paikan katoamisen myötä hävisi myös mahdollisuus paikkaan liittyvien muistojen palauttamiseen.

Vilin-kadun kohtalo paljastaa *Lieux*-projektiin piilotetun tavoitteen. Perec nimitti suljettuja kirjekuoriaan ”eräänlaisiksi aikapommeiksi” (*espèces de bombes du temps*). Niiden tarkoitus oli herättää avajassa (ja myöhemmin lukijassa) äkillinen muistiinpalautuminen, ”ananmeesinen räjähdys”, jossa aiemmin jokapäiväisen, unhoon jääneen tai hylätyn asian tai esineen kohtaaminen uudelleen ryöpsäyttää esiin siihen liittyviä muistoja, tekee siitä merkityksellisen uudella tavoin. Perecin omat esimerkit ilmiöstä ovat niinkin klassisia kuin metrolippujen merkitsemiseen käytetty rei’itin tai tuhansiksi vuosiksi hautautunut kola-tölkki, josta marsilaiset voivat pähkäillä sen muinaista käyttötarkoitusta.<sup>42</sup> Koska tuleva merkityksellistämisen kriteeri on tuntematon, kaikki kirjekuoriin tallennettu kuvaus on potentialisesti muistamisen arvoista, kaikki kirjatut jokapäiväisen elämän havainnot voivat mahdollisesti saada aikaan kyseisen muistiinpalautumisen. Kuten Huglo (2006) perustellusti esittää, paikkojen, muistojen ja kirjoituksen ikäännyttämisen seuraaminen ei suinkaan ollut kokeen ainoa, edes ensisijainen, tavoite: *Lieux*-projektin Perecille ”huomaamaton nykyhetki on potentiaalinen muisto” ja projekti itsessään tällaisten potentiaalisten muistojen pankki<sup>43</sup>.

*Lieux* siis edellyttää arkipäiväisen taustan potentialisuuden ymmärtämistä mahdollisuutena tulla kirjatuksi, arkistoiduksi, mikä tarkoittaa myös jokapäiväisen tapahtumisen luonteen muuttumista määrittämättömästä tu-

lemisestä tulevaksi merkityspotentiaaliksi. Pienoistapahtumat, esimerkiksi potentiaalisina kertomusten tapahtumina, ovat ajan suhteen avoimia, ja vasta kertomusten tapahtumien suhteet toisiinsa lukitsevat tapahtumien aikarakenteen. Potentiaalisina muistoina ne taas ovat väistämättä menneitä, jo ohitettuja tapahtumia. Perec vaikuttaisi yrittävän siirtää taustahälyn potentiaalisuutta kirjalliseen muotoon, jossa muistojen on mahdollista nousta kerättyjen pienoistapahtumien kuvausten taustasta. Toki potentiaalinen muistokin on tulevaa, mutta riippumatta itse tapahtuman sisällöstä, se tulee merkitykselliseksi vasta ohitettuna, menneenä. Siitä mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu, tulee sitä, mikä tapahtui, kun mitään ei tapahtunut. Jos jokapäiväinen elämä jäännöksellisyydessään onkin huomaamaton, objektiivottomaton pienoistapahtumien virtaa, tallennettuna siitä tulee jälki ohitetusta, menneestä – ja siten usein varsin merkittävästä, jollei historiallisesta – tapahtumasta.

### Mitä sen jälkeen kun kaikki on tallennettu?

Paikkojen katoaminen, muistojen tallentaminen ja potentialisoiminen yhtyvät Perecin tuotantoa lävistävään ”katoavaisuuden poetiikkaan”<sup>44</sup>, joka on helposti yhdistettävissä Perecin juutalaisuuteen, lapsuudenmuistojen puuttumiseen ja vanhempien katoamiseen toisessa maailmansodassa<sup>45</sup>. Vaikka Perec eittämättä tutkiikin arkielämän mahdollisimman uskollista kuvaamista ja pyrkii välttämään kertomuksen rakentamista, kokonaisuutena *Lieux* kuitenkin kertoo viistosti tarinaa suuresta hävityksestä ja perustelee tallentamisoperaationsa tähän muutoksen vastaamisella.

*Tentative* osallistuu tähän tallentamiseen varsin erikoisella tavalla, vaikka periaatteessa koe vain pelkistää *Lieux*-projektin paikan päällä tehtyjen kuvausten ideaa sanoutumalla irti kirjekuorista ja potentiaalisten muistojen tehtailuista. Heuristisesti näitä kahta koetta voi ajatella toistensa vastakappaleina: siinä missä *Lieux* pohjimmiltaan koettaa arkistoida ja tuottaa potentiaalisia muistoja sisältäviä kuvauksia, *Tentative* sen sijaan aktualisoi taustahälystä nousevia pienoistapahtumia kirjaamalla niitä ylös. Kaupungintalon kahvilan seutuvilta 18.10.1974 noin klo. 12.40 kirjautuu esimerkiksi seuraavaa:

”63 menee ohi [*Un 63 passe*]

6 viemäryöläistä (kypärät ja saappaat) menee Canettes-kadulle.

Taksipysäkillä kaksi vapaata taksia,

87 menee ohi

Sokea tulee Canettes-kadulta ja kulkee kahvilan ohi, nuori mies, vakaat askeleet.

86 menee ohi

Kaksi miestä, joilla on piiput ja mustat laukut

Yksi mies, jolla on musta laukku, mutta ei piippua

Nainen villatakissa, hilpeä

96 [*Un 96*]

Toinen 96

(korkokengät: vääntyneet nilkat)

Omenanvihreä räätisitikka.

63

70<sup>946</sup>

Silmiinpistäväntä välittömyyden vaikutelman korostamisessa ja tapahtumisen tuntua rakentavissa nopeissa kirjauksissa on, että tapahtumista piderään yllä lähes yksinomaan *passer*-verbillä ja sen ellipsöimisellä. *Passer* on toki yleisin mahdollinen verbi tapahtumiselle, mutta tahtoessaan Perec olisi voinut varioida sitä esimerkiksi sanoilla *aller*, tai *venir* puhumattakaan kuvaavimmista liikehdinnän ilmauksista. Ohittaminen (*passé*) toistuu rytmisesti halki koko kokeen usein kummitellen niissäkin merkinnöissä, joista se on *brevitatis causa* jätetty kirjoittamatta. Kaikki, mitä aukiolla tapahtuu, menee ohi, ohittaa kirjaajan tämän yrittäessä parhaansa jättää jäljen näistä ohituksista. Niinpä kuvausten kertyessä kirjaaminen alkaa yhä enemmän muistuttaa predikoimista, paikan attribuomista erilaisilla tapahtuma-ominaisuuksilla, paikan ominaisuuksien lisäämistä luetteloon (esimerkiksi *Un 63 passé* listatataan *Un 63*).

*Tentativen* otsikkoon nostettu ehdyttäminen (*épuiement*) liittyy olennaisesti kirjauksien listaamiseen ja edustaa Perecin tuotannossa toistuvaa kirjallista elettä, jota Lejeune (1991) nimittää täyttämiseksi (*remplissage*)<sup>47</sup>. Toisin kuin John Barthin paljon kuuluisammassa kirjallisten uutuuksien huventumisessa (”Literature of Exhaustion”, 1967), ehdyttäminen merkitsee Perecille kirjallisten muotojen suomien mahdollisuuksien tietoista tyhjentämistä toteuttamalla ne. Muodollisimmillaan tästä pakkomielleestä todistavat edellä mainitut heterogrammaattiset runot tai *Suuri palindromi* (*Le Grand Palindrome*, 1969), joissa teksti on tulosta rajoitteen suomien mahdollisuuksien ehdyttämisen osoittamisesta. Listaamisen ja ehdyttämisen yhteys näyttäytyy toki Perecin suurteoksissa, kuten *Elämä, Käyttöohje* -romaanikokoelmassa, joka listojen esittämisen lisäksi rakentuu erilaisten listojen yhdistelmistä.

Huomattavaa onkin, että Perec määrittelee myös arkipäiväisyyden listaamalla vaihtoehtoisia nimiä (banaali, ilmeinen, tavallinen, infra-tavallinen, jne.), ikään kuin kompensoidakseen osuvan termin puuttumista, mutta toisaalta myös osoittaakseen, että jokapäiväisyys kaikessa epämääräisyydessään määrittäyty listana.<sup>48</sup> Tähän nähden onkin luontevaa, että hyödyttömän tilan etsintää seuraa luetteloiava pohdinta mahdollisesti hyödyttömistä tiloista, tai että ei-mikään, josta ajattelu on tehnyt aukon, täytetään hamaan jatkuvalla (ellipsi) listalla täytteistä (”[...] käytännöllä, funktiolla, päämäärällä, näkemyksellä, tarpeella, puutteella, ylijäämällä...”). Jos luettelointi onkin vähintään mahdollista kirjoitusta (*”degré zéro” de la description ou de l’écriture en general*)<sup>49</sup>, *Tentativessa*, yhdistettynä ehdyttämispyrkimykseen siitä tulee megalomaanista, eletyn fyysisen paikan jäänteetöntä kääntämistä kielelliseksi paikaksi.<sup>50</sup>



Tällaisena ehdyttäminen lähenee katafaattista kielenkäyttöä (*cataphatic discourse*), jossa kielelle myönnetään kyky lähestyä kielen ulkopuolista transsendenttia silkalla sanomisen volyymilla, sanomalla kaikki<sup>51</sup>. *Tentative* leikkittää jo lähtöasetelmallaan muinaista sanomattomuuden toposta, jossa huimaavilla luetteloilla saadaan vaikutelma sellaisesta paljoudesta, että on parempi vaieta<sup>52</sup>. Kuten todettu, toisin kuin esimerkiksi heterogrammaattisissa runoissa, paikan kirjaamisessa ehdytettävä kokonaisuus ei ole ollenkaan rajattu. Kiinnostavaa onkin, että sen sijaan varta vasten epäonnistumiseen tai epätäydellisyteen tuomittu ehdyttämistavoite itsessään luo kuvitteellisen kokonaisuuden, oletuksen, että paikka olisi mahdollista kuvata tyhjentävästi. Kun tämä ajatus tavoittamattomasta kokonaisuudesta yhdistyy paikassa tapahtuvan jokapäiväisen elämän hälyyn, paikka saa utooppisen merkityksen kaikkien mahdollisten kuvaustensa pitelijänä, totaliteettina, josta kuvaus tai äärellinen kuvauksien joukko on väistämättä vain osa, fragmentti.

Ehdyttämistavoitteen luomalla kokonaisuudella myötä Perec kutsuu muuten viileästi Immanentilla tasolla pysyttelevään kokeeseensa transsendentin alueen, joka on läsnä tavoittamattomana kokonaisuutena varsin perinteisessä roolissaan kuvaamisen rajallisuuden ja lis-

taamisen äärellisyyden osoittajana. Perec ei kuitenkaan päädy hiljaisuuteen, vaan keskeneräisyyteen: enemmän kuin kielen vajavaisuudesta, kysymys on *Tentativessa* ajallisesta äärellisyydestä. Kun kerran arkipäiväisen hälyn potentian määrää ei voi mielekkäästi rajata, tämän potentian täydellinen aktualisoiminen kirjaamalla vaatii pysäytetyn tai rajattoman ajan, kronologisen ajan ulkopuolella. *Tentative* koettelee jäännöksen kuvaamista ikään kuin paikka itsessään olisi tallenne, jolloin sen mahdollisten kuvausten ehdyttäminen onnistuisi keräämällä kaikki tallenteessa ilmenevä yhteen isoon listaan.

Paikan ehdyttämisen rajapyykkiä vartioi kuitenkin sama peruuttamaton katoavaisuus ja ohimeneväisyys, joka alun perin motivoi tallentamista: tapahtumia ei olisi voinut havaita toisin, niiden ei enää kirjatessa ole mahdollista olla sen täydempiä kuin ovat, sillä ajanhetki, jossa kirjaus on tehty, on peruuttamattomasti ohitettu. Vastaus ehdyttämisen koetteluun tulee ulkopuolelta, ”aika joka valvoo kaikkea, on antanut ratkaisun sinusta riippumatta” (*[L]e temps, qui veille à tout, a donné la solution malgré toi*)<sup>53</sup>. Kysymykseksi sen sijaan jää, tai ehkä kysymys vain palaa: se mitä tapahtuu, kun mitään ei tapahdu, onko myös se, aina tai koskaan, peruuttamattomasti ohitettu?

## Viitteet

- 1 Perec 1985, 10–11.
- 2 Perecin suhde realismiin traditioon ja todellisuuden esittämiseen on monitahoisempi ja ristiriitaisempi kuin tässä on mahdollista saada välittymään (ks. esim. Kosonen 2000; Montfrans 1999). Huomattavaa on kuitenkin, että jokapäiväisyyttä tarkastellessaan Perecin ensisijainen menetelmä on kokeellinen, arkisen todellisuuden tallentamista koetteleva.
- 3 Perec 2003, 95.
- 4 Arkipäiväisyys on jollain tasolla kietoutunut lähes kaikkiin kirjailijan töihin. Selkeimmin siihen painottuvia kuitenkin ovat *Lieux*-projekti (1969–1975), *L'espèces d'espaces* (1974), *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien* (1975); *Tentative de description de choses vues au carrefour Mabillon le 19 mai 1978* (1978, äänitallenne), *Tentative de description de quelques lieux parisiens ja Je me souviens* (1978).
- 5 Perec 1975, 31.
- 6 Perec 1975, 9–10. Käännökset kirjoittajan, ellei toisin mainita.
- 7 Sama, 18.
- 8 Sama, 39.
- 9 Tietysti Perecille tyypillisesti *Tentative* sisältää säännön poikkeuksina myös satunnaisia tyystin keksittyjä tapahtumia, joista ilmeisin on Japanin keisarin vierailu aukiolle 91 moottoripyöräpoliisin saattamana (sama, 40). Näistä lisää ks. Rucar 2014, 104–.
- 10 Vrt. Schilling 2006, 177.
- 11 Tutkimuksessa nämä neljä mainitaan toistuvasti, vaikka läheisyys tässä ei välttämättä tarkoita ystävyyttä. Perec muun muassa osallistui Lefebvren ohjaamiin markkinatutkimusprojekteihin (ks. Bellos 1999, 265–270) ja seurasi innokkaasti muutamia Barthes'n seminaareja (Sheringham 2006, 252), mutta Perecin kytkökset de Certeau'hon ja Blanchot'hon ovat enempi henkisiä: Pereciä ja de Certeau'ta yhdistää jokapäiväisten tekemisen tapojen moneuden kuvaaminen (ks. sama, 222, 291), kun taas Blanchot'n tavoin Perec kirjallistaa jokapäiväisyyttä, joskin kovin eri tavoin (ks. esim. Malgouzo 2010, 60; Bellos 1999, 305–308). Välillisemmin Perecin *quotidien*-projekteihin vaikuttaneiden listaan kuuluvat ainakin Sigmund Freud, Bertolt Brecht, Marcel Mauss, Georg Lukacs, Fernand Braudel, Jean Duvignaud, Paul Virilio, Guy Debord ja Raouil Vaneighem, joista jokainen olisi oma lukunsa (ks. Sheringham 2006; Schilling 2006; Bellos 1999).
- 12 Lefebvre jalosti jäännöksellisyyden ajatusta samoihin aikoihin, kun tutustui Pereciin. *Critique de la vie quotidienne* -teoksen ensimmäisen osan 1958 uudistetussa esipuheessa hän kirjoittaa: ”Kun analysoimalla on poistettu erityiset, ylemmät, erikoistuneet, rakenteellistetut toimet, jokapäiväinen elämä määrittetty kokonaisuudeksi jäännöksellisessä mielessä, ’sen mitä jää’ [*ce qui reste*] määrittämänä. [...] [J]okapäiväinen elämä täyttää sen ’tekniisen aukon’, jonka ylemmät toimet erityisyyttään jättävät.” Lefebvre 1958, 109.
- 13 Perec 1990, 10–11. *Seuil* n laatimassa *L'infra-ordinaire*-kokoelmassa (1990) ”Approches de quoi?” saa otsikon ”Interroger l'habituel” (Tavanomaisen kuusutelu).
- 14 Sama, 12.
- 15 Perec 2002, 62. Suom. Ville Keynäs.
- 16 Perec 1975, 21.
- 17 Vrt. Huglo 2011, 87–90.
- 18 Perec 2002, 43. Suom. Ville Keynäs.
- 19 Käännän tässä sanan rien sanalla ’ei-mikään’ Keynäsin käännöstä seuraten. Tutkimuksellisesti tarkempaa olisi pitää erillään ei mikään (*le rien*) eriytymätömyyteen viittaavana kvasi-käsitteenä ja ei-mikään (*le néant*) selkeämmin metafysisenä olemisen rajaa piirtävänä käsitteenä. Perec käyttää sanaa useimmiten kaunokirjallisesti, käsitteellistämättä, mutta koska tässä hän puhuu ei-mistään määrättyä ajattelun kohteena, käsitteellisempi ja teknisempi käännös (ei-mikään) on ainakin osittain paikallaan. Epäkäsitteen taustoista ja erotteluista tarkemmin ks. Sjöberg 2010.
- 20 Perec 2002, 42. Suom. Ville Keynäs. Esi-

- merkiksi William Franke (2016, 3, 17) kartoittaessaan sanomattomissa olevan (*unsayable*) perenniaalista filosofiaa pitää itserrefleksiivistä ja -kriittistä tapaa käyttää kieltä (*discourse*) sanomattomuuden ilmenemisen ehtona.
- 21 Blanchot 1962, 357–366.
- 22 Sama, 360; Perec 2002, 62. Suom. Ville Keynäs.
- 23 Ks. Hoa 2014, 59–60. Tässä yhteydessä ei voida mennä syvällisemmin kiinnostavaan vertailuun Blanchot'n ja Perecin arkipäiväisyys-käsitysten välillä. Yhteyksistä ja erimielisyyksistä ovat kirjoittaneet muun muassa Michel Sheringham (2006), Yannick Malgouze (2010) ja Maryline Heck (2012, 117–148), mutta perusteellinen tutkimus aiheesta uupuu.
- 24 ”Yritän nähdä ei mitään, tapahtuman poissaolon” (Perec 2003, 27).
- 25 Joudun kääntämään ilmaisan *micro-événement* likiarvoisella käännöksellä ”pienoistapahtuma”, sillä uskollisimmat käännökset, kuten ”mikro-tapahtuma” tai ”tapahtumat mikrotasolla” ovat kiu-sallisen elektronisia. Pienoistapahtumista Perec mainitsee esimerkiksi ohittavan paloauton, naisen, joka kiinnittää koiransa herkkupuodin ulkopuolelle, muut-toja, julisteita ja ihmisiä (Lejeune 1990, 208).
- 26 Perec 1975, 15–16.
- 27 Huglo 2011, 83.
- 28 Vrt. sama, 90.
- 29 Vrt. sama, 92–94.
- 30 Perecin otettiin jäseneksi Raymond Queneau'n ja Francois Le Lionnais'n vuonna 1960 perustamaan Oulipoon vasta 1967, mutta hänen vaikutuksensa ryhmään on ollut lähtemätön, jopa ryhmän peruseriaatteita muokkaava, Ks. esim. Roubaud 2004.
- 31 Ks. esim. *Oulipo Compendium*, toim. Mathews & Brochie 2005, sv. potential: ”Tulevan, ei-olevan ja potentiaalisuuden kytkös on läsnä ryhmän perustamiskeskusteluissa: *Tällainen on siis* [Oulipon] *kokeellinen menetelmä*. [...] Siihen Queneau vastasi: menetelmäämme voi soveltaa myös ei-oleviin seikkoihin. [...] Potentiaalinen on sitä mitä ei ole vielä olemassa. *Bens vahvisti siekkailemattoman epärehellisesti, että niinhän hän oli juuri sanonut*: Jotta päädyttäisiin potentiaaliin (tulevaan), on lähettävä siitä mitä on olemassa (nykyhetki)” (Oulipo 1973, 32, kursiivi alkup.).
- 32 Oulipon erilaisten potentiaalisuuskä-sityksen rajoista ja rajattomuuksista tarkemmin ks. Mankinen & Salminen 2018.
- 33 Ks. esim. James 2009, 132–157.
- 34 *Lieux*-projektin paikat ovat Rue Vilin, Rue de l'Assomption, Franklin–Roosevelt, Avenue Junot, Rue de la Gaité, Place d'Italie, Place de la Contrescarpe, Rue Saint–Honoré, Carrefour Mabillon, Place Jussieu, L'île Saint-Louis ja Passage Choiseul (Lejeune 1990, 164). Kuvausten paikat eivät olleet historiallisesti tai globaalisti merkittäviä, mutta viimeistä lukuun ottamatta Perecille tärkeitä katuja, aukioita, risteyskisiä, sellaisia kuin kirjailijan synnyinkoti Rue Vilinillä tai tädin koti Rue de l'Assomptionilla. Ne toimivat Perecille maamerkkeinä tai viitepisteinä (*répères*), joiden avulla kaupunki saattoi jäsentyä merkityksellisesti (ks. Perec 2003, 232–234).
- 35 Perec kuvaa itse projektiaan muun muassa *Tiljoja / Avaruuksia* -teoksessa (Perec 2002, 67–68); huomattavasti yksityiskohtaisemmin projektia ovat dokumentoineet Schilling 2006, 129–177, Sheringham 2006, 257–261 ja erit. Lejeune 1990, 141–209. Kuten Perec jo omissa kuvauksessaan antaa ymmärtää, hän ei noudattanut projektin rajoitteita kovinkaan kurinalaisesti.
- 36 Lejeune 1990, 141. Projektista on julkaistu vain viisi paikan päällä tehtyä kuvausta, nekin jälkikäteen muokattuina otsikoilla ”Guettées”, ”Vues d'Italie”, ”La rue Vilin”, ”Allées et venues rue de l'Assomption”, ”Stations Mabillon”.
- 37 Ks. esim. Huglo 2006 104–105.
- 38 Sama, 109.
- 39 Vrt. Salminen 2015, 57–58
- 40 Huglo 2006, 109–110.
- 41 Perec 2006, 158. Suom. Ville Keynäs.
- 42 Perec 2003, 236; Huglo 2006, 108. *Lieux*'in innoittamana syntynyt *Je me souviens* (1978) omistautuu näiden aktuaalisesti triviaalien mutta potentiaalisesti nostalgisten muistojen keruuseen listamalla 479 arkipäiväistä muistoa.
- 43 Huglo 2006, 107.
- 44 Sama 2006, 109.
- 45 Mielestäni parhaiten kyseisen usein toistetun elämäkerrallisen avaintapahtuman esittää Bellos 1999.
- 46 Perec 1975, 18.
- 47 Lejeune 1991, 43–46.
- 48 Vrt. Turin 2017, 171–172.
- 49 Turin 2017, 181
- 50 Tällainen megalomaanisuus ei ole Perecille vierasta, kertoohan hän halukseen ”sanoa kaiken sen mikä ihmisen vain on mahdollista sanoa” ja vielä ”kaikin mahdollisin tavoin” (Perec 2003, 252).
- 51 Ks. esim. Turner 1995, 20–21.
- 52 Ks. Eco 2009, 327.
- 53 Perec kähvelsi lainauksen *Un homme qui dort* (1967) -romaaninsa Robbe-Grillet'n *Les gommies* (1953) -teoksesta. Robbe-Grillet puolestaan oli muunnellut sen Sofokleen *Kuningas Oidipus* -näytelmästä (429 eaa.).

## Kirjallisuus

- Bellos, David, *Georges Perec. A Life in Words* (1993). Harvill Press, London 1999.
- Blanchot, Maurice, *La parole quotidienne* (1962). Teoksessa *L'Entretien infini*. Gallimard, Paris 1969, 355–366.
- Eco, Umberto, *The Infinity of Lists*. Käänt. Alastair McEwen. Rizzoli, New York 2009.
- Franke, William, *A Philosophy of the Unsayable*. University of Notre Dame Press, Notre Dame 2014.
- Heck, Maryline, *Georges Perec. Le corps à la lettre*. José Corti, Paris 2012.
- Huglo, Marie-Pascale, *Que se passe-t-il quand*

il ne se passe rien? L'événement et le quotidien dans la littérature narrative contemporaine. Teoksessa *Poétiques et imaginaires de l'événement*. Toim. N. Xanthos ja A. M. Parent. Figura, Montréal 2011, 81–96.

- Huglo, Marie-Pascale, Georges Perec's "Time Bombs". About Lieux. Teoksessa *Time and Memory*. Toim. J. Parker, P. Harris, ja M. Crawford. Brill, Leiden 2006, 101–114.
- James, Aliston Sian, *Constraining Chance. Georges Perec and the Oulipo*. Northwestern University Press, Evanston 2009.
- Kosonen, Päivi, *Elämät sanoissa. Eletty ja kerrottu epäjatkuuus Sarrauten, Durasin, Robbe-Grillet'n ja Perecin omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.
- Lefebvre, Henri, *Critique de la vie quotidienne. Vol. 1*. L'Arche, Paris 1958 (1947).
- Lejeune, Philippe, *La mémoire et l'oblique*. P.O.L, Paris 1991.
- van Montfrans, Manet, 1999 *Georges Perec. La contrainte du réel*. Rodopi, Amsterdam 1999.
- Oulipo Compendium. Revised and Updated*, Toim. Alastair Brochie & Harry Mathews. Atlas Press, London 2005.
- Oulipo, *La littérature potentielle. Créations, re-créations, récréations*. Gallimard, Paris 1973.
- Perec, Georges, *Elämä, Käyttöohje (La vie, mode d'emploi, 1978)*. Suom. Ville Keynäs. Loki, Helsinki 2006.
- Perec, Georges, *Entretiens et conférences 1979–1981 (Vol. 2)*. Joseph K., Nantes 2003.
- Perec, Georges, *Tiljoja / Avaruuksia (Espèces d'espaces, 1974)*. Suom. Ville Keynäs. Loki, Helsinki 2002.
- Perec, Georges, *L'infra-ordinaire*. Seuil, Paris 1990.
- Perec, Georges, Notes sur ce que je cherche (1978). Teoksessa *Penser/Classer*. Hachette, Paris 1985, 9–13.
- Perec, Georges, *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien*. Christian Bourgois, Paris 1975.
- Rucar, Yan, *Un espace à traverser. Collectivité et quotidienneté dans Tentative d'épuisement d'un lieu parisien de Georges Perec*. *French Forum*. Vol. 39, No. 1, 2014, 95–111.
- Roubaud, Jacques, Perecquian OULIPO. Käänt. Jean-Jacques Poucel. *Yale French Studies*. No. 105, 2004, 99–109.
- Schilling, Derek, *Mémoires du quotidien. Les lieux de Perec*. Septentrion, Villeneuve-d'Ascq 2006.
- Sheringham, Michael, *Everyday Life. Theories and Practices from Surrealism to the Present*. Oxford University Press, Oxford 2006.
- Salminen, Antti, *Kokeellisuudesta*. Poesia, Jyväskylä 2015.
- Sjöberg, Sami, Rien, rien, rien. The Alternate Nothing in French Lettrist and Language-centred Philosophy. *Sprachkunst* Vol. 42, No. 2, 2010, 299–312.
- Turin, Gaspard, *Poétique et usages de la liste littéraire. Le Clézio, Modiano, Perec*. Droz, Genève 2017.



HELINÄ ÄÄRI

# Kanojen pelko

**Kanat ovat tärkeitä belgialaisen Koen Vanmechelenin taiteelle. Silti hänen näyttelyssään kannustetaan olemaan ajattelematta kanoja. Tänä kesänä Vanmechelenin töitä on ensimmäistä kertaa esillä Suomessa, Mäntän Serlachius-museo Göstassa.**

**V**alkoisten pylväiden päällä on veistoksia, joissa kivisten ja metallisten ihmisrintakuvien päähän on kiinnitetty täytettyjä käärmeitä ja kanojen päitä, kuin hiuksiksi. *Medusoiksi* nimettyjen veistosten ihmiskasvojen ilmeet ovat neutraaleja, mutta moni kanoista näyttää tarkkaavaiselta tai säikähtäneeltä. Osa on täytetty niin, että heidän nokkansa on auki kuin he huutaisivat tai huohottaisivat.

Koen Vanmechelen (s. 1965) käyttää veistoksissaan ja maalauksissaan paljon kanojen ruumiinosia ja heidän eritteitään. Teoksissa käytetyt kanat ovat eläneet osana Vanmechelenin tunnetuinta taidetokea, vuonna 1999 aloitettua *Kosmopoliittista kanaprojektia*<sup>1</sup>. Kesykanan perimän monimuotoisuuden säilyttämiseen ja vahvistamiseen tähtäävässä projektissaan Vanmechelen risteyttää kanoja eri puolilta maailmaa. Lopullisena tavoitteena on tuottaa kanoja, joissa olisi maailman kaikkien kanarotujen geenejä.

Olen tullut katsomaan näyttelyä<sup>2</sup>, koska pidän kanoista. Jos näyttely olisi järjestetty kun olin kahdeksanvuotias, olisin varmaan halunnut sinne silloinkin – samasta syystä. Olen pitänyt kanoista niin kauan kuin muistan. Silti kun seison katsomassa Vanmechelenin lukuisista *Medusa*-veistoksista niitä neljää, jotka on tuotu Mänttään, katseeni kiinnittyy ensimmäisenä kivisiin ja metallisiin ihmiskasvojen kuviin. Ne ovat sommitelmallisesti teosten keskiössä, ja kanat ja käärmeet kehystävät niitä. Vasta ihmiskuvia katsottuani alan tarkastella niiden ympärille kiinnitettyjä kasvoja. Niissä on oikeaa ihoa, joka on peräisin oikeista, menehtyneistä yksilöistä. Kun jälkepäin muistelen veistoksia, muistan nimenomaan nämä kasvat. Muistan kanojen rauhattomat ilmeet ja sen, miten taidokkaasti heidän päänsä on täytetty.

## Kyse ei ole kanoista

Kanat ovat Vanmechelenin taiteessa hyvin tärkeitä. Jopa välttämättömiä – näyttelyyn liittyvässä dokumenttielokuvassa Vanmechelen kertoo, että ennen kanoja hän vain ajatteli olevansa taiteilija. Vasta kanat tekivät hänestä oikean taiteilijan.<sup>3</sup> Gösta-museossa on eläviä kanoja, täytettyjä kanoja, kanojen ruumiinosia ja maalauksia, joissa on käytetty kanojen munia. Näyttelysalin katosta roikkuu valtava pronssinen kananjalca<sup>4</sup>. Sekä museon

ovella että sisällä on suuri kananmunaveistos<sup>5</sup>. Näyttelyjuliste on täynnä valokuvia kanoista.

Silti kanat ovat näyttelyssä pikemminkin välineitä muiden aiheiden käsittelyyn kuin aiheita itsessään. *Kyse on ajasta*<sup>6</sup>, kertoo jo näyttelyn nimi. Mäntän näyttelyä – ja Vanmechelenin taidetta yleensäkin – kehystää pyöryttävän laaja teksti- ja puhemassa, joka ohjaa taiteen katsojia ajattelemaan laajempia kokonaisuuksia: geneettisen monimuotoisuuden merkitystä kaikelle elämälle, inhimillistä tiedontuotantoa, globaaleja ympäristömuutoksia, ihmisten ja muiden lajien välisiä suhteita. Vanmechelenin työ liittyy tiiviisti ajankohtaisiin eläin- ja ruokakeskusteluihin.

Jo pelkästään näyttelyn tekstiopasteet tarjoavat museovieraalle valtavasti tietoa ja tulkintaohjeita. *Medusa*-veistosten yhteydessä kerrotaan kananmunan käytöstä lääkkeissä, kanasta naisellisen voiman symbolina sekä kanojen ylijalostuksesta, joka on tuottanut uusia, ihmisiin tarttuvia tappavia tauteja. Kanoja monipuolisesti – ihmisten kannalta – käsittelevän opasteen teksti päättyy toteamukseen ihmisestä: ”Tiedossa piilee aina vaara. Ihminen on kaikkein vaarallisin eläin.”

Museon ovella taas on osa teoksesta *Häkin murtaminen*. Muutaman neliömetrin häkissä on kaksi kanaa ja kukko, kanakoppi, ruukkukasveja ja ruokaa. Tekstiopasteessa käsitellään elämää ja evoluutiota monella tasolla: ”Häkin, kuoren tai minuuden rajojen murtaminen merkitsee joko kirjaimellisesti tai vertauskuvallisesti yhtä askelta tekojen ketjussa, kasvun ja muodonmuutoksen päättymätöntä prosessia, joka ylittää sukupolvet, lajit ja maailmankaikkeudet.” Vastaavia tulkintaohjeita, joissa kanoja katsovaa museokävijää rohkaistaan ajattelemaan ihmiskuntaa, evoluutiota ja maailmankaikkeuksia, on näyttelyssä useita.

## Kanaan katsomisen uhka

Toisinaan ohje katsoa kanojen ohi tai läpi kohti suurempia teemoja on kirjoitettu suoraan teoksiin itseensä. *Häkin murtaminen* -häkin lisäksi Göstan pihalla on muitakin aitauksia, joissa kesän ajan asuu *Kosmopoliittisen kanaprojektin* kanoja. Suurimmissa aitauksissa olevien kanakoppien päällä loistaa punaisin neonvalokirjaimin kirjoitettuja iskulauseita: ”we are the other”, ”fertility always comes from outside”, ”every organism is looking

## ”Tuntuu oudolta, että ensisijainen eettinen kysymys kananmunien ja kananlihan tuotannosta – kysymys kanoista itsessään – jää esittämättä.”

for another to survive”. Me olemme se toinen, hedelmällisyys tulee aina ulkopuolelta, jokainen eliö etsii toista selviytyäkseen. Samat lauseet nousevat esiin monissa Vanmechelenin haastatteluissa<sup>7</sup>. Taiteilija kehystää niitä pohdinnoilla (geneettisestä) monimuotoisuudesta ekologisen, sosiaalisen, kulttuurisen ja taloudellisen kestävyuden ehtona sekä taiteen ja tieteen risteämisestä.

Vanmechelenin taiteesta puhuttaessa puhutaan usein eetikasta. Mäntän näyttelyn kuraattori Timo Valjakka kuvailee *Serlachius*-lehdessä Vanmecheleniä ”syvästi eettiseksi taiteilijaksi” ja Maaria Salo kirjoittaa *Kritiikin Uutisissa*, että “[m]oraalisesti, eettisesti ja ekologisesti Vanmechelenin toiminta on tietenkin ensisijaisen tärkeää ja arvostettavaa”<sup>8</sup>. Vanmechelen itse korostaa taiteilijoiden mahdollisuuksia osoittaa tulevia eettisiä ongelmia<sup>9</sup>. Näyttelyn yhteydessä julkilausutut eettiset kysymykset painottuvat ruokaturvaan ja ruuantuotantoon. Tuntuu oudolta, että ensisijainen eettinen kysymys kananmunien ja kananlihan tuotannosta – kysymys kanoista itsessään – jää esittämättä.

Eikä kanakysymys jää vain esittämättä, se myös määritellään epäkiinnostavaksi. Vanmechelen on painottanut, että kanat ovat hänen taiteensa välineitä. He ovat metaforia.<sup>10</sup> Vanmechelenin vuoden 2015 näyttely Alancomaiden Sittardissa oli nimeltään *This Is Not a Chicken*, tämä ei ole kana. Toisaalta nimi kutsuu ironiseen tulkintaan, kerrankin näkemään kanat maailmassa, jossa heitä jatkuvasti piilotetaan marinadin alle – ja kanojahan Sittardinkin näyttelyssä nimenomaan oli. Toisaalta esimerkiksi kuraattori Valjakka siteeraa lausumaa Vanmechelenin Mäntän näyttelystä kirjoittaessaan ja jatkaa sitten, etteivät kanat ”sinällään ole hänen taiteensa päämäärä”<sup>11</sup>.

Näyttelyn kanat ovat epäilemättä vertauskuvia. Sekä elävät kanat että kuolleiden kanojen ruumiinosat ovat taideteoksia tai niiden osia. Kanat ovat osa projektia, jossa pyritään lisäämään maailman kanojen geneettistä monimuotoisuutta ja parantamaan ruoantuotannon ekologista, sosiaalista ja taloudellista kestävyttä. Mutta

miksi näyttelyssä ei puhuta siitä, että he ovat *myös kanoja*? Miksi nimenomaisesti sivuutetaan heidän kanalisuutensa – se, että joka ikinen heistä on persoona, ainoa laatuaan? Ravistelevan, hämmästyttävän ja huolellisesti toteutetun kanataiteen äärellä jään ihmettelemään, miksi ymmärrys yksilöistä haittaisi ymmärrystä laajoista kokonaisuuksista. Estäisikö kanayksilön katsominen huomamasta Vanmechelenin taiteen vertauskuvalaisia ulottuvuuksia?

### Naurettavat kanat

Kesti vuosia ennen kuin ihmiset alkoivat suhtautua kosmopoliittikanaprojektiin vakavasti, Vanmechelen kertoo näyttelydokumentissa. Ihmiset eivät huomanneet projektin filosofista ja yhteiskunnallista merkitystä. He nauroivat kanoille, taiteilijan mukaan siksi, että kana tuottaa feminiinisiä miellelyhtymiä. Hän vertaa kanoja kotkiin ja toteaa, että jälkimmäisiä pidetään voiman symboleina. ”Se liittyy miehiin, hyvin pitkälti miehiin. [...] Eikä kukaan naura sille”, Vanmechelen sanoo<sup>12</sup>.

Väistämättä nousee kysymys: johtuuko Vanmechelenin kanataiteesta toistuva kanojen kielto juuri naurusta ja väheksynnästä, jolla monet ihmiset suhtautuvat kanoihin? Väheksyntä ei välttämättä kohdistu vain kanoihin itseensä, vaan myös ihmisiin, jotka harjoittavat empatiaa kanoja tai muita tuotantoeläimiä kohtaan. Onko ammatillisesti – taiteellisesti ja tieteellisesti – uskottavampaa korostaa, että kanojen äärellä taiteilija ei ole kiinnostunut niinkään kanoista itsestään kuin heihin liittämistään laajemmista teemoista?

Vanmechelenin näyttelyssä kanoja ei ole nimetty, eikä yksikään taideteoksia kehystävistä tekstiopasteista kerro heidän yksilöllisistä persoonallisuuksistaan. Kanoista kerrotaan heidän rotunsa tai hybridinsä. Monia rotuja risteyttämällä synnytettyjen ”kosmopoliittikanojen” kerrotaan sukupolvi sukupolvelta olevan entistä terveempiä, vastustuskykyisempiä ja vähemmän aggressiivisia. Museovieraita ohjataan katsomaan kanoja taideprojektin,

## ”Näyttelyssä korostetaan ihmisten ja kotieläinten pitkää yhteistä evoluutiohistoriaa ja pohditaan, miten se jatkuu tulevaisuudessa.”

monimuotoisuuden ja kestävyuden edustajina, ei yksilöinä.

Kuitenkin, kun kyykistyn aitauksen viereen ja muutamat kanoista tulevat luokseni ja jopa koskettavat minua verkon läpi, edessäni on nimenomaan yksilöitä. Lintuja, jotka edustavat ensisijaisesti itseään. Heidän kasvonsa, höyhenpeitteensä ja kehonsa muodot poikkeavat toisistaan. Jotkut suhtautuvat minuun uteliaammin ja rohkeammin kuin toiset. Ja vaikka en niitä näekään, arvaan, että eri yksilöiden välillä on erilaisia ystävyysuhteita, erilaisia jännitteitä – että hämärän tullen neonvalomietelausein koristeltuihin kanakoppeihin ei asetuta sattumanvaraisessa järjestyksessä vaan hakeudutaan juuri sen viereen, jonka kyljessä halutaan viettää yö.

### Lucy-sika ja broilerimakkarat

Kanojen lisäksi Vanmechelen työskentelee muun muassa kamelien, kotkien, lehmien ja sikojen kanssa. *Lucy*-projektissa hän risteyttää sikoja yhteistyössä neljän siantuottajan kanssa. Eräs Lucy-emakoista asuu porsaineen kesän ajan Gösta-museon edustalla Taavetinsaareissa. *Lucy*-projektiin kuuluu myös pyörillä kulkeva ruokavaunu *Lucy Boar*, joka niin ikään on näyttelyn ajan Göstan pihalla. Vaunun toisella puolella on pahnoitettu koppi, jonka yksi seinä on läpinäkyvä. Siinä taiteilija voi halutessaan pitää jotakuta Lucy-sioista. Kopin seinässä lukee: ”Meet Lucy”, kohtaa Lucy. Vaunun toinen puolisko on grillioskioski, jonka seinässä lukee: ”Taste a Lucy dog”, maista Lucy-nakkisämpylää.

Serlachius-museon internet-sivuilla kirjoitetaan, että *Lucy Boar* -vaunun avulla Vanmechelen haluaa ”tehdä läpinäkyväksi sen, mitä me syömmme”. Vaunusta kuitenkin tarjotaan muidenkin eläinten kuin Lucy-sikojen ruumiinosia. Mäntässä siitä myydään kesän aikana ”kananpoika Hot Dogeja”. Kun tiedustelen museolta kananpoikien alkuperää, kuulen, että hodarien makkarat ovat keittiömestari Pekka Terävän suunnittelemlia ja HK:n valmistamia Terävän tipunen -makkaraita. Niiden val-

mistukseen käytetään Suomessa kasvatettujen broilerikanojen lihaksia, ihoa ja maksoja.

Museon mukaan broilerihodaria tarjoillaan, ”koska se on näyttelyn teemaan sopiva”<sup>13</sup>. *Kyse on ajasta* -näyttely kuitenkin painottaa geneettisen monimuotoisuuden ja siitä seuraavan tuotantoeläinten terveyden ja kestävyuden merkitystä ruoantuotannossa. Näyttelyssä korostetaan ihmisten ja kotieläinten pitkää yhteistä evoluutiohistoriaa ja pohditaan, miten se jatkuu tulevaisuudessa. Jo näyttelyn nimi vihjaa, että evoluution ohessa avainsana on aika. Teokset tekstiopasteineen puolestaan kertovat, että nyt puhutaan pitkistä aikajakumoista, joiden alku- tai loppupisteitä ei näy.

Tähän kokonaisuuteen broilerimakkarat asettuvat kovin vaikeasti. Broilerit ovat surullisenkuuluisia sairauksistaan ja lyhytikäisyydestään, jotka johtuvat pitkälti juuri jalostuksesta, jolla heidän perimäänsä on kavennettu. He ovat kutakuinkin vastakohta geneettiselle monimuotoisuudelle ja tavoitteelle kestävästä tuotantoeläinkannoista. Käytännössä kaikki broilerintuotanto perustuu monikansallisten yhtiöiden harjoittamaan hybridijalostukseen, jossa jalostuskanat patentoidaan ja yksittäiset broilerinkasvattajat pidetään riippuvaisina yhtiöiden myymistä linnuista. Itsenäistä broilerinjalostustyötä ei esimerkiksi Suomessa ole lainkaan.<sup>14</sup> Kananpidon perinteillä ei myöskään ole mitään tekemistä broilerintuotannon keskeisten käytäntöjen kanssa: ikkunattomat ja ulkotarhattomat kasvatushallit sekä hätkähdyttävän lyhyt 5–6 viikon kasvatusaika kuoriutumisesta kurkunkatkaisuun ovat varsin uusia keksintöjä – samoin kuin se, että broilereita pidetään pelkästään lihan vuoksi, eli tuotannonala on täysin eriytynyt munantuotannosta.<sup>15</sup>

Siinä missä Vanmechelenin näyttely muuten korostaa kytköksiä, broilerimakkarat siis viestivät lähinnä katkoksesta – viime vuosisadalla syntyneestä, muusta kotieläinten pidosta irrallisesta lihantuotannon alasta. Tuntuu absurdilta, että näitä makkaraita tarjoillaan juuri Lucy-sian kuvilla koristellusta hodarivaunusta. Näyttelyssä kerrotaan, että Lucy-sikojen nimi viittaa van-

himpaan löydettyyn ihmisen fossiiliin, joka on noin 3,2 miljoonaa vuotta vanha. Eläviä sikoja esittelevässä tekstiopasteessa todetaan, että ”Lucy on vain yksi monista lajeista, jotka ovat vuosituhansien aikana kulkeneet kanssamme kohti tuntematonta tulevaisuutta”.

Ilmastomuutoksen aikakaudella broilerintuotanto on fossiiliriippuvuutensa takia ala, jonka koko tulevaisuus on ainakin pohjoisessa pakko kyseenalaistaa. Broilerihallien lämpötila on kasvatusaikana pidettävä 20–35 celsiusasteessa, ja puun lisäksi lämmitykseen käytetään turvetta ja öljyä. Turvetta kuluu kasvattamoissa myös kuivikkeeksi. Tästä tekee erityisen kestäättömän ratkaisun se, että pehkuksi kelpaa vain pintaturve. Pehkukurpeen käyttö vaatii siis jatkuvaa uusien soiden ottamista turvetuotantoon, eli yhä useampien vuosimiljoonien ekosysteemijatkumoiden katkaisemista.<sup>16</sup> Broilerimakkarat on ruokalaji, jonka voi monesta eri syystä toivoa pian jäävän menneisyyteen.

Toki Vanmechelenin näyttely on täynnä kanoja, ja Terävän tipunen -makkarat on valmistettu kanoista. Sikäli voi sanoa, että ne sopivat näyttelyn teemaan. Näyttely myös kommentoi niin vahvasti monia aikamme ilmiöitä, että *Kyse on ajasta* -nimen *ajan* voi tulkita viittaavan evoluutiojatkumoiden lisäksi myös nimenomaisesti nykyaikaan ja kiireelliseen tarpeeseen hillitä ilmastomuutosta ja massasukupuuttoa sekä sopeutua niihin. Leimallisesti nykyaikaisena ilmiönä broilerimakkarat voivat tulla ymmärretyksi osana näyttelyn aika-teemaa – puhutaanhan maaperään muodostuvista broilerinluukerrostumista jo yhtenä antroposeenin tunnusomaisista piirteistä<sup>17</sup>.

## Emakkohäkin murtaminen?

*Lucy*-projektin tekstiopaste kehottaa: ”Ole selvillä siitä, mitä syöt. Tieto on ruokaa sielulle.” *Lucy Boar* -vaunu tarjoomuksineen kuitenkin jättää minut hämmennyksen valtaan. Sikojen kestävästä jalostusta esittelevä vaunu, josta tarjoillaan kestäättömästi jalostetuista broilereista valmistettuja makkaraita? Näyttelyssä, jossa kaikki muut kanat edustavat kanojen geneettisen monimuotoisuuden lisäämistä? Tämä yritys lisätä läpinäkyvyyttä ruoantuotantoon ei tunnu onnistuneelta.

Muutenkin *Lucy*-hanke asettaa outoon valoon lausumat Vanmechelenistä ”syvästi eettisenä taiteilijana”. Toimittajat ovat usein nostaneet esiin Vanmechelenin teollista eläintuotantoa kohtaan esittämän kritiikin<sup>18</sup>. Silti Vanmechelenin nettisivuilla on kuva *Lucy*-porsaista, joiden äiti on kahlittu emakkohäkkiin. Kuva on toki rajattu niin, että emakosta näkyy vain vähän teräskalterien painamaa vatsaa, ja päähuomio lankeaa kauniille, raidallisille porsaille.<sup>19</sup>

Kun katson kuvaa, muistan äkkiä *Häkin murtaminen* -teoksen ja sen tekstiopasteen, jossa puhutaan häkin murtamisesta päättämättömänä, maailmankaikkeudet ylittävänä prosessina. Muistan näyttelydokumentin, jossa Vanmechelen sanoo, ettei häkin kanssa voi elää. Esimerkiksi Ruotsissa emakkohäkkien käyttö on rajattu

muutamaan päivään<sup>20</sup>. *Lucy*-projekti on ehkä kesysian evoluution kannalta häkin murtamista, mutta kuvassa olevan emakon kohdalla projekti toteutuu häkkiin sulke-  
misena.

Vanmechelen on monesti korostanut, ettei hän ole tappanut niitä eläimiä, joiden ruumiinosia hän taiteessaan käyttää, vaan he ovat kuolleet itsestään. Myös tätä tietoa vasten *Lucy Boar* -vaunun lihatarjoilut tuntuvat omituisilta. Vaunu on nimetty taideоекseksi, mutta siitä ihmisille myytävät eläinten osat eivät ole peräisin itsestään kuolleista vaan ihmisten tappamista eläimistä. Toki on niin, ettei taiteilija itse ole tappanut niitä kananpoikasia, joiden ruumiinosista Terävän tipunen -makkarat on tehty. Hänen ruokataiteensa kuitenkin kiistatta vaatii, että joku tappaa sitä varten kananpoikasia. Eikä vain tapa, vaan kasvattaa heidät vain sitä varten, että heidät voitaisiin syödä. Jostain syystä kysymys siitä, onko toisten eläinten ruumiinosien syöminen ensinkään hyväksyttävää toimintaa ihmisiltä, jää lausumatta tässä pitkälti ruoantuotannon eettisiä haasteita käsittelevässä näyttelyssä.

Esittämättä jää myös kysymys ei-inhimillisten eläinten välineellistämisestä yleensä. Onko oikein kohdella kanaa taiteen, tieteen tai ruoantuotannon välineenä? Jos on, niin milloin ja millaisin ehdoin? Vai pitäisikö meidän aina ensisijaisesti pyrkiä kohtaamaan toisemme subjekteina, päämäärinä eikä välineinä, lajirajasta riippumatta?<sup>21</sup>

*Lucy*-projekti kannustaa pohtimaan rajaa ihmisen ja sian välillä. Projektin tekstiopasteessa sanotaan, että *Lucy* ”supistaa ihmisen ja eläimen luonteiden välistä näennäistä etäisyyttä” ja kerrotaan siitä, miten sekä ihmiset että siat kaipaavat ”kumppania, ruokaa ja lämpöä”. Vaikka *Lucy* kertoo samankaltaisuudesta, sen ei selvästi ole tarkoituskaan kertoa samanarvoisuudesta. *Lucy* on projekti, jossa sikoja suljetaan ahtaisiin tiloihin, tapetaan, syödään, käytetään kiertävissä eläinnäyttelyissä ja taide-teosten osina. Tämä tuottaa suuremmin etsimättä miellelyhtymiä eugeenikkojen kuva- ja kallonmittausarkistoihin sekä ihmisenäyttelyihin. Muun muassa saamelaisia, inuiitteja ja afrikkalaisia on esitelty Euroopan eläintarhoissa ja kiertävissä näyttelyissä, tieteen ja viihteen nimissä.

## Elänetiikkaa ihminen edellä

”Ole selvillä siitä, mitä syöt.” Vanmechelenin hodari-vaunu kehystää ruokavalinnat henkilökohtaisiksi valinnoiksi: kunhan tiedät mitä syöt ja olet rehellinen itsellesi, voit syödä muussattuja ruumiita sämpylän sisällä. Tähän ajattelutapaan törmää ruokakeskustelussa hämmentävän usein. Kuin lihansyönti muuttuisi jotenkin eettisemmäksi teoksi, kunhan syöjä vain ymmärtää syövänsä tappettuja eläimiä. Kuin aikuista neuvottaisiin, että jos lyöt lapsia, tee se tiedostaen tekosi vaikutukset.

Mäntän näyttelyssä käsitellään monia tuotanto-eläimiin liittyviä eettisiä kysymyksiä, mutta aina ihminen edellä. Tästä lähtökohdasta käsin näyttely hahmottuu

kokoelmaksi eettistä taidetta – taidetta, jonka tavoitteena on muun muassa parantaa ruokaturvaa, vähentää epidemioita ja edistää tasa-arvoa ihmisten välillä.

Kun Vanmecheleniä määritellään eettiseksi taiteilijaksi, esiin nostetaan yleensä hänen lukuisat kehitysyhteistyöhankkeensa eri maissa. Kehitysyhteistyö liittyy Vanmechelenin taiteen kanssa ja on osa sitä. *Planetary Community Chicken* -projektissa *Kosmopoliittisen kanojen* projektiin kanoja on viety muun muassa zimbabwelaisiin perimältään köyhtyneisiin tuotantokanaparviin lisäämään parven geenivalikoimaa ristisiitoksen myötä. Tämä vahvistaa kanojen terveyttä ja sitä myöten ihmisten ruokaturvaa. *Sotwa*-projektissa Vanmechelen on tehnyt vastaavaa työtä lehmillä Tansaniassa, Zimbabwessa ja Etiopiassa. Vaikka monissa Vanmechelenin kehitysyhteistyöhankkeissa toimitaan ei-inhimillisten eläinten kanssa, tavoite on aina ensisijaisesti ihmisten hyvinvoinnin parantaminen.

## Söpöt possut ja tärkeät asiat

Kun museovierailuni päätteeksi menen Taavetinsaaressa, minulla on hyvä onni. Lucy-emakko ja hänen neljä por-

sastaan ovat parhaillaan päivänokosilla pahnoilla pehmustetussa sikalarakennuksessaan, jonka yksi seinä on läpinäkyvä. Pääsen siis näkemään heidät hyvin läheltä. He ovat kerta kaikkiaan kauniita. Sikalan vieressä kaksi aikuista näyttelyvierasta juttelee leppoisasti oppaan kanssa:

”Nämä ovat varmaan etenkin lasten suosiossa?”

”Niinhän ne ovat.”

”Vaikka hehän eivät tietenkään ymmärrä tätä tärkeää ideaa siinä taustalla.”

Keskustelunpätkä jää vaivaamaan minua pitkäksi aikaa. Sillä hetkellä kun katselin sikoja, ajattelin, miten söpöjä he ovat, ja pitävätköhän he rapsutuksista, ja nukkuvatkohan yhdessä kasassa makaavat porsaasat niin siikeästi, etteivät huomaa meidän seisovan tässä, vai eikö heitä vain kiinnosta juuri nyt. Olisin sikoja katsoessani ehkä voinut ajatella myös taideprojektia, jonka osia he ovat, ja projektin yhteiskunnallisia kannanottoja tai merkitystä sikojen geneettisen monimuotoisuuden kasvatustajana. Olisin voinut ajatella heitä osana miljoonia vuosia kestänyttä sika-eläinten evoluutiota. Mutta onko väistämättä niin, että nämä ajatukset olisivat kertoneet minun ymmärtäneen Lucy-äidistä ja hänen lapsistaan jotakin tärkeämpää?

## Viitteet

- 1 *Cosmopolitan Chicken Project*.
- 2 *Kyse on ajasta* -näyttely 9.5.–16.9.2018.
- 3 *Kyse on ajasta* -dokumentti.
- 4 *T-Rex*, 2018.
- 5 *Breaking the Cage*, 2018; *In Between*, 2012.
- 6 Näyttelyn englanninkielinen nimi *It's About Time* voisi käännyä suomeksi myös muotoon ”On korkea aika”. Näin tulokittuna nimen voi ajatella viittaavan esimerkiksi näyttelyn keskeiseksi teemaksi nousevaan kiireeseen hillit ilmastonmuutosta ja geneettisen monimuotoisuuden vähenemistä. Nimitulkinta ”On korkea aika” ei sysää kanoja sivuun yhtä voimakkaasti kuin ”Kyse on ajasta”.
- 7 Ks. esim. *Kyse on ajasta* -dokumentti; Frilander 2018.
- 8 Valjakka 2018, 9; Salo 2018.
- 9 *Kyse on ajasta* -dokumentti.
- 10 Sama.
- 11 Valjakka 2018, 9
- 12 *Kyse on ajasta* -dokumentti.
- 13 Sähköpostikirje kirjoittajalle 3.7.2018.
- 14 Toivio 2009, 15–16; Ääri 2015.
- 15 Ääri 2015.
- 16 Suomibroileri.fi; Leinonen 2010, 31.
- 17 Carrington 29.8.2016; Carrington 31.8.2016; *Pink Chicken Project*; Coles 2017; Nikkanen 2016.
- 18 Ks. esim. Frilander 2018; Miettinen 2018, 54.
- 19 *LUCY pigs*.

- 20 Djurskyddsmyndighetens författningssamling 2006, 3.
- 21 Näitä kysymyksiä on Vanmechelenin näyttelyn yhteydessä käsitelty myös Olli Sorjonon. Hän on kyseenalaistanut Vanmechelenin taiteen itsestään selvänä pidettyä eettisyyttä ja todennut, että ”[t] ehotuottajien lailla myös hänelle [Vanmechelenille] eläimet ovat raaka-ainetta” (Sorjonen 2018).

## Kirjallisuus

- Carrington, Damian, How the Domestic Chicken Rose to Define the Anthropocene. *The Guardian* 31.8.2016.
- Carrington, Damian, The Anthropocene Epoch: Scientists Declare Dawn of Human-Influenced Age. *The Guardian* 29.8.2016.
- Coles, Benjamin, The Anthropocene Chicken and the 'Wicked' Problem(s) of Contemporary Food. *The GoldLab Foundation* 20.5.2017.
- Cosmopolitan Chicken Project*. Verkossa: koenvanmechelen.be/cosmopolitan-chicken-project-ccp.
- Djurskyddsmyndighetens författningssamling. Swedish Animal Welfare Agency, 2006.
- Frilander, Aino, ”Mikä on hyvästä kanoille, on hyvästä meille”, *Helsingin Sanomat* 19.5.2018.
- Kyse on ajasta* -dokumentti. Verkossa: serlachius-tv.net/?project=koen-vanmechelen-kyse-on-ajasta-dokumentti.
- Leinonen, Arvo (toim.), *Turpeen tuotanto ja käyttö*. VTT, Espoo 2010.
- LUCY pigs*. Verkossa: koenvanmechelen.be/lucy-peel-petuum-mobile?lightbox=dataItem-j0nvoxfq1.
- Miettinen, Tero, Maailmanparantaja. *Suomen Kuvalehti* 19/2018, 54–55.
- Nikkanen, Hanna, Hetkiä, joista ei ole paluuta. Vierailijaprofessorin luento 1.9.2016.
- Planetary Community Chicken*. Verkossa: koenvanmechelen.be/planetary-community-chicken-ccc.
- Pink Chicken Project*. Verkossa: pinkchicken-project.com/.
- Salo, Maaria, Gallus gallus (domesticus). Vapaana lentämätön kana. *Kritiikin Uutiset* 28.6.2018.
- Sorjonen, Olli, Eläimistä, eli ihmisistä. *Karjalainen*, 13.6.2018.
- Suomibroileri*. Verkossa: suomibroileri.fi/fi/miten/kasvatuseraat.
- Toivio, Hilja, Suomen broilerituotannon historia 1959–2009. *Suomen broileriyhdistys ry* 2009.
- Valjakka, Timo, Kyse on ajasta, It's About Time. Koen Vanmechelen. *Serlachius Sydämellisesti Sinun* 1/2018, 8–10.
- Ääri, Helinä, Mikä broileri on? Paistikananpojan pakenevat merkitykset. *Kulttuurintutkimus* 2/2015.





JOHAN L. PII

# Ajan- ja työnkuva merillä

**Laivalla ollaan useimmiten kaksi viikkoa kerrallaan. Lyhyet satama-ajat osuvat joko työajalle tai nukkuma-aikaan, eikä rahtisataman asfalttikenttä varsinaisesti houkuttaisikaan pistäytymään kävelyllä. Työpassiksi tai törniksi kutsuttu vuoro vietetään siis aluksella: lähinnä siellä, missä on oma työkohde, ja toisaalta siellä, missä on hytti, pesukone ja suihku. Kahden viikon tiukkarajaista aikatilaa seuraa kaksi viikkoa vapaata. Kaksi viikkoa yhtä, kaksi viikkoa jotain muuta. Ajan kokeminen muuttuu merillä ja olosuhteiden jatkuva poikkeuksellisuus saa palaamaan laivaan yhä uudelleen.**

## Puitteet

”Buffa” tarkoittaa sekä ravintolan tarjoilutilasta vastaavaa henkilöä että tarjoilutilaa, joka on salista ovilla erotettava ruokalinjasto. Reilun kolmensadan matkustajan vetoisella ro-ro-aluksella buffan tehtäviin kuuluu valmistella buffan tila kattausta varten, hoitaa ruuat tarjolle, huolehtia ruokien riittämisestä, pitää linjasto siistinä kattauksen ajan, hakea tiskejä astianpalautuspisteiltä, auttaa tiskissä ja hoitaa astiat paikalleen, siivota kattauksen jälkeen ja pitää huoli tilan perussiivouksista (esimerkiksi hauteiden, lattioiden, koneiden ja kylmäsäilytyskaappien pesu) kattausaikojen ulkopuolella. Käytännössä tehtävät laajenevat olosuhteiden mukaan odottamattomiin suuntiin. Miehistöä laivalla on vain parikymmentä kerrallaan, ja jos sattuu olemaan ainoa henkilökunnan edustaja hereillä, on pyrittävä hoitamaan asia kuin asia.

Proviantti tulee maanantaisin ja torstaisin puoli kahdeksan aikaan illalla. Jos jokin asia loppuu sitä ennen, sitä ei yksinkertaisesti ole. Kahdesti viikossa kylmiöt, pakastin, pentteri ja buffan kaapit täytetään proviantissa maista tuoduilla tarvikkeilla, ja kahdesti viikossa tavara käy vähiin tai loppuu. Haarukoita, kulhoja, laseja ja kahvikuppeja on vähemmän kuin asiakkaita, ja kun kaikki on käytössä, on vain odotettava, että ne ehditään kerätä astianpalautuspisteiltä ja tiskata ennen kuin ne saa takaisin kiertoon. Kiireisinä aikoina käynnissä on jatkuva loppumisen sykli.

Buffa hoitaa päivässä kolme kattausta: aamupäivällä brunssin saapuville matkustajille, alkuillasta ennen satamaan saapumista päivällisen ja myöhäisillalla illallisen uusille matkustajille. Varhain aamulla buffassa on vielä näille matkustajille aamiaistarjoilu. Yöllä illallisen jälkeen buffa valmistele sen, mutta itse kattauksen hoitaa messi. Kattauksen aloituksesta, ”ovien avaamisesta”, päättää ensisijaisesti kattauksesta vastuussa oleva kokki (brunssilla) tai keittiömestari (päivällinen ja illallinen). Tähän ratkaisuun vaikuttaa matkustajamäärä: jos matkustajia on paljon, lastaus aloitetaan aikaisemmin ja ovet on hyvä avata jo ennen ilmoitettua aikaa, jotta kattaus sujuisi rauhallisemmin. Keittiön on kuitenkin ehdittävä valmistaa riittävästi ruokaa jo ennen ovien avaamista, ja myös buffa

on saatava siivottua ja valmisteltua kattausten välissä. Väillä purku ja lastaus seuraavat toisiaan tauotta, siivous ja valmistelu ovat sama asia ja päivällinen liudentuu illalliseen, vaikka matkustajat vaihtuvat.

## Ensimmäinen päivä

Jos meriprekaari on ollut useamman kuukauden poissa jatkuvasta kahden viikon syklistä, alku tuntuu vieraalta. Jo matkalla satamaan jotain tihkuu läpi. Ennen kesää kuljetaan vielä aamuaikataulussa ja satamaan ei ehtisi ajoissa julkisilla, joten yö on pakko viettää hotellissa lähellä satamaa. Nukkumaan on osattava mennä ajoissa, koska seuraavan kerran ehtii kenties levätä vasta yöllä. Sitten ilta-aikataulussa laivalle pääsee heti, kun se tulee satamaan, ja siirtymäajaksi muuttuu jo bussimatka.

Tarvittaessa työhön kutsuttavana saa monesti tietää vasta laivalla, mitä on tulossa tekemään, kuinka pitkäksi aikaa ja miten työtunnit jakautuvat. Yö hotellissa (tai viitisen tuntia busseissa vaihtoaikoinen) on siirtymävaihe, vähittäistä ajanhukkaa. Se on istumista pilkkopimeässä huoneessa liikahtamatta silmät auki tuijottaen, että jotain siellä on ja sieltä se tulee, mutta ei vielä. Vielä-tietymättömän sisällötön innostuneenpelokas merille paluun odotus alkaa jo pikkuhiljaa hioa vakaana kulkevaa kellojen aikaa. Niin on käynyt joka kerta ennenkin. Aamulla herää varmuuden vuoksi ennen aikojaan ja päättyy notkumaan tyhjän panttina satamaan nukkuvien rekojen seuraksi, kunnes laiva tulee näkyviin.

Satamaa lähes kohtisuoraan lähestyvän aluksen etene- mistä ei näe katsomalla. Se näkyy kuin ”peiliksi” kutsutussa leikissä, jossa muut lähestyvät peiliksi valittua lasta selän takaa. Kun peili kääntyy katsomaan, ei mikään liiku, mutta kun katsoo pois, aika kuluu, jokin lähestyy ja kohta kosketus vaihtaa roolin taas määrääjäksi. Kun ramppi lasketaan, puitteet vaihtuvat. Kolmoskannella koneet ja rekat muljottavat vastaan lähtökuopissa, mutta sisääntulija menee viemään olletikin-kahdenviikon-tavaransa johonkin sivummalle, varmistamaan tehtävänsä, hakemaan työvaatteensa ja tarttumaan toimeen. Maaviikot ovat ehkä katkaisseet suorat kokemukselliset

muistot, mutta nyt on vain pidettävä mielessä, että ensimmäinen päivä on aina välitön pudotus.

Jonain tulopäivänä ei oikein tiedetä, mihin hyttiin tulija pitäisi sijoittaa, vaatteet ovat hukassa, buffan avainta ei löydy tai skeemaa on muutettu. Uusille tuuraajille tai tulokkaille voi päätyä pikaopettamaan tai hakemaan yhtä ja toista. Kahvikone voi olla huollossa, mehukone tai mikä tahansa muu laite rikki, keittiössä tai muualla talouspuolella alimiehitystä, jolloin on välittömästi ryhdyttävä auttamaan siinä, missä tarvitaan. Lastaus voi olla jo pian alkamassa matkustajamäärän takia. Kaikkeen tähän suhtautuminen ja tunnusteleva singahtelu vie aikansa, joka on suoraan pois buffan valmistelusta. Kun sitten pääsee asettumaan, työtehtävät buffassa ovat useimmiten tutut, mutta kahden poissa ollun viikon aikana tavarat ehtivät vaihtaa paikkaa ja käytännöt muotoutua uusiin suuntiin. Vaikka valmis rutiini on olennainen työn helpottaja ja kattausten päivittäinen seuraanto sama aikaa monotonisesti rouskuttava myllynkivi, työtä ei voi koskaan aloittaa siitä, mihin sen on kaksi viikkoa sitten jättänyt.

## Ajan epäjatkuvuus

Merillä ei voi myöskään jatkaa ja elää samaa aikaa kuin maissa. Aivan ensimmäisten työpäivien aikana asiaan ei tullut heti kiinnittäneeksi huomiota, koska kaksiviikkoiset rupeamat tai lyhemmat tuuraukset tuntuivat vielä uusilta ja ainutkertaisilta. Maaelämä, sen ajankohdat, ihmissuhteet ja elämänmuutokset kulkivat vielä osittain samaa jalkaa meriajan kanssa, vaikka aina maihin palatessa tuntuikin epämääräisesti muukalaiselta. Aikavyöhykkeen vaihtumisellakaan ei ole varsinaista vaikutusta aikaan itseensä. Pitää vain opetella, missä vaiheessa puhelimen vaihtaa toiseen aikaan ja muistaa asettaa herätys sen mukaan. Ja toistella matkustajille, että kaikki ajat on ilmoitettu Suomen aikoina. *Please notice that Finnish time is used on board.*

Kenties Suomen aikaa siellä käytetään, mutta tuskin ainakaan miehistö elää sitä. Kellonajat ovat matkustajien orientoimista varten. Tosiasiallisia viitepisteitä ovat satamat ja tehtävät, buffan tapauksessa kattaukset, proviantit ja siivoukset. Lisäksi aikasidonnaisia viitepisteitä ovat messin ruoka-ajat ja nukkuma-ajat. Kun tulee tottuneemmaksi kahden viikon kierto, laivalla palaa hyvin nopeasti tuntuville olemisen tapa, jossa aika muuttuu kvalitatiivisesti toiseksi. Ajan hahmo menettää selvärajaisuuttaan ja kiinteyttään. Myöhemmin aikakokemus alkaa muuttua jo passin ensimmäisen kattausten aikana, mutta kun palaa pidemmän tauon jälkeen, muutoksen vaiheet näkyvät selkeämmin.

Ensin huomaa, että aika supistuu ja laajenee. Katausta valmisteltaessa kylmät ruoat haetaan ja pannaan esille valmiiksi täytetystä kärrystä, vetokaappeihin varataan täydennyksiä ja varmistetaan, että kaikki on. Astiat on tuotu, on siivottu kunnolla, on kaikkia tykötarpeita kuten ottimia, leipiä, leivitteitä, kahveja, maitoja ja muuta tarvittavaa. Silloin aika tiivistyy, tehtävät seuraavat

toisiaan ja aika kuluu nopeasti. Kun ovet on avattu, hetkeen ei ole mitään tehtävää. On lähinnä tervehtimistä, lautasten ja lasien täyttöö, kysymyksiin vastailua ja juttelua. Silloin aika väljenee ja kuluu hitaasti, ehtii oikeasti katsoa asiakkaita ja ilahtua tuttujen kuskien kohtaamisesta, kunnes tiettyssä pisteessä ruoka alkaa loppua ja on tuotava montaa asiaa; mietittävä, mitä on kiireellisintä tehdä ja mitä kannattaa vielä viivyttää, ja samalla on pidettävä huoli linjaston siisteydestä.

Kattausten loppuvaiheessa yleensä hiljenee. On mahdollista vähitellen siivoilla ja alkaa valmistella seuraavaa kattausta. Vasta kun ovet suljetaan, on taas aika toimia nopeasti. Kylmät ruuat kylmälle tai kelmuun ja kylmiöön, tiskit tiskarille, hauteet kuntoon, roskat kuiluun, astiat paikalleen ja buffa valmiiksi seuraavaa kattausta varten. Kattausten aika siis on kuin hengitystä tai aaltoja, joiden mukana oma intensiteetti kulkee ja muuttuu. Kahden viikon ajan sama peruskaava toistuu kolme kertaa päivässä joka päivä ja muodostaa meriajan iteratiivisen rangon.

## Iteraatio, vuotaminen ja tehtävä

Jatkuvasti aaltoileva mutta iteratiivinen aika alkaa tietenkin tihkua ja vuotaa vakaisiin asioihin, joiden luulisi olevan sen ulottumattomissa. Linjaston alla on syvennys, jossa on muovilaatikkoon kerälle kääritty, ehkä seitsemetrinen letku. Kun hauteita pestään ja täytetään, letku liitetään lavuaarin vieressä olevaan vuotavaan hanaan. Kun työ on tehty, hana ja letkun pää valuttavat vähän ylimääräistä vettä. Sitten letku kierretään takaisin kerälle ja laitetaan piiloon pöydän alle. Funktionaaliselle kerälle kääritty aika kuitenkin vuotaa loputkin esiin, ja kaikkea on vähän kaikkialla, jollei jatkuvasti ole siivoamassa jälkiä. Ikään kuin mitään erityistä ei olisi tapahtunut, kuten ei olekaan.

Kun kävelee samoja reittejä laivassa päivästä toiseen, ei enää mieti, ehtiikö ajoissa sinne, mihin on menossa. Matkalla seiskakannen buffasta ysikannen hyttiin voi kirjoittaa lyhyen tekstarin, koska eteensä ei tarvitse katsoa kuin sen verran, ettei törmää kehenkään. Kaikki vaihtoehtoiset reitit ovat automatisoituneet. Toisaalta alkaa miettiä, missä kaikkialla ehtii ja kannattaa käydä tiettyssä ajassa – kannattaako tällä kertaa hakea nyt 80 litraa maitoa, 30 litraa jogurtia ja laatikollinen piimää kylmiöstä varastoon vai jättää myöhemmäksi. Työajan skeema on nimellinen: työ on tehtävä ajoissa, vaikka menisi skeemaan merkityn palkallisen ajan yli.

Maissa aikaa on luontevaa kartoittaa oman toiminnan lisäksi esimerkiksi ympäröivissä olosuhteissa tapahtuvien jatkumollisten muutosten, tapahtumaketjujen ja toisten ihmisten kanssa koettujen tai tehtyjen asioiden avulla. Maissa monilla on työaika ja vapaa-aika ja muitakin lokeroita, joihin aikaa voi sijoittaa ja joiden välillä liikkua enemmän tai vähemmän vapaasti. Merillä sama hahmotustapa ei toimi, koska tapahtumaketjut ovat syklisiä, samat ihmiset kohdataan (monia asiakkaita myöten) samoina ajankohtina samankaltaisissa olosuh-

**”Kun päivä eroaa toisesta  
ainoastaan irrallisten,  
epäolennaisten yksittäispiirteiden  
perusteella, merillä on  
suoja, näkymättömissä ja  
koskemattomissa, piilossa yli ja  
ohi käyvän ajan peitossa ikään  
kuin metsänpeitossa.”**

teissa, tehtävät ovat kerta toisensa jälkeen pääpiirteiltään samat, eivätkä muutokset asetu osaksi jatkumoa vaan leikkaavat siihen.

Vaihdon ja ajan vaihtumisen myötä myös muisti hirttuu niin, että tietyt perusasiat on yritettävä painaa mieleen mekaanisesti. Merillä kannattaa muistaa esimerkiksi se, että ensimmäinen päivä tulee olemaan pahin, mutta aika ja sen puute kyllä hellittävät, ja maissa se, että toiset ovat eläneet jatkumollisessa ajassa myös silloin, kun on itse ollut toisaalla. Puolet kuukaudesta, puolet vuodesta tai vuosikymmenestä eri tavoin toimivassa ajassa ei silti tarkoita yksioikoisesti kaksoiselämää tai kahta kotia. Siinä missä iteraatio laajentaa aikaa ja saa jokapäiväisen ja jokaisessa kattauksessa koetun monotonian tuntumaan loputtomalta, se myös tyypistää ajan ulottuvuutta. Kun päivä eroaa toisesta ainoastaan irrallisten, epäolennaisten yksittäispiirteiden perusteella, merillä on suoja, näkymättömissä ja koskemattomissa, piilossa yli ja ohi käyvän ajan peitossa ikään kuin metsänpeitossa. Jopa merimiehen somenäkyvyydellä tuntuu usein olevan melko nimellinen suhde merillä elämisen kokemukseen, jolle kokemus ole se, että elämä on toisaalla.

Laivalle tulee aina iloisena siitä, että pääsee taas merille ja töihin, ja samalla kuitenkin alkaa laskea päiviä maihin pääsyyn viimeistään passin puolessavälissä. Vakituisten miehistönkin jakamaa kokemusta on vaikea käsitteellistää, mutta voi olla, että ajan ja aikakokemuksen

epäjatkuvuus vaikeuttaa kokemusmaailmojen yhdistämistä. Maissa tuntuu hankalalta tai tarpeettomalta yrittää selittää, mitä merillä on tehnyt. Samoin käy merillä, jos haluaa välittää jotain maa-itsestään. Se on tehtävä lyhyesti, räikyvästi, toistuvasti tai ei ollenkaan. Merillä kaikki maihin jätetty on viime kädessä supplementaarista, funktion sävytettyä, mutta käytännössä merimiehen painoarvo laivalla on usein tyotehokkuuden, tehtävän näkyvän tärkeyden ja suun suuruuden mediaani. Kalvakkaan ranun mausteeksi riittää ripaus suola, muu on numeron tekemistä.

### **Liudentumien ympäripurjehdukset**

Sekä maissa että merillä työpäivällä on osittain kiinteä aikataulu, johon poikkeustilanteet vaikuttavat vain suhteellisesti. Kattausten aika on vakio (lukuun ottamatta sunnuntaiaikataulua, johon palataan myöhemmin). Merillä aika, paikka ja toiminta kuitenkin liudentuvat niin välttämättömästi, että se vaikuttaa olemisen tapaan. Jos asia koitetaan muotoilla pikaheideggerilaisittain, käsillä olevana hahmottaminen ulottuu yhä pidemmälle eletyssä maailmassa. Kun työpaikallaan asuu puolet senhetkisestä elämästään ja laivan todellisuutta rakentavat asiat kytkeytyvät erottamattomasti työhön, työn ja tekemisen intensiteetti kasvaa ja asiat hitsautuvat yhdeksi valtavaksi merityöajankuvaksi.

## **”Kvantitatiiviset ajat ovat kuitenkin viime kädessä vain valuvan hiekan, käyvän moottorin ja kasaantuvan väsymyksen päälle liimattuja merkkiviivoja.”**

Tänä kesänä buffan hytti on ollut puolisoista minuutin päässä töistä, mehkoneen hoitaminen on kestänyt parikymmentä minuuttia ja ruokatauko voi olla kymmenen minuuttia. Komentosillalla käynti merkitsee asiasta riippuen viisi tai viisitoista minuuttia tai kolme varttia, kahden maidon vaihto kolmesta kuuteen ja lisäksi tehtävänä on vanhojen laatikoiden hajotus ja jämien talteen ottaminen. Sitten isommat siivoukset, täytöt ja tehetki, kenties voi nukkua tunnin, puoli tuntia tai kymmenen minuuttia jaksakseen kaksi seuraavaa kattausta. Kvantitatiiviset ajat ovat kuitenkin viime kädessä vain valuvan hiekan, käyvän moottorin ja kasaantuvan väsymyksen päälle liimattuja merkkiviivoja, muodollisuuksiksi jääviä muka-haltuunottoyrityksiä. Oman toiminnan nopeus ja tehokkuus on käsillä oleva väline itsessään välineellisen ruokailu- ja uniajan kerryttämiseksi.

Moottorien käyntiäänänen muutos ja keulan kääntäminen laituria kohti merkitsee kattauksen lopputoimia. Jos pääsee ajoissa nukkumaan, saa nukahtaa välipähdysatamaan ja olla hetken rauhassa. Onni on täydellinen, kun saa ottaa kengät pois, rasvata kätensä, ristiä ne rinnalleen imemään rasvaa ja nukahtaa hetkeksi paikalleen kuin memoriaali. Herätystä ei parin päivän jälkeen oikeastaan tarvita, oikean ajan tuntee myös unen läpi. Aika itsessään on kuitenkin lakannut tuntumasta, lähtenyt passin mittaiselle tauolle. Aika on enää käsillä.

Kädet alkavat rasvaamisesta huolimatta halkeilla ilman kuivuudesta, lämpötilanvaihteluista, jatkuvan nostelun ja kantamisen mekaanisesta rasituksesta ja jatkuvasta pesemisestä, joten passin viimeisinä päivinä sormikivusta ei selviä ilman kipulääkkeitä.

Etäisyydet toimivat aikoina, ajat toimivat etäisyyksinä ja tehtävinä. Meriajan päivässä suunnistetaan merkkien mukaan. Passin läpi kulkee kuin rantoja seuraten purjehtiva antiikin luotsi, joka tarkkailee maamerkkejä. Antiikin merenkulussa merikartan esimuotona oli *periplus* (latinaan kreikasta lainattu sana, joka kirjaimellisesti merkitsee purjehtimista ympäri tai kautta). Hiukan lokikirjan kaltaisessa satamakulkuoppaassa kuvattiin ankkuri- ja juomavesipaikkojen ja satamien etäisyyksiä, ominaisuuksia ja merkkejä, joista ne voi tunnistaa meriltä katsoen. Kaukaa näkyy kaunis majakka, selällä päin tuuli on yleensä kovaa. Kaupungissa on suojainen satama. Tai: Lähestyttäessä näkyy kaksi korkeaa kukkulaa. Toisella on vanha temppeli. Rantautuminen on vaikeaa, ankkuroiminen raskaassa lastissa ei onnistu matallikkojen vaikeakulkuisuuden takia. Tai samaan tapaan: On toukokuu. Aamulähdössä matkustajia on 170. Kuu-lutuksessa purseri toivotti matkustajat tervetulleiksi, laiva on jo lähtenyt. Ovet avattiin ajoissa. Kylmää tai lämmitäkään pöytää ei tarvitse täydentää, mutta hedelmiin, croissantteihin, kahviin ja maitoon kannattaa vielä kiinnittää huomiota.

*Periplus*-satamaohjeella suunnistaudutaan *maa-*merkkien perusteella. (Kreikkalaiset tai roomalaiset eivät olleet järin kelpoja kestämaan Välimeren selän aaltoja ja virtauksia.) Merillä kaikki on jatkuvassa liikkeessä ja viitepisteinä on käytettävä sitä, mikä on verrattain vakaata. Vakauden lähestymisen ja loitonemisen voi nähdä ja hetken ajan määrittää omaa sijaansa suhteessa siihen. Suuri osa nykyisen merimiehen ajasta, sen syvyydestä ja intensiteetistä ei kuitenkaan seuraa *periplus*-maamerkkejä. Paljon on kiinni tuulesta. Jos on myrsky, tavarat pitää kiinnittää. Jos taas kokki on kypsä tai työpäri hapokas, on oltava hiljaa ja liikuttava vakaaseen mutta ripeään tahtiin. Oma huono tuulensa on pidettävä visusti teljettynä Aioloksen säkkiin.

Sallimus merillä on kuitenkin kautta aikojen ollut kaksiosainen. Yhtäältä on tuulet, virtaukset ja lämpötilat, toisaalta markkinat: mitä ja kuinka paljon viedään, millä aikataululla ja millä resursseilla. Merimiehellä on viimeksi mainittuihin yhtä vähän sananvaltaa kuin merivirtoihin. Kun on heinäkuu, miehistö on sama kuin toukokuussa, mutta matkustajia voi olla 400. Ruokaa on kannettava pöytään kaikin voimin jatkuvalla syötöllä ja valtavat proviantit on mahdutettava tavaroina tilaan ja purkamistyönä työn muka-aikaan, unen ja ruuan koettavaa aikaa edustavat tauot tyypistyvät raja-arvona 0 työn säälimättömäksi kestoksi.

Kun tuon raja-arvon himmeästä elliptisestä hohdotomuudesta nostaa katseensa, hikiset hiukset naamalla ja vailla omaa voimaa saati aikaa, löytää taas uuden poimun, jossa voikin hengittää. Ajattomaan umpioon voi aua hetki tiivistyneenä yhteen katseeseen, jonkin näkemiseen, joskus katseiden kohtaamiseen, kun matkustaja tulee hymyilleeksi pintaasärkevän vilpittömästi takaisin ääripinteessä olevan merimiesfunktion maanismaneeriseen hymyyn ja kumoa hetkeksi ahtauden.

## Sääntö ja poikkeus

Voi käydä vaikkapa niin, että päätty ensimmäisenä päivänä kylmiltään messiksi, työhön, jota ei ole koskaan tehnyt ja johon ei ole saanut perehdytystä. Työnkuvan saa nähdä joskus päivän mittaan. Seuraavana päivänä työt kestävät aamuneljästä yli puolenyön, koska buffan työn ohella on perehdyttävä täysin uusi ihminen sekä laivan tiloihin ja käytäntöihin että messin työhön – yhden päivän kokemuksensa perusteella. Tuollaiset päivät ovat merkitystiheitä ja aika kaareutuu, laajenee sisäänpäin ja muodostaa syvän taskun, johon kaikki välttämätön mahtuu, koska sen on mahduttava. Pinnalta katsottuna silloin on tavallaan helppoa, koska ajan riittäminen, aika resurssina tai ulottuvuutena, ei tule enää kysymykseen: on viitteellisiä aikoja, jolloin olisi syytä saada ovet auki, mutta kaikki muu on pelkästään välttämättömien työtehtävien seuraantoa, ja niiden myötä päivä menee ohi. Seuraava koittaa yhtä vääjäämättä kuin mikä tahansa toinen.

Moni merimies on vahvistanut seuraavan huomion: passissa on pari kolme ensimmäistä päivää, joissa on vielä

havaittavia eroja, koska horisontissa siintää vielä maa-aika. Kun siitä sitten on loitonnut riittävästi, passin loppu on näiden ensimmäisten päivien toistoa. Aika kuluu kullakin hetkellä hitaasti tai nopeasti mutta vääjäämättömästi, ja iteraation kiinnekohdattomuus saa aikaan sen, että passin lopussa aika tuntuu kuin menneen nopeasti. Ohi. Muun muassa siksi meriaika kätkeytyy, kun on maissa; merimuistot ja meriaikakokemus etääntyvät ulkokohtaisiksi. Maissa niille ei ole käyttöä.

Monotonia on välillä raskasta, kun aika muuttuu materiaaliseksi työtehtävien kasaumaksi. Sitä yrittää välillä itekin mekaanisen yksitoikkoisesti, toisinaan raivokkaan tehokkuuden käyttövoimalla kauhoa, lappaa, kangeta, puskea, vierittää ja rahdata pois edestään ja päältä kuin elävältä haudattu, joka yrittää raivata tietään takaisin elävien maailmaan. Työ-tehtävämassa-aika itsessään on tylppää painoa, jonka alla voimat voivat huveta ja ryhti murtua, mutta jonka ansiosta toisaalta kehittyvät reaktiivisia ”lisävaihteita” – työaikaintensiivisempiä tapoja selviytyä. Samalla jossain tietoisuuden taustalla hahmottaa, että tällaisella aikaintensiteetillä saa mahdutettua lyhyeen aikaan vaikka kuinka suuren osan elämästä. Voi olla, että merimies siksi kokee enemmän elämää kuin maissa eläjä, mutta samalla muuttuu ja kehittyy vähemmän. Kovettuminen on oma aiheensa.

Työnkuvan sääntönä on hoitaa kattaukset ja kaikki niihin liittyvä kohtuullisessa ajassa. Rutiini on tässä korvaamaton apu, ja mitä pidempään on laivalla ollut, sitä nopeammin ottaa taas palatessaan käyttöönsä maissa sivuun jätetyn optimoidun rutiinin. Rutiini mahdollistaa esimerkiksi sen, että hoitaessaan mekaanisesti yhtä työtehtävää koordinoi mielessään kulloisenkin tilanteen mukaan, missä järjestyksessä ja millä tavoin seuraavat tehtävät kannattaisi hoitaa. Jos siis on puhdistamassa mehukonetta, voi todeta, ettei kaikkia astioita ole vielä tuotu salista, tiskillä siis kestää, mutta tilaa puhtaille astioille on tiskikärryissä ja lasikoritelineessä riittävästi, joten voi käydä syömässä. Tai jos hauteeseen on päivälliskattauksessa kaatunut ruokaa, haude kannattaa kytkeä pois päältä jo hetkeä ennen ovien sulkemista, jotta sen ehtii pikapestä ja saada lämpiämään ennen illallista.

Kun oletusarvoisena tilanteena on kiireen monotonia, nopeimmat ja tehokkaimmat työtavat löytyvät uusissakin tilanteissa. Pahempi on, jos työkaveri, esimerkiksi aivan toisissa tehtävissä toimiva hyttisiivoja, haluaa tulla auttamaan. Pääasiallisesti apu on hidaste, koska se leikkaa omaan, tilanteeseen sopeutetuksi rutiiniksi muotoutuneeseen työjärjestykseen (esimerkiksi ”hauteita ei voi täyttää ennen kuin muruset on lakaistu, koska muutoin muruset kastuvat ja muuttuvat puuroksi; älä käännä täyttä mehukasettia ylösalaisin, kansi ei pidä; älä avaa letkua kerältä kokonaan, sen uudelleen keriminen vie aikaa, vettä valuu lattialle ja sen jälkeen lattia on kuivattava”).

Poikkeukset ovat kuitenkin toinen sääntö. Niillä on oma aikansa, joka valuu kaikkiin suuntiin merkityn työajan yli. Matkustajamäärä vaikuttaa, ja muuttujia on enemmän kuin ei. Lisäksi sattuu myrskyjä, jolloin

raskaista ja kehnosti ohjautuvia astiakärryjä on miltei mahdotonta työnnellä turvallisesti, eikä tahmaisen mehutiivisteiden kaataminen korkeisiin mehkasetteihin liukkaalla pöydällä innosta. Silloin on parasta sanoa ”Pah!”, pönkätä mehut kylmään ja käydä salilla pikaraivoamassa ennen kuin hoitaa työn loppuun.

Aikaa syövä poikkeustilan käänteismuoto näyttää olevan tupakkatauko. Se muodostaa vapaan aikatilän ja sosiaalisen hetken keskelle kiireisintäkin kattausta. Kenties merimiehelle meri-ilma on terveellisintä filterin kautta nautittuna, koska niin sitä tulee nautittua eniten. Tupakoimaton buffa käy ulkona kehuimmillaan vain minuutin päivässä viedessään aamun roskat kuiluun. Monotoniaan väsähtäneenä ketään ei välttämättä kiinnosta tehdä mitään ylimääräistä, ei-välttämätöntä, mutta tupakanhimo luultavasti leikkaa ajan monotoniaan sopivan vaatimattomasti – tupakka on ”välttämätön” ja samalla itsekin rutiini. (Toisaalta tupakoimaton keittiömestari keksi yhteiseksi vaihtoehtoksemme uuden käytännön käskymuodossa: ”Nyt ulkokahville!”)

## Väsymys

On herättävä ennen kuin on valmis. Työhön käy puoliksi ahdistunut tai välinpitämätön sikile, joka sutii päänsä muka-olioivaksi hyvin kammattujen pikamaneerien voimin. Ensimmäisten parin kolmen päivän ajan voi olla vaikea nukkua päivällä ja tavallista hankalampi nukahtaa yöllä, kun meriaika levittäytyy eteen vielä tuoreeltaan auenneena tietymättömänä aavana ja maa on lähellä. Meriprekaarille kesken lähteminen ei ole vaihtoehto, joten merillä ei sairastuta saati väsyä. Edessä ja ympärillä oleva on vain kohdattava. Päivästä toiseen, vaikka se toinen ei vielä ole koittanut eikä vielä hetken koita, sillä seuraava ajassa merkitsevä päivä on lähtöpäivä. Kiireisimpänä tehtävänä on kääriytyä läpituonemattomaan koteloon, jossa taas kerran sulaa hahmottomaksi massaksi ja josta herää töihin parhaansa mukaan valmiiksi muuttuneena.

Entä jos kiireisten ja sotkuisten kattausten jälkeen koittaa rauhallinen ilta, jolloin lastaus alkaa myöhään? Tekemistä olisi paljon, mutta ilman välttämättömyyttä vaihdetta ei saa päälle. Poikkeustilaa ei ole mahdollista pitää yllä loputtomasti, mutta ilman sitä tehtävien konkreettisuus käy ylivoimaiseksi. Katsoo ympärilleen, yrittää kartoittaa, mitä tehtäviä ehtisi suorittaa yli jääneessä ajassa, mutta ontuu ja katsoo jalkoihinsa, lapaan ammuttu hirvi matkalla järveen. Joskus taas vaihde jää päälle, vaikka tehtävää tai voimia ei ole. Tilan voi purkaa esimerkiksi käymässä kuntosalilla, missä omavalintaisesti taylorisoituneet liikkeet vaihtuvat itse valituiksi monotonian vastapainoliikkeiksi. Se tuntuu vapaudelta kehossa, joskin mieli on pitkällä letargisella tupakkatauolla.

Laiva on satamassa kutakuinkin samaan aikaan kuin aina, tehtävät suoritetaan lastin määrästä ja laadusta riippumatta, ja niitä tehdään tasan niin pitkään, että kaikki tulee hoidettua. Taukoihin ja nukkumiseen jäävän ajan määrä riippuu siis suoraan muun muassa matkustaja-

määrästä: isomman joukon kattausta varten on tehtävä enemmän valmisteluja, ja ovet avataan monesti ennen virallista aikaa. Suuren kattausten jäljiltä myös siivottavaa on enemmän.

Jos ei ehdi nukkua kunnolla tai kattausta on henkisesti tai fyysisesti kuluttava, vielä hoitamatta olevat työt alkavat kalvaa, ahdistaa ja raskauttaa edessä olevaa aikaa. Mitä kaikkea ja kuinka kovalla kiireellä on vielä tehtävä ennen kuin pääsee nukkumaan, ja ehtiikö silloin nukkua kunnolla? Tapahtuuko jotain, mikä vie odotettua enemmän aikaa? Vastaus on aina ”kyllä”. Poikkeus on sääntö. Ilman liian raskaaksi käynnystä pohjaväsymystä saattaa selvitä ahdistumatta esimerkiksi pitäytymällä tylpässä apatiassa, jossa yksinkertaisesti jättää väliin turhautumisen tunteen ja siirtyy suoraan harkitsemaan nopeinta ja tehokkainta toimintatapaa lähimmillä käytössä olevilla välineillä. Parempien välineiden etsimiseen uppoisi aikaa, niukinta resurssia.

Asiakas pudottaa täyteen lastatun tarjottimen kesken kattausten kiireisimmän vaiheen ja lattia on puhdistettava nopeasti mehumaitokahvista, lasin- ja posliininsiruista ja liukkaasta rasvasta. Aikaa siivoamiseen on pari minuuttia, koska muutoin liian moni ruoka ehtii loppua pöydästä ja tehtävät kasautuvat entistä pahemmin. Kesken hauteiden pesun yksi harjoittelija tarvitsee apua maidon vaihtamisessa messin koneeseen tai pyykkikoneen käytössä, ja toinen haluaa oppia käyttämään baarin erikoiskahvikonetta. Kasautuminen on suoraan pois mahdollisuudesta lievittää väsymystä. Jos siirtymän oppii, sen ei ole pakko tuntua missään.

## Hitaus ja kesto

Passin mittaan syvenevä väsymys on joka tapauksessa vääjämättöntä. Se alkaa ensimmäisen päivän poikkeuksettomista poikkeustiloista, joihin on jo alistunut, mutta joihin ei kuitenkaan voi valmistautua muutoin kuin pitämällä mielessä, että jotain työlästä tulee tapahtumaan. Aikaa nukkumiseen saattaa alussakin jäädä kohtalaisesti, mutta ensimmäisinä öinä moodin vaihtaminen semiakateemisesta monitoimiprekaarista merimieheksi sitoo sen verran voimia, että on vaikea saada unta. Mielessään käy tahdottomasti läpi menneiden ja tulevien päivien tilanteita ja tehtäviä, tai työ tulee uniin ja kesken yön heräilee käymään läpi, ettei vain ole unohtanut mitään. Univaikeudet ovat kuitenkin mitättömiä verrattuna kokonaisvaltaiseen, vähitellen yhä raskaammaksi laskostuvaan väsymykseen.

Toisaalta vääjämättömyys avaa myös vapauden. Kun edes ulkokohtaisesti tietää, ettei uniaika riitä ja aina jotain ylimääräistä tapahtuu, on vapaa valitsemaan, miten siihen suhtautuu. Jos haluaa säästää vaivaansa, kannattaa olla kiinnostumatta saati ahdistumatta siitä, mitä kulloinkin tulee, ja käyttää voimansa toimintaan. Tuolloin saa yhtäkkiä huomata, että voimaa, työtehoa ja koettua vapautta onkin paljon enemmän kuin itse kuvitteli.

Oman työajankäytön optimoiminen on joka tapauksessa merillä selviytymisen edellytys. Jos haluaa syödä

## ”Ensi sijassa ja enimmäkseen meriprekaari ei ole itsensä tai itsessään, eikä asian tiedostamisella ole väliä.”

lämmintä ruokaa ja nukkuu, on oltava tehokas. Messin ruoka-ajat ovat samat kuin kattausten, valmistelun ja siivouksen ajat, ja yöunta ei voi jatkaa vaikka nukku-  
maanmeno viivästyisi, koska aamukattauksen jäljet on siivottava ja brunssikattaus valmisteltava viimeistään määräaikaan mennessä. Käytännössä kylläkään vaihtoehtoja selviytymiselle ei ole. Jos lähtee kesken pelkän väsymyksen vuoksi, takaisin ei ole tulemista.

Rajaa lähestyttäessä siirrytään apatiasta ataraksiaan. Kun on vaihtamassa kuumaa tarjoiluvuokaa uuteen, rajan takaa tullut kuski tihrustaa rävähtämättä suoraan silmiin, virnottaa viidellä mustalla hampaallaan ja lappaa edellisen ruuan jämiä lautaselleen mannerlaattojen liikkeen nopeudella. Samalla kastikevirrat tulvivat linjaston suistoalueelle ja olletikin pitävät rosteriteräksen ja lakatun puun hedelmällisinä. Tilanteeseen kykenee vastaamaan ainoastaan äärimmäisellä välinpitämättömyydellä, seisomalla paikallaan järkkymättömän eleettömässä ataraksian tilassa – yhtäkkiä auenneessa ylimääräisessä ajantilassa, jossa voi hetken aikaa viipyillä hievahtamatta mutta yllättävän vapaana, korkeintaan hiukan ulkokoh-  
taisesti huvittuneena olosuhteiden absurdiudesta. Jäljet siivotaan, kun on sen aika.

Ataraktinen hitaus alkaa vallata alaa myös päivittäin ja kattauksittain kertyvän väsymyksen myötä. Välillä käy mielessä kysyä, onko lopultakaan väliä, kuinka nopeasti tai hitaasti toimensa suorittaa, koska passi on kattaus kattaukselta kuitenkin lusittava loppuun. Kääntöpuolen

ajatuksena on, että passi passilta hommat hoituvat ja aika lyhenee. Yliväsyneenä on kuitenkin vaikea enää keskittyä ajankäytön optimoimiseen, ja toisaalta on vaikea kytkeä itsensä pois päältä nukahtaakseen, jos on juuri hoitanut työnsä loppuun ylikierroksilla. Hetkittäisistä vapauden ja voiman tunnoista huolimatta univelan syöksykierre ei ehkä pääty ennen kuin maa tulee vastaan.

### Pelon ja ahdistuksen aika

Ajan murtuminen on myös itseyden murtumista ja pelkistymistä kehon ja mielen funktioksi: tämä ei jaksa kantaa itseään painavampia asioita eikä puhu venäjää ja ahdistuu, jos syytetään. Siinä kaikki. Ensi sijassa ja enimmäkseen meriprekaari ei ole itsensä tai itsessään, eikä asian tiedostamisella ole väliä. Kaksi viikkoa kerrallaan on buffa, toisaalta kuitenkin buffa muutamalla attribuutilla. Buffa ei saa olla rauhassa kuka tahansa montaa passia. Sen toimia tarkkaillaan silmä kovana attribuutti-karttaneulat tanassa.

Kesän kynnyksellä syömään tulee parisataa matkustajaa ja yksi buffa kuljettaa ruokaa ja astioita kaikille ja siivoaa jäljet. Helpotukseksi saapuu kesäekstra, joka on reilun puolet työajastaan auttamassa kattauksissa. Tällä kertaa ekstra on kaikissa maailman suolaisissa, katkerissa ja harmaissa vesissä mannerjäänkovaksi keitetystä munasta kuoriutunut harpyija, joka on päättänyt saada vakituista työtä vastaavana buffana ja raadella kaiken,



**”Mahdollisuus romahtaa ylivoimaisen tehtävän alla pitää yllä epämääräistä, kerta toisensa jälkeen turhaksi osoittautuvaa ahdistusta ja sen ylittämisen uljautta, pienenkin merimiehen voimantuntoa.”**

mikä tulee tielle. Jatkossa jokainen tehty ratkaisu, läsnäolon hetki ja jokaiseen työtehtävään käytetty aika on auditointi sen silmien edessä. Jokainen rauhallinen hengenveto ilman filteriä on moitittavissa, ja julma lintu nuputtaa ohi mennessään moitteita menemään kiinteänä sarjana kuin rukousnauhan kovia helmiä lukien (hiljaa, ettei kukaan toinen kuule, kun sisälmyksiä revitään). Tuolloin tunteva olento toivoo olevansa kone voidakseen täyttää vaatimukset ahdistumatta. Jos kahvikoneella on liikaa tekemistä, se sentään osaa rikki mennessään olla toimimatta, ja se viedään pois.

Toisaalta jopa harpyijan kovassa pinnassa on jälkiä samasta puskemisesta materiaalisen ajan läpi: maneerinen toisto. Kun kieltä käytetään pelkkänä välineenä ja tilkkeenä, jotain välittyä. ”Niin se on”, ”näillä mennään”, ”asiakas edellä”, ”ilman asiakkaita ei olisi meitä”, ”se on asiakkaat jotka maksaa meidän palkan”. Ääntä pidetään, jotta sekin tila tulisi vallattua, kuin räikkää pyörittäisi karkottaakseen tieltään kaiken muun. Kun maneerikin on jatkuvasti toistuva kuoliniskuryritys, puhe menettää merkityksensä ja muuttuu pelättäväksi. Kun vaitonaisuus ja nopea selän kääntäminen on metafysis-ontologinen tuomio – olet yhtä tyhjän kanssa ja kaikki, mitä jää yli, on tielläni – ei enää ole aikaa mennä mihinkään eikä tilaa, johon sovittaa itsensä. Jäljelle jää silkka ahdistuksen puittama aikatila, joka on vailla kelvokkaita määreitä.

Kierkegaardin *Ahdistuksessa* tarjoaman analyysin mukaan ahdistukseen ajaa se, mikä ei vielä ole tuntuvilla

tai käsitettävissä, mutta on tuloillaan tai saattaa tulla. Pelko sen sijaan kohdistuu johonkin tunnettuun (tai kenties paremminkin johonkin ”määreiseen”: että susi tulee ja syö, että taskuvaras iskee rautatieasemalla, pörssi-kurssit laskevat tai rakastettu jättää). Ahdistuksen kuvaus vastaa jatkuvaa valmiustilaa, jossa laivalla ollaan. Toisaalta Kierkegaardin eksistentialistisen ja merimiehen praktisen horisontin erona on, että merillä muka-yllättäen tapahtuvalla kvalitatiivisella ja kvantitatiivisella muutoksella (esimerkiksi 400 matkustajan sunnuntaipäivälliskattauksella, mikä ajatuksena riipii etukäteen) ei viime kädessä ole väliä. Se kestää aikansa ja se hoidetaan.

Kierkegaardilaisen pelon ei puolestaan pitäisi olla mahdollista merimiehelle, koska on selvää, ettei tulevasta ole varsinaisesti tietoa. Hiiuli hei. Toisaalta on kuitenkin paljon informaatiota, joka puittaa ja auttaa suhtautumaan: matkustajamäärä, aikataulu, resurssit, kanssatyöntekijät ja omat kokemukset vastaavasta. Ainoa tietytön on se, miten tulossa olevasta tällä kertaa selviää. Mahdollisuus romahtaa ylivoimaisen tehtävän alla pitää yllä epämääräistä, kerta toisensa jälkeen turhaksi osoittautuvaa ahdistusta ja sen ylittämisen uljautta, pienenkin merimiehen voimantuntoa.

Omassa hytissään saa jauhautua näkymättömässä tuulessa hajaantuvaksi ilmastointipölyksi ja tuijottaa pimeään niin paljon kuin mieli, mutta se ei helpota seuraavaa päivää. Toisaalta voi olla, että kaikkea kannattaa pelätä selättäkseen ahdistuksen ja kokeakseen kerta

toisensa jälkeen selviytyneensä vastoin odotuksia. Tuo selviytyminen on paitsi välttämätöntä myös lohduttavan vääjäämätöntä. Vaikka muu osoittautuisi tilapäiseksi, varmuus vääjäämättömyydestä pysyy.

## Toisto ja viikonpäivät

Hegelin, Kierkegaardin, Heideggerin ja monen modernin ja postmodernin ajattelijan käsityksenä tuntuu olleen, ettei toisto ajassa, merkityksessä tai teossa ole palaamista samaan, tai että toistettu ei koskaan pysy samana. Kierkegaardin *Toistossa* Constantin Constantinus ei onnistu toistamaan Berliinin-matkaansa, koska kaikenlainen aksidentaalinen on toisin ja koko matkan kokemus lienee ollut pelkkä aksidenssikooste. Merillä silkan ajan määrällinen kasaantuminen kuitenkin tuntuu tuottavan kokemukseen hyppäyksellisiä epäjatkuvuuksia, laadullisia muutoskynnyksiä, kun sama matka toistuu kymmeniä ja satoja päiviä.

On totta, että jokaisessa kattauksessa on omat piirteensä: lastausaika ja asiakkaiden tulotiheys buffaan vaihtelevat lähdöstä toiseen, samoin matkustajien kansallisuudet, iät ja käyttäytymistavat (ruokamäärä ja -laatu; rekkakuski vai turisti). Tämä tilastollinen vaihtelu ei kuitenkaan riitä siihen, että jokaisen kattauksen voisi kokea jotenkin ainutkertaisena. Päivälliskattaus eroaa laadullisesti illalliskattauksesta, vaikka ruuat ovat kutakuinkin (ja usein myös faktisesti) samat, ja maanantaiaamu eroaa torstaiaamusta, vaikka ovet avattaisiin samaan aikaan.

Ajan ydin on työtehtävien seuraannon tasainen rytmi, joka kulkee ja kuljettaa johonkin tai ainakin saa aikaan jotain kuin moottorin käynti. Välillä on kuitenkin vaikea muistaa, onko sulattanut paapuurin maitokoneen tänään vai eilen vai viime viikolla, koska toistojen lukumäärä saa diakronisen ajan hälvenemään taustalle jatkuvaksi koneenkäyntihuminaksi. Tehtävien seuraanto ei kiinnity kunkin hetken, kattauksen ja päivän aksidentaalisiin poikkeamiin, vaan erityisyydet häilyvät omassa kontingentissa jatkumossaan ja eroavat vain samalla tavalla kuin näkymä, jonka näkee katsoessaan oikealle puolellensa, eroaa siitä, mitä näkee kääntäessään katseensa vasemmalle.

Toisto on siis mahdotonta kahdella tavalla: maissa se ei onnistu, koska toisella kerralla Berliinin-matka ei ole olemuksellisesti ja kokemuksellisesti uudelleen-sama, ei tunnu samalta. Toisaalta merillä työpäivät ja kattaukset tuntuvat toistuvan olemuksellisesti ja peruskokemuksen kannalta samoina, mutta juuri siksi toisto itsessään katoaa: ei ole mitään, mikä ratkaisevasti erottaisi toistetun uusinnasta; kokemuksen rungon kannalta ei ole väliä, onko nyt tänään vai eilen vai huomenna, tämä passi vai viime passi. Tehtävät, työtilat, työtoverit ja jopa suuri osa matkustajista ovat samat kontingentteja ”lisäosia” lukuun ottamatta. Toisto edellyttää kuitenkin, että ero toistetun ja toistuvan välillä tuntuu jossain. Merillä diakroninen ero on lähinnä vain jotain ulkokohteisesti kalenterista tarkastettavaa eikä itsessään tunnu missään, jollei sitten väsymyksen kertymisenä.

Viikonpäivät ovat tietenkin itsessään yhdentekeviä, lähinnä pelkkiä merkkejä siitä, missä vaiheessa passi on. Jokaista päivää on kaksi kussakin passissa. Toisaalta koko viikkojärjestyksen mielivaltaisuuden takia ne on helppo omaksua muodollisiksi erottajiksi merityönkuvaan, jossa tehdään sitä mitä käsketään, kerran tai aina. Viikonpäivät aukeavat kahteen suuntaan: sekä työhön että siihen, mitä ajasta on jäljellä, eli ruokaan ja uneen.

Kesän päivistä ahdistavin on yleensä sunnuntai. Silloin aikaa ei jää. Brunssikattaus toki alkaa tavallista myöhemmin, mutta myös kestää pidempään, joten päivätauko tyypistyy. Messin ruoka on keskellä kattausta, joten syömään ei ehdi. Päivällinen on kiireinen ja kestää puoli tuntia pidempään, eikä messiin taaskaan ehdi. (Ruuaksi olisikin luultavasti traagista sisäfilettä, joka olisi joko odottaessaan harmaaksi hautunutta tai sitten harmittavan mainiosti kypsennettyä, vielä punertavaa sisältä, mutta niin hidasta syödä, ettei muutamassa minuutissa halua.) Uusi lastaus alkaa heti kun edelliset matkustajat on saatu pois laivasta, joten tihentynyttä rupeamaa laahustetaan yöhön asti.

Tiistaina, torstaina ja lauantaina messissä on keittoa, jonka kiireisempänäkin päivänä ehtii salavihkaisesti ryyystää vaikka kulman takana ja palata virkistyneenä töihin. Torstaina buffassa on hernekeiton lisäksi lettuja: täytyy muistaa laittaa levy tai haude lämpiämään ja täyttää muutaman kilon edestä hilloa valmiiksi astioihin. Letut loppuvat yleensä kesken, joten myös toinen jälki-ruokavaihtoehto on katsottava valmiiksi.

Eräänä perjantaina päätettiin tarjota edelliseltä päivältä jäänyttä keittoa. Yksi rekkakuski jäi seisomaan lämminten ruokien linjan alkuun ja tuijotti ilmeisen hämmentyneenä, miltei järkyttyneen oloisena eteensä. ”Onhan tänään perjantai?” Kuski, joka matkustaa samaa väliä samalla laivalla useamman kerran viikossa, elää kenties samankaltaisessa aikakokemusmaailmassa kuin merimies. Viikonpäivät ovat henkäys oikeasta ajasta, josta on maanpaossa, mutta jota saa katsella kuin akvaariolasin läpi asiakkaiden käytöksessä ja tunnustella muutoksissa, joita se aiheuttaa työn käytäntöihin.

## Eteenpäin kaatuminen

Edellä on yritetty avata, miten ja miksi maa- ja meriaika eivät ole keskenään jatkumollisia. Vaikka merillä viettää puolet ajastaan ja tavallaan siellä siis on puoli elämää, merimies ei kokemuksellisesti elä kaksoiselämää kahdessa kodissa. Merimies on eri mies ja merillä diakronia hiutuu siinä määrin, ettei siellä voi puhua ajasta samassa merkityksessä kuin maissa. Ensimmäiseksi meriajan hahmotusperiaatteeksi voidaan nimetä iteraatorakenne. Kun samassa kalenteripäivässä on useita perusrakenteeltaan vastaavasti eteneviä sekvenssejä ja päivät toistuvat perusrakenteeltaan samoina, mutta jokaisen tutun yksikön sisällä intensiteetti vaihtelee suuresti, ajan mitallisuudesta on vaikeaa tai tarpeetonta saada otetta. Tehtävät on tehtävä ajallaan, mutta kaikessa kestää aikansa, ja ajan kulumisen kokemus korvautuu tehtävien seuraannolla.

Toinen yhtä olennainen piirre on eteenpäin kaatuminen. Merillä alkaa hyvin nopeasti olla ”aina-jo-ei-vielänsä”, kuten Heidegger luonnehti ihmisen aika- ja maailmasuhdetta *Olemisessa ja ajassa*. Ehtiäkseen suoriutua ajoissa kattauksen loppuvalmistelut on aloitettava jo ennen ovien sulkemista ja seuraava kattaus on valmisteltava niin pitkälle kuin mahdollista jo edellisen kattauksen lopuksi. Buffan kaapit on täytettävä valmiiksi ennen alkavaa kattautusta ja varattava valmiiksi uusia ruokia niiden tilalle, joiden arvioi loppuvan nopeasti kattauksen aikana. Myös vaihtosiivous aloitetaan hyvissä ajoin ennen lähtöä. Eri siivoukset on kuitenkin aikataulutettava ja jaettava parhaalla mahdollisella tavalla eri päville, jotta vaihtopari saisi tulla mahdollisimman siistiin ja valmiiseen buffaan.

Periaatteena on, että mitä enemmän on valmistautunut ja varautunut, sitä helpommin selviää kiireestä. Kun yrittäisi etukäteen nävertää tulevasta työkuormasta. Onnistuu tai ei, valmistautuminen on kelvokas tapa selviytyä ajasta, joka silloin vielä on kevyt ja tilava, mutta jonka tietää tulevan käymään raskaaksi ja vuotavan yli äyräiden. Yhtäältä eteenpäin kaatuminen on siis ahdistuksen torjumista, toisaalta valmistautumista lähtöön. Aina ei välttämättä muista, mikä viikonpäivä on (tai että onko aamu vai ilta), mutta yleensä tietää vallan mainiosti, kuinka monta päivää on vapaille lähtöön. Maissa vastaavasti valmistautuu lähtöön merille. Passin loppuvaiheessa on tyypillistä, että päässä soi joululauluja: joulun odotus on vastaava aikaa eteenpäin rakenteistava mielentila. Silloin työkin alkaa olla osa juhlaa.

## Aika armona ja rantautuminen

Passin viimeiset päivät kuluvat nopeasti. Ajan korvautuminen tehtävillä häivyttää keston. On kuin jokaista tehtävää hoitaessaan saisi maihin pääsyä tuotua lähemmäksi. Viimein työn tietymätön lasti määrittyy kvantitatiivisesti ja nyt sitä on mahdollista lähteä purkamaan omin voimin: viimeinen hauteiden pesu, kattaus ja siivous, lattia on jo pesty viime yönä ja kaapit täytetty, aamiaistarvikkeet valmiina.

Selviytyminen on vääjäämätöntä. Vaikka tehtävä näyttäisi kuinka mahdolliselta tai edessä oleva aika kuinka ylitsepääsemättömältä, ajalla on myös armollinen, jopa ihmeenomainen ulottuvuutensa. Kun on ahdistunut siitä, miten jaksaa seuraavan ja sitä seuraavan kattauksen jo lähtökohtaisesti väsyneenä, saa ovien avaimisajan lähestyessä todeta, että mitään ei ole tehtävissä. Kattaus alkaa määrätyn ajan kuluttua, ja sitä ennen ehtii tekemään rajallisen määrän asioita. Aikanaan kattaus loppuu ja aikanaan työpäivä on ohi. Aika kuluu ihan itseksensä, vaikka se itsessään ei tunnu, ja sen myötä raskaimmatkin asiat tulevat ja menevät. Eivät aina välttämättä hyvin tai mukavasti, mutta ohi.

Kun ei ole jäljellä voimia optimoida ajankäyttöään ja työjärjestystään, voi heittäytyä korkiksi aalloille ja luottaa siihen, että omalla tavallaan aika kulkee edelleen myös merillä. Omalla toiminnallaan siihen ei voi vaikuttaa,

mutta kun pystymisen ja ehtimisen varaan rakentuneen meriajan raja tulee vastaan, sen takana odottaa vääjäämätön armon aika, jossa kaikki menee ohi. Se, mikä ennalta katsottuna näyttää mahdolliselta, tulee faktiseksi; jotain vielä todellisuuteen kuulumatonta tulee olevaksi. Ihmiset tulee ruokittua, vaikka heitä on kuinka paljon ja varastossa vähän jotain leipää ja kalaa. Voimat ja aineelliset resurssit riittävät, koska niiden on riitettävä. Syysräkin kirkkoisä Augustinus ällisteli, miten nykyhetki voi muuttua menneeksi ja mistä tulee tulevaisuus; miten nyt voi olla jokin, mitä ei äsken ollut. Aika on toistuva ihme, jatkuva ei-olevasta todelliseksi tekevä luomistapahtuma, jonka voi tuntea juuri kesken pahimman kiireen.

Joka kerta koittaa vaihtopäivä. Yhtäkkiä puitteet aukeavat eikä tarvitsekaan ehtiä syömään tai nukkumaan tiettyyn aikaan. Toki maissa vietetyn kaksiviikkoisen aikana on hoidettava kuukauden edestä maavelvollisuuksia ja maaprekaarin töitä, mutta silti puitteisuus on toista luokkaa. Maalta katsottuna meriaika näyttää ulkoiselta kiinteältä kappaleelta, joka kyllä taas lähestyy, mutta sitä ennen voi liikkua vapaasti. Mennä toiseen kaupunkiin, tavata toisia ihmisiä, viljellä kasvimaata, kastua sateessa, nukkua bussissa tai olla nukkumatta, syödä pikaruokaa tai tehdä ruokaa itse, olla pari tuntia tekemättä mitään silloin kun ei huvita. Saa olla hiljaa ja näkymättä kenellekään.

Auton ikkunasta voi seurata puita, jotka tulevat ja menevät ohi, tai sitten voi pysähtyä tien sivuun ja kahlata pitkän heinän seassa siimekseen aivan uudessa paikassa. Voi kulkea paikoissa, jotka eivät edusta mitään, tai paikoissa, jotka ovat merkkejä ja toiminnan pohjakaavioita, kuten ostoskeskuksissa. Kaikenlaista tilaa ja ulottuvuutta riittää.

Hetken aikaa kuivalla maalla räpiköi ja haukkoo henkeään ilman jatkuvaa puitetta. Ihmetyksen aiheena ei ole se, että vielä kaksi viikkoa aiemmin oli vasta alkukesä ja nyt valtaosa kukista on jo kukkinut; yhtä ainutta omenapuuta ei ehtinyt nähdä kukassa. Huomio tulee mieleen vasta jälkikäteen ja silloinkin ulkokohtaisesti. Ei sen paremmin odota kuin ole odottamatta palaavansa samaan maailmaan. On joka tapauksessa pohtimattakin selvää, ettei maissa enää ole ja asu samoin kuin ennen. Sielläkin elää myös tuota toista aikaa, josta on tullut oma elämismahdollisuus.

## Kirjallisuus

Augustinus, *Tunnustukset* (Confessiones, 398). Suom. Otto Lakka.

Aurinko, Helsinki 2010.

Heidegger, Martin, *Oleminen ja aika* (Sein und Zeit, 1927). Suom.

Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000.

Kierkegaard, Søren, *Ahdistus* (Begybet angst, 1844). Suom. Eila ja

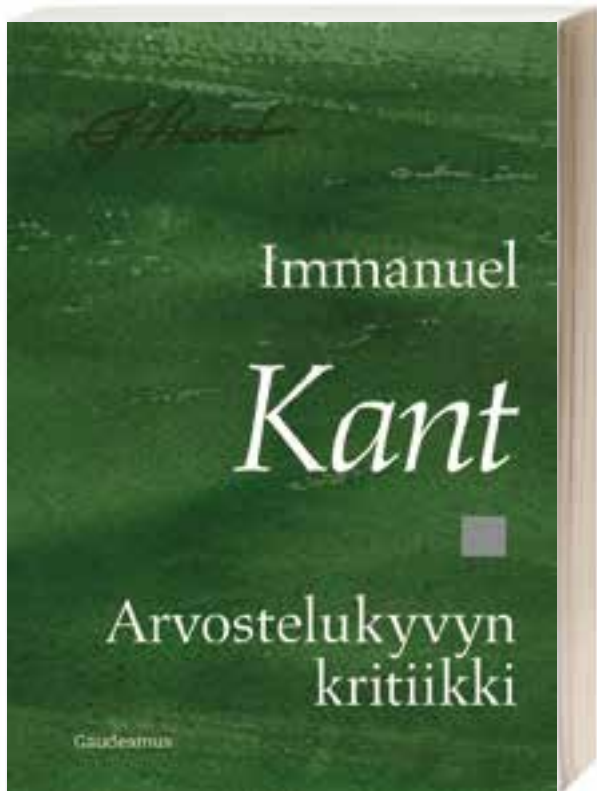
Johan Weckroth. Gummerus, Helsinki 1964.

Kierkegaard, Søren, *Toisto* (Gjentagelsen, 1843). Suom. Olli Mäkinen.

Atena, Jyväskylä 2001.

# Ajattelemisen aiheita syksyyn Gaudeamuselta

TERVETULOA  
VERKKOKAUPPAAMME  
GAUDEAMUS.PIKAKIRJAKAUPPA.FI

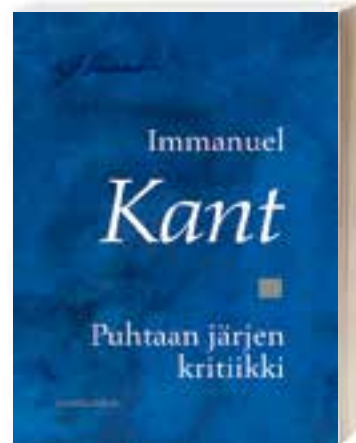


Immanuel Kant

## Arvostelukyvyn kritiikki

Estetiikan kiistaton klassikko, Immanuel Kantin kriittisen filosofian kolmas ja viimeinen osa on vihdoin saatavilla suomeksi. Teos antaa ihmiselle paikan maailmassa tiedonjanoisena, toimivana ja tuntevana olentona. Teoksen on suomentanut Risto Pitkänen. Hän on kirjoittanut myös kirjan johdannon ja laajan selitysosion.

Muista myös aiemmin suomennetut ensimmäinen ja toinen kritiikki!



Jarno Hietalahti

### Huumorin ja naurun filosofia

Huumori kietoutuu ihmiselämän kaikkiin puoliin. Kirja tarkastelee huumorin olemusta, siihen liittyviä ilmiöitä ja sitä pohtineita henkilöitä Aristoteleesta Monty Pythoniin ja Freudista Kierkegaardiin.



Mikko Heikka

### Uskonnot kohtaavat

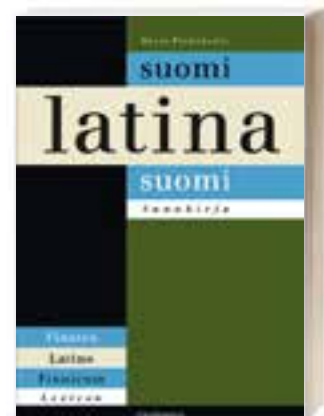
Jos eri tavalla uskovat oppivat olemaan "paremmin eri mieltä", synnytetään luottamusta ja kunnioitusta. Ne ovat välttämättömiä, kun halutaan rakentaa rauhaa ja parempaa maailmaa.



Heiskala & Virtanen (toim.)

### Talous ja yhteiskunta-teoria III

Teos kartoittaa, mitä vaihtoehtoja yhteiskuntatieteet ja filosofia tarjoavat vallitsevalle talousajattelulle. Se avaa näkökulmia, joiden avulla talous voidaan saattaa palvelemaan meitä – sen sijaan, että me palvelisimme taloutta.



Reijo Pitkäranta

### Suomi-latina-suomi-sanakirja

Perusteellinen sanakirja sisältää noin 32 000 hakusanaa. Antiikin latinan lisäksi mukana on keskiaikana ja uudella ajalla käyttöön tulleita ilmauksia sekä nykyajan termejä ja uudissanoja.



# Einstein ja Bergson ajan rannalla

**Kaikki varmasti tunnistavat Albert Einsteinin (1879–1955). Hän on asiantuntija, johon vedotaan, oli kyse sitten universumin rakenteesta, rauhasta tai luovuudesta. Hän oli myös juhlittu fysiikan Nobel-voittaja (1921), joka yhä edustaa monissa yhteyksissä älykkyyttä ja humaaniutta. Henri Bergson (1859–1941) taas on sittemmin jäänyt vähemmälle huomiolle vaikka olikin 1900-luvun alussa kuuluisa ja tunnettu. Bergson kohtasi ”toisen tulemisen” ensin Ranskassa 1960-luvulla ja uudelleen 2000-luvulla myös maan ulkopuolella. Myös hän voitti Nobelin, tosin kirjallisuuden, vuonna 1927. Näiden kahden aikalaisälykön välejä hiersi asia, joka sai alkunsa lyhyestä keskustelusta Pariisissa vuonna 1922, nimittäin kysymys ajan luonteesta.**

**T**ieteenhistorioitsija Jimena Canales käsittelee lyhyesti Einsteinin ja Bergsonin välistä aikakiistaa vuoden 2005 artikkelissaan. Kymmenen vuotta myöhemmin ilmestyi aiheesta paksu ja tarkoin viitteistetty teos *The Physicist and The Philosopher – Einstein, Bergson, and The Debate that Changed Our Understanding of Time*.<sup>1</sup> Canalesin tutkimuksen ytimenä oli kahden aikansa suurmiehen välinen ajan luonnetta koskeva kiista, joka sai alkunsa lyhyessä mutta sitäkin merkittävämmässä tapaamisessa Pariisissa keväällä vuonna 1922<sup>2</sup>. Pari tuntia kestäneen, ajan luonnetta käsitelleen keskustelun jälkeen jakolinjat oli jaettu vuosikymmeniksi. Debattia jatkoivat filosofit, fyysikot ja muut intellektuellit, jotka karkeasti ottaen joko puolustivat einsteinilaista tai bergsonilaista aikakäsitystä. Hieman yksinkertaistaen Einsteinin ja Bergsonin ero oli siinä, että edeltävälle oli olemassa vain yksi ”fyysikon aika”, josta saattoi olla psykologinen kokemus (ajan kulumisen kokemus). Jälkimmäinen taas katsoi, että oli olemassa vain psykologis-filosofinen kokemus ajan kulusta, jota voitiin kuvata termillä *durée* eli ”kesto”. Tästä kehosta voitiin konstruoida fysiikan aika, joka oli kaikesta huolimatta keinotekoinen ja ideaalinen. Ajan kuluessa kiista alkoi käsitellä muita tieteen ja filosofian kysymyksiä ja osa-alueita aina tieteen luonteesta ja sosiaalisesta rakentumisesta mielen ja ruumiin sekä subjektin ja objektin eroamiseen.

Kun Einstein sai Nobel-palkintonsa 1920-luvun alussa, avajaispuheessa professori Svante Arrhenius, fysiikan Nobel-komitean jäsen, kommentoi: ”ei ole salaisuus, että Pariisissa kuuluisa filosofi Bergson on haastanut tämän teorian”<sup>3</sup>. Einsteinin palkinto ei lopulta tullutkaan itse teoriasta, vaan valosähköilmiön selittämisestä. Canales esittää, että tämä johtui osittain juuri Bergsonin kritiikin vaikutuksesta. Todennäköistä on, että Bergsonin kritiikki ei estänyt palkinnon saantia, vaan suhteellisuusteoria oli ollut niin pitkään kehitteillä, ettei siitä voitu palkita ketään yhtä henkilöä. Toisaalta valo-

sähköilmiö liittyi vakaasti kvanttimekaniikkaan, joka taas oli uudenlainen fysiikan teoria (tai teoriajoukko). Kuten Bergsonkin painotti, suhteellisuusteoria pysyi vielä – ainakin suurelta osin – klassisen fysiikan piirissä.

Tästä huolimatta railot ”kovien tieteilijöiden” ja ”humanistien” välillä oli piirretty, ja ne näkyivät selvästi vielä matematiikan professori Alan Sokalin sekä tieteenfilosofi ja fyysikko Jean Bricmontin alulle panemissa ”tiedesodissa” 1990-luvulla ja näyttävät jatkuvan vielä 2000-luvulla<sup>4</sup>. Bruno Latour esittikin, että Einsteinin tavasta suhtautua Bergsoniin tuli monien myöhempien tieteilijöiden tapa suhtautua siihen, minkä he katsoivat ”ei-tieteeksi”, kuten esimerkiksi filosofiaan, politiikkaan ja taiteeseen<sup>5</sup>. 1900-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa Einstein on jäänyt suureksi auktoriteetiksi, josta on pakko puhua kun ”puhutaan ajasta”. Bergson taas, vaikka olikin tärkeä ajan filosofisen ymmärtämisen kannalta, ei esimerkiksi saa edes mainintaa arvovaltaisen *Stanford Encyclopedia of Philosophy*n aikaa käsittelevässä artikkelissa<sup>6</sup>.

## Kaksi aikansa suurhahmoa

1910- ja 20-luvuilla Bergson oli saavuttanut suurfilosofin maineen ja oli tunnettu oikeastaan kaikkialla läntisessä maailmassa. Kun hän vieraili New York City Collegessa luennoimassa, paikalle saapui yli 2000 oppilasta. Ensimmäisen maailmansodan aikana Bergson oli toiminut ”korkeissa diplomatiotehtävissä” ja vuonna 1922 hänet nimitettiin Kansainliiton Älyllisen yhteistyön kansainvälisen komission (International Committee on Intellectual Cooperation; IIIC) puheenjohtajaksi.<sup>7</sup> Myös Einstein oli IIIC:n jäsen kahteen otteeseen. Hän kuitenkin kritisoi komissiota liiallisesta ”ranskalaisuudesta” sekä siitä, ettei saksalaisia tiedemiehiä juuri kutsuttu mukaan. Komissiolla ja Einsteinilla oli myös eri näkemys ydinaseista. Einstein pyysi, natsien valtaamisen jälkeen vuonna 1939 silloista Yhdysvaltain pre-

sidenttiä, Franklin D. Rooseveltia kiirehtimään ydinasekehitystä. Myöhemmin hän kuitenkin kirjoitti vetooskirjeen näitä vastaan.<sup>8</sup>

Molemmat, niin fyysikko kuin filosofi, olivat taustaltaan juutalaisia. Bergson oli kuitenkin assimiloitunut osaksi Ranskan kristittyä porvaristoa, sillä hänen rikas sukunsa oli jo aikaa sitten emigroitunut Unkarista. Asiassa auttoi varmasti myös filosofin kiinnostus kristillistä mystisismistä ja katolilaisuutta kohtaan. Kaiken kaikkiaan Bergson eli hyvin tasaista ja jopa hieman askeettista elämää. Einstein oli jossain määrin boheemi, joka koki kaksi avioeroa ja oli muutamaa otteeseen rahaton.<sup>9</sup> Ensimmäisen maailmansodan jälkeen, vuodesta 1919 lähtien Einstein keskittyi auttamaan juutalaistaustaisia. Samalla hän kiinnostui kulttuurisesta sionismista ja oli esimerkiksi Palestiinan laajan juutalaisen kolonisaation kannalla. Myöhemmällä iällään hän osallistui moniin kansalaisoikeusliikkeisiin.<sup>10</sup>

Yksi taustatekijä filosofin ja fyysikon aikakäsitysten eroissa oli Ranskan ja Saksan erilaiset filosofiset perinteet. Einstein oli kiinnostunut Immanuel Kantin filosofiasta, joka olikin tieteessä laajalle levinnyt. Bergson taas näyttäytyi eräänlaisena antikantilaisena. Fyysikko Milič Čapekin mukaan Bergsonin omaa filosofista pohjaa rakentava *Matière et Mémoire* (eng. *Matter and memory*) oli ilmestymisvuonnaan 1896 ”outo lintu”, sillä se asettui vahvasti vallalla ollutta klassisen fysiikan ja kantilaisuuden todellisuuskäsitystä vastaan. Näin Bergson epäsuorasti ennakoiki esimerkiksi Werner Heisenbergin kvanttifysiikan elementtejä, varsinkin mikrofysikaalisten prosessien epämääräisyyttä. Toisaalta hän käsitteli materian koostumista ”kuvattomista värähdyksistä”, mikä enteili filosofisesti aaltomekaniikkaa.<sup>11</sup> Tietysti myös Einsteinin suhteellisuusteoria haastoi perinteisiä käsityksiä, mutta se otettiin paremmin vastaan. Tämä johtui todennäköisesti siitä, että teorian taustalla oli jo pidempään jatkunut tieteellinen keskustelu ja tutkimustyö ajan suhteellisuudesta, jolloin Einsteinin näkemykset asettuivat loogiseksi jatkeeksi tätä keskustelua.

Edellä mainitun kirjan lisäksi Bergson tarjosi näkemyksiään ajasta monissa kirjoituksissaan, mutta ennen kaikkea teoksissaan *Essai sur les données immédiates de la conscience* (1889; eng. *Time and Free will: An Essay on the Immediate Data of Consciousness*), *L'Évolution créatrice* (1907; eng. *Creative Evolution*) ja Einsteinin suhteellisuusteorian kritiikiksi tarkoitettussa *Durée et simultanéité* (1922; eng. *Duration and Simultaneity*)<sup>12</sup>. Jälkimmäisessä teoksessa Bergson esittikin ”tulkintansa” suhteellisuusteoriasta, ja tämä otettiin vastaan pääasiassa joko ylistäen tai hylättiin tunteikkaasti<sup>13</sup>.

On hyvä huomata, että Bergson kritisoi ja ruoti pääasiassa *erityistä* (tai ”suppeaa”) eikä niinkään *yleistä* suhteellisuusteoriaa. Yksinkertaistaen nämä kaksi erosivat siinä, että jälkimmäinen pyrki teoriassaan ottamaan huomioon painovoiman sekä kiihtyvän että hidastuvan liikkeen yleisemmin. Erityinen suhteellisuusteoria vuorostaan käsitteli kappaleita vakionopeuksisina suhteessa toisiinsa. Kuten Čapek toteaa, oli Bergsonin kritiikki

pitävää *niin kauan kuin käsiteltiin erityistä suhteellisuusteoriaa*.<sup>14</sup>

Bergson ilmeni nopeasti monille tieteilijöille ”antirationalismin” ja mystiikan edustajana. ”Bergsonismi” alkoi tarkoittaa suurelle yleisölle eräänlaista kirjallisuutta, jossa toistuivat värikkäät sanat kuten ”intuitio” tai *élan vital*. Myös monet Bergsonista kiinnostuneet ajattelijat suhtautuivat hämmennyksellä tämän käsityksiin materiasta ja todellisuuden luonteesta.<sup>15</sup> Vielä vuonna 1960 Bergson näyttäytyi ensisijaisesti Einsteinin teorian väärintymmärtäjänä, vaikka oli itse todennut, ettei kiistänyt suhteellisuusteorian tieteellistä näyttöä. Hän vain puhui eri aikakäsityksestä. Kaiken lisäksi Bergson ymmärsi hyvin suhteellisuusteorian matemaattista taustaa, sillä hän oli toiminut ennen filosofiaan keskittymistä matemaatikkona. Tästä huolimatta jo monet aikalaiset kritisoivat Bergsonin ajattelua vahvasti ja kuvasivat sitä epätieteellisiä elementtejä sisältävänä ”epärationaalisuutena”. Toisaalta juuri esimerkiksi intuition puolustus ja liiallisen rationaalisuuden kritiikki, jotka eivät kuitenkaan tyhjentävästi kuvanneet hänen ajatteluaan, olivat tehneet hänestä suosittu 1900-luvun alkuvuosina. Toisille hän näyttäytyi dogmaattisen rationaalisuuden kriitikkona sekä naurun, unien ja muistojen filosofina.<sup>16</sup>

## Debatin ydin: erilaiset ajat

1800-luvun lopulle tultaessa perinteisen fysiikan piirissä alkoi olla liikaa ongelmia. Ranskan suuren vallankumouksen ajalta lähtien, ellei aikaisemmin, oli etsitty – erityisesti veljeyden ja tasa-arvon nimissä – yleisiä mitan standardeja. Ajan kohdalla mitan symbolina toimi kello. Kello oli kuitenkin laajempi metafora, jota yhdistettiin moniin asioihin. Esimerkiksi Newtonin aikana universumi nähtiin suurena kellona, jonka oli vetänyt käyntiin Jumala. Todellisuus oli ennustettavissa (deterministinen) ja se eteni vakiona ilman epämääräisyyksiä ja katkoksia.<sup>17</sup> Näin vuosisadan vaiheessa oli kuitenkin saavuttu Thomas Kuhnin kuvaileman paradigman muutoksen tai tieteellisen vallankumouksen partaalle<sup>18</sup>. Yhtenä tärkeimmistä ”mitta-kuista” niin pituudelle kuin ajalle suunniteltiin valonnopeutta. Se näyttäytyi vakiona, joka voisi toimia ”uuden universumin” standardina. Samalla tarvittiin uusi kello, valokello. Valo toimikin tärkeänä osana monien uudempien keksintöjen mekanismeja, kuten esimerkiksi tiedonsiirrossa ja kommunikoinnissa.<sup>19</sup>

Bergson oli tutustunut Einsteinin ajatteluun Bolognassa vuonna 1911, kun fyysikko Paul Langevin piti esitelmän ajan suhteellisuudesta. Langevin työskenteli College de Francesca Bergsonin kanssa yhtä aikaa. Heille tuli kuitenkin nopeasti sanaharkkaa ajasta, ja tämä olikin eräänlainen alkusysäys myöhemmälle aikadebatille Einsteinin kanssa.<sup>20</sup> Einsteinin erityinen suhteellisuusteoria tarjosi uudenlaisen kuvan maailmasta, jossa aika ja tila – tai avaruus – eivät enää olleet universaaleja. Samalla aika ja avaruus asettuivat selkeään suhteeseen: aika oli neljäs ulottuvuus. Teoria tarjosi myös ”aikavääristymän” tai aikadilataation (*time dilatation*), joka tarkoitti ajan hidas-

## ”Ajan kuluessa kiista alkoi käsitellä muita tieteen ja filosofian kysymyksiä ja osa-alueita aina tieteen luonteesta ja sosiaalisesta rakentumisesta mielen ja ruumiin sekä subjektin ja objektin eroamiseen.”

tumista kappaleen lähestyessä valonnopeutta. Lopulta Einstein postuloi valonnopeuden vakioksi, eikä tämän nopeus riippunut havaitsijasta.<sup>21</sup> Suhteellisuusteorian aikakäsitykseen ja aikadilataatioon liittyy klassinen kaksosparadoksi. Sen mukaan Peter matkustaa avaruuteen valonnopeudella ja tämän kaksosveli Paul jää maapallolle. Kun Peter palaa maapallolle hän huomaa ikääntyneensä vähemmän kuin veljensä Paul. Tämä johtuu juuri aikadilataatiosta, eli valonnopeudella kulkevan kellon aika ja samalla myös ”biologinen aika” hidastuu.<sup>22</sup>

Bergson kritisoi esimerkiksi valonnopeutta todeten sen olevan ”vain uusi kello”, eikä mikään objektiivisempi mittaustapa. Hän myönsi, että valonnopeus voi hyvin olla vakio, mutta ajatteli, että ajan erot johtuivat ajan ja pituuden yksiköiden muutoksista: nopeammin matkaavalle näyttävät pituudet ”pidemmiltä”. Toisaalta hän kritisoi ajan muuttamista tilaksi, siis yhdeksi ulottuvuudeksi. Bergson ei ollut yksin kritiikkinsä kanssa: näin kommentoi Einsteinin teoriaa myös ajan suhteellisuutta – jo ennen Einsteinia – tutkinut Hendrik Lorentz.<sup>23</sup>

Bergsonille aika oli ”hetkien merkitys”, ei kellon osoittama luku. Näin tapahtumien merkitys kertoo, miksi kellot toimivat ja miksi ne on keksitty. Vuoden 1922 tapaamisessa Einstein suhtautui pääasiassa vaatimattomasti filosofisiin taitoihinsa, mutta totesi kuitenkin, että ”filosofien aikaa” ei ollut olemassa, oli vain fyysikoiden aika. Näin debatti laajeni koskemaan, mitä filosofit saivat kertoa ajasta. Bergson tarttuikin useasti Einsteinin tapaan laajentaa fysiikka metafysiikan alueelle ja hänen epäsuoraan yritykseensä estää filosofeja puhumasta ajasta. Bergson ei pitänyt tavasta muovata jokaisesta keinotekoisesta, siis ideaalisesta, järjestelmästä todellista ja kaikesta ajasta ”yhtämittaista” (*equal worth*).<sup>24</sup>

Bergson itse oli halunnut yhdistää metafysiikan ja tieteen, täydentäen toinen toistaan näiden omin keinoin, ilman, että kummastakaan olisi menetetty mitään. Kirjeessään William Jamesille, hän totesi, ettei ollut ”tieteenfilosofi”, mutta oli ollut kiinnostunut jo 1880-luvulta lähtien siitä, miksei ”tieteessä ollut kestoa”<sup>25</sup>. Suhteellisuusteorian kohdalla häntä erityisesti kiinnosti se, miksi ja millaisissa olosuhteissa teorian kuvaamat kellon vääristymät voitiin ajatella todellisiksi muutoksiksi. Bergsonin mukaan kellot eivät itsessään selittäneet yhtäaikaaisuutta

tai aikaa. Näin ollen käsitys ajasta ei voinut perustua vain kelloon, vaan jotain ”perustavampaa kellon ulkopuolista” täytyi sisällyttää ajan ymmärtämiseen. Samalla tällainen käsitys ajasta asettui hänen omassa filosofiassaan peräänkuulutetun ”muutoksen” vastakohtaksi. Muutos tarkoitti ”fysiikan ajassa” vain vanhojen materioiden yhdistämistä eli siinä ei tavallaan ollut käsitystä minkään uuden tuottamisesta. Näin myös tulevaisuus ei näyttänyt avoimena, vaan deterministisenä.<sup>26</sup>

Bergsonin mukaan ymmärtääksemme ajan luonnetta ajattelun ei pitäisi asettua ”ajan ulkopuolelle” eli luoda idealisoituja malleja ajasta, vaan palata takaisin keston (*durée*)<sup>27</sup>. Keston taustalla oli hänen käsityksensä todellisuudesta jatkuvasti (tulevana) muutoksena. Aika näyttäytyi ensin ”sisäisenä jatkuvuutena” eli asiat siirtyivät jatkuvasti tilasta tai tapahtumasta toiseen. Näin muodostui jatkuva muutos, kesto. Samalla tämä oli kuitenkin muistia, jota ilman kokemus ei tietenkään voinut jatkua. Muisto tarkoitti tässä jotain, joka jatkoi tulevaa menneeksi. Tästä sisäisestä kestopista siirryttiin universumin keston. Sisäinen maailma oli ruumiin hetkien ja ympäristön aineksen kanssa yhtäaikaista. Näin siis sisäinen ajan kulumisen kokemus, kesto, laajennettiin koskemaan kaikkea ja universumi näyttäytyi yhtenä kokonaisuutena. Ympäristössä oli kuitenkin ”muitakin, eri pituisia ja rytmisiä kestoja”.<sup>28</sup> Aika näyttäytyi, erityisesti fyysikkojen käsissä, kvantitatiivisena seuraantona eli aika hajotettiin laskettaviin yksiköihin. Tämä tarkoitti samaa kuin ajan tilallistaminen eli ajan ajattelemisen ulottuvuutena. Bergsonin mukaan heti, kun omaksumme tavan hajottaa aikaa avaruuteen (tilaan) luomme eriytyvien hetkien (”instanssien”) idean. Tämä ”hetken idea” näkyi erityisesti fysiikassa, joka jakoi ”elokuvallisesti” tapahtumia lyhyihin ”otoksiin”.<sup>29</sup>

Einstein luki Bergsonin *Durée et simultanéité*n ja oli sitä mieltä, että Bergson oli ymmärtänyt hänen suhteellisuusteoriaansa. Hän kuitenkin kritisoi sitä, että ”filosofit tanssivat fyysinen-psykkinen-dikotomian ympärillä”. Bergson oli hänen mukaansa ”objektivoinut” ajan psykologisen elementin. Einstein alleviivasi kahta aikaa, henkilön psykologista kokemusta ajasta sekä fyysistä instrumenttien – kuten kellojen – osoittamaa aikaa. ”Filosofin aika” oli yhtä aikaa psykologista ja fyysistä, eikä



## ”Poincarén ohella hän alleviivasi, että fyysikot eivät mitanneet aikaa, vaan ’leikkasivat sen kappaleiksi, joiden sitten väittivät olevan identtisiä, jotta laskukaavat toimisivat”

tällaista aikaa ollut: oli vain fyysikon aika sekä psykologinen kokemus tästä samasta ajasta.<sup>30</sup> Bergson kuitenkin kritisoi esimerkiksi kaksosparadoksissa sitä, että kellojen erot eivät osoittaneet ”ajan itsessään” olevan jollain tavalla ”eri”. Bergsonin mukaan kiihtyvyys tuotti eroja ja epäsymmetriaa ajassa<sup>31</sup>. Vaikka erot kelloissa saattoivat indikoida eroavuuksia ajassa, ennen kaikkea eri asioita kokevat ihmiset kokivat myös ajan eri tavalla. Ajan ymmärtämisessä oli otettava huomioon niin muistot kuin erilaiset tarinat – eli sosiaalinen näkökulma. Lisäksi kahdesta eri ajasta oli mahdotonta erottaa se, kumpi oli ”ensisijaista”. Einstein oli toista mieltä niin ajan sosiaalisen ulottuvuuden huomioimisesta kuin siitä, voidaanko kahdesta ajasta erottaa ensisijainen aika. Hänen mukaansa molemmat ajat olivat yhtä oikeita.<sup>32</sup>

Bergson ei kuitenkaan ollut yksin kritiikkinsä kanssa. Hänen lisäksi esimerkiksi matemaatikko Paul Painlevé sekä fyysikot Henri Poincaré, Hendrik Lorentz ja Albert A. Michelson olivat sitä mieltä, että ”kokeelliset tulokset” eivät johtaneet Einsteinin johtopäätöksiin. Erityisen tärkeä suhteellisuusteorian todistaja oli ollut Michelsonin yhdessä fyysikko Edward W. Morleyn kanssa kehittämä ”Michelson-Morley-koe” (MM-koe). Kokeen tarkoitus oli selvittää kuvitellun ”eetterin” vaikutus valonnopeuteen. Eetterin oletettiin täyttävän maailmankaikkeuden, jotta sähkömagneettinen säteily voisi liikkua. Koe kuitenkin todisti, ettei valonnopeus muuttunut, joten eetteriä ei ollut olemassa – ja samalla valonnopeus näyttäytyi vakiona. Einstein tietysti käytti näitä tuloksia todistaakseen suhteellisuusteorian postulaatteja, kuten valonnopeuden vakiota. Bergson sekä Michelson olivat kuitenkin sitä mieltä, että koe voitiin tulkita monin tavoin, jolloin se ei suoranaisesti todistanut Einsteinin teoriaa todeksi. Bergsonin tarkoituksena ei kuitenkaan ollut suhteellisuusteorian kaataminen. Hänen mukaansa piti palata Einsteinin kaavoihin ja MM-kokeen tuloksiin, jotta ”voisimme paremmin ymmärtää [...] teorian kontribuution”.<sup>33</sup>

Einstein oli eri mieltä kaikkien kanssa, jotka pitivät hänen teoriaansa ”yhtenä monista teorioista”. Hän vastusti ajatusta, jonka mukaan yhtä ilmiötä voitiin kuvata monin tavoin. Oli olemassa yksilöistä irrallisia objektiivisia tapahtumia. Myös tähän Bergson tarttui tieteellisen mittaamisen näkökulmasta: ihminen on aina tulkitsemassa tuloksia tai

mittauslaitetta – tai ainakin hän on rakentanut sen. Einstein oli sitä mieltä, että hänen teoriansa oli ”taloudellisin” tai ”psykologisesti luonnollisin teoria” ja näin ollen katavain ja yksinkertaisin – se oli siis valittava. Ennen vuoden 1922 tapaamista Einstein oli nojannut ”utilitaristisiin perusteisiin”, joilla voitiin valita paras teoria. Tapaamisen jälkeen ääni kellossa muuttui: hänen teoriansa oli paras.<sup>34</sup>

Bergson – kuten myös Poincaré – oli sitä mieltä, että Einsteinin teoria *voitiin* ottaa käyttöön, mutta se ei ollut *pakollista*. Myös Lorentz ja Michelson olivat sitä mieltä, että teoriaa ei ollut pakko hyväksyä, vaan tämä oli yksittäisten tutkijoiden asia, ja he saattoivat soveltaa erilaisiin tapauksiin erilaisia teorioita. Einsteinin puolustajat, kuten esimerkiksi matemaatikko Hermann Minkowski, esittivät, että suhteellisuusteoria seurasi luonnollisesti uudesta ajan käsityksestä. Juuri tätä Bergson oli vastustanut: yritystä tehdä ideaaleista järjestelmistä ”luonnollisia” tai ”todellisia”. Hän ei hyväksynyt ajatusta asettaa matemaattiset representaatiot transsendenssiin todellisuuteen. Poincarén ohella hän alleviivasi, että fyysikot eivät mitanneet aikaa, vaan ”leikkasivat sen kappaleiksi, joiden sitten väittivät olevan identtisiä, jotta laskukaavat toimisivat”.<sup>35</sup>

Viimeisessä teoksessaan *La pensée et le mouvant* (1934; eng. *The Creative Mind: An Introduction to Metaphysics*) Bergson viittasi vielä kerran Einsteininiin. Hän jatkoi representaation kritiikkiään: aika neljäntenä ulottuvuutena toimi vain paperilla, ja aika-avaruuden konsepti oli puhtaasti matemaattinen. Ajantaju kytkeytyi aina välittäjään, kuten esimerkiksi paperiin, jolle lasketaan. Tämä ”aika paperilla” ei kuitenkaan ollut ”aika itsessään”.<sup>36</sup> Bergsonia huolesti, että fyysikot pyyhkivät ihmisen pois ja tilalle he asettivat kellot. Tässä tapauksessa aikadilataatiota tapahtuikin, mutta tämä johtaa samalla laajempaan filosofiseen ongelmaan, nimittäin maailmaan ilman ihmistietoisuutta. Samalla voimme heittää hyvästit suhteellisuusteorialle. Bergson ei kuitenkaan väittänyt, etteikö ”paperilla laskeminen” olisi ollut tärkeä osa tiedettä. Itse asiassa hän jopa esitti, että jos eväämme tieteilijältä mahdollisuuden representoida universumia paperilla, koko tiedettä ei enää ole.<sup>37</sup>

Einsteinin mukaan ajan kuluminen oli vain subjektiivista. Paikallisten tapahtumien epätarkkuus väheni, kun tapahtumat abstrahoituihin<sup>38</sup>. Bergsonin näkemyksen mukaan tällainen abstraktio aiheutti keinotekoisien kat-

koksen paikallisen tapahtuman ja välimatkan päässä olevan havainnoitsijan yhtäaikaisuuden välille. Hänen mukaansa ei ollut mitään tarkkaa rajaa sille, missä ”paikalliset tapahtumat” lopuivat ja ”kaukaisemmat tapahtumat” alkoivat – saati mentaalisten tai fyysisten tapahtumien välillä. Aivan kuten Alfred N. Whitehead, Martin Heidegger ja Walter Benjamin olivat esittäneet, myös Bergson katsoi, että ei voinut tehdä tarkkaa rajausta sille, tapahtuuko tapahtuma ”tuolla”, ”täällä”, ”tässä” vai ”myöhemmin”.<sup>39</sup> Kaikesta huolimatta, kuten tieteenfilosofi Moritz Schlick kirjoitti, Einsteinin teoria omaksuttiin, koska se toimi monille paremmin kuin muut teoriat, vaikka ”tässä ja nyt” voitiin kokea lukemattomin tavoin.<sup>40</sup>

Einsteinin kuvailemaa kelloa kritisoiitiin siitä, että se esitettiin niin aktuaalisena kuin ideaalisena kellona. Einstein itse totesi tämän ”idealisoinnin synnin” olevan oikeutettua, sillä hän hyväksyi tarpeen eliminoida se myöhemmässä vaiheessa. Hän ei kuitenkaan koskaan löytänyt siihen ratkaisua. Lopulta hän myönsi, että häntä vaivasi teoriansa riippuminen suurelta osin yhdestä vakioista, valonnopeudesta. Einstein oli lopulta sitä mieltä, että aistivaikutusten ja mentaalisten ideoiden välillä ei ole selkeää erottelua – mutta tämä erottelu oli tarpeellinen ”metafyysinen synty”.<sup>41</sup> Vaikka Einstein oli näyttänytyn alkuaan jopa konservatiiviselta, joka oletti universumin yhtäläisyyden, alkoi hän hyväksyä jossain määrin Bergsonin näkemyksen maailmasta vaihtuvien suhteiden kokonaisuutena.<sup>42</sup>

## Debatti laajenee

Jo vuotta ennen kevään 1922 tapaamista leirit alkoivat muodostua, kun matemaatikko Édouard Le Roy ja Langevin keskustelivat ajasta. Monet fyysikot ja tähtitieteilijät osallistuivat debattiin, joka laajeni myös poliittiselle kentälle ja erityisesti filosofian tehtävään politiikassa. Tässä ei sinänsä ollut mitään uutta, sillä esimerkiksi jo Thomas Hobbesin ja Robert Boylen tyhjötä koskevassa kiistassa 1600-luvun loppupuolella luotiin jakolinjoja niin politiikassa kuin käytännön tieteessä.<sup>43</sup>

Molemmat, niin Einstein kuin Bergson, olivat myös antisemitististen hyökkäysten kohteena. Tämä sai Einsteinin jo 20-luvun alussa olettamaan myös moneen asialliseenkin kritiikkiin taustalle – hänen omin sanoin – ”poliittisen synn”. Aikakiista liittyi vahvasti myös hieman toisenlaisiin, tärkeisiin käytännön poliittisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin, nimittäin aikavyöhykkeisiin ja niiden jakoihin.<sup>44</sup> Kansainliitto – jonka osa IIC oli – halusi päästä sopuun aikavyöhykkeistä ja kalenterin käytöstä. Ajateltiin, että jos päästiin sopuun pienistä asioista, voitiin turvata suuremmat asiat, kuten esimerkiksi rauhan säilyminen. Monet uskoivatkin, että ajan standardisointi oli osa maailmanrauhan vahvistumista. Kalenteriin haluttiin myös integroitavan uskonnollisia pyhiä niin, etteivät ne jatkuvasti muuttuisi. Myös monet tieteet, kuten meteorologia ja geodesia (maanmittausoppi) kytkeytyivät vahvasti kansainvälisiin sopimuksiin teollisuuden aloista puhumattakaan. Kansain-

liitto ei kuitenkaan saanut ratkaistua asiaa. Tähän oli tietysti monia syitä, mutta aikakiistalla oli oma vaikutuksensa varsinkin IIC:n ilmapiiriin. Einstein esittikin kirjeessään Marie Curielle, että hänen eronsa komissiosta johtui osittain Bergsonin ja hänen välisestä kitkasta.<sup>45</sup>

Kun 20-luvulla kvanttimekaniikan kehitys eteni, Bergson sai tämän uuden perusteorian avulla uutta nostetta. Einstein taas ei hyväksynyt kaikkia kvanttimekaniikan ajatuksia, kuten esimerkiksi sen tuomaa ”indeterminismia”.<sup>46</sup> Hän tokaisikin klassisesti yhdelle kvanttimekaniikan tärkeimmistä kehittäjistä, Niels Bohrille vuonna 1926: Jumala ei heittänyt noppaa universumilla. Einstein olikin – ainakin alkuaan – sitä mieltä, että luonnonlait pitivät paikkaansa, vaikka kukaan ei niitä havainnut. Monet Bohrin puolustajat hyödynsivät Bergsonia, joka tarjosi ennakoimattoman ja jatkuvassa muutoksessa olevan todellisuuden. Bohr itse pyrki kuitenkin rakentamaan keskusteluyhteyksiä suhteellisuusteorian ja kvanttimekaniikan välille.<sup>47</sup> Kvanttimekaniikan yhteydessä korostui Bergsonin pitkään peräänkulluttama ajatus siitä, kuinka mittatilanne ja ”mittauksen tapahtuma” muutti kokeen järjestelmää. Samalla tämä asetti rajoja sille, mitä voitiin tietää mittaamalla. *Durée et simultanéité* -teosta luettiin sen kvanttimekanististen piirteiden tähden, varsinkin toisen maailmansodan jälkeen, jolloin myös monet psykologit ja esimerkiksi kyberneetikot imivät vaikutteita teoksesta.<sup>48</sup>

Myös monet filosofit osallistuivat aikakiistaan tai ammensivat siitä omaan ajatteluunsa. Esimerkiksi Edmund Husserlin oppilaiden mielipiteet olivat jakautuneet: Alexandre Koyré puolusti Bergsonia, kun taas Roman Ingarden kritisoi tätä. Husserl itse piti Einsteinia osittain syyppäänä katsomiinsa tieteen ongelmiin, joista kirjoitti laajasti erityisesti vuoden 1936 *Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia* -teoksessaan.<sup>49</sup> Hänen mukaansa tiede etäännytti juuri siitä elämästä, jolla on meille merkitystä, esimerkiksi juuri ajan kulumisen kokemuksesta.<sup>50</sup> Luultavasti tunnetuin Husserlin oppilas, Martin Heidegger pyrki ylittämään niin Einsteinin kuin Bergsonin aikakäsitykset, eli kellonajan sekä eletyn ajan käsitykset. Heidegger ei itse kiistänyt suhteellisuusteoriaa, mutta totesi, että teorian tapaa käsitellä aikaa sekä ajan mittaamista pitäisi tutkia tarkemmin. Hän hyödynsi Bergsonia laajasti, mutta piti tämän aikaa vain pienenä parannuksena aristoteeliseen käsitykseen.<sup>51</sup> Myös Maurice Merleau-Ponty oli vaikuttunut Bergsonin ja Einsteinin aikakiistasta. Hän tosin kanavoi erityisesti Bergsonin ajattelua ymmärtääkseen paremmin havainnon ruumiillisuutta ja näin saatua havaintokokemusta maailmasta. Näin hän pyrki luomaan filosofialle uutta paikkaa tieteessä.<sup>52</sup>

Bergsonin kriitikkoja löytyi myös paljon. Esimerkiksi Ernst Cassirer kritisoi Bergsonin, jonka niputti Heideggerin kanssa yhteen, olevan Euroopan älyllisen tradition rappioittaja. Myös Einstein sai osansa: hänen teoriansa postulaatit olivat Lorentzin aikaisemmin johtamia.<sup>53</sup> Frankfurtin koulukunnan edustaja Max Horkheimer katsoi, että Bergsonin ajatus todellisuudesta ”yhtenä

virtana” ei tuonut esille historian jakolinjoja eli jakoja esimerkiksi köyhiin ja rikkaisiin, alistettuihin ja alistajiin. Einsteinia juhlivat myös esimerkiksi tieteenfilosofi Hans Reichenbach sekä Wienin piirin loogista positivismia kannattanut Rudolf Carnap. Molemmat hyökkäsivät laajasti Bergsonia vastaan ja lopulta myös laajemmin metafysiikkaa, jonka katsoivat käsittelevän todellisuuden ”eirationalista aluetta”.<sup>54</sup>

Yksi kuuluisimmista Bergsonia kritisoineista ja Einsteinia arvostaneista filosofeista oli Bertrand Russell. Fyysikon ja Russellin arvostus oli vastavuoroista, ja Einstein oli erityisen vaikuttanut Russellin pasifismista. Russell julkaisikin vuonna 1925 teoksen *ABC of Relativity*, joka toimi tärkeänä, suurelle yleisölle suunnattuna suhteellisuusteoriaa käsittelevänä teoksena. Russell kritisoi Bergsonia laajasti, mutta ei Čapekin mukaan tutustunut mitenkään syvällisesti Bergsonin teoksiin<sup>55</sup>. Kahden filosofin taustalla olikin erilaiset käsitykset matemaattisen logiikan pohjasta, sekä siitä, olivatko aika ja avaruus (tila) samoja asioita. Lopulta Russell jopa vihjasi Bergsonin ajattelua käsittelevässä tekstissään, että tämän ajattelu oli linjassa natseja myötäilleen Vichyn hallituksen kanssa.<sup>56</sup>

Russellin ystävä Alfred N. Whitehead oli vuorostaan yhtä mieltä Bergsonin kanssa. Hän kehitti kuitenkin oman tulkintansa suhteellisuusteoriasta, johon pyrki lisäämään ”historiallisen aikakäsityksen”. Tämän käsityksen mukaan oli mahdollista erotella merkittävät tapahtumat merkityksettömistä. Bergson ja toisaalta myös Einstein olivatkin suosittuja prosessiontologian ja pragmatismen parissa. Esimerkiksi jälkimmäiseen koulukuntaan kuulunut George Herbert Mead halusi yhdistää fyysikon ja filosofin teorit. Hänen mukaansa Einstein ja Bergson ajautuivat eri suuntiin, edeltävä universalismiin ja jälkimmäinen vastakkaiseen, ”erityisen ilmaantumiseen”. Mead alleviivasi, että filosofian tehtävä oli yhdistää nämä näkemykset. Hänen ensisijainen pyrkimyksensä oli ymmärtää, kuinka tapahtuma suhteessa toisiin tapahtumiin antaa ajalle sen rakenteen. Taustalla oli Bergsonin kesto, johon hän yhdisti ajatuksen sosiaalisesta käyttäytymisestä syntyvistä universaaleista. Samalla tieteelliset havainnot oli perustettava ainakin kahden havaitsijan näkemykseen, ja näin ollen tiede oli luonteeltaan sosiaalista ja kommunikatiivista. Debatti astui viimeistään nyt myös kommunikaation alueelle: esimerkiksi Nobel-fyysikko Percy Bridgman esitti, että kahden ajan havainnoijien oli aina kommunikoitava siitä, mitä tarkoittaa ”samanlaisuus” sekä tulla yhteisymmärykseen ajan eroista. Näin ollen mukana oli aina kommunikatiivinen ulottuvuus, kuten Mead esitti.<sup>57</sup>

Katolisen kirkon kanta aikakiistaan vaihteli, vaikka se suurelta osin seisoikin Bergsonin takana. Hänet nähtiin 1900-luvun alussa eräänlaisena kirkon vastustajana, vaikka myöhemmin häntä pidettiin liittolaisena. Esimerkiksi katolilainen filosofi Jacques Maritain, joka alkuaan oli kritisoinut paljon Bergsonia, puolusti häntä tulisesti Einsteinia ja tämän seuraajia vastaan. Maritain oli vuonna 1910 kritisoinut tieteen paikkaa: se sai pe-

rusteetonta valtaa ja jalansijaa maailmassa. Hän oli jopa, yhdessä runoilijavaimonsa Raïssan kanssa, suunnitellut itsemurhaa, koska ”intellektuellimaailma oli positivismin valtaama”. Bergson oli kuitenkin näyttäytynyt heille pelastajana, joka ei seurannut sokeasti tieteen tulkintoja kaikissa asioissa. Maritain kääntyi kuitenkin nopeasti tuomitsemaan Bergsonin filosofian, sillä se ei ollut yhteensopiva kristityn filosofian kanssa. Bergson olikin asetettu Katolisen kirkon kiellettyjen kirjojen joukkoon jo vuonna 1914. Einsteinia Maritain kritisoi ”pahemmanlaatuisesta kantilaisesta transsendentaalista idealismista”. Hän kuitenkin arvosti tämän matemaattisia ja fysikaalisia puolia, mutta piti filosofista pohjaa kehnona. Tarkasti ottaen kyse oli siitä, että Einsteinin käytti monia oletuksia hyväkseen: hän, Maritainin sanoin, asetti ”kärryt hevosen edelle”. Einstein tiivisti yhtäläisyyden tarkoitavan kahden mittatikun vertaamista, mutta Maritainin mukaan tällöin havainnoitsijalla pitäisi olla jo intuitiivista tietoa yhtäläisyyden käsitteestä.<sup>58</sup>

Kuten edellä on jo sivuttu, tärkeässä asemassa kiistassa oli konventioiden ja käytäntöjen osa tieteissä. Nämä konventiot rakensivat tiedettä, olivat lähtemätön osa sitä. Bergsonin mukaan, kun konventiot unohdetaan, tieteilijöistä tulee yhtä dogmaattisia kuin inkvisiittoreista. Näiden käytäntöjen avulla saatiin aina tietynlainen ”konventionaalinen maailma”, joka oli rajatumpi kuin ”todellinen todellisuus”. Nopeasti kiista alkoi sivuta myös sitä, mikä oli ”totta” tai ”faktaa” ja mikä ei – sekä tietysti sitä, kuka nämä todet ja faktat sai määrittää. Einstein oli suhteellisen suoraviivaisesti sitä mieltä, että tiede taistelee fiktiota vastaan. Bergson taas pyrki ymmärtämään tieteen ja fiktion suhdetta sekä mielikuvituksen paikkaa näissä (sekä näiden suhteessa). Debatti alkoi synnyttää monia hyvin lennokkaita metaforia, joilla suhteellisuusteoriaa puolustettiin tai kritisoitiin. Näin päästiin myös analysoimaan sitä, millaiset kuvitteelliset skenaariot kykenisivät toimimaan tieteellisten mahdollisuuksien puitteissa. Bergsonin loppuvuosina, kun tieteelliset mittauslaitteet olivat kehittyneet, havainnoijan tilalle esitettiin nauhoituslaitetta. Tällöin – siis jos ihminen voitiin korvata kellolla tai vastaavalla laitteella – Bergson oli sitä mieltä, että Einstein oli täysin oikeassa. Mutta samalla hän painotti, että ihmisen kokonaisvaltainen pyyhkiminen maailmasta on ”filosofinen arvoitus”. Universumi piti sisällään ihmistietoisuuden ja se myös ymmärretään tietösten olentojen avulla.<sup>59</sup>

Čapek esittää, että erityisestä yleisen suhteellisuusteorian piiriin siirtyessä teoria on itse asiassa yhtäpitävä Bergsonin ajatusten kanssa – erityisesti niiden, jotka hän esittää *Matière et mémoires*ssa. Čapekin mukaan Bergson ajautuu teoksessaan *Durée et simultanéité* puolustamaan newtonlaista aikakäsitystä. Hän ei siis enää johdonmukaisesti kritisoinut ajan homogenisointia ja ”määrällistämistä” (kvantifointia). Tämä ilmenee epäsuorasti pyrkimyksessä objektivoida yhtäaikaisuus sekä ajan ja avaruuden (tilan) erottamisessa. Čapek tiivistää, että suhteellinen aika-avaruus ei hävitä ”tulemista”, vaan itse asiassa tuo sen takaisin fyysiseen maailmaan. Kuten Berg-

sonin ajattelussa, suhteellisuusteoriassa ”irrotetut välitömät hetket” ovat keinotekoisia ja epätodellisia. Todellinen ongelma oli, Čapekin mukaan, ettei Bergson aina kyennyt täysin ymmärtämään oman ajattelunsa kaikkia seurauksia.<sup>60</sup>

## Lopuksi

Klassinen fysiikka nojasi ikään kuin jumalan näkökulmaan. Kriitikoiden mukaan samaan ajatukseen nojasi lopulta myös Einsteinin ajattelu. Bergson näytti kuitenkin ymmärtävän, että suhteellisuusteoria antoi tietä jollekin tärkeämmälle. Saattaa olla, että juuri tästä syystä Einstein ei saanutkaan Nobelia suhteellisuusteoriasta, vaan kvanttimekaniikkaan liittyvästä avauksesta. Vasta kvanttimekaniikka – joka ehkä hieman ironisesti oli metafysisesti katsottuna lähempänä Bergsonin ajattelua – oli jotain laadullisesti uutta. Mutta samalla ilman suhteellisuusteoriaa ja sen taustatutkimusta, johon monet Einsteinia edeltävät tieteilijät osallistuivat, ei kvanttimekaniikkaa olisi todennäköisesti löydetty yhtä nopeasti. Kuten Čapek edellä totesi, todellisuudessa Einstein ja Bergson olivat hyvin lähellä toisiaan. Näin heidän, ja eri-

tyisesti heidän seuraajiensa, kiista näyttäytyy jopa hieman absurdilta.

Bergsonin tavoitteena oli ymmärtää aikaa filosofisesti, ja tämä näkemys erosi Einsteinin fysikaalisesta aikakäsityksestä. Ainakin päällisin puolin vaikuttaisi siltä, että Einsteinille kiistassa, siinä määrin kuin hän siihen osallistui, oli kyse lopulta vain ajasta. Bergsonille suhteellisuusteoria oli avannut kimpun filosofisia ongelmia, joista vain yksi, vaikkakin tärkeä sellainen, oli ajan luonne. Olipa aikakiistan taustalla kuinka suuri väärinymmärrys tai haluttomuus ymmärtää toista osapuolta, on se poikunut valtavasti niin filosofista kuin fysiikan keskustelua ajan luonteesta, ja se on rönsyillyt yli tieteen rajojen kohti monia muita peruskysymyksiä. Laajan ja kärkeään debatin vaarana on tieteellisen keskustelun tyytyminen henkilöiden idolisointiin. Tiede on aina kollektiivista ja jatkuvasti itseään korjaavaa ja laajentavaa toimintaa – teorioiden ja ajatusten sekä näiden kritiikin ristiaallokkoa. ”Suuriksi ihmisiksi” ajatellut eivät yksinään ylläpidä tiedettä. Ei ole sankareita, on vain yhdessä tekemistä ja luomista, tiedettä. Universumi on yhtä lailla täynnä niin ”kelloja, kaavoja ja tiedettä kuin unia, muistoja ja naurua”<sup>61</sup>.

## Viitteet

- 1 Canales 2005; 2015.
- 2 Tapaaminen on translitteroitu muutama otteeseen, ks. esim. *Bulletin de la Société française de philosophie*.
- 3 Arrhenius 2014.
- 4 Canales tiivistää, että Sokal ja Brichmont pitivät erityisesti Bergsonia (kriitisoimansa) postmodernismin taustalla (ks. Canales 2015, 350–353).
- 5 Canales 2015, 39, 357; alkup. Latour 2011.
- 6 Markosian 2016.
- 7 Canales 2015, 14, 115. Kansainliitto oli Yhdistyneiden kansakuntien edeltäjä. Älyllisen yhteistyön kansainvälinen komissio jatkoi vuoden 1946 jälkeen UNESCO:na.
- 8 Canales 2015, 33, 116, 124–126.
- 9 Sama, 20–23.
- 10 Sama, 116. Bergson ja Einstein näyttivät suhtautuvan eri tavalla myös juutalaisuuteen. Filosofille juutalaisuus oli uskontoa ja kulttuuria, kun taas Einsteinille se oli edellä mainittujen lisäksi myös ”veriside”. Einsteinilla oli myös muuten selvästi biologistisia näkemyksiä. Hän esimerkiksi kannatti jossain määrin eugeniikkaa ja olikin todennut, että geneettisesti ”puhdas tulevaisuus” saadaan aikaan kastroitiolla. (Canales 2015, 129, 304.) Myös esimerkiksi uudet matkapäiväkirjat (Einstein 2018) paljastavat rasistisia kommentteja kiinalaisista (Flood 2018).
- 11 Canales 2015, 135; Čapek 1971, ix, xii. Alkup. ks. esim. *Matière et Mémoire* kokoelmassa Bergson 1963, 173–175.
- 12 *Durée et simultanéité* -teosta lukuun ottamatta teokset kokoelmassa Bergson 1963. Bergsonilta ei ole suomennettu kuin tekstikokoelma *Henkinen tarmo. Tutkielmia ja esitelmiä* (1923) sekä *Nauru. Tutkimus komiikan merkityksestä* (1994).
- 13 Čapek 1971, 239.
- 14 Canales 2015, 63; Čapek 1971, 246; myös Bergson 1965, 7.
- 15 Čapek 1971, ix–x. Ks. Bergsonista ”tieteenfilosofina” (rooli, jonka hän tosin itse kiisti), esim. Gayon 2004. Bergson itse asiassa kritisoi myös käsitettä ”tieteenfilosofia”, ks. esim. *L'Évolution créatrice* kokoelmassa Bergson 1963, 660–661; myös Gayon 2004, 44–45.
- 16 Canales 2015, 26, 30. On kuitenkin huomattava, että Bergsonia kritisoitiin vahvasti jo 1900-luvun alkuvuosina, tästä esim. Grogin 1988.
- 17 Canales 2015, 102–103, 213, 253.
- 18 Kuhnin tieteellisten vallankumousten luonteesta, ks. Kuhn 1994
- 19 Canales 2015, 104, 254, 263–264.
- 20 Sama, 53, 56.
- 21 Sama, 11–12. Einsteinin tärkeimmät kirjoitukset esim. kokoelmassa *A Stubbornly Persistent Illusion. The Essential Scientific Works of Albert Einstein*.
- 22 Esim. Luminet 2011. Tim Maudlin tiivistää, että vierekkäin asetetut kellot lyövät ”samaa aikaa”, sillä ne kulkevat samaa aika-avaruuskoordinaatiston liiketietoa, toisin sanoen ne ovat kuin auton matkamittari: ne mittaavat liikerataansa läpi aika-avaruuden. Mutta jos kellot tai toinen kelloista ajautuu eri liikeradalle, voi se mitata erilaisen ajankulun samalle
- 23 Canales 2015, 94, 110–111.
- 24 Sama, 36, 42.
- 25 Esim. Gayon 2004, 44; otteita alkup. kirjeestä William Jamesille (9.5.1908) esim. Bergson 2002a, 199–200. Kirje löytyy laajennettuna (englanniksi; käänt. Melissa McMahon) myös esim. Bergson 2002b, 362–363.
- 26 Canales 2015, 41–44; Ks. myös Čapek 1971, 100.
- 27 *La pensée et le mouvant* kokoelmassa Bergson 1963, 1272; Massey 2015, 4.
- 28 Bergson 1965, 44–46.
- 29 Massey 2015, 13; *Essai sur les données immédiates de la conscience* kokoelmassa Bergson 1963, 68; Bergson 1965, 49–53.
- 30 Canales 2015, 46–47.
- 31 On huomattava, että kiihtyvyys ei ollut erityisen vaan yleisen suhteellisuusteorian vakio.
- 32 Canales 2015, 65–66, 165.
- 33 Sama, 66, 98–101.
- 34 Sama, 76, 85.
- 35 Sama, 82–83, 88, 91–92.
- 36 Sama, 335–336.
- 37 Sama, 168–169; ks. myös esim. Bergson 1965, 48, 56.
- 38 Canales 2015, 337–338, 342.
- 39 Sama, 343.

- 40 Sama, 344.  
 41 Sama, 344–346.  
 42 Sama, 32–33.  
 43 Sama, 29–30, 67.  
 44 Sama, 34, 79–80.  
 45 Sama, 117–119, 121–123.  
 46 Kvanttimekaniikka – tai laajemmin kvanttifysiikka – erosi suuresti klassisesta, newtonlaisesta fysiikasta sekä jonkin verran myös suhteellisuusteorian ymmärtämästä fysiikasta. Vaikka suhteellisuusteoria toimi eräänlaisena siltana kvanttimekaniikkaan, ei se esimerkiksi huomioinut mittauksilanteen vaikutusta mitattavaan ilmiöön. Hieman yksinkertaista voidaan sanoa, että yksi erottava tekijä esimerkiksi klassisen fysiikan ja kvanttifysiikan välillä on se, että kvanttimaailman ilmiöitä ei voida kuvata yhtä eksakteilla arvoilla kuin klassisessa fysiikassa. Näitä hiukkastason ilmiöitä kuvataan pikemminkin todennäköisyyksien ja diskreetin muuttujin, jotka voivat saada mitä tahansa arvoja tietyltä väliltä. Näin ollen kvanttifysiikan ja klassisen fysiikan ero on myös siinä, että edeltävä käsittelee ilmiöitä atomien ja sitä pienempien hiukkasten tasolla, kun taas jälkimmäinen kuvaa yleensä ”ylemmän tason” ilmiöitä. Erilaisten fyysikkakäsitteiden eroista, ks. Smolin 2002.
- 47 Canales 2015, 127–128, 230, 233, 316.  
 48 Sama, 233–237.  
 49 Ks. Husserl 2012, esim. 117–118.  
 50 Ks. esim. Canales 2015, 139–140, 145–146.  
 51 Canales 2015, 140–143; ks. esim. Luennot Heidegger 2002. Heidegger jatkoi kritiikkiään myöhemmin muissa teoksissaan. Emmanuel Levinasin mukaan Bergsonin filosofian suuruus piilee juuri *duréen* käsitteessä, joka mahdollisti esimerkiksi Heideggerin *Dasein*-analyysin (Levinas 1985, 27). Heath Massey on kirjoittanut tutkielman (2015) Bergsonin ja Heideggerin aikakäsitysten yhteyksistä ja eroavuuksista, hän tosin keskittyy vain Bergsonin alkupään tuotantoon (sama, 7). Ks. Heideggerin kritiikistä Bergsonin aikakäsitystä kohtaan, sama, 13–14.
- 52 Canales 2015, 49; ks. myös Einsteinin kritiikistä Merleau-Ponty 1977.  
 53 Canales 2015, 136–137; myös Cassirer 1953.  
 54 Sama, 152–153; Ks. myös Horkheimer 2005.  
 55 Čapek 1971, ix.  
 56 Canales 2015, 183–184, 186; Russell 1996. Ks. Russellin ja Bergsonin välisistä matemaattisista eroista esim. Pearson 2002, 25–28.  
 57 Canales 2015, 187, 195–201.  
 58 Sama, 203–207.  
 59 Ks. esim. Canales 2015, 217, 309–311, 316. Yhden uusimmista jatkoista debattiin toi Gilles Deleuze vuonna 1966 julkaisemassaan *Le bergsonisme*-teoksessaan. Hän esitti, että Bergsonin kritiikki aikadilataatiota kohtaa pyrki olemaan ”kriittinen suhde määrän ja symbolin välillä”: yritys yhdistää havainnoitsija johonkin symboliin ei ollut riittävä. Leonard Lawlor ja Valentine Moulard Leonard tiivistivätkin Deleuzen tulkintaa: jos se oli oikeassa, kiistan ytimessä ei ole oikeastaan Bergson ja Einstein, vaan Bergsonin ”moneus” ja matemaatikko Bernhard Riemannin moneus (”monisto”). (Canales 2015, 354; Deleuze 2004, 79; Lawlor & Moulard Leonard 2016.)
- 60 Čapek 1971, 249–250, 252, 255.  
 61 Canales 2015, 358.

## Kirjallisuus

- A Stubbornly Persistent Illusion. The Essential Scientific Works of Albert Einstein.* Toim. Stephen Hawking. Running Press, Philadelphia & London 2009. [Ebook]
- Arrhenius, Svante A., Award Ceremony Speech (1922). *Nobelprize.org* 2014. Verkossa: [nobelprize.org/nobel\\_prizes/physics/laureates/1921/press.html](http://nobelprize.org/nobel_prizes/physics/laureates/1921/press.html).
- Bergson, Henri, *Œuvres*. Seconde Édition. PUF, Paris 1963.
- Bergson, Henri, *Duration and Simultaneity – With Reference to Einstein’s Theory* (Durée et simultanéité, 1922). Käänt. Leon Jacobson. The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis 1965.
- Bergson, Henri, *Correspondances*. PUF, Paris 2002a.
- Bergson, Henri, *Key Writings*. Toim. Keith Ansell Pearson & John Mullarkey. Continuum, London & New York 2002b.
- Bulletin de la Société française de philosophie*, La théorie de la relativité. 6.4.1922. Verkossa: [s3.archive-host.com/membres/up/784571560/GrandesConfPhiloSciences/philoscl3\\_einstein\\_1922.pdf](http://s3.archive-host.com/membres/up/784571560/GrandesConfPhiloSciences/philoscl3_einstein_1922.pdf).
- Canales, Jimena, Einstein, Bergson, and the Experience that Failed: Intellectual Cooperation at the League of Nations. *Modern Language Notes*. Vol. 120, 2005, 1168–1191.
- Canales, Jimena, *The Physicist & The Philosopher. Einstein, Bergson, and the Debate that Changed Our Understanding of Time*. Princeton University Press, Princeton & Oxford 2015.
- Čapek, Milič, *Bergson and Modern Physics. A Reinterpretation and Re-evaluation*. D.Reidel Publishing Company, Dordrecht 1971.
- Cassirer, Ernst, *Substance and Function – Einstein’s Theory of Relativity*. Dover Publications Inc. 1953.
- Deleuze, Gilles, *Le bergsonisme* (1966). PUF, Paris 2004.
- Einstein, Albert, *The Travel Diaries of Albert Einstein: The Far East, Palestine, and Spain 1922–1923*. Princeton University Press, New Jersey 2018. [Ebook]
- Flood, Alison, Einstein’s Travel Diaries Reveal ‘Shocking’ Xenophobia. *The Guardian* 12.6.2018. Verkossa: [theguardian.com/books/2018/jun/12/einsteins-travel-diaries-reveal-shocking-xenophobia](http://theguardian.com/books/2018/jun/12/einsteins-travel-diaries-reveal-shocking-xenophobia)
- Gayon, Jean, Bergson’s Spiritualist Metaphysics and the Sciences. Teoksessa *Continental Philosophy of Science*. Toim. Gary Gutting. Blackwell Publishing, Oxford 2004, 43–58.
- Grogin, Robin C., *The Bergsonian Controversy in France 1900–1914*. University of Calgary Press, Calgary 1988.

- Heidegger, Martin, *The Concept of Time in the Science of History* (Der Zeitbegriff in der Geschichtswissenschaft, 1915). Käänt. Harry S. Taylor, Hans W. Uffelmann & John van Buren. Teoksessa *Supplements: From The Earliest Essays to Being and Time and Beyond*. Toim. John van Buren. State University of New York Press, New York 2002, 49–60.
- Horkheimer, Max, *On Bergson’s Metaphysics of Time*. *Radical Philosophy*. Käänt. Peter Thomas. Vol. 131, 2005, 9–19.
- Husserl, Edmund, *Eurooppalaisten tieteiden kriisi ja transsendentaalinen fenomenologia* (Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie: Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie, 1936.) Suom. Markku Lehtinen. Gaudeamus, Helsinki 2012.
- Kuhn, Thomas S., *Tieteellisten vallankumousten rakenne* (The Structure of Scientific Revolutions, 1962). Suom. Kimmo Pietiläinen. Art House, Helsinki 1994
- Latour, Bruno, Some Experiments in Art and Politics. *E-Flux Journal*, Vol. 23, 2011. Verkossa: [e-flux.com/journal/23/67790/some-experiments-in-art-and-politics/](http://e-flux.com/journal/23/67790/some-experiments-in-art-and-politics/)
- Lawlor, Leonard & Moulard Leonard, Valentine, Henri Bergson. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2016. Verkossa: [plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/bergson/](http://plato.stanford.edu/archives/sum2016/entries/bergson/)
- Levinas, Emmanuel, *Ethics and Infinity: Conversations with Philippe Nemo* (Ethique et infini, 1982). Käänt. Richard A. Cohen. Duquesne University Press, Pittsburgh 1985.
- Luminet, Jean-Pierre, Time, Topology, and the Twin Paradox. Teoksessa *The Oxford Handbook of Philosophy of Time*. Toim. Craig Callender. Oxford University Press, Oxford 2011.
- Markosian, Ned, Time. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Toim. Edward N. Zalta. 2016. Verkossa: [plato.stanford.edu/entries/time/](http://plato.stanford.edu/entries/time/).
- Massey, Heath, *The Origin of Time. Heidegger and Bergson*. SUNY Press, New York 2015.
- Maudlin, Tim, *Philosophy of Physics. Space and Time*. Princeton University Press, Princeton & Oxford 2012.
- Merleau-Ponty, Maurice, Einstein and the Crisis of Reason. Teoksessa *Signs* (Signes, 1960). Käänt. Richard C. McCleary. Northwestern University Press 1977, 192–197.
- Pearson, Keith Ansell, *Philosophy and the Adventure of The Virtual. Bergson and the Time of Life*. Routledge, London & New York 2002.
- Russell, Bertrand, *Länsimaisen filosofian historia. Osa 2: Unden ajan filosofia* (History of Western Philosophy and its Connection with Political and Social Circumstances From the Earliest Times to the Present Day, 1945). Käänt. J. A. Hollo. Wsoy, Helsinki 1996.
- Smolin, Lee, *Kvanttipainovoima* (Three Roads to Quantum Gravity, 2000). Suom. Risto Varteva. WSOY, Helsinki 2002.

# Matka- sanakirja hiljaisuuteen

TOIMITTAJAT Soile Veijola & Janne Säynäjäkangas  
ntamo

28,00 €

+ toimituskulut  
ntamo.net

**Katso kaikki tieto- & kaunouutuudet  
ntamo.net**

NTAMO (2007–)

elää.

NTAMO-  
nimekkeitä

on  
633.

NTAMO-  
kirjoja  
saa

NTAMO.  
netistä  
ja hyvistä  
kirjakaupoista  
sekä messuilta  
*niin & näin*  
-osastolta.

Soile Veijola  
on sosiologikuntamme päällikkö.  
Janne Säynäjäkangas  
on filosofeista ajatuksekkain.  
*Matkasanakirja* on ”filosofinen,  
runollinen, yllättävä ja kaunis”  
(*Nuorten Luonto*).

Sami Pihlström  
on saanut tarpeekseen roskapuheen  
markkinoista.  
*Ota elämä vakavasti*  
on *bestseller*, joka ei twistaa.

24,80 €

+ toimituskulut  
ntamo.net



Hyvää syksyä  
toivottaa

NTAMO-kustantaja  
Jarkko S. Tuusvuori.  
p. 040-735 87 68

jarkkostuusvuori(at)hotmail

PAULI TAPIO

# Viisi tapaa olla

Havaitsen, että vastapäätä istuva lapsi on huonosti kasvatettu. Pitää likaisia jalkoja penkillä ja tiputtelee herneenpalkoja käytävälle. Kuka sinut on noin huonosti kasvattanut? Hän sanoo:

Hyönteisiä syntyy ja niillä on nälkä,  
ensin paarmoja ei ole ja sitten niitä on tuhatpäin.  
Kuinka monta hämähäkkiä tarvitaan vaihtamaan hehkulamppu?

Sitä ei kukaan tiedä.

On pysyvä liikkeessä tai haudauttava matematiikkaan, tässä:  
Hill Climb Racing on loistava kotimainen mäkiautopeli. Tässä:  
Candy Crush Saga tarjoaa loputtomasti haastetta.

Kaksi vahvasti hajustettua alkoholista tulee kirpputorille lukemaan teekuppien pohjia, hypistelemään helmoja. Mutta olen minäkin täynnä kaipuuta. Joudun asumaan sisämaakaupungissa vaikka vihaan sisämaakaupunkeja koko sydämestäni. Miten meille on käynyt näin, kysyn. Ja moniäänisesti he vastaavat:

Mitä meille on tapahtunut, hän kysyy,  
mitä meille on tapahtunut!

Oi kaikkietävä valkoihoinen Jumala,  
oi taivaan tuhatsalkkuinen ministeri!

Oi kaikkietävä valkoihoinen Jumala!

Mitä meille on tapahtunut!

On ihminen itsensä lapsi,  
l'homme est son propre enfant.

Mennyt, mennyt, kokonaan mennyt,  
kokonaan toiselle puolelle mennyt!

Penkereelle kellahtanut kolmipyörä. Halu mennä kalliioleikkauksen lähelle ja tutkia sen pintaa. Nämä ovat ydintuhon enteitä, mutta myös jotain hyvää on aina tapahtumaisillaan. Ennen kuin muistot tukahduttavat ennustamisen lahjan, minun on näytettävä kaikki toteen:

Lohjan talous voi vain kasvaa  
Porlan kylpylähotellin myötä,  
ja se säilyttää asemansa Länsi-Uudenmaan kasvun veturina.

Ilmastonmuutos heikentää  
Atlantin suihkuvirtausta,  
ja yhä pidemmät hellejaksot tulevat mahdollisiksi myös Pohjois-Euroopassa.

Venäjän kehityksen perustava este on  
nationalistis-syklinen aikakäsitys.

Kun se muuttuu rationaalis-historialliseksi, kehitys ja integraatio pääsevät toden teolla alkamaan.

Ranskan presidenttien osana  
on perinteisesti ollut epäonnistuminen kansan silmissä,  
eikä Emmanuel Macron tule olemaan poikkeus.

Seneca kirjoittaa: ”Päivänvalo on alkanut vähetä. Se on himmentynyt jo huomattavasti, mutta ei niin paljon etteikö sitä olisi ruhtinaallisesti vielä jäljellä sellaiselle, joka tahtoo niin sanotusti nousta yhdessä päivänvalon kanssa. Vieläkin toimeliaampi ja kunnioitettavampi on sellainen henkilö, joka odottaa päivänvaloa ja ottaa vastaan auringon ensimmäiset säteet. Hävetköön se, joka torkkuu sängyssään, kun aurinko on korkealla taivaalla, ja jonka valveen tunnit alkavat päivän puolivälissä. Ja monien ihmisten elämässä jopa puolipäivä lukeutuu pikkutunteihin. On niitäkin, jotka kääntävät päivän ja yön päällelleen eivätkä raota edellispäivän hurvittelujen raskauttama silmäluomiaan ennen kuin yö on koittanut. Eikö ole luonnotonta kaivata ruusuja talviaikaan ja pakottaa liljoja kasvamaan keskitalvella muuttamalla niiden kasvuympäristöä tarpeen mukaan ja pitämällä lämpötila korkeana kuumavesilämmityksellä? Eikö ole luonnotonta kylvää puutarhoja tornien huipuille tai pitää tuulesa huojuvaa metsää kartanonsa katoilla niin että niiden juuret roikkuvat sellaisessa korkeudessa, johon niiden latvojenkaan ei koskaan tulisi yltää?”

Mitä muuta voimme sanoa todellisuudesta?

Ei näkeminen lopu. Maailma on havaittava.

Mitä muuta voimme ajatella heinäkuussa?

Jukka polttaa terassilla. Tuuli vie savun laaksoon.

Mitä muuta voimme tehdä viikonloppuna?

En tiedä. Ehkä jos ajaisimme Tammisaareen.

Miten muuten voimme viipyä kauppareissulla?

Kohtaan Tuulan risteyksessä. Siirrymme vaahteran alle vaihtamaan kuulumisia.

Perämeri. Kalaseita on vierähtänyt lappeelleen. Mies ja nainen rantautuvat saareen, joka nousi merestä kolme sukupolvea sitten – pakanallinen maapala kristityn meren keskellä. He laskevat verkot, päihtyvät ja yhtyvät. Heräävät karikukkoon, punajalkavikloon, kihun ja tiiran riitaan. Veneelle kompastellessa ehtii tarkata, mitä meri on tehnyt rantakiville: se on keksinyt pyörän ja rakentanut kellon. Viisari hajottaa het

ken,

jonka aikana tuulivoimalan rupeli ei pyöri

jonka aikana hirvi menee maantien yli luvattuun maahan,

jonka aikana riekko kertoo poikaselleen ikuisesta paluusta,

jonka aikana mies ja nainen pikaliipparissa halkovat matalan meren.





MINNA SANTAOJA &amp; MARI NIVA

# Hyönteissyönnin etiikka, ekologia ja estetiikka

”Hyönteisten syönti pelastaisi maailman”, kuului *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteen* juttukokonaisuuden otsikko huhtikuussa 2015<sup>1</sup>. Hyönteisiä kaavaillaan innokkaasti osaksi länsimaista ruokavaliota ekologisin, eettisin ja terveydellisin perustein. Hyönteissyönnin eettisyydestä ei Suomessa ole juurikaan puhuttu, vaan sen eettinen kestävyys tuntuu olevan julkisessa keskustelussa lähtöoletus. Hyönteisten syöminen herättää kuitenkin tärkeitä eettisiä kysymyksiä.

**K**eskustelu hyönteissyönnistä (*entomophagy*) on vilkastunut viime vuosina, mutta itse asia ei ole uusi. Hyönteisten tiedetään kuuluneen herkkusuina tunnettujen roomalaisten ja egyptiläisten ruokapöytiin, ja ne ovat edelleen osa ruokavaliota monin paikoin maailmaa. Esimerkiksi Thaimaassa tuotetaan vuosittain yli 7500 tonnia hyönteisiä elintarvikkeiksi<sup>2</sup>. Länsimaissa hyönteissyönti on viime aikoihin asti ollut unohduksissa, vaikka englantilainen Vincent Holt julkaisi entomofagian klassikkona tunnetun pamflettinsa *Why not eat insects?* (”Miksi emme söisi hyönteisiä?”) jo vuonna 1885. Holtin mukaan hyönteiset voisivat toimia hyvänä ravintolisänä erityisesti huonosta ravitsemuksesta kärsivälle köyhälle väestönosalle, ja samalla hyönteisten keruu voisi auttaa tuholaisten torjunnassa. Jotta hyönteissyönnistä tulisi hyväksyttävää, pitäisi viktoriaanisen yläluokan näyttää esimerkkiä ja omaksua herkullisesti valmistettu hyönteisravinto lautasilleen. Holtin pamfletti otettiin kuitenkin vastaan lähinnä kuriositeetina.

Keskustelu hyönteissyönnistä on käynnistynyt länsimaissa vakavasti vuoden 2013 jälkeen, jolloin YK:n Elintarvike- ja maatalousjärjestö FAO julkaisi raportin hyönteissyönnistä. Suomessa hyönteisravintoa osana ruoantuotannon kestävyttä on tuonut esiin hyönteissyönnin pioneeri, tutkija Lena Huldén, jonka hyönteissyöntiä popularisoiva tietoteos *Minikarjaa* julkaistiin vuonna 2015. Euroopassa Alankomaat on ollut hyönteistuotannon kehityksen kärjessä, ja Wageningenin yliopistossa on tehty tutkimusta myös hyönteistuotannon ympäristövaikutuksista ja eettisistä kysymyksistä<sup>3</sup>. Vuonna 2015 Wageningenin yliopiston tutkijat perustivat ensimmäisen hyönteisten käyttöön ruokana ja rehuna keskittyvän tieteellisen aikakauslehden<sup>4</sup>.

Hyönteissyönnin keskeisenä perusteluna mainitaan usein sen tavanomaista eläintuotantoa pienemmät ympäristövaikutukset. Kuten muillakin elintarvikkeilla, myös hyönteisruoalla on niin välittömiä kuin välillisiä ympäristövaikutuksia, ja vaikutusten luonne riippuu siitä, kerä-

täänkö vai kasvatetaanko hyönteisiä syötäväksi. Kehittyvissä maissa hallittuun keräilyyn perustuvan hyönteisten ravintokäytön on arvioitu voivan auttaa elinympäristöjen suojelussa<sup>5</sup>. Laajamittainen hyönteisten keruu voi kuitenkin olla ekosysteemeille haitallista, minkä vuoksi hyönteisten tehokasta teollista tuotantoa on pidetty parempana ratkaisuna<sup>6</sup>. Suomessa ei toistaiseksi ole keskusteltu luonnonvaraisten hyönteisten keruusta ravinnoksi, eikä kaupallinen villihyönteisten elintarvikekäyttö ole luvallistakaan<sup>7</sup>. Toistaiseksi hyönteiskasvatus on Suomessa ollut pienen mittakaavan käsityötä, ja kannattavuuden parantamisen katsotaan edellyttävän kasvatuksen ja prosessoinnin automatisointia<sup>8</sup>.

## Hyönteiset lautaselle!

Vuoden 2017 syksyyn asti hyönteisten kasvattaminen ja myyminen ruokana ei ollut Suomessa sallittua. Hyönteisruoka tulkittiin uuselintarvikkeiksi, joille pitää hakea EU:n elintarvikeviranomaisen lupa<sup>9</sup>. Ongelmia syntyi siitä, että viime vuosina toimintansa aloittaneet hyönteisalan yritykset eivät voineet markkinoida hyönteisiä elintarvikkeina. Lakia kierrettiin muun muassa myymällä tuotteita ”keittiösomisteina” ja tarjoamalla hyönteismaistaisia erilaisissa ruokatapahtumissa<sup>10</sup>. Syyskuussa 2017 viranomaiset päättivät muuttaa tulkintaansa EU:n voimassa olevasta uuselintarvikeasetuksesta ja sallia hyönteisten myynnin elintarvikkeina<sup>11</sup>. Muutos toi hyönteisetkin elintarvikevalvonnan piiriin, mikä mahdollistaa elintarviketurvallisuusvirasto Eviran mukaan sekä tuotannon turvallisuuden että hyönteisten hyvinvoinnin seuraamiseen<sup>12</sup>.

Pian päätöksen jälkeen K-ryhmä ilmoitti tuovansa sirkat markettien hyllyille. Marraskuussa S-ryhmä esitteli ensimmäisenä markkinoille Fazerin valmistaman hyönteisleivän, johon sirkat tosin tuotiin Hollannista, koska kotimaista tuotantoa ei ollut riittävästi<sup>13</sup>. Loppuvuonna 2017 kauppoihin tuli tarjolle sirkkanakkeja, -kasvispihvejä, -suklaata, -välipalapatukoita ja monia muita

tuotteita. Tammikuussa 2018 Helsingin yliopiston ylioppilaskunnan omistama HYY Yhtymä kertoi tuovansa hyönteisruoan opiskelijaravintoloihin<sup>14</sup>. Hyönteisruokaa pyrki valtavirtaistamaan myös huonekalujätti IKEA ilmoituksellaan kehittää hyönteisvaihtoehto suosituille lihapullilleen<sup>15</sup>. Ruoantuotannon ja -kulutuksen kestävydestä kiinnostuneina tutkijoina olemme pohtineet, miksi hyönteistuotantoa koskevassa julkisessa keskustelussa ei juuri näy eettinen näkökulma tai ajatus hyönteisistä *eläiminä*. Muutoksesta on kuitenkin ituja. Esimerkiksi filosofi Jari Kärkkäinen on todennut blogikirjoituksessaan hyönteistuotannon olevan poikkeuksellisen monitahoinen ja hankala eläintuotannon kysymys<sup>16</sup>.

Eettinen keskustelu on tärkeää siksikin, että Turun yliopistossa tehdyn tutkimuksen perusteella suomalaiset suhtautuvat hyönteisruokaan varsin ennakkoluulottomasti. Jopa 70 prosenttia kyselyyn vastanneista olisi valmiita kokeilemaan hyönteisruokaa<sup>17</sup>. Syyksi ennakkoluulottomuuteen Piha ja kumppanit arvelevat muun muassa suomalaista ruokakulttuuria, jossa uusiin elintarvikkeisiin suhtaudutaan avoimin mielin. Asiaan vaikuttanee sekin, että hyönteisruoka on ollut runsaasti ja myönteisessä valossa esillä mediassa. Toisaalta tammikuussa 2018 toteutetussa kotimaisessa kyselytutkimuksessa 47 prosenttia vastaajista ilmoitti, ettei söisi hyönteisiä missään tilanteessa<sup>18</sup>. Samalla kun ruoantuotannon ja erityisesti eläinperäisen ravinnon etiikasta keskustellaan yhä kiihkeämmin, hyönteissyöntiä koskevassa kuluttajatutkimuksessa ei ole juuri tarkasteltu kuluttajien käsityksiä hyönteissyönnin eettisyydestä tai hyönteisten tietoisuudesta ja tuntoisuudesta. Pihan ja kumppaneiden tutkimuksen kohteena oli erityisesti tiedon merkitys hyönteisravinnon hyväksymisessä, mutta tutkimukseen ei sisällynyt kysymyksiä eettisyyteen liittyvästä tiedosta tai mielikuvista. Tammikuun 2018 kyselyssä neljä kymmenestä vastaajasta piti hyönteisten syömistä eettisesti hyväksyttävänä.

Toistaiseksi näyttää siltä, että hyönteissyönnin eettisyyttä koskeva keskustelu on jäänyt yrittäjyys- ja talousvetoisen näkökulman alle. *Helsingin Sanomissa* tämä näkyy esimerkiksi seuraavissa lausumissa: ”Hyönteisten hyödyntäminen ravinnoksi tarjoaa myös uusia ansaintamahdollisuuksia elintarviketeollisuudelle” ja ”Perttu Karjalainen aikoo lyödä miljooniksi syöttämällä ihmisille hyönteisiä”<sup>19</sup>. Ruokapoliittisessa selonteossa ”Ruoka 2030” hyönteisproteiiniin liittyvät innovaatiot on mainittu valkuaisomavaraisuuden lisäämisen ja viennin edistämisen mahdollisuutena kasvis- ja kalaproteiinin rinnalla<sup>20</sup>. Eri puolilla Suomea varsinkin entiset sikatilalliset ovat aloittamassa tai aloittaneet sirkkatuotannon<sup>21</sup>. Kotimaista tuotantoa pidetään tärkeänä, jotta jatkossa ei oltaisi tuontihyönteisten varassa. Loviisaan on perusteilla ”hyönteistehdas”, jonka on tarkoitus aloittaa toimintansa vuoden 2018 aikana<sup>22</sup>.

Yrittäjyysmahdollisuuksien lisäksi hyönteistuotannon kehitystä ajaa hyönteissyönnin trendikkyys. Hyönteisistä puhutaan ja niitä markkinoidaan mahdollisuutena saada lautaselle jotakin uutta ja jännittävää. ”Baarisnacksinä hyönteiset toimisivat hyvin”, toteaa hyönteisten tuotan-

tomenetelmiä kehittävä Santtu Vekkelin *Helsingin Sanomissa*<sup>23</sup>. ”Olisihan se ihan älytöntä, jos jäisi kokonaan paitsi näin isosta uudesta elämyksestä ja tekstuurista ruuassa”, mainitsee puolestaan sirkkoja kasvattavan Entocube-yrityksen Perttu Karjalainen<sup>24</sup>.

Emma Bryce on pohtinut *Guardianin* blogissa, onko hyönteissyönti ohimenevä ilmiö – jotain, jota on kiinnostavaa kokeilla kerran<sup>25</sup>. Siinä missä hyönteisala on Suomessa vasta kasvussa, Alankomaissa esimerkiksi hyönteisvalmisruoat ovat alkuinnostuksen jälkeen myyneet heikosti<sup>26</sup>. Maailmalla on lukemattomia hyönteiskeittokirjoja, ja Suomessa Topi Kaireniuksen *Hyönteiskokki*-kirja ilmestyi kesällä 2018<sup>27</sup>. Hyönteissyöntiä kirjallisuudessa ja mediassa tutkineen Sarah Gordonin mukaan hyönteiskeittokirjat ovat usein pikemminkin huomiohakuisia spehtaakkeleita kuin käytännöllisiä oppaita<sup>28</sup>. Gordon painottaakin eroa hyönteisten viihdesyönnin ja selviytymiseen perustuvan hyönteissyönnin välillä. Kaireniuksen kirja pyrkii kotiruokamaisella kansikuvallaan hyönteisravinnon arkipäiväistämiseen. Kotikokkeja opastetaan hyönteisruuan valmistuksen ohella myös hyönteisten kasvatuksessa, keruussa ja nettikaupoista tilaamisessa. Argumentti hyönteisistä ekologisenä proteiinin lähteenä ei kirjassa kestä kriittistä tarkastelua Kaireniuksen kirjoittaessa esimerkiksi muurahaisesta mainiona *maustehyönteisenä*. Kirjassa neuvotaan myös muurahaisten munien keräämistä, mikä Suomen luonnonsuojeluliiton mukaan on lainsäädännön harmaalla vyöhykkeellä<sup>29</sup>. Eettisestä näkökulmasta voidaan kysyä, onko hyönteisten kerääminen ja kasvattaminen tapettavaksi uutena eläinryhmänä viihteellisen kulinarismen nimissä oikeutettua.

Tarkastelemme tässä artikkelissa hyönteissyönnin eettisiä kysymyksiä monitieteisen tutkimuskirjallisuuden nojalla. Gjerrisin ja kumppaneiden tarkastelussa hyönteisravinnon eettiset kysymykset liittyvät hyönteistuotannon ympäristövaikutuksiin, terveyteen, sosiaaliseen hyväksyttävyyteen, eläinten hyvinvointiin ja laajempiin eläineettisiin kysymyksiin<sup>30</sup>. Koska hyönteistuotannon vähäisempiä ympäristövaikutuksia on pidetty keskeisenä eettisyyden perusteena, kohdistamme tarkastelun ensin hyönteistuotannon ympäristövaikutuksiin. Sen jälkeen käsittelemme hyönteissyöntiä eläinetiikan näkökulmasta, ja lopuksi tuomme mukaan esteettisen näkökulman, sillä esteettiset asenteet hyönteisiin vaikuttavat merkittävästi niin tuotannollisiin kuin eettisiin suhteisiin. Estetiikalla tarkoitamme hyönteisten ja hyönteistuotteiden ulkonäön lisäksi laajemmin ihmisten ja hyönteisten suhteisiin liitettyjä kulttuurisia merkityksiä ja aistimuksellisia kokemuksia<sup>31</sup>.

Samalla tarkastelemme kotimaista keskustelua hyönteissyönnistä yritysten tiedotteiden, kirjajulkaisuiden ja viranomaisten dokumenttien sekä mediassa ilmestyneiden artikkeleiden, blogikirjoitusten ja verkkouutisten avulla. Systemaattisimmin olemme keränneet artikkeleita hyönteissyönnistä *Helsingin Sanomien* digiarkistosta. Maan päälehtenä *Helsingin Sanomat* on merkittävä tiedonlähde ja mielipiteiden muokkaaja suurelle osalle suomalaisista, ja siinä julkaistut kirjoitukset antavat kä-

## ”Hyönteisten kasvatusta vaatii lämmitystä ja ilmastointia, ja niiden tappamiseen käytettävät pakastimet kuluttavat paljon energiaa.”

sityksen hyönteissyöntiä koskevasta julkisesta keskustelusta Suomessa. Hakusanoilla ”hyönteissyönti”, ”hyönteisravinto” ja ”hyönteisruoka” lehden arkistosta löytyi 39 toukokuun 1999 ja marraskuun 2017 välillä ilmestynyttä artikkelia. Hyönteissyöntiä käsitteleviä artikkeleita on julkaistu *Helsingin Sanomissa* monien kategorioiden alla: kotimaa, ulkomaat, tiede, talous, kaupunki, ruoka, ihmiset, elämä, matka ja kulttuuri. Hakusanoilla valikoitui myös kaksi pääkirjoitusta, kaksi mielipidettä sekä yksi vieraskynäkirjoitus. Muutamat artikkeleista ovat herättäneet kymmeniä lukijakommentteja, joissa ilmiön eri puolet nousevat esiin. Keskustelu hyönteissyönnistä ei ole vain viime vuosien ilmiö, mutta se on vilkastunut selvästi vuodesta 2015 lähtien.

### Hyönteisravinnon ekologisuus ja ruokaturva

Ympäristönäkökulmasta hyönteistuotannon edut verrattuna tavanomaiseen eläintuotantoon ovat pienempi maa-alan ja veden tarve, pienemmät kasvihuonekaasupäästöt, rehun tehokas käyttö, sivutuotevirtojen hyödyntäminen rehuna sekä hyönteisten hyödyntäminen eläinrehuna<sup>32</sup>. Hyönteisproteiinikilon tuottamiseen tarvitaan merkittävästi vähemmän rehua kuin esimerkiksi naudanlihakilon tuottamiseen<sup>33</sup>. Verrattaessa hyönteisproteiinia broilerin tai kalan tuotantoon ero ei ole yhtä selvä<sup>34</sup>. Vertaamalla erilaisten lihaa korvaavien tuotteiden ympäristövaikutuksia elinkaarianalyseilla on havaittu, että hyönteisiin ja soijaan perustuvien vaihtoehtojen ympäristöhaitat olivat vähäisemmät kuin maitoon, gluteeniin, sieniproteiiniin ja laboratorioissa kasvatettuun lihaan pohjautuvilla korvikkeilla. Erityisesti kahden viimeksi mainitun tuotanto vaatii vielä paljon energiaa.<sup>35</sup> Toisen elinkaarianalyysin mukaan hyönteisproteiinijauhe oli ympäristövaikutuksiltaan kaksi kertaa parempi kuin heraproteiinijauhe, mutta lihankorvikkeena käytettävän

soijapohjaisen tuotteen ympäristöhaitat olivat vähäisemmät kuin hyönteispohjaisen elintarvikkeen<sup>36</sup>. Hyönteisravinnon ympäristövaikutuksista tarvitaan lisää tutkimusta, joka ottaa paremmin huomioon koko elinkaaren aikaiset vaikutukset<sup>37</sup>.

Hyönteisravinnon ekologisuuteen vaikuttaa etenkin, millä hyönteiset on ruokittu ja millä tavoin niiden rehu on tuotettu. Optimaalinen ravinto vaihtelee lajeittain, eikä esimerkiksi kotisirkka tule toimeen millä tahansa orgaanisella jätteellä, vaan sen on todettu vaativan korkealaatuista rehua, mikä voi kasvattaa tuotannon ympäristövaikutuksia<sup>38</sup>. Hyönteistuotannon ekologinen jalanjälki näyttää perinteistä eläintuotantoa pienemmältä muuten paitsi energiankulutuksen osalta. Hyönteisten kasvatusta vaatii lämmitystä ja ilmastointia, ja niiden tappamiseen käytettävät pakastimet kuluttavat paljon energiaa<sup>39</sup>. Mikäli hyönteisiä kasvatettaisiin uusiutuvaa energiaa ja nyt jätteiksi päätyviä kasvinosia käyttäen, hyönteistuotanto olisi lähes hiilineutraalia<sup>40</sup>.

Hyönteisten käyttöä pyritään edistämään paitsi suoraan ihmisravintona myös välillisesti tuotantoeläinten rehuna. Hyönteisten kasvatusta rehuksi mielletään osaksi kiertotaloutta, sillä eläinrehuna käytettäviä hyönteisiä voidaan kasvatella esimerkiksi orgaanisella jätteellä ja lannalla, ja näin ne voisivat korvata esimerkiksi kallista kalarehua tai tuontisoijaa.<sup>41</sup> Ihmiset eivät luultavasti ole halukkaita syömään lannalla tai edes biojätteellä kasvatettuja hyönteisiä, mutta tutkijat ovat arvelleet, että eläinrehuna käytettäessä hyönteisiin ei liittyisi tämän kaltaista ongelmaa.<sup>42</sup>

Jotta ruoantuotannon kielteiset ympäristövaikutukset eivät lisäänty, hyönteiset eivät voi tulla lisänä nykyiseen ruokavalioon, vaan niiden on korvattava jotakin muuta. Hyönteisravinnon puolestapuhujat nostavat yleensä esiin lihantuotannon ympäristövaikutukset antaen ymmärtää, että hyönteisravinto voisi korvata lihaa ruoka-

## ”Hyönteisruokaa markkinoidaan jo valmiiksi ympäristötietoisille, kasvispainotteisesti syöville kuluttajille, jolloin toivotut ympäristövaikutukset voivat jäädä toteutumatta.”

valiossamme. Suomen kaltaisissa vauraissa länsimaissa eläinperäistä proteiinia nautitaan keskimäärin runsaasti. Suomalaiset ravitsemussuosituksot vuodelta 2014 korostavat kasvispainotteista ruokavaliota ja lihan kulutuksen vähentämistä niin terveys- kuin ympäristösyistä<sup>43</sup>. Turun yliopiston tutkimuskoordinaattori Jaakko Korpela toteaa *Helsingin Sanomien* jutussa hyönteisten kilpailevan paljolti kasviproteiinivalmisteiden kanssa<sup>44</sup>. Näyttää siltä, että hyönteisruokaa markkinoidaan jo valmiiksi ympäristötietoisille, kasvispainotteisesti syöville kuluttajille, jolloin toivotut ympäristövaikutukset voivat jäädä toteutumatta. Eviran ylitarkastaja Sari Salminen pitää ”hassuna”, että ensimmäisenä kuluttajille tuotiin tarjolle hyönteisleipä, jos tarkoitus on löytää ekologisempi vaihtoehto lihalle<sup>45</sup>.

Kehittyvissä maissa hyönteissyönnin edistämisen yksi perustelu on, että alueilla, joilla ravinnon riittävydessä on ongelmia, on yleensä pulaa vedestä ja viljelymaasta. Tällöin resurssit eivät riitä ravitsemuksellisesti riittävän kasviproteiinin tuottamiseen, ja hyönteisravinnosta on arveltu saatavan riittävästi proteiinia vähemmällä vedellä, rehulla ja maan kulutuksella.<sup>46</sup> Lihan kulutus kuitenkin kasvaa etenkin vaurastuvissa entisissä kehitysmaissa, joissa hyönteissyönti on voinut kuulua perinteiseen ruokavaliioon. Ruokavalioiden länsimaistuessa länsimainen asenne hyönteisten syönniin voi olla merkittävä. Esimerkiksi Sambiassa hyönteisten kerääminen on ollut siinä määrin yleistä, että keruuta on ohjattu lainsäädännöllä<sup>47</sup>. Kun sitten sambialaiset koululaiset ovat saaneet tietää länsimaalaisten ihmisten hyönteisten syönnin liittyvästä inhosta, ovat hekin kieltäytyneet syömästä hyönteisiä. DeFoliartin mukaan länsimaiden tehtävänä on näyttää esimerkkiä: hyönteisistä on tehtävä houkutteleva osa ruokavaliota, jotta ruoka saadaan riittämään kaikille<sup>48</sup>. Samoin Erensin ja kumppaneiden mielestä hyönteissyönnin on lyötävä läpi länsimaissakin, jotta saadaan

luoduksi suuremmat markkinat ja uusia tuotantoinnovaatioita<sup>49</sup>.

### Hyönteiset – vähemmän kuin eläimiä?

Eläinetiikka ja eläinten hyvinvoinnista käytävä keskustelu nojaavat usein näkemykseen siitä, että eläimet ovat tiedollisesti kyvykkäitä ja että ne tuntevat kipua ja kärsimystä. Toisaalta eläinten hyväksikäyttöä perustellaan ihmisten ja eläinten erilaisuudella: eläimiä on helpompi ajatella raaka-aineena, kun emme ajattele niillä olevan tiedollisia kykyjä tai tunteita<sup>50</sup>. Ihmisillä on tapana asettaa eläimet eräänlaiselle jatkumolle sen mukaan, minkälaisia kognitiivisia ominaisuuksia niillä ajatellaan olevan. Hierarkian yläpäässä ovat nisäkkäät ja kädelliset, joilla on isot aivot, ja pahnepohjimmaisina kalat ja selkärangattomat.<sup>51</sup>

Saara Kupsala ja kumppanit ovat tarkastelleet kyselytutkimuksella suomalaisten käsityksiä muun muassa kalojen henkisistä kyvyistä ja hyvinvoinnista<sup>52</sup>. Tutkimuksessa suurella osalla ihmisistä oli hankaluuksia arvioida lohien saati katkarapujen tiedollisia kykyjä. Lohilla arveltiin olevan sellaisia yksinkertaisia henkisiä kykyjä kuin kyky tunkea kipua tai mielihyvää, mutta harva uskoi niiden ajattelevan tai tuntevan vihaa tai kiintymystä. Kaloja pidettiin yksinkertaisempina olentoina kuin tavanomaisempia tuotantoeläimiä (sika, kana, lehmä) ja jopa eräänlaisina ”puolieläiminä”. Arkiajattelussa kalaa ei yleensä kategorisoida lihaksi, eikä kaloista tutkijoiden mukaan puhuta tuotannossa ja tilastoissa yksilömäärinä vaan kiloina. Tieto kalojen kognitiosta on kuitenkin lisääntynyt merkittävästi 2000-luvulla, ja joidenkin kalojen tiedetään esimerkiksi leikkivän ja tunnistavan eri musiikkityylejä<sup>53</sup>.

Hyönteiset koetaan kalojakin vieraampina, minkä vuoksi myös niiden tiedollisen kyvykkyyden arvioiminen

on hankalaa. Suvi Ahola kirjoittaa *Helsingin Sanomien* kolumnissaan: ”Unelmoin Pirkka-sirkkajauheesta, jolla voin korvata eläinvalkuaisen kätevästi”<sup>54</sup>. Jaakko Hämeen-Anttilan eläinsuojelulain tiukennuksia peräänkuuluttavasta kolumnista on luettavissa samankaltainen näkemys: ”Lihansyönti on osa länsimaista elämäntapaa, eikä se ole lähiaikoina radikaalisti muuttumassa: ei tarvitse olla ennustaja nähdäkseen, etteivät kansan syvät rivit ole ryhtymässä hyönteissyöjiksi.”<sup>55</sup> Hyönteisproteiini mielletään siis jonain muuna kuin eläinvalkuaisena; hyönteinen näyttäytyy jonain muuna – vähempänä – kuin eläimenä.

Hyönteisistä puhutaan pikemminkin samaan tapaan kuin viljelykasveista. Kotisirkan ”kasvukauden” mainitaan olevan kuusi viikkoa ja sirkkojen teurastukseen viitataan ”sadonkorjuuna”<sup>56</sup>. Hyönteisiin viitataan tuotteenä, biomassana, raaka-aineena, elintarvikkeena, ainesosana, massana, proteiinilähteenä, partikkeleina ja jakeina. Suhde hyönteisiin näyttäytyy puhtaan utilitaristisena ja esineellistävänä, ja vaikka samalla tavoin puhutaan myös muista tuotantoeläimistä, julkisessa keskustelussa hyönteinen *eläimenä* näkyy vielä vähemmän kuin muista eläimistä puhuttaessa. Ravinnon ja rehun lisäksi mustasotilaskärpäsistä on kehitelty biodieselin raaka-ainetta, mikä tuntuu alleviivaavan käsitystä hyönteisistä raaka-aineena<sup>57</sup>.

Eviran ohjeen mukaan hyönteiset ovat eläimiä ja eläinsuojelulainsäädännön piirissä. Kuitenkin Evirankin ohjeesta on luettavissa häilyvyyttä hyönteisten olemuksellisen luonteen suhteen: hyönteisten todetaan olevan mikrobiologialtaan uusi ja menetelmien kehittämistä vaativa näytteenotokohde, ja ”tutkimusmatriisina ne muistuttavat [...] jossain määrin kasviksia”<sup>58</sup>. Elintarvikevalvonnan KUTI-tietojärjestelmässä hyönteisravinnolle ei vielä ole omia luokituksiaan, vaan ”alkutuotanto tallennetaan toimintatyyppiin ’lihantuotanto’ alle kohtaan ’sammakot’ ja hyönteisten jalostus elintarvikkeeksi tallennetaan toimintaluokan ’elintarvikkeiden valmistus’ alle toimintatyyppiin ’muu, esim. kahvinpaahto’”<sup>59</sup>. Hyönteiset luokitellaan näin toimintakontekstista riippuen joko eläin- tai kasvikuntaan. Monimerkitysisyys on esimerkki siitä, että hyönteiset ovat kulttuurisesti vaikeasti kategorisoitavissa ja luokituvat helposti muuksi kuin eläimeksi.

Kysymys hyönteisetiikasta pelkistyy viranomaisohjeissa hyönteisten elinolosuhteisiin ja niiden tappamismenetelmiin; toki tässä hyönteiseettinen keskustelu ei poikkea olennaisesti muista tuotantoeläimiä koskevasta eettisestä keskustelusta. FAO:n näkemyksen mukaan hyönteiskasvatuksen eettiset ongelmat ovat pieniä. Sen julkaisemassa 200-sivuisessa raportissa hyönteisten hyvinvointia on käsitelty puolen sivun verran todeten, että eläintuotannossa on pyrittävä noudattamaan niin sanottuja Brambellin viittä vapautta eli vapautta nälästä, janosta, epämukavuudesta, kivusta, vammoista ja sairauksista sekä pelosta ja ahdistuksesta, sekä oikeutta lajinmukaiseen käyttäytymiseen<sup>60</sup>. Brambellin vapaudet toimivat eläinten hyvinvoinnin arvioinnin pohjana

myös Suomessa. Taloudellisen kannattavuuden on arveltu kannustavan huolehtimaan niiden toteutumisesta hyönteistuotannossa<sup>61</sup>. ”Kynnisesti voi huomauttaa, että hyönteisten elinkiertä on niin nopea, että huonolla hoidolla ne kuolevat nopeasti, kun taas nisäkkäät ja linnut kestävät vaikeita oloja huomattavasti kauemmin”, toteaa Lena Huldén<sup>62</sup>.

Mikäli tietoa hyönteisten kokemusmaailmasta ei ole, niiden hyvinvointia on hankala arvioida. Eviran ylitar kastaja Sari Salmisen mukaan hyönteistaloudelle laaditussa ohjeistuksessa oletetaan, että hyönteiset tuntevat kipua<sup>63</sup>. Perinteisestä hyönteistutkimuksesta suuri osa on tähdännyt hyönteisten tuhoamiseen, kun hyönteistalouteen liittyvässä tutkimuksessa tähdätään hyönteisten elämän edellytysten parantamiseen – ja sitten niiden syömiseen<sup>64</sup>. Hyönteisten katsotaan viihtyvän ahtaasti, mutta tarvittavat kasvatusolosuhteet riippuvat lajista, ja liian ahtaissa olosuhteissa hyönteisillä saattaa esiintyä esimerkiksi virusinfektioita tai ne voivat käyttäytyä aggressiivisesti toisiaan kohtaan<sup>65</sup>. Eläinten hyvinvointikeskuksen asiantuntija Tiina Kauppinen on katsonut, että hyönteisten hyvinvointiin liittyen on vielä paljon avoimia kysymyksiä<sup>66</sup>.

Tutkijoilla on erilaisia näkemyksiä hyönteisten kyyvystä kokea kipua ja epämukavuutta, ja kaiken kaikkiaan hyönteisten tuntoisuudesta ja tietoisuudesta tiedetään vielä vähän<sup>67</sup>. Shelley Anne Adamo on tarkastellut hyönteisten kykyä tuntea kipua filosofian, neurobiologian ja käyttäytymisen tutkimuksen, tekoälyn ja robotiikan sekä evoluution näkökulmista<sup>68</sup>. Eri tieteenaloilla kysymys kivun tuntemuksista ja siitä, mitä sen perusteella tulisi päätellä, näyttäytyy erilaisena. Ylipäätään kysymys tietoisuuden määrittelystä ja siitä, missä osassa aivoja tietoisuus syntyy, on kiistanalainen<sup>69</sup>. Kivun kokemisessa erotetaan nosiseptio eli reagointi vahingolliseen ärsykeeseen ja subjektiivinen, affektiivinen kokemus kivusta. Kaikki eläimet, hyönteiset mukaan lukien, reagoivat niitä vahingoittaviin ärsykkeisiin, mutta niiden kivun *kokemuksesta* ei ole tietoa. Hyönteisten aivoja tutkimalla on esitetty, että ne kykenisivät tuottamaan subjektiivisia kokemuksia, ja hyönteisten käyttäytymistä on mahdollista tulkita siten, että ne näyttävät kokevan kipua<sup>70</sup>.

FAO:n raportissa suositellaan hyönteisten tappamismenetelmiä, joiden voidaan olettaa vähentävän kärsimystä, kuten pakastamista ja silppuamista. Hyönteisten tiedetään välttävän kuumaa, joten niiden keittäminen tai kypsentäminen elävinä voi aiheuttaa kärsimystä. Tästä huolimatta *Helsingin Sanomien Kuukausiliitteeseen* tehdyssä jutussa hyönteiskokki Topi Kairenius ”heittää kupillisen sirkkoja pannulle. Hetken käy melkoinen kuhina.”<sup>71</sup> Näytösluonteisessa hyönteisten ruoaksi valmistamisessa kärsimyksen välttäminen ei aina ole ensisijainen tavoite. Pakastamisen kerrotaan saavan hyönteiset vaipumaan horrokseen, ja Suomessa käynnistyneessä hyönteistuotannossa sirkkojen lopetusmenetelmäksi onkin valittu pakastaminen. ”Sirkkan kuolema on siis hyvin samankaltainen kuin luonnossakin: se vaipuu horrokseen ja lopulta elintoiminnot lakkaavat.”<sup>72</sup> On kui-

tenkin edelleen puutteellisesti tutkimustietoa siitä, miten eri tappamismenetelmät suhteutuvat hyönteisten hyvinvointiin.

## Vähäisimmän haitan hankaluus

Kiinnostavasti näyttää siltä, että vilkkainta keskustelua hyönteissyönnin eettisyydestä on käyty vegaaniyhteisössä. Vegaanisen näkökulman hyönteissyönnin voisi olettaa olevan selkeän kielteinen<sup>73</sup>. Vegaanit irtisanoutuvat kaikesta eläinten hyväksikäytöstä ja välttävät kaikkia eläinperäisiä tuotteita<sup>74</sup>. Veganismissa on perinteisesti vältetty myös hyönteisperäisiä tuotteita, kuten hunajaa, karmiinia ja silkkiä. Mikäli lähtökohdaksi otetaan eläinten kärsimysten minimointi, veganismin suhde hyönteissyönnin ei keskustelujen perusteella vaikuta näin itsestään selvältä. Toisten mielestä hyönteisten kärsimyksistä ei ole riittäviä todisteita, eikä siksi ole perusteita välttää niiden tappamista, ja vaikka hyönteiset kärsisivätkin, pidetään niiden kärsimystä vähäisempänä kuin ”korkeampien” eläinten<sup>75</sup>. Toisaalta mikäli uskotaan hyönteisten kokevan kärsimystä ja niillä olevan elämäänsä liittyviä intressejä, hyönteissyönnin voidaan ajatella tuottavan vielä enemmän kärsimystä kuin nykyisen lihantuotannon syötäväksi päätyvien hyönteisten suuresta yksilömäärästä johtuen<sup>76</sup>.

Eläintuotantoa tarkastellut historioitsija James McWilliams kyseenalaistaa vegaaniruokavalion eettisyyden, koska kasvintuotannossa pelloilla joutuu tahattomasti silvotuiksi miljoonia tuntuja eläimiä kuten jäniksiä, hiiriä, myyriä ja peuroja. Hyönteistuotannossa taas tapetaan tarkoituksella lukemattomia hyönteisiä, joiden kyvystä tuntea ei ole varmuutta. Mitä enemmän kasvipohjaisia kaloreita korvattaisiin hyönteispohjaisilla, sitä vähemmän eläimiä McWilliamsin mukaan vahingoitettaisiin. Hänen johtopäätöksensä onkin, että vegaaneilla on velvollisuus syödä hyönteisiä huolimatta siitä, että hyönteissyönti hämärtäisi vegaani-identiteettiä. Hyönteissyönti ei voi kuitenkaan täysin korvata kasviviljavointia, joten mikäli tuotantomenetelmät eivät muutu oleellisesti, tuotetaan eri eläinlajeille jatkossakin sekä tahallista/välitöntä että tahatonta/välillistä haittaa. Toisaalta filosofi Elisa Aaltolan mukaan on moraalisesti eriluonteista tuottaa välillisesti eläimille tahatonta haittaa kuin suoraan tahallista haittaa<sup>77</sup>.

Hyönteissyönnin puolestapuhujat nostavat usein esiin, että ruokavalioista riippumatta syömmme runsain määrin hyönteisiä tietämättämme. He kysyvät, miksi emme saman tien söisi niitä myös tietoisesti. Lena Huldén toteaa *Helsingin Sanomien* artikkelissa:

”Pieniä hyönteisiä ja niiden munia ja toukkia on kaikissa salaatin- ja kaalinkerissä, jollei niitä ole myrkytetty täysin steriileiksi. Tiivistäen voi sanoa, että mitä luomumpaa sitä ötökämpää. Myös suklaan valmistuksessa käytetyssä kaakao-massassa on aina jonkin verran hyönteisiä.”<sup>78</sup>

Hyönteiskokki Topi Kairenius suosittelee blogissaan hyönteisistä ja kasvikuonon tuotteista koostuvaa ”en-

tovegaanista” ruokavaliota ekologisiin ja eettisiin perusteisiin<sup>79</sup>. ”Entoveganismi” sisältää tietenkin itsessään käsitteellisen ristiriidan, mutta mielikuvaa veganismin ja hyönteissyönnin yhteensopivuudesta tuotetaan esimerkiksi sirkka-kasvispihvien pakkausmerkinnällä ”sopii entovegaaniseen ruokavalioon”. Markkinoinnissa nostetaan esiin ruokavalion ympäristövaikutukset mutta sivuutetaan veganismin eläineettiset perusteet – tai määrittellen hyönteiset eläinkuntaan kuulumattomiksi.

Edellä käsitellyt näkökulmat kiinnittyvät erilaisiin eläinetiikan koulukuntiin, joissa keskeisenä erottelvana tekijänä on se, painotetaanko eläinten hyvinvointia vai eläinten oikeuksia<sup>80</sup>. Viranomaisten ohjeiden lähtökohtana on utilitaristista näkökulmaa edustava ajattelu, joka painottaa eläinten hyvinvointia ja kärsimyksen vähentämistä tuotannossa. Vegaanien keskustelussa näkyvän eläinten oikeuksia korostavan näkökulman lähtökohta on puolestaan deontologinen: huomio kiinnittyy siihen, onko hyönteisten syöminen itsessään oikein tai väärin. Kolmas Erensin ja kumppaneiden esiin nostama näkökulma on sosiaaliseen kontekstiin ja olemassa olevien käytäntöjen hyväksyttävyyteen pohjautuva pragmaattinen etiikka, joka sekin näkyy muun muassa pohdinnassa siitä, onko vegaanien soveliasta syödä hyönteisiä vai ei.

## Hyönteisten toiseuden estetiikka

Hyönteisissä vaikuttaa ihmisenäkökulmasta olevan ”kaikki pielessä”, minkä vuoksi niitä voidaan hyvällä syyllä pitää eläinkunnan *toisina*<sup>81</sup>. Erityisesti länsimaissa koetaan hyönteisten monilukuisuuden, ”hirviömäisyyden”, autonomisuuden ja loisimisen uhkaavan käsitystä rajallisesta subjektista<sup>82</sup>. Hyönteisten villi karisma ei kuitenkaan ole kaikille luotaantyöntävää. Esimerkiksi Suomen ötökät -ryhmällä on Facebookissa yli 7 000 jäsentä<sup>83</sup>. Vaikka keskustelussa hyönteissyönnistä hyönteiset näyttäytyvät etupäässä proteiinin lähteenä, hyönteisten estetiikkaa ja tapoja kommunikoida on käytetty mallina ihmisen toiminnalle antiikin Kreikan filosofiasta lähtien<sup>84</sup>. Hyönteiset ovat inspiroineet runoutta ja taiteita. Kirjassaan *Insect Media* Jussi Parikka kirjoittaa, kuinka 1800-luvun jälkipuoliskolla hyönteisistä keskusteltiin laajasti rakentajina, arkkitehteina ja geometrikoina. Parikan näkemyksen mukaan teknologia on keinomme koettaa ylittää ihmisyytemme rajat, ja tässä enemmän-ihmiseksi tuleminen prosessissa hyönteiset ovat olleet keskeisenä esikuvana. Mehiläisten ”tanssi”, niiden kyky kommunikoida ravintolähteen sijainti toisilleen, on kiehtonut tutkijoita eläinkunnan monimutkaisimpana merkkeihin ja symboleihin pohjautuvana kielenä 1950-luvulta saakka<sup>85</sup>. Hyönteisiä on käytetty mallina viestintäteknologian ja tekoälyn kehittämisessä. Kulttuurisesta näkökulmasta länsimainen hyönteissuhde näyttää moniulotteiselta.

Hyönteisruoan yleistymisen esteenä länsimaissa pidetään kuluttajien kielteistä asennetta ja heidän hyönteisiä kohtaan tuntemaansa inhoa<sup>86</sup>. Hyönteisruokaa koskevan vastentahtoisuuden syyt vaikuttavat niihin





tapoihin, joilla hyönteisiä markkinoidaan länsimaissa. Lockwoodin mukaan nykykäsitykset hyönteisistä kumpuavat syvältä evolutiivisesta menneisyydestä. Hyönteisiä kavahdetaan vaistonvaraisesti, sillä ne yhdistetään sairauteen ja ihmislihan hajoamiseen.<sup>87</sup> Loo ja Sellbach kirjoittavat, että syödessämme vastenmielisiä hyönteisiä pelkäämme muuttuvamme itse vastenmielisiksi, ja hyönteissyönti voi olla yhtä luotaantyöntävää kuin ajatus ihmisyydestä. Elämänhallinta edellyttää, että hyönteiset suljetaan fyysisen ja psykologisen kontaktin ulkopuolelle.<sup>88</sup> Vastustus syntyy siitä, että länsimaisilta ihmisiltä puuttuu kokemus hyönteisistä ruokana: niiden mausta, ulkonäöstä, suutuntumasta, tuoksusta ja syötävien hyönteisten äänistä. Hyönteisiä ei kuitenkaan syödä muualakaan maailmassa vain pakon sanelemana, vaan niiden miellyttävän maun vuoksi.<sup>89</sup> Länsimaissa hyönteiset eivät luontevasti asetu osaksi syömisen vallitsevia käytäntöjä, eikä uusien hyönteistuotteiden asemointi ”lihankorvikkeiksi” tai uusiksi proteiininlähteiksi ole sujunut ongelmitta.<sup>90</sup> Ihmisiä on hankala saada syömään hyönteisiä, vaikka he uskoisivatkin hyönteissyönnin etuihin. Jos taas kuluttajien vastustuksen ajatellaan johtuvan tiedon puutteesta, heidän näkemyksiinsä oletetaan voitavan vaikuttaa hyönteisravinnon ekologisuutta ja eettisyyttä koskevalla tiedolla.

Hyönteisten markkinoinnissa kuluttajille noudatetaan kahtalaista strategiaa. Kokeilunhaluisille kulinaristeille hyönteiset saavat näkyä annoksissa. Gastronomiassa ruokaa koskevan tiedon ja maun ohella myös ruoan visuaalisella esillepanolla on keskeinen osa. Loo ja Sellbach kuvaavat Melbournen museossa järjestettyä ”ötökkäbrunssia” (*Bugs for Brunch*), jonka tarkoituksena oli tutustuttaa lapsia hyönteisruokaan<sup>91</sup>. Pöytään oli kaatettu tuotteita, joissa hyönteiset ovat tahattomasti läsnä, kuten suklaata, hyönteisten valmistamia tuotteita kuten hunajaa, hyönteisistä valmistettuja tuotteita kuten karmiinipunaista, syötäväksi kypsennettyjä hyönteisiä, syötäväksi kelpaamattomia hyönteisiä, syötäväksi kelpaavia eläviä hyönteisiä, elävä lemmikkihämähäkki sekä ruokalajeja, joista osassa hyönteiset olivat tunnistettavasti näkyvissä. Tämän kaltainen tilaisuus tutustua hyönteisiin luo Loon ja Sellbachin mukaan mahdollisuuden hyönteisten uudelleen kategorisointiin ja uudenlaisten yhteyksien muodostamiseen. Hyönteisten luotaantyöntävää esiteettiikkaa kesytetään osaksi kulinaristisia käytänteitä myös kulttuurisiin viittauksiin, esimerkkinä Samu-sirkkatuotteiden viittaus Disneyn Samu Sirkka -hahmoon.

Edeltävä strategia ei välttämättä toimi, jos hyönteisravinnon halutaan korvaavan muuta eläinproteiinia ruokavaliossamme. Kuluttajatutkimuksissa on havaittu, että elintarvikkeet, joissa hyönteinen ei näy, ovat kuluttajille hyväksyttävämpiä kuin näkyviä hyönteisiä sisältävät tuotteet<sup>92</sup>. Keinona valtavirtaistamiseen nähdään hyönteisten lisääminen elintarvikkeisiin jauheena nostoen näin niiden proteiinipitoisuutta. Suomen markkinoille tulleissa hyönteistuotteissa on käytetty molempia strategioita: vaikka hyönteistä olisi lisätty elintarvikkeisiin huomaamattomasti jauheena, tuotenimissä ja pakkauk-

sisä sirkka on näkyvästi esillä. Deroy ja kumppanit näkevät hyönteisten näkymättömäksi tekemisessä ongelmia. Heidän mukaansa hyönteisten lisääminen elintarvikkeisiin salavihkaa ei välttämättä lisää ruokakriisejä kokeneiden kuluttajien luottamusta ruokajärjestelmään, eikä hyönteisten piilottaminen auta länsimaisia kuluttajia oppimaan erilaisten syötävien hyönteisten ominaisuuksia. Hyönteisten tuntemuksen lisäämiseksi ja erilaisia hyönteisiä koskevien käsitysten ymmärtämiseksi tulisi nähdä vaivaa ja valita sitten syötäväksi hyönteisiä, joita ei assosoida epämiellyttäviin asioihin kuten sairauteen, epähygieenisyyteen ja kuolemaan<sup>93</sup>. Muurahaiset ja sirkat ovat tutkijoiden mukaan länsimaisille kuluttajille ruokana hyväksyttävämpiä kuin monet muut hyönteiset. Suomesakin vireillä oleva hyönteisten ravintokäyttö perustuu ensi sijassa sirkkojen kasvatukseen<sup>94</sup>.

### Kohti tekemisissä olemisen hyönteisetiikkaa?

Hyönteissuhteita vapaa-ajan kontekstissa tutkineen Raynard Lemelinin mielestä sekä antropomorfiin eli inhimillistäviin että entomofobisiin eli hyönteiskammoisiin kertomuksiin hyönteisistä on syytä suhtautua varauksella<sup>95</sup>. Ajattelu, jossa hyönteiset etäännytetään eläinten piiristä, voi kertoa siitä, että empatiakykymme ei ulotu hyönteisiin. Vaikka hyönteiset koettaisiinkin puistattavina, on ihmisillä halutessaan kyky samaistua hyönteisten kärsimykseen ja elämänhaluun. Lemelinin mielestä olisi etsittävä lähestymistapoja, jotka ottavat huomioon ihmisten hyönteissuhteiden monet vivahteet ja epäjatkuvuudet sekä hyönteisten mahdolliset tiedolliset ja emotionaaliset kyvyt.

Toisaalta voidaan kysyä, onko hyönteisetiikan olennaisiin kysymyksiin hyönteisten kyky tuntee kipua ja kärsimystä, vai olisiko hyönteisetiikkaa pohdittava laajemmin suhteessa viime vuosina voimistuneeseen huoleen eläinten elinolosuhteista teollisessa tuotannossa<sup>96</sup>. Vaatimukset siirtymisestä eläinystävällisempiin olosuhteisiin – häkkikanaloista lattiakanaloihin, parsinavetoista pihattoihin, eläinproteiinista kasvisravintoon – käyvät yhä painokkaammiksi. Vaikka oltaisiin epävarmoja hyönteisten kokemasta kärsimyksestä, voidaan teollista tehokkuuden maksimoivaa eläintuotantoa pitää sinällään ongelmallisena ja epäeettisenä<sup>97</sup>.

Eläinsuojelu- tai eläinoikeusjärjestöt eivät ole toistaiseksi ottaneet näkyvästi kantaa hyönteissyöntiin. *Animalia*-lehden artikkelissa Pauliina Klemola pohtii, että hyönteisten tuotannossa tulisi noudattaa varovaisuusperiaatetta, koska hyönteisten kyvystä tuntee kärsimystä ei vielä ole tietoa<sup>98</sup>. Eviran hyönteisohjeesta antamassaan lausunnossa *Animalia* painottaa, että hyönteistuotantoon ei tulisi ryhtyä ennen sitä koskevan lainsäädännön antamista<sup>99</sup>. Eläinoikeusliike on täystyöllistetty muihin tuotantoeläimiin liittyvien epäkohtien esille tuomisessa, mutta eläinten oikeuksien puolestapuhujat saattavat myös tehdä strategisen valinnan pakon sanelemana. Nykyisessä yhteiskunnallisessa kontekstissa kysymys hyönteisetiikasta ja hyönteisten yksilöarvosta saattaa näyt-

täytyä absurdina, ja voi olla, ettei eläinoikeusliikkeen ole mahdollista nostaa aihetta vahvasti esiin uskottavuutensa säilyttäen.

Ekosysteemejä uhkaava hyönteiskato korostaa tarvetta ihmisten hyönteissuhteiden uudelleenajattelulle<sup>100</sup>. Kirjoituksen alussa mainittu Vincent Holt perusteli pamfletissaan hyönteisten syöntiä niiden edullisuuden ja ekologisuuden lisäksi myös sillä, että tuomalla hyönteiset ruokapöytään tulemme samalla tietoisiksi siitä, mitä teemme hyönteisille. Näin kiinnitämme kenties enemmän huomiota hyönteisiin merkittävänä osana ekosysteemejä.<sup>101</sup> Voiko olla niin, että hyönteisten suojele edellyttää niiden tuomista entistä lähemmäs, syötäväiksi? Holtia seuraten Loo ja Sellbach päätyvät toteamaan, että hyönteisten tuominen ruokapöytään voi olla eettisesti hedelmällistä, koska se mahdollistaa uudenlaisen yhteisöllisyyden ja tunteiden muodostumisen<sup>102</sup>. Elisa Aaltola on kuitenkin todennut, että hyönteisten kohdalla tunteiden korostaminen eettisyyden perustana saattaa olla ongelmallista, mikäli hyönteisiä kohtaan koetaan erityisesti kielteisiä tunteita. Hän ehdottaa eläinsuhteiden pohjaksi reflektiivistä empatiaa, joka yhdistää kokemuksen rationaaliseen harkintaan. Aaltola painottaa tarvetta altistua eläimille ja kohdata jakamamme haavoittuvuus.<sup>103</sup>

Uudenlaisia hyönteissuhteita voisi muodostua, jos tulevaisuuden hyönteiskasvatus perustuisikin teollisen tuotannon sijaan pienimuotoiseen kotitarvetuotantoon, joka toisi hyönteiset lähelle ja arkeen. Hyönteiskokki Topi Kairenius pohti *Helsingin Sanomissa*, että pian kouluissa voisi olla omat, vähän tilaa vievät sirkkafarmit, ja samalla lapsille opetettaisiin kiertotaloutta<sup>104</sup>. Hyönteisten elämän tarkkailu lähietäisyydeltä voisi kannustaa ihmisiä pohtimaan niiden tiedollisia kykyjä ja tuntoisuutta ja antaisi tilaisuuden muodostaa affektiivisia hyönteissuhteita. Syömisessä ja tuotannossa hyönteisiin muodostuu kuitenkin luultavasti erilaisia suhteita kuin tilanteissa, jotka eivät rakennu hyödyn tavoittelulle. Hyönteisten tarkkailua omassa elinympäristössään tuetaan muun muassa ympäristökasvatuksella, jolloin päämääränä ei ole niiden

kasvattaminen ja syöminen. Kriittisen pedagogiikan näkökulmasta kasvatuksen tehtävänä ei ole ylläpitää erilaisiin alistaviin valtasuhteisiin pohjautuvaa yhteiskuntaa vaan ajatella uudelleen muun muassa suhteemme muunlaisiin eläimiin<sup>105</sup>.

Hyönteisten toiseuden estetiikka on osaltaan tähän asti suojellut hyönteisiä teolliseen eläintuotantoon valjastamiselta. Toisaalta koettu toiseus on voinut estää hyönteisiin kohdistuvan eettisen ajattelun kehittymistä. Elisa Aaltolan mukaan hyönteisiä tulee kohdella yksilöinä siinä missä muitakin eläimiä<sup>106</sup>. Ajatus hyönteisestä yksilönä saattaa monille tuntua nyky-yhteiskunnassa vieraalta ja siksi hankalalta lähtökohdalta hyönteiseettiselle keskustelulle. Voisiko ajatella, että hyönteisten moraalinen arvo kumpuaisikin juuri niiden toiseudesta, niiden villistä kunnioitusta herättävästä karismasta, joka ei perustu ihmisenkaltaisuuteen?<sup>107</sup> Utelias kumppanuus hyönteisten kanssa tarjoaa mahdollisuuksia oppia toiseudesta ja kehittää eettistä ajattelua ja empatiaa, joka ei rajaudu ainoastaan kanssamme samankaltaisiin olentoihin. Hyönteisten kanssa vuorovaikutuksessa oleminen auttaisi pohtimaan hyönteisten moraalista arvoa lopulta myös hyönteisyksilöiden näkökulmasta, kategorisoimatta niitä esimerkiksi lajin tai hyödyllisyyden perusteella<sup>108</sup>.

Tämänhetkinen innostus hyönteissyöntiin sijoittuu johonkin uusliberaalin innovointitarpeen ja uusien kestävämpien elämänmuotojen luomisen tarpeen väli- maastoon<sup>109</sup>. Hyönteistuotannon kehittelyssä on mukana insinöörejä, luonnontieteilijöitä, taloustieteilijöitä, tilallisia, kauppiaita ja kokkeja. Peräänkuulutamme pohdintaan mukaan myös yhteiskuntatieteilijöitä, humanisteja ja filosofejä. Hyönteiset on tuotava poliittisen ekologian ja ihmisten ja muunlajisten eläinten muodostaman kollektiivin piiriin, jolloin joudumme suhteuttamaan niiden toimijuuden jollain lailla omaamme<sup>110</sup>. Hyönteiset ovat monella tavoin ekologisten kriisimme keskiössä, mikä korostaa akuuttia tarvetta uudennaisille hyönteisten kategorisoinneille ja hyönteisten arvon esiin nostamiselle.<sup>111</sup>

## Viitteet

- 1 *HS* 3.4.2015. ”Hyönteisten syönti pelastaisi maailman – mutta miltä ne maistuvat?” Jouni K. Kempainen.
- 2 *HS* 29.9.2017.
- 3 van Huis & Ooninx 2017; Gjerris ym. 2016.
- 4 *Journal of Insects as Food and Feed*, wageningenacademic.com/loil/jiff
- 5 DeFoliart 1997.
- 6 Rumpold & Schlüter 2013; van Huis & Ooninx 2017.
- 7 Evira, Hyönteiset elintarvikkeena. Eviran ohje 10588/1. Helsinki 2017.
- 8 *HS* 29.9.2017. ”Hyönteisiä on pitänyt

- 9 tähän asti myydä kiertoilmauksilla – nyt ötökkäpatukat ja sirkkaeinekset tulevat rytinällä kauppoihin.” Toni Lahtinen.
- 10 *HS* 20.9.2017. ”Suomi sallii hyönteisten kasvattamisen ja myymisen ruoaksi.” Petteri Tuohinen.
- 11 *HS* 8.5.2017. ”Elintarvikelakia kiertetään myymällä sirkkoja somisteeksi – maininta herkullisuudesta johti kieltämiseen.” Mikko Puttonen.
- 12 *HS* 20.9.2017.
- 13 K-Ruoka, ”Milloin sirkkoja saa ruoka-kaupoista?” Verkkokirjoitus, 1.11.2017: k-ruoka.fi/k-kaupassa/sirkat; *HS*

- 14 23.11.2017. ”Kauppoihin tulee perjantaina leipää, johon on jauhettu hyönteisiä – yhdessä ciabattassa on 70 sirkkaa: ”Ne eivät ole siellä katsomassa silmästä silmään”. Minna Nalbantoglu.
- 15 HYY Yhtymä 2018.
- 16 ”Ikea suunnittelee uudistavansa klassista lihapullareseptiään – luvassa myös muita yllättäviä uutuuksia?” MTV Lifestyle 20.3.2018. Verkossa: mtv.fi/lifestyle/makuja/artikkeli/ikea-suunnittelee-uudistavansa-klassista-lihapullareseptiaan-luvassa-myos-muita-yllattavia-uutuuksia/6824760#gs.9\_mMx=M Jari Kärkkäinen, ”Näkökulmia hyön-

- teisruoan tuottamiseen.” Blogikirjoitus 5.1.2018. Verkossa: crazyrodentsir.blogspot.fi/2018/01/nakokulmia-hyonteisruoan-tuottamiseen.html
- 17 Piha ym. 2017.
- 18 Ruokamarkkinoiden muuttuvat rakenteet ja kilpailun toimivuus -tutkimushankkeen (rahoittaja Maa- ja metsätalousministeriö) kuluttajakysely (N=1000), Helsingin yliopisto, tammi-kuu 2018.
- 19 HS 20.9.2017. ; HS 4.2.2017. ”Miljoonan kotisirkkan farmi muhii keskellä Espoota – Perttu Karjalainen aikoo lyödä miljooniksi syöttämällä ihmisille hyönteisiä.” Kaisu Moilanen.
- 20 MMM, Ruoka 2030. *Suomi-ruokaa meille ja maailmalle*. Valtioneuvoston selonteko ruokapolitiikasta. Maa- ja metsätalousministeriö 2017.
- 21 HS 29.9.2017.
- 22 *Loviisan Sanomat* 28.11.2017. ”Entiseen sähkötarviketehtaan hyönteiskasvatamo.”
- 23 HS 3.4.2015.
- 24 HS 4.2.2017.
- 25 Emma Bryce, Foodies Unite. Insects Should Be More Food Than Fad. *Guardian Environment Blogs*. 20.5. 2014. Verkossa: theguardian.com/environment/world-on-a-plate/2014/may/20/food-insects-entomophagy-fao-bugs-food-security.
- 26 House 2018a.
- 27 Mm. Ramos-Elorduy 1997, Martin 2014; Kairenius 2018.
- 28 Gordon 2016.
- 29 Kairenius 2018, 26–27.
- 30 Gjerris ym. 2016.
- 31 Ks. esim. Naukkarinen 2000.
- 32 van Huis & Ooninx 2017; myös FAO 2013, Raloff 2008.
- 33 Mm. Kankare 2015.
- 34 Joensuu & Silvenius 2017.
- 35 Smetana ym. 2015.
- 36 Smetana ym. 2016.
- 37 Halloran ym. 2016; Rumpold & Schlüter 2013.
- 38 van Huis & Ooninx 2017.
- 39 Veldkamp ym. 2012, Deroy ym. 2015.
- 40 Bernhardt ym. 2017.
- 41 Sama.
- 42 Mm. Taponen 2017; Rumpold & Schlüter 2013.
- 43 VRN, Terveyttä ruoasta! Suomalaiset ravitsemussuosituksat 2014. Valtion ravitsemusneuvottelukunta 2014.
- 44 HS 29.9.2017
- 45 *Talouselämä* 29.11.2017. ”Hyönteiset tulevat lautaselle, mutta miten ja millaisista oloista? Oletuksena on, että ne kokevat kipua”
- 46 Martin 2014.
- 47 Ramos-Elorduy 1997.
- 48 DeFoliart 1999.
- 49 Erens ym. 2012, 48.
- 50 Lappalainen 2012; myös mm. Joy 2009.
- 51 Knight & Barnett 2008.
- 52 Kupsala ym. 2013.
- 53 Mm. Telkänranta 2016.
- 54 HS 15.10.2015. ”Kohta meillä on mini-karjaa lautasella – unelmoim jo sirkkajauheesta.” Suvi Ahola.
- 55 HS 6.11.2017. ”Eläinsuojelulain uudistus jäämässä torsoksi – pieni määrä näennäisiä myönnytyksiä eläinten hyvinvoinnille.” Jaakko Hämeen-Anttila.
- 56 HS 29.9.2017; HS 4.2.2017
- 57 Huldén 2015, 258.
- 58 Evira 2017, 28.
- 59 Sama, 36.
- 60 FAO 2013, 65.
- 61 Ilkka Taponen, ”Animal Welfare in Insect Farming”. Blogikirjoitus 8.1.2017: medium.com/@itaponen/animal-welfare-in-insect-farming-213a7224ef3d.
- 62 Huldén 2015, 180.
- 63 *Talouselämä* 29.11.2017. ”Hyönteiset tulevat lautaselle, mutta miten ja millaisista oloista? Oletuksena on, että ne kokevat kipua.”
- 64 HS 3.4.2015
- 65 Mm. HS 30.1.2017. ”Nyhtis vietiin käsistä, tuleeko seuraavaksi jauhoma-doista tehty jauhis? – Hyönteisruokabisnes kasvaa vauhdilla Suomessa.” Olli Pohjanpalo; Huldén 2015
- 66 Tiina Kauppinen, ”Hyönteisten hyvinvoinnissa on avoimia kysymyksiä.” Luonnonvarakeskuksen blogi 29.9.2017: luke.fi/blogi/hyonteisten-hyvinvoinnissa-on-avoimia-kysymyksiä/.
- 67 Erens 2012; Crook & Walters 2011; Telkänranta 2016.
- 68 Adamo 2016a.
- 69 Barron & Klein 2016; Key ym. 2016; Adamo 2016b.
- 70 Barron & Klein 2016; Adamo 2016a.
- 71 HS 3.4.2015
- 72 HS 4.2.2017
- 73 James McWilliams, If Vegans Replaced Plants With Insects, They'd Harm Fewer Animals. *Huffington Post* 14.11.2014: huffingtonpost.com/2014/11/14/vegans-eat-insects\_n\_6153476.html.
- 74 vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism; vegaaniliitto.fi/www/fi/tietoa/mika-on-vegaani
- 75 Luke Davies, Should Vegetarians Consider Eating Insects? Practical Ethics. University of Oxford 2014. Verkossa: blog.practicaethics.ox.ac.uk/2014/06/should-vegetarians-consider-eating-insects/.
- 76 Brian Tomasik, Why I don't Support Eating Insects. Essays on Reducing Suffering 2014. Verkossa: reducing-suffering.org/why-i-dont-support-eating-insects/
- 77 HS 8.5.2017.
- 78 HS 20.5.2013. ”Kaikki suomalaiset syövät hyönteisiä.” Matti Huuskonen.
- 79 Topi Kairenius, ”Vegaani, haasta itsesi.” Blogikirjoitus 2.1.2017: koiramies.fi/2017/01/vegaani-haasta-itsesi/.Kairenius 2017
- 80 Erens ym. 2012, 38
- 81 Sleight 2006
- 82 James Hillman, ”The Satya Interview. Going Bugs with James Hillman.” *Satya*, tammikuu 1997. satyamag.com/jan97/going.html.
- 83 Lorimer 2007.
- 84 Parikka 2010.
- 85 Brown 2006, xv.
- 86 Deroy ym. 2015.
- 87 Lockwood 2013.
- 88 Loo & Sellbach 2013.
- 89 Deroy ym. 2015.
- 90 House 2018b.
- 91 Loo & Sellbach 2013.
- 92 Tan ym. 2016.
- 93 Deroy ym. 2015; ks. myös Ramos-Elorduy 1997.
- 94 Mm. HS 29.9.2017; Yle 20.9.2017. ”Kotisirkka ei kelpaa, pistetäänkö härkäpapua? Kouluruokiin etsitään uusia proteiinin lähteitä.” Tuija Veirto.
- 95 Lemelin 2013,
- 96 Aaltola 2010; Diamond 2001; myös Adamo 2016a.
- 97 Aaltola 2006.
- 98 Pauliina Klemola, ”Sattuuko sirkkaan, tunteeoko termiitti.” *Animalia* 1/2017. animalia.fi/2017/05/15/sattuuko-sirkkaan-tunteeoko-termiitti/.
- 99 Animalia, Lausunto Eviran ohjeesta ”Hyönteiset elintarvikkeena”. 29.10.2017. animalia.fi/lausunnot/.
- 100 Hallmann ym. 2017.
- 101 Holt 1885.
- 102 Loo & Sellbach 2013.
- 103 Aaltola 2010.
- 104 HS 29.9.2017
- 105 Dinker & Pedersen 2016
- 106 YLE 9.12.2017. ”Onko sirkkatehtailu sittenkin epäeettistä? Sirkoilla voi olla mieli ja jopa tunteet.” Elina Jämsen.
- 107 Vrt. Parikka 2010.
- 108 Vrt. Aaltola 2006.
- 109 Last 2014.
- 110 Loo & Sellbach 2013.
- 111 Kiitämme lämpimästi kahta anonymia arvioitsijaa sekä *niin & näin* -lehden artikkelitoimittaja Ville Lähdeä paneutuneista huomioista, jotka auttoivat merkittävästi parantamaan kirjoitusta. Kirjoitusta on työstetty osana Suomen Akatemian rahoittamaa POPRASUS-konsortiohanketta ”Politiikka, käytännöt ja kestävä ruokavalion muutospotentiaali” (päätökset 296702 ja 296883).

## Kirjallisuus

- Aaltola, Elisa, Animal Individuality. Cultural and Moral Categorisations. *Reports from the Department of Philosophy*. Vol. 17. University of Turku 2006.
- Aaltola, Elisa, The Anthropocentric Paradigm and the Possibility of Animal Ethics. *Ethics & the Environment*. Vol. 15, No. 1, 2010, 27–50.
- Adamo, S. A., Do Insects Feel Pain? A Question at the Intersection of Animal Behaviour, Philosophy and Robotics. *Animal Behaviour*. Vol. 118, 2016a, 75–79.
- Adamo, S. A., Consciousness Explained or Consciousness Redefined? *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 113, No. 27, 2016b, E3812.
- Allievi, Francesca, Vinnari, Markus & Luuk-

- kanen, Jyrki, Meat Consumption and Production. Analysis of Efficiency, Sufficiency and Consistency of Global Trends. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 92, 2015, 142–151.
- Barron, A. B., & Klein, C., What Insects Can Tell Us about the Origins of Consciousness. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*. Vol. 113, No. 18, 2016, 4900–4908.
- Bernhardt, Juulia ym., Naudanlihasta hyönteisproteiiniin siirtymisen vaikutukset Suomen ruoantuotannon ekologiseen kestävytyteen. Teoksessa *Tulevaisuuden tutkimuskeskuksen valittuja opiskelijatöitä 2016–2017*. Toim. Petri Tapio ym. Finland Futures Research Centre, FFRC eBOOK 7/2017, 118–138.
- Brown, Eric C., Introduction. Reading the Insect. Teoksessa *Insect poetics*. Toim. Eric C. Brown. University of Minnesota Press, Minneapolis 2006, ix–xxiii.
- Crook, Robyn J. & Edgar T. Walters, Nociceptive Behavior and Physiology of Mollusks. *Animal Welfare Implications. IJARJ*. Vol. 52, 2011, 185–195.
- DeFoliart Gene R., Insects as Food. Why the Western Attitude is Important. *Annual Review of Entomology*. Vol. 44, 1999, 21–50.
- DeFoliart Gene R., An Overview of the Role of Edible Insects in Preserving Biodiversity. *Ecology of Food and Nutrition*. Vol. 36, 1997, 109–132.
- Deroy, Ophelia, Ben Reade, & Charles Spence, The Insectivore's Dilemma, and How to Take the West Out of it. *Food Quality and Preference*. Vol. 44, 2015, 44–55.
- Diamond, Cora, Injustice and Animals. Teoksessa *Slow Cures and Bad Philosophers. Essays on Wittgenstein, Medicine, and Bioethics*. Toim. Carl Elliot. Duke University Press, Durham 2001, 118–148.
- Erens, Jesse ym., *A Bug's Life. Large-scale Insect Rearing in Relation to Animal Welfare*. Wageningen UR 2012. Verkossa: venik.nl/site/wp-content/uploads/2013/06/Rapport-Large-scale-insect-rearing-in-relation-to-animal-welfare.pdf.
- FAO, *Edible Insects. Future Prospects for Food and Feed Security*. FAO forestry paper 171. Food and agriculture organization of the United Nations, Rome 2013.
- Gjerris, M., Gamborg, C., & Röcklinsberg, H., Ethical Aspects of Insect Production for Food and Feed. *Journal of Insects as Food and Feed*. Vol. 2, No. 2, 2016, 101–110.
- Gordon, Sarah, Representations of Entomophagy in Literature. Teoksessa *Insect poetics*. Toim. Eric C. Brown. University of Minnesota Press, Minneapolis 2006.
- Hallmann C. A. ym., More Than 75 Percent Decline Over 27 Years in Total Flying Insect Biomass in Protected Areas. *PLoS ONE*. Vol. 12, No. 10, 2017.
- Halloran, Afton ym., Life Cycle Assessment of Edible Insects for Food Protein. A Review. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 36, No. 57, 2016.
- Holt, Vincent M., *Why Not Eat Insects?* (1885). Verkossa: bugsandbeasts.com/WhyNotEatInsects/
- House, Jonas, Insects as Food in the Netherlands. Production networks and the geographies of edibility. *Käsi*kirjoitus. (2018a)
- House, Jonas, Insects Are Not 'the New Sushi'. Theories of Practice and the Acceptance of Novel Foods. *Social & Cultural Geography*. Verkossa: tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649365.2018.1440320 (2018b).
- Huldén, Lena, *Minikarjaa. Hyönteiset ruokana*. Like, Helsinki 2015.
- Joensuu, Katri & Silvenius, Frans, Production of Mealworms for Human Consumption in Finland. A Preliminary Life Cycle Assessment. *Journal of Insects as Food and Feed*. Vol. 3, No. 3, 2017, 211–216.
- Joy, Melanie, *Why We Love Dogs, Eat Pigs, and Wear Cows. An Introduction to Carnism*. Conari Press, San Fransisco 2009.
- Kairenius, Topi, *Hyönteiskokki*. Like, 2018.
- Kankare, Kristian, *Entomofagia. Hyönteiset länsimaalaisen ihmisen lautaselle*. Turun ammatti-korkeakoulu, Turku 2015.
- Katayama, N. ym., Space Agriculture Task Force, Entomophagy. A Key to Space Agriculture. *Advances in Space Research*. Vol. 41, 2008, 701–705.
- Key, B., Arlinghaus, R., & Browman, H. I., Insects Cannot Tell Us Anything About Subjective Experience or the Origin of Consciousness. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 113, No. 27, 2016, E3813.
- Knight, Sarah & Louise Barnett, Justifying Attitudes toward Animal Use. A Qualitative Study of People's Views and Beliefs. *Anthrozoös*. Vol. 21, No. 1, 2008, 31–42.
- Kupsala, Saara, Pekka Jokinen & Markus Vinnari, Who Cares About Farmed Fish? Citizen Perceptions of the Welfare and the Mental Abilities of Fish. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*. Vol. 26, 2013, 119–135.
- Lappalainen, Elina, *Syötäväksi kasvatetut. Miten ruokasi eli elämänsä*. Atena, Jyväskylä 2012.
- Last, Angela, Who's the pest? Imagining Human–Insect Futures Beyond Antagonism. *Science as Culture*. Vol. 23, No. 1, 2014, 98–107.
- Lemelin, Raynard H. To Bee or Not to Bee. Whether 'tis Nobler to Revere or to Revile Those Six-legged Creatures During One's Leisure. *Leisure Studies*. Vol. 32, No. 2, 2013, 153–171.
- Lockwood, Jeffrey, *The Infested Min. Why Humans Fear, Loathe, and Love Insects*. Oxford University Press, Oxford 2013.
- Loo, Stephen & Sellbach, Undine, Eating (with) Insects. Insect Gastronomies and Upside-down Ethics. *Parallax*. Vol. 19, No. 1, 2013, 12–28.
- Lorimer, Jamie, Nonhuman Charisma. *Environment & Planning D: Society & Space*. Vol. 25, No. 5, 2007, 911–932.
- Martin, Daniella, *Edible. An Adventure into the World of Eating Insects and the Last Great Hope to Save the Planet*. New Harvest, New York 2014.
- Naukkarinen, Ossi, Joutomaalta keskikouluun. Miten esteettisyys sopeutuu arkeen? Teoksessa *Aisthesis ja Poiesis. Kirjoituksia esteetikasta ja kirjallisuudesta*. Toim. Arto Haapala & Jyrki Nummi. Helsingin yliopisto, taiteiden tutkimuksen laitos 2000.
- Parikka, Jussi, *Insect Media. An Archeology of Animals and Technology*. University of Minnesota Press, Minneapolis 2010.
- Piha, Samuel ym., The Effects of Consumer Knowledge on the Willingness to Buy Insect Food. An Exploratory Cross-regional Study in Northern and Central Europe. *Food Quality and Preferences*. Vol. 70, 2018, 1–10.
- Raloff, Janet, Insects. The Original White Meat. *Science News*. Vol. 173, No. 18, 2008.
- Ramos-Elorduy, Julieta, Insects. A Sustainable Source of Food? *Ecology of Food and Nutrition*. Vol. 36, 1997, 247–276.
- Rumpold, Birgit A. & Schlüter, Oliver K., Potential and Challenges of Insects as an Innovative Source for Food and Feed Production. *Innovative Food Science and Emerging Technologies*. Vol. 17, 2013, 1–11.
- Sleigh, Charlotte, Inside Out. The Unsettling Nature of Insects. Teoksessa *Insect poetics*. Toim. Eric C. Brown. University of Minnesota Press, Minneapolis 2006, 281–297.
- Smetana, Sergiy ym., Meat Alternatives. Life Cycle Assessment of Most Known Meat Substitutes. *International Journal of Life Cycle Assessment*. Vol. 20, 2015, 1254–1267.
- Smetana, Sergiy ym., Sustainability of Insect Use for Feed and Food. Life Cycle Assessment Perspective. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 137, 2016, 741–751.
- Tan, Hui Shan ym., Tasty But Nasty? Exploring the Role of Sensory-liking and Food Appropriateness in the Willingness to Eat Unusual Novel Foods Like Insects. *Food Quality and Preference*. Vol. 48, 2016, 293–302.
- Telkänranta, Helena, *Eläin ja ihminen. Mikä meitä yhdistää?* Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki 2016.
- van Huis, Arnold, & Oonincx, Dennis, The Environmental Sustainability of Insects as Food and Feed. A Review. *Agronomy for Sustainable Development*. Vol. 37, No. 5, 2017, 43.
- Veldkamp, T. ym., *Insects as a Sustainable Feed Ingredient in Pig and Poultry Diets. A Feasibility Study*. Wageningen UR Livestock Research, Lelystad 2012.
- Vinnari, Markus, The Future of Meat Consumption. Expert Views from Finland. *Technological Forecasting and Social Change*. Vol. 75, No. 6, 2008, 893–904.



VILLE LÄHDE

# Saate Chuck Dyken esseeseen ”Bruno Latourin *Äänetön kevät*”

Edellisessä *niin & näin* -lehden numerossa muisteltiin helmikuussa edesmennyttä Chuck Dykea (1938–2018), joka oli tullut tutuksi lukijoillemme vuosien varrella lukuisilla kirjoituksillaan. Kaukonäköinen ajattelija ja opettaja jätti jälkeensä rikkaan korpuksen aina ajattelemaan pakottavia ja toisinaan kertakaikkisen kummallisia kirjoituksia. Tähän numeroon käännetty essee on mitä ajankohtaisin aikana, jolloin tiede on elintärkeiden kysymysten äärellä ja perin juurin kiistojen kohteena.

Chuck oli ennen kaikkea opettaja. Seminaari- ja luentosalikokemukset eivät muistuttaneet mitään muuta eivätkä toisiaan. Joskus opetusvälineenä oli Chuckin veistämä hyrrä, toisinaan pohdinnat rucolapuskasta. Opettaja saattoi pyytää opiskelijoita huojumaan rytmikkäästi piirissä, mutta ei viedäkseen heitä kukkaislasten sukupolven tunnelmiin (Chuck oli eri maata) vaan havainnollistaakseen tietynlaisten kompleksisten systeemien rytmien synkronoitumista. Yhteistä näille opetusvälineille oli, että ne johtivat yllättäviin paikkoihin, joilla ei heti ajattelisi olevan mitään tekemistä lähökohtien kanssa. Mutta niinhän ne menevät, elämä ja maailma.

Ei olekaan ihme, että Chuck päätyi avustamaan biologian pedagogiikkaa kehittävää BioQUEST-ryhmää (ks. bioquest.org), joka on pyrkinyt uudistamaan sekä opetuksen metodeja että sen päämääriä. Hän eksyi elämässään moniin epätavallisiin paikkoihin, koska kaikki kiinnostava tapahtui siellä. Chuckille opetuksen päämääränä oli tönätä sekä opiskelijat että opettajat ennakoimattomiin suuntiin.

Chuck oli myös rajojen ylittäjä. Hän muistutti suomalaisiakin oppilaitaan toistuvasti laajan tieteellisen ja kulttuurisen lukeneisuuden tarpeesta – mutta ei siksi, että se olisi itseisarvo, vaan koska se oli välttämätöntä asioiden ymmärtämiseksi. Monitieteisyydestä, tieteiden välisyydestä, transdisiplinäarisyydestä ja sen sellaisesta puhutaan paljon, mutta Chuck eli sitä käytännössä ilman pinnistelyä. Hän sanoo olleensa BioQUESTin biologien ja ohjelmistokehittäjien parissa ”klingoni ihmisten joukossa”, mutta mahtaako olla niin. *Star Trekin* maailmasta löytyisi varmasti osuvampiakin esimerkkejä.

Yhteistyö BioQUESTin kanssa on toisaalta tässä esseessä samanlainen kierrepallo kuin monet muutkin hänen opetusvälineensä. Se vie lukijan tieteen luonnetta käsittelevien peruskysymysten äärelle, ja otsikossa vitsiltä kuulostava Rachel Carsonin ja Bruno Latourin yhdistäminen alkaa tuntua mitä luontevimmalta tavalta päästä sinne. Chuck muistutti yhä uudelleen, että etenkin käytännöllisten luontosuhteiden ja ympäristökysymysten pohdin-

nassa luonnontieteet ovat välttämätön aines, ”the only game in town”, kuten hän joskus sanoi. Yhtä tiukasti hän painotti, että faktat ja loogiset argumentit eivät riitä, vaan tieteeseen kuuluvat aina liittolaisuudet, neuvottelu, vakuuttaminen ja kaikenlainen muu arkielämän sotkuisuus, jota perinteiset tieteenihanteet vieroksuvat. ”Sometimes we have to be snake oil salesmen” oli hänen viimeisiä opituntejaan minulle, vaikken vielääkään ole aivan varma, mitä kaikkea hän sillä tarkoitti ja ei tarkoittanut. Chuck varmaan sanoisi, ettei hänkään.

Chuckilla ei ollut juuri kärsivällisyyttä pelkälle käsitteelliselle pyörittelylle – vaikka hän toimi nimellisesti filosofina, hän oli jättänyt taakseen paljon siitä, mitä perinteisesti tuon nimilapun alla kulkee. Tämä ei tarkoita, että filosofia ei kiinnostanut häntä: en ole tavannut yhtään häntä lukeneempaa ihmistä. Filosofinen lukeneisuus kuitenkin purkautui yleensä hypertiiivistettynä pikakirjoituksena, jonka avulla hän niputti yhteen joko hedelmällisten keskustelujen perheyhtäläisyyden tai aimo joukon asioita, joista pitäisi luopua. Esseen ilmaus ”joko rationalistiselta metafysiikalta ja tieteenfilosofialta perityssä tilassa tai edelleen kryptopositivistisen yhteiskuntatieteen rajoissa” on tästä erinomainen esimerkki. Tavallaan epäreilusti sanottu, mutta silti ihan osuvaa.

Oheisen esseen kärki osuu sellaiseen tieteenfilosofiseen keskusteluun, joka pysyttelee korkealla abstraktio- tasolla tai ontologisissa pohdinnoissa. Väittely tieteellisen tieteen luonteesta *yleisesti ottaen* tuskastutti häntä. Maailman myrskyissä eläville otuksille monet ”peruskysymykset” ovat irrelevantteja. Etenkin ontologisella tasolla pitäytyvä väantö konstruktivismista ja sitä vastaan tuskastutti häntä. Kun oppilas kysyi, eikö raha ole lopulta ”vain” sosiaalinen konstruktio, Chuck vaati tältä viittä-sataa dollaria. Vitsissä on vinha perä silloin, kun aikakauden tärkeimmät kysymykset pyörivät vaikkapa yhtäältä ilmastojärjestelmän kouriintuntuvan todellisuuden ja toisaalta tieteen, talouden, politiikan, uskonnon ja moraalien yhtä todellisen kuohunnan ympärillä. Näiden kysymysten keskellä Latour ja Carson lyövät kättä. *Howdy, podner.*

CHUCK DYKE

# Bruno Latourin *Äänetön kevät*

## Eli Rachel Carson ei koskaan ollut moderni

**Bruno Latourin ja Rachel Carsonin liittolaisuus ulottuu kolmen vuosikymmenen yli. Hengenheimolaisuus on mitä tärkein asia monesta syystä, joista vähäisin ei ole, että se auttaa kiskomaan Latourin maan pinnalle. Siellä hän voi saada aikaan jotain meille hyödyllistä, toisin kuin teennäisessä korkeakulttuurisessa väittelyssä, jossa hänestä tulee yhtä hyödytön kuin kanssakiistelijöistään.**

Olen onnekseni mukana keskustelussa, joka tekee helpoksi hahmottaa Latourin ja Carsonin keskinäisen läheisyyden. Joitain vuosia BioQUESTin biologit ja ohjelmistokehittäjät ovat suvainneet minua etuoikeutettuna vierailevana muukalaisena – klingonina ihmisten joukossa. Tämä pioneerityötä tekevä ryhmä on omistautunut biologian pedagogisten ohjelmistojen kehittämiseen<sup>1</sup>.

BioQUESTia on kiinnostanut kovasti tieteen sosiaalisen tarkastelun nousu viime vuosikymmenellä. Ryhmän pyrkimyksellä korostaa tieteellisen pedagogiikan sosiaalisia ulottuvuuksia on ilmiselvä hengenheimolaisuus tieteen yleisten sosiaalisten ulottuvuuksien ymmärtämiseen pyrkivien intellektuaalisten liikkeiden kanssa. BioQUESTia ovat alkaneet kiehtoa etenkin Bruno Latourin ”konstruktivistiset” teoriat<sup>2</sup>.

Latouria on hedelmällistä käsitellä siitä näkökulmasta, mikä hänen merkityksensä on BioQUESTille, sillä se sallii meidän asettaa Latour oikeisiin yhteyksiinsä. Suurin osa Latourin tuotantoa käsittelevästä keskustelusta on käyty joko rationaliselta metafysiikalta ja tieteenfilosofialta perityssä tilassa tai edelleen kryptopositivistisen yhteiskuntatieteen rajoissa. BioQUEST on jo ajat sitten kääntänyt selkensä ensimmäiselle ja on onnellisen tietämätön jälkimmäisestä. He lukevat Latouria ihastuttavan latourlaisittain – he pyrkivät rekrytoimaan hänet liittolaiseksi. Lisäksi he melko aktiivisesti *konstruoivat* kosiskelemaansa Latouria. Ihan reilua, loppujen lopuksi. Nähdäkseni heidän rakentamansa Latour on lähempänä tämän omaa näkökulmaa

kuin useimpien kommentaattorien ja kriitikkojen luennat.

BioQUESTin tiede on tiedettä jatkuvassa tekemisen tilassa. He ymmärtävät Latourin tieteen samalla tavalla. Tällä tavoin ymmärretyn Latourin ytimessä on tiede prosessina, mikä on syvässä ristiriidassa rationalistisen idealisoidun tieteen painotuksen kanssa. Niinpä kirjan *Science in Action* ilmestyttyä siinä toistuvat januskasvoiset hahmot kiersivät laajalti ryhmän keskuudessa<sup>3</sup>. Kun Latour esittää tieteen prosessina, täynnä keskustelua, neuvottelua ja liittolaisten rekrytointia (niin inhimillisten kollegoiden kuin tutkittavien ”ilmioiden”), BioQUESTin silmin hän näyttää tieteen yleistettynä luokkahuoneena, kaikkialla tulvillaan aktiivisen ja yhteistoiminnallisen oppimisen hyöriinää. Tämä on maan pinnalle tuotu Latour, sovelias opas tieteelliseen oppimiseen.

### Kahden kulttuurin Latour

Kun pohdimme BioQUESTin Latourin suhdetta muihin Latourin versioihin, on ensiarvoisen tärkeää ajatella niitä kulttuurisia ja älyllisiä tiloja, joihin syntyneissä verkostoissa ja verkostojen solmukohtissa Latour kiertää. Ensinnäkin on verkosto, jonka rakentamissa yhteyksissä esimerkiksi ”modernismista” ja ”postmodernismista” on tullut arkisanastoa. Verkoston osanottajat ovat sijoittuneet ennen kaikkea kulttuuris-älyllisen avaruuden korkeakulttuurisille alueille – kirjallisuuteen, filosofiaan, taiteisiin. Toisin sanoen juuri niille alueille, jotka on marginalisoitu kahden kulttuurin systeemissä ”humanistiseksi”<sup>4</sup>. Tämä on epistemetafyysisen väittelyn verkosto,

## ”Tämä on maan pinnalle tuotu Latour, sovelias opas tieteelliseen oppimiseen.”

joka käsittelee subjekti–objektia, realismi–antirealismia, luonto–kulttuuria ja niin edelleen. Verkostoa hallitsee edelleen Latourin termein ”Suuri jako”<sup>5</sup>.

Taannoinen tieteen historiallis-sosiologisten tutkimusten nousu ”kulttuurintutkimuksen” piirissä vaikutti luojaan lahjalta näille marginalisoiduille tieteenaloille. ”Humanisteista” näytti (hetkisen) siltä, kuin vuosien alennustilan jälkeen heistä tulisi jälleen kukkulan kuninkaita verrattuna luonnontieteisiin ja yhteiskuntatieteisiin<sup>6</sup>. Valitettavasti kävi ilmi, että marginalisoidut tieteenalat voisivat päästä niskan päälle tieteitä koskevissa intellektuaalisissa väittelyissä vain marginalisoimalla intellektuaaliset väittelyt.

Kuitenkin ohentaessaan väittelyä saavuttaakseen selviämislleen vaadittavan kaasujen sekoitussuhteen ne ovat määrittäneet laajimman Latouria koskevan keskustelun lähtökohdat. Latour puolestaan on oikeuttanut ohentamisen pysähtymällä kirjoittamaan teoksen *Emme ole koskaan olleet moderneja*<sup>7</sup>. Vaikka sen ja aiempien kirjojen välillä on jatkumoa, ja vielä enemmän jatkumoa sen ja joidenkin aiempien artikkelien välillä, tunnelmassa ja sävyssä on epäjatkuvuuksia, joiden johdosta sen paikka sijaitsee korkeakulttuurisessa keskustelussa – ironisesti (?) Latour siis siirtyy tilaan, jonka pelkkää olemassaoloa hän surkuttelee. Teos onkin *dialektinen* interventio korkeakulttuuriseen väittelyyn. Vaikka se tehdään korkeakulttuurin ehdoilla, se tarjoaa kriittisen (ja syyttävän) katsauksen siitä, miten sosiaalinen marginalisoituminen on sisäänrakennettu noihin ehtoihin. Syntyvistä ironioista muodostuu vuorostaan keskeinen retorinen kehys. Latourin on tultava osaksi verkostoa, jonka solmukohdat

on viritetty juuri tietyllä tavalla, jotta hän voisi viritää ne uudelleen.

### Jutustelevat hybridit

BioQUESTilla sen sijaan ei ole *sisäsyntyistä* paikkaa korkeakulttuurisessa verkostossa. Kahden kulttuurin ongelma kuitenkin huolestuttaa heitä syvästi, ja he haluavat osallistua kulttuurien yhdistämiseen. Siksi he yrittävät kaikkiruokaisesti viritää itsensä marginalisoituun korkeakulttuuriseen verkostoon. Itse asiassa he siirtyvät korkeakulttuuriseen tilaan ilman jäsentynyttä käsitystä siitä, että näin tehdessään he siirtyvät ”muokalaisten” avaruuteen. Heillä ei ole tämän sortista käsitystä diskursiivisista tiloista. Ensinnäkin heidän käsityksensä diskursiivisista tiloista kumpuaa luonnontieteiden alajaoista, joten he olettavat, että siirtyminen korkeakulttuurin alueelle muistuttaa vaikkapa siirtymää biofysiikasta sytologiaan. Uuden alan uudet totuudet on opittava, mutta diskursiivisen pelin säännöt ovat kummallakin alalla pohjimmiltaan samat.

Lisäksi BioQUESTin näkemyksen mukaan intellektuaalisen elämän ”osien” välille ei tulisi vetää teräviä rajalinjoja. Alatieteiden väliset rajat ovat vaikeita, mutta ne ovat pehmeitä, vaikka niitä liioitellaankin usein jonkin reviiirikiistan vuoksi. Miksi he eivät siis kykenisi seuraamaan Latouria sinne, minne hän haluaa mennä, liikumaan pehmeiden rajalinjojen läpi ja matkan varrella oppimaan sen, mitä opittavissa on?

BioQUEST ei ole myöskään koskaan katkaissut yhteyttään perinteisen yhdysvaltalaisiin kotikutoisiin aja-



## ”Latour uhkaa tieteen myyttistä konstruktiota, jossa voima ja valta löytyvät tieteen rationaalisesta totalisoinnista”

tuksiin julkisesta kasvatuksesta. He luonnollisesti ja ehkä tyystin anakronistisesti olettavat, että korkeakulttuurin perinteiset tuotteet – suuri kirjallisuus ja taide – ovat kaikkien oikeutettua perintöä, tarjolla kaikille nautittavaksi ja ylösnostatukseksi. Loistava opettaja (meillä kaikilla oli sellainen) kertoi heille niin matkan varrella. Opettaja *ei* kuitenkaan kertonut heille, että intellektuaalisen elämän ylemmät kerrokset kuhisevat ihmisiä, jotka omivat suurta taidetta ja kirjallisuutta ohennetun keskustelun yksityiseksi omaisuudeksi vain osoittaakseen olevansa skolaareja ja intellektuaaleja. Tämän vuoksi BioQUEST väärinarvioi Latouria pyörittelevän korkeakulttuurisen verkoston sisäänpääsyn ehdot, *vaikka he ovat yhä tietoisempia korkeakulttuurin akateemisesta keskustelusta (ja yhä turhautuneempia siihen).*

Latour sen sijaan on *eurooppalainen* intellektuelli, jolle hienostuneen korkeakulttuurisen jutustelun frakkipuku istuu hyvin. Hän kuitenkin on monella tapaa samalla asialla kuin BioQUEST. Häinkin ajattelee, että ”modernismin” projekti, joka on vastuussa diskursiivisesta kahden kulttuurin maantieteestä, on katastrofi. Itse asiassa sekä Latourilla että BioQUESTilla on sama kritiikin tukipiste. Latour nimeäisi tukipisteeksi *a priori*-dualismin (Suuren jaon), joka pakottaa esiin hybridisiä olioita, toisin sanoen olioita, joilla ei ole oikeutettua kotia ”modernismin” ontologiassa.

Tyypillisten hybridien paikkoja ovat Latourin mukaan ”yläilmakehän kemia, tieteelliset ja teolliset strategiat, valtionjohtajien huolet, ekologien tuskastelut.”<sup>8</sup> Hybridit parveilevat noissa paikoissa ilmiselvistä syistä: ei ole tapaa nimetä niitä siististi inhimillisestä tai yhteiskunnallisesta puhdistetuksi ”luonnoksi” tai ”mieleksi”,

ajatellaan jälkimmäistä kartesiolaisesti tai hegeliläisesti. BioQUESTilla ei ole mitään vaikeuksia tunnistaa näiden hybridien olemassaoloa ja merkitystä. Ei siksi, että he ovat lukeneet Hegeliä tai jotain muuta yritystä korkeakulttuuriseksi synteeksiksi, vaan siksi, että he ovat lukeneet Rachel Carsonia. Heille latourilaisten hybridien näkeminen (usein hyvin ongelmallisina) biologisen, yhteiskunnallisen ja luonnollisen kohtauspaikkoina on toinen luonto. BioQUESTille ei tuota ongelmia nähdä juuri hybridejä olioina, joilla on ontologinen ensisijaisuus – aivan kuin Latour ajattelee.

### Tieteen myytti on myytti

Olemme löytäneet tärkeän vastakkainasettelun kartesiolaisuuden ja carsonilaisuuden välillä, ja on pysähdyttävä tarpeeksi pitkään, jotta näemme, mihin juoksuhaudat on kaivettu. Kartesiolaisuuden ontologia on kristillinen, carsonilaisuuden pakanallinen<sup>9</sup>. Latourin nimeämä modernismin ”outo Jumala”<sup>10</sup> on *aufgehoben* neoplatoninen Jumala, joka valvoo dualistista ontologiaa pseudomaalistuneella rationalismilla. Carsonilaisille perimmäinen ontologia on taistelukenttä, josta kamppailevat hyvän ja pahan mitä moninaisimmat voimat<sup>11</sup>. Melkein kaikki nämä voimat ovat latourilaisia hybridejä. Parhaita esimerkkejä ovat ”sairaus” ja ”terveys”: kumpikin kompleksisesti interaktiivisia, ”toisiinsa tunkeutuvia” ilmiöitä, joita ei voi tietenkään *ontologisesti* palauttaa ”luonnolliisiin” tai ”sosiaalisiin” osasiinsa, mutta jotka voidaan kuitenkin purkaa heuristisesti etsittäessä strategioita ja taistelusuunnitelmia. Strategiat ja suunnitelmat ovat praktisia eivätkä yleensä kunnioita lainkaan Suurta jakoa.

Korkeakulttuuriset luennat Latourista kuvaavat hänet aina uhkaamassa tieteen *rampauttamisella*. BioQUEST on fiksumpi. Latour ehdottomasti uhkaa tieteen myytistä konstruktioita, jossa voima ja valta löytyvät tieteen rationaalisesta totalisoinnista, joka on erotettu prosessin satunnaisuuksista. Carsonilaiset sen sijaan löytävät Latourin teoriasta tieteen prosessin vapauttamisen ja voimaannuttamisen viestin. Niinpä BioQUEST lukee Latouria asialleen omistautuneen tiedeintoilijan näkökulmasta – varmana toimintansa onnistumisesta – kun taas Latourin synkkämieliset lukijat jakavat juuri sen metafyysisen tai teologisen agendan, joka on Latourin uhkauksen todellinen kohde.

Samalla tavalla, ja melkoisella tekstuaalisella oikeutuksella, BioQUEST konstruoi radikaalisti egalitaarisen ja jopa kuvainraastavan Latourin. Tämä Latour korvaisi rationalistiset hierarkkiset myytit tasaisella pelikentällä, jossa tutkija ja tutkittavat ovat tekemisissä toistensa kanssa tavalla, joka lähestyy tasavertaista arvokkuutta. Tämä kuvastuu tietysti täydellisesti siinä, miten ryhmä korvaa hierarkkisen opettajan ja oppilaan suhteen tasaveroisemmalla kollegiaalisuudella.

Latourin kartesiolaiset kriitikot (ja puolustajat, ei sen puoleen) lähestyvät hänen työtään *epistemologisten* ideaalien näkökulmasta, kun taas BioQUEST ja muut carsonilaiset tulevat sen äärelle perustavasti sosiaalisin ideaalein. Heille epistemologian täytyy olla opas kohenutuvaan oppimiseen koko elämän palveluksessa, ei ohennettu ideaali<sup>12</sup>. Ylipäätään carsonilaiset saapuvat korkeakulttuurisen debatin rajalinjalle tarjoamalla samanaikaisesti (a) käytännönläheisyydessään kiistämättömän haasteen rationaaliselle tiedekäsitykselle, (b) osoituksen siitä, miten helposti Latour on rekrytoitavissa carsonilaisten puolelle<sup>13</sup>, (c) kutsun rekrytoida juoksuautoihin kaivautuneen tieteen ja marginalisoidun humanismin jakama menneisyys (Nightingale, Pasteur, Snow, Martineau, Semmelweis, George Eliot)<sup>14</sup> ja tämän seurauksena (d) kyseenalaistaa kahden kulttuurin intellektuaalinen ja institutionaalinen kehitys.

Lyhyesti sanottuna, Latourin teoksen *Emme ole koskaan olleet moderneja* korkeakulttuurisessa diskursissa käymä kamppailu on peilikuva kamppailusta, jota carsonilaiset ja heidän edeltäjänsä ovat käyneet (vähintään) vuosisadan kartesiolaisia vastaan. Ja kuten Latour ja BioQUEST hyvin tietävät, taistelu ei oikeasti erota kiistakumppaneita modernistisille jakolinjoille. Niin ikään se ei jaa heitä kahden kulttuurin rajan mukaisesti. Itse asiassa kartesiolaisten tieteen tekijöiden pahimpien vastustajien jonossa on *toisia tieteen tekijöitä* (ja heitä kannattava politiikka). Tieteen eristäytyneen byrokratian puolustajat, jotka kuvittelevat olevansa neutraalin ja viattoman tieteen neutraaleja ja viattomia välikäsiä, ovat carsonilaisten (ikänsä kuin) luonnollisia vihollisia.

Carsonilaisten koulutuksellisenä siipenä BioQUEST ottaa tähtäimekseen yhden vihollisen voiman juurista, kun se aikoo kouluttaa nuoria tutkijoita ymmärtämään, ettei heistä tule viattomia sivullisia. Latour hyökkää toisen juuren kimppuun, kun hän purkaa kuvaukset

ajattomasta universaalista järjestä, jonka varassa neutraaliuden ja viattomuuden (”puhtauden” hänen ilmaistavallaan) väitteet lepäivät. Se piste, jossa hyökkäykset kohtaavat, on rationalistisen ortodoksian kielellä ”konstruktivismi”.

## Teille tuntemattomille

Lopuksi on vielä kytkettävä BioQUEST feminismiin, sukupuolentutkimukseen ja ”postkolonialismiin”. Kaikki ovat tärkeitä liittolaisuuden paikkoja carsonilaiselle tietelle. Latouria ei yllättäisi hänen liittämisensä feminismiin sen kummemmin kuin BioQUEST yllätyisi huomattessaan yhdistyvänsä postkolonialismiin. Kummallekin seura sopisi vallan hyvin, vaikka toistaiseksi heillä ei ole ollut asiasta erityistä sanottavaa. Toiset kaksi kytköstä, BioQUEST feminismiin ja Latour postkolonialismiin, ovat sen sijaan yksityiskohtaisia ja pitkäaikaisia. Teoksen *Emme ole koskaan olleet moderneja* viimeinen kolmannes osoittaa, että koloniaaliset epäsymmetriat ovat olleet Latourin tekemän rationalistisen tieteen kritiikin ytimessä. Olisimme kyllä voineet havaita sen lukemalla teoksen *Les Microbes: guerre et paix* ennakoivasti.

Tässä kuten muuallakin BioQUEST ja Latour kohtaavat, kun edellinen siirtyy paikallisista huolenaiheista ”globaalimpiin” ja Latour etenee melko teoreettisesta lähtöpisteestä kovin kouriintuntuvaan analyysiin. BioQUEST aloitti huomaamalla syvään juurtuneen käytännön, miesten hallitseman hierarkisesti rakentuneen pedagogiikan. He havaitsivat, kuinka naiset pärjäivät käytännön piirissä, ja tajusivat, että onnistuessaan vakiinnuttamaan uuden opettaja–oppilas-asymmetriaa purkavan pedagogiikan he ovat *ipso facto* edistäneet feminististä tasa-arvon agenda.

Tämä käänsi heidän huomionsa feminismin kritiiseen keskusteluun, joka on luontainen liittolainen. Sieltä he löysivät voimaantumisen ja toiseuden sanaston. Sanasto tuli osaksi BioQUESTin omakuvaa, ja sitä alettiin käyttää varsinaisten pedagogisten työkalujen kriittisessä tuotannossa.<sup>15</sup> Toiseus ei kuitenkaan ole käsite, jonka kriittinen voima voitaisiin pitää sukupuolikiusymysten rajoissa. On muistettava, että BioQUEST tekee carsonilaista biologiaa. Vihreä vallankumous, keskisen Afrikan AIDS ja vastaavat kysymykset olivat aina osa heidän arkista asialistaansa. Niinpä latourilaiseen tapaan toiseuksien verkosto kasvoi kovin luontaisesti. Heidän vanha asialistansa rakentui helposti uusiksi uskolonialismin aikana. Niinpä Latourille oli kovin yksinkertaista johdattaa heidät globaalien postkolonialisten huolenaiheiden alueelle. BioQUEST oli käytännössä ollut siellä jo jonkin aikaa.

Samaan aikaan Latour on löytänyt tiensä teoksen *Emme ole koskaan olleet moderneja* lopun ”kulttuurirelatiivisuuden ongelman” hyvin *käytännönläheisen* ratkaisun äärelle. Kun kolonialismi perinteisessä poliittisessa muodossaan puretaan, ja kun aiemmin kolonisoidut ”toiset” otetaan osaksi verkostoa, tapahtuu yksi kolmesta asiasta. Heidät saatetaan puhdistaa sisäänkäynnin ehtona, jolloin

kulttuurirelativismiin ongelma ratkaistaan *ipso facto* kääntämällä. Heidät voidaan kolonisoida klassisella alitavalla tavalla, jolloin kulttuurisen relativismin ongelma ratkaistaan tuhoamalla kaikki muut kulttuurit kuin yksi. Tai heidät voidaan (tai heidät räytyy) päästää kansainväliseen verkostoon jollain tavoin symmetrisillä kulttuurisilla ehdoilla, jolloin alkaa pitkä verkoston laajenemisen, solmukohtien viirtämisen, neuvottelun ja itseymmärryksen sekä muunlaisen yhteiskunnallisen muutoksen prosessi, joka johtaa teille tietymättömille.

Viimeinen oli aina carsonilaisten asialistalla – käytännöllisestä näkökulmasta. Vai oliko jälkimmäinen aina carsonilainen näkökulma, käytännöllisen asialistan pohjalta? Kumpikin käy, kunhan ei hämärretä praktisen ensisijaisuutta. *Äänetön kevät* oli varhainen kutsuhuuto sen puolesta, että ympäristö voisi olla globaalin huolen ja siten mahdollisen yhteistyön keskus<sup>16</sup>. Se oli myös yksi varhaisia kuvauksia siirtomaavaltujen vastuusta kolonisoitujen maiden ympäristöongelmista<sup>17</sup>. Mikään ei voisi olla käytännönläheisempää. Mikään muu ei voisi olla niin hybridiobjekteja tulvillaan.

### Todellisuus on käytännöllinen kysymys

Lopuksi vielä praktisesta ja (sallikaa ilmaukseni) hybridiobjektien todellisuudesta. Mitä DDT onkaan metafysisen korkeakulttuurin näkökulmasta, carsonilaisesta vinkkelistä se on kemikaali, joka päättyy ravintoketjuun ja tappaa. Sen todellisempaa DDT:n ei carsonilaisille tarvinnut koskaan olla, jotta se olisi heidän huomionsa arvoista. Carsonilaiset ovat aivan tarpeeksi hienostuneita tietääkseen, kuinka DDT:n todellisuus on nivoutunut tieteellisten, taloudellisten ja poliittisten käytäntöjen verkon todellisuuteen ympäri maapalloa. Verkkokin on ihan tarpeeksi todellinen carsonilaisille: todellinen ehto heidän tieteelliselle, taloudellisella ja poliittiselle toiminnalleen.

BioQUESTille, luokkahuoneen carsonilaisille, kaikki nämä todellisuudet ovat arkipäiväisen käsinkosketeltavia. Heidän mielestään todellisuus kuitenkin menee vielä syvemmälle. Jos he pitäytyisivät ”modernin” perustuksissa ja sen ”Suuren jaon” vaateissa, heidän täytyisi ajatella laboratorikokeidensa tekijöitä ja opetuskokeilujensa suorittajia rakentumassa olevina hybridiobjekteina. He ajattelevat heitä mieluummin opiskelijoina ja osanottajina carsonilaisen tieteen kollegiaalisessa projektissa. Pitäisikö BioQUESTin sitten ehkä intellektuaalisen vastuun nimissä muokata ontologiaa sitoumuksiaan? Tai ilmaistaakseni asian foucault’laisemmin, onko metafysisen korkeakulttuurin tiedolla valtaa kurittaa BioQUEST ortodoksiseen modernismiin? Älä ole hupsu. Metafysisellä korkeakulttuurilla ei ole sellaista voimaa.

Voimattomuus: se on ongelma – korkeakulttuurille siis, ei carsonilaisille. Intellektuaalinen korkeakulttuuri on täysin merkityksetöntä DDT:lle, HIV:lle, otsonia tuhoaville kaasuille ja sen sellaisille. Sen akuutti merkityksettömyyden tunne pitkälti motivoi sitä nykyisiin tieteen rituaalimanauksiin. Carsonilaiset sitä vastoin tie-

tävät vallan hyvin, missä valta lepää. Se asustaa tieteen, talouden ja politiikan ”hybridiobjekteissa” – aivan kuten Latour sanoo. BioQUEST näkee tämän useimpia muita selkeämmin, sillä heidän on esitettävä kasvatuksellisia ihanteitaan, ohjelmiaan ja ohjelmistojaan sellaisen tieteenpolitiikan ja koulutuspolitiikan edessä, joka on useimmiten heille vihamielistä. Oman työnsä piirissä he kohtaavat modernin perustukset ideologisena savuverhona, jonka takana monet tutkijat piileskelevät (neutraaliuden ja objektiivisuuden varjolla), ja jonka avulla carsonilaisen tieteen epämukavana kokevat koettavat pitää sen loitolla.

On siksi ilmiselvää, miksi Latour on houkutteleva liittolainen BioQUESTille. He käyttävät hänen näkemystään konstruktivistisesta tieteestä raivatakseen tiensä läpi modernistisen ideologian, joka uhkaa eristää heidät hybridisestä maailmasta, jossa kaikki tapahtuu. Väite, jonka mukaan emme ole koskaan olleet moderneja, on BioQUESTin näkökulmasta arkijärkinen huomautus. Tieteessä ei ole koskaan ollut juuri tolkkua rikkaan moniulotteisen ihmiselämän ulkopuolella, joka puolestaan on vuorovaikutuksen verkosto kaikkien tapahtumien ja prosessien kanssa, miten ne jäsennetäänkin. Latourin kanssa ryhmän jäsenet reagoivat ideologiaan, joka väittää muuta. Heidän mielestään on raivostuttavan vastuutonta opettaa opiskelijoille toista. Lisäksi kuten olemme nähneet, carsonilaiset ovat enemmän kuin kotonaan feminismiin ja antikolonialismin projekteissa, jotka ovat taustalla Latourin vaatimuksessa purkaa modernin sisäsyntyiset imperialistiset epäsymmetriat. Tästä näkökulmasta Latour istuu yhteen vanhimmistä carsonilaisista perinteistä.

Entä sitten kahden kulttuurin ongelma, kun BioQUEST näyttää haluavan ylittää kahtiajaon mutta samalla kääntävän selkensä korkeakulttuurille? Yleisemmin se on pitkäkö tarina johonkin toiseen hetkeen. Lyhyesti asian voi kuitenkin ilmaista niin, että BioQUEST koostuu mahtavista oppijoista ja mahtavista opettajista. He kantavat huolta siitä, etteivät korkeakulttuurin apostolit ole kumpiakaan. He ajattelevat, ettei *tuon* epäsymmetrian rikkomiseen ole kuin yksi vastuullinen tapa.

*Suomentanut Ville Lähde*

(alun perin: *The Silent Spring of Bruno Latour. Or, Rachel Carson Was Never Modern. Poroi 1/2001.*)

### Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Verkossa: [bioquest.org](http://bioquest.org). BioQUESTin väki tajusi varhain, että tietokoneet tarjoaisivat mahdollisuuksia biologian opetuksen rikastamiseen. Niiden avulla voitiin yhtäältä simuloida tutkimuksen todellista maailmaa ja toisaalta tehdä mahdolliseksi opettajien ja opiskelijoiden kollegiaalinen yhteistyö. Heidän ohjelmistonsa onkin juurtunut kasvatusfilosofiaan, joka jäsentää luokkahuoneen tutkimuksellisen työn tilaksi. Sekä opettajat että opiskelijat osallistuvat työhön lähtien tutkimuskohteen valinnasta aina tulosten esittämiseen ja puolustamiseen. Heidän pyrkimyksensä on välittää ajatusta tieteestä tasaveroisena yhteistyönä.

- 2 BioQUESTiin eniten vaikuttanut teos on Bruno Latourin ja Steve Woolgarin *Laboratory Life* (Sage, Los Angeles 1979). Täikinaan on myöhemmin käännetty Latourin *Science in Action* (Harvard University Press, Cambridge 1987).
- 3 Chuck Dyke viittaa kirjan vuoden 1986 laitokseen (Princeton University Press). Janus oli roomalainen kaksikasvoinen alkujen, loppujen, muutoksen, ovien ja porttien jumala. [Suom. huom.]
- 4 Viittaa C. P. Snown (1905–1980) vuonna 1959 esittämään teesiin ”läntistä maailmaa” jakavasta intellektuaalisesta kuilusta, joka erottaa luonnontieteen (*sciences*) muista tieteenaloista mutta etenkin ihmis- ja kulttuuritieteistä (*humanities*). [Suom. huom.]
- 5 Tämä viittaa Latourin teokseen *Emme ole koskaan olleet moderneja* (Nous n'avons jamais été modernes, 1991) Suom. Risto Suikkanen. Vastapaino, Tampere 2006. [Suom. huom.]
- 6 Historia on tarpeeksi monimuotoinen tieteenala asuttaakseen useita asemia humanististen ja yhteiskuntatieteiden fraktaalilla rajalla.
- 7 Latour 2006. Aivan samanlaisesta pysähdyksestä syntyi Michel Foucault'n *Tiedon arkeologia* (L'archéologie du savoir, 1969). Suom. Tapani Kilpeläinen.
- Vastapaino, Tampere 2005) ja *L'ordre du discours* (Gallimard, Paris 1971). Kumpikin tauko oli välttämätön johtuen korkeakulttuurisen debatin dynamiikasta, lukijakunnasta ja niin edelleen. En mene niihin asioihin tässä.
- 8 Latour 2006, 28–29, muokattu käännös.
- 9 BioQUEST on kuitenkin perinyt strategioita, tyylejä ja retoriikkaa kristinuskolta, etenkin syvään juurtuneelta amerikkalaiselta evankeliselta kristinuskolta.
- 10 Latour 2006, 31.
- 11 Mitä moninaisimmat ainakin nyt, kun sosialismin ja kapitalismin kätevä vastakainasettelu on mahdoton.
- 12 Tämä ei tarkoita, etteikö elinikäinen oppiminen voisi olla ihanteellista. Mutta se on ihan toinen tarina.
- 13 Kun muistamme, että kaikki kiinnittivät huomiota Latouriin hänen kirjansa *Les Microbes: Guerre et paix* (Métailié, Paris 1984) myötä, on vaikea ymmärtää, miten kadotimme näkyvistämme hänen carsonilaiset juurensa. Jos jotain, tämä kirja kuvasi kamppailua carsonilaisessa kehityksessä.
- 14 Florence Nightingale (1820–1910), nykyaikaisen sairaanhoidon esikuva; Louis Pasteur (1822–1895), mikrobiologi, kemisti ja rokotteiden pioneeri;
- John Snow (1813–1858), anestesian ja hygienian esitaistelija; Harriet Martineau (1802–1876), sosiologi ja yhteiskunta-teoreetikko, joka kiisti perinteisiä näkemyksiä potilasusteesta; Ignaz Semmelweis (1818–1865), lääketieteen hygienian pioneeri; ja George Eliot eli Mary Anne Evans (1819–1880), kirjailija ja journalisti, jonka romaani *Middlemarch* (1871–1872) ennakoii lääketieteellisten käytäntöjen muutoksia.
- 15 Koska BioQUESTin koti on keskilännessä, ei ole yllättävää, ettei rotu ollut koskaan heille sukupuolen kaltainen fokus. Toiminnan laajeneminen auttoi lisäämään tämän ulottuvuuden ajan myötä. BioQUEST ei ollut koskaan sokea rodulliselle epäsymmetrialle (monet sen ytimessä tai sen liepeillä olevat ihmiset ovat olleet aktiivisia kansalaisoikeusliikkeessä). Siitä ei vain tullut arkipäiväinen huoli kovin käytännönläheisessä luokkahuonekokemuksessa.
- 16 Rachel Carson, *Äänetön kevät* (Silent Spring, 1962). Suom. Pertti Jotuni. Tammi, Helsinki 1962.
- 17 BioQUESTiin vaikutti myös Richard Levinin kutsuhuuto demokraattisen kotoperäisen tieteen puolesta kolonisoituissa maissa.

# CAFÉ CARACOL

SOLIDAARISUUSKAHVIA ETELÄ-MEKSIKON CHIAPASISTA

suodatinkahvi 500 g ★ espresso 250 g

Zapatistiliike EZLN on kamppailut alkuperäiskansojen ihmisarvoisen elämän ja oikeudenmukaisen kohtelun puolesta vuodesta 1994. Yksi tapa tukea avoimen antikapitalistista EZLN:ää ja sen jäseniä on ostaa liikkeeseen kuuluvilta pienviljelijäosuuskunnilta kahvia, jonka myynnistä saatavilla tuloilla viljelijät voivat ylläpitää ja kehittää omia elinolosuhteitaan. Suomessa vuodesta 2009 lähtien toiminut solidaarisuusverkosto Café Caracol tukee zapatistien itsehallinnollisen vastarinnan taloudellisia edellytyksiä tuomalla maahan kahvia, joka on ostettu suoraan viljelijäosuuskunnilta ilman välikäsiä.

Tilaukset: TAMPEREEN KEHITYSMAAKAUPPA  
03 344 6770 ★ [posti@kehityismaakauppa.org](mailto:posti@kehityismaakauppa.org)



WWW.CAFECARACOL.ORG



Mina Kankaanranta: Nimeton, 2018, öljy kankaalle.



SAARA HACKLIN

# Yhdessä ajassa – nykytaiteen nykyisyydestä



**K**ierrän nykytaiteen näyttelyssä ja astun saliin, jossa vartijoita näyttää olevan yli tarpeen. Juuri kun olen tehnyt tämän huomion, kolme miestä pompahtaa tanssimaan ja laulamaan: ”*Oh, this is so contemporary, contemporary, contemporary!*” Tämä on niin nykyaikaista! Vartijoiden nopeatempoinen tanssi ja innostunut laulu sekä säikäyttää että riisuu aseista. Teos on olemassa lyhyen välähdyksen ajan, kunnes tanssijat vaikkenevat, palaavat paikoilleen ja näyttelykierros jatkuu.

## Niin nykyaikaista!

*This Is So Contemporary* on Tino Sehgalin (s. 1976) teos, joka esitettiin ensi kertaa Venetsian biennaalissa vuonna

2005. Sittemmin sen on voinut kokea eri museoissa, viimeksi Berliinin Gropius Baussa osana näyttelyä *Welt ohne außen. Immersive Spaces since the 1960s*. Saksalais-englantilainen Sehgal on tunnettu teoksista, joita hän itse kuvailee rakennetuiksi tilanteiksi. Niihin liittyy olennaisesti katoavaisuus. Museo ei saa dokumentoida teosta valokuvoin tai muutoin. Myös hankintasopimukset tehdään suullisesti notaarin läsnä ollessa.

Mitä tarkoittaa olla *niin nykyaikaista*? Sehgalin teoksen nimen voisi tulkita irvailuiksi nykytaiteen maailmalle. Se tuntuu osoittavan kriittisesti kohti taidemaailmaa, jossa uusimpien trendien seuraaminen, oikeiden muotisanojen löytäminen ja taidekokemuksen jakaminen toisille juuri oikeaan aikaan on tärkeää. Sehgalin teoksessa kohdattu uusi asia ei ole kiinnostavaa, uutta, tärkeää, coolia, vaan nimenomaan *contemporary* – tässä ajassa kanssasi.

Mediateorian ja estetiikan professori Knut Ebeling kirjoittaa esseessään *There Is No Now: An Archeology of Contemporaneity* (2017) siitä, miten Sehgalin teos tuntuu irvailevan aikalaisuuden käsitteelle. Teoksessa lausuttu toteamus paljastuu tyhjäksi tautologiaksi – ei ole olemassa mitään normatiivista määrettä sille, mitä on olla *contemporary*.<sup>1</sup>

## Erontekoa vai yhteisyyttä?

Suomen kielessä on totuttu käyttämään sanaa ”nykytaide” kuvaamaan oman aikamme taidetta. Englannin kielen *contemporary art* on sävyltään hieman erilainen. Se sisältää ajatuksen yhdessä toisten kanssa ajassa olemisesta. Mutta kenen ajasta on kyse? Mikä nykyisyys on tarpeeksi nykyistä?

Nykytaiteen historian näkökulmasta rajanveto modernin ja nykytaiteen välillä on hankalaa. Eri instituutiot ja tutkijat ovat ehdottaneet eri vuosia ja vuosikymmeniä. Filosofin Peter Osborne kirjoittaa teoksessaan *Anywhere and Not At All. Philosophy of Contemporary Art* (2013), miten käsitteen ’nykytaide’ käyttö yleistyi toisen maailmansodan jälkeen. Sen avulla kiinnitettiin huomio juuri siihen hetkeen. Osbornen mukaan varhainen nykytaide ei kuitenkaan sisältänyt niin voimakasta eroa moderniin, vaan pikemminkin näyttäytyi modernin uusimpana osana.<sup>2</sup> Suomessa Maire Gullichsen ja kumppanit perustivat Nykytaide-

Kuva: Jonne Savolainen

yhdistyksen jo vuonna 1939. Sen tehtävä oli tuoda Suomeen ajankohtaisia kansainvälisen taiteen näytteilyitä.<sup>3</sup> Myös pesäero vanhaan oli ilmassa.

Toisena vahvana ehdokkaana modernin ja nykytaiteen rajalle on pidetty 1960-lukua, jolloin erkaantuminen alkoi voimistua. Tuo vuosikymmen oli myös pitkään Nykytaiteen museo Kiasman ja Ateneumin välisen työnjaon rajapyykki. 1960-luvun taiteen nähtiin ottavan etäisyyttä modernin perinteeseen: taide haastoi tekijyyden, taideobjektin, yleisön ja instituution muun muassa käsitetaiteen, popitaiteen, performanssin, maataiteen ja instituutiokriittisen taiteen keinoin.

Yksi keskeisistä keskusteluista modernin ja sitä seuranneen ajan taiteen välillä on liitetty minimalismiin. Michael Friedin näkökulmasta modernin taiteen korostama taiteen autonomia ei ollut minimalismille tärkeää. Se oli päinvastoin kiinnostunut tutkimaan mahdollisuuksia venyttää taideteoksen rajoja. Tapa, jolla minimalismissa pyrittiin kiinnittämään katsojan huomio teoksen objektiluonteeseen, ja miten teokset tarvitsivat katsojaa ja tämän liikettä tullakseen koetuksi, oli uhka taiteen autonomialle. Vuonna 1967 julkaistussa artikkelissaan ”Taide ja esineellisyys” Fried hyökkääkin minimalismin teatterillisuutta vastaan.<sup>4</sup>

1960-luvulla yleistyneet uudet taidemuodot ja kekeilut ovat nykytaiteen itseymmärryksen kannalta merkittäviä. Tottuneelle 2000-luvun katsojalle ajatus katsojaa huomioivasta teoksesta, joka on paikkasidonnainen ja instituutiokriittinen, on peruskauraa. Modernismin näkökulmasta tällainen teos ottaa tarpeettomasti huomioon esitystilan, katsojan ja taidemaailman valtarakenteet, eikä täten ole autonominen. Mutta 1960-luvusta ja sen mullistuksista on jo aikaa. Olisiko nykytaiteen rajaa syytä hilata lähemmäksi tätä päivää?

Viimeisin ehdotus modernin ja nykytaiteen rajanvedoksi on vuosi 1989, jolloin Berliinin muuri murtui ja kylmä sota oli ohi. Osbornen mukaan vuodesta 1989 alkaneet muutokset merkitsevät uusliberalistista pääoman globalisaatiota. Kuten John Rajchman kirjoittaa, tuohon aikaan yhdistyy myös taiteen ja populaarikulttuurin vastakkainasettelun murtuminen, taiteen ja kritiikin käsitteiden muuttuminen sekä ’nykytaiteen’ käsitteen globaali leviäminen:

”Aikaisemman kriitikon roolin sekä siihen liittyvän yleisön syrjäytti uudenlainen kuraattori, joka matkustaa usein lentokoneessa paikasta toiseen ja yrittää väsymättä toimia uusien keskustelujen aloittajana samalla kun on koko ajan pakotettu siirtymään uusin paikkoihin. [...] Nykytaide kääntyi suurten näyttelyiden, kuten biennaalien, taidemesujen, huutokauppojen ja uusrikkaiden keräilijöiden puoleen.”<sup>5</sup>

## Nytkö jo?

Suomen kielen käsite ’nykytaide’ on yhtä aikaa armollisempi ja ankarampi kuin englannin kielen *contemporary art*. Nykytaide ei sisällä samaa ongelmaa, josta Osborne

on puhunut: se ei tee minusta väkisin toisen aikalaista. Nykytaide korostaa vain uusinta uutta, nykyisyyttä – ja samalla synnyttää paradoksin. Uusin päivittää itseään koko ajan.

Rajchmanin maalaama kuva nykytaiteen suurista näyttelyistä, keräilijöistä ja superkuraattoreista on kovin kyyninen, muttei käy kiistäminen, ettei esimerkiksi 1990-luvun jälkeen perustettujen biennaalien sekä kuraattorien ja yksityisien keräilijöiden määrä olisi kasvanut. Lisäksi taidemaailman uutuuden jano on jatkuva. Sehgal tuntuu yhtä aikaa solahtavan tähän maailmaan, joka etsii seuraavaa uutta spektaakkelia, ja samalla haraavan sitä vastaan. Sehgalin rakennetut tilanteet ovat vaikeita keräillä, sosiaalisen median kannalta täysin epäonnistuneita – kuvauskielto! – ja erittäin kalliita toteuttaa, sillä teosten ihmisiä ei voi korvata koneilla.

*This Is So Contemporary* palaa nykytaiteen perustaviin aiheisiin: esittämisen ja läsnäolon kysymyksiin. Jos René Magritten maalaus *Kuivien petollisuus* eli *Ceci n'est pas une pipe* vuodelta 1929 pakotti katsojan miettimään maalauksen, maailman, representaation ja kielen välisiä suhteita, Sehgalin teos houkuttelee miettimään, mitä katsomme, kun katsomme nykytaidetta. Tai mistä puhumme, kun puhumme nykytaiteesta. Tyhjiin näyttelysaliin saapuva katsoja kohtaa vartijat, jotka ovat perinteisesti jotain teoksen liepeillä sijaitsevaa, korkeintaan sen kehukseen kuuluvaa, virallista ja mahdollisimman huomaamatonta. Vartijat on asetettu valvomaan katsojaa ja teoksia. Kun he pompahtavat tanssiin ja tunnustavat innostuneisuutensa taiteen äärellä, teos tapahtuu esiintyjien ja katsojan kohtaamisessa, ja samalla viittaa jonkin saavuttamattomaan. *This Is So Contemporary* on sekä naiivi että moniselitteinen. Se antaa katsojalle ainutlaatuisen hetken, läsnäolon ja kohtaamisen kokemuksen. Teoksessa ollaan hetki yhdessä samassa ajassa, mutta tietäen, että tuo läsnäolo on aina väijäämättä vajaata, ja jo aikaa sitten kadonnutta.

## Viitteet

- 1 Ebeling 2017, 13.
- 2 Osborne 2013, 18.
- 3 ”Maire Gullichsen 1907–1990”. Verkossa: [poriartmuseum.fi/fin/museum/maire.php](http://poriartmuseum.fi/fin/museum/maire.php)
- 4 Fried 2014.
- 5 Rajchman 2011, 136.

## Kirjallisuus

- Ebeling, Knut, *There Is No Now. An Archeology of Contemporaneity*. Sternberg Press, Berlin 2017.
- Fried, Michael, *Taide ja esineellisyys (Art and Objecthood, 1967)*. Suom. Kaisa Sivenius. *Issuex*. No. 1, 2014. Verkossa: [issuex.fi/michael-fried-taide-ja-esineellisyys](http://issuex.fi/michael-fried-taide-ja-esineellisyys)
- Osborne, Peter, *Anywhere Or Not At All. Philosophy of Contemporary Art*. Verso, London 2013.
- Rajchman, John, *The Contemporary. A New Idea?* Teoksessa *Aesthetics and Contemporary Art*. Toim. Armen Avanessian & Luke Skrebowski. Sternberg Press, Berlin 2011, 125–144.



TYTTI RANTANEN

# Sodankylä, kritiikki, politiikka

## Paikan päältä ja jälkipuheissa

Sodankylän elokuvajuhlilla on aina jonkinlainen elokuvavuoden välitodistuksen tai -tilinpäätöksen tuntu: kokemuksena intensiivinen festivaali on hyvä tilaisuus tarkastella, miten vuoden aikana keskusteluttaneet aiheet näyttäytyvät käytännössä. Tänä kesänä puhutti esittämisen politiikka, niin kinokatselmuksen aikana kuin vielä jälkipuheissa. Seitsemännennen taiteen arvoa ei poliittinen puntarointi himmennä, päinvastoin.



Mahamat-Saleh Haroun kohtaa pohjoisen yleisön.

**P**olitiikka on läsnä jo elokuvajuhlien ensimmäisessä näytöksessä ja sen jälkipuineissa. Elokuvajuhlat halusi asettaa samaan yhteyteen Erik Blombergin Cannesissa palkitun *Valkoisen peuran* (1952) ja Marja Helanderin Risto Jarva -palkitun lyhytelokuvan *Eatnanvuloš lottit – Maan sisällä linnut* (2018). Tarkoitus oli kenties tehdä korjausliike, onhan Blombergin fantasiaelokuvan kipukohta juuri stereotyypinen esitys saamelaisista liikkaisina ja viinaanmenevinä maahisina. *Lapin Kansan* haastattelussa Helander koki, että saamelaisuuden ja sen irvikuvan suhde jäi ilman erillistä artikulointia ongelmal-

liseksi näytöksessä, jossa hän aikataulusyistä ei päässyt sanomaan sanastaan<sup>1</sup>. Oman lisänsä jännitteeseen toi jyväskyläiläisen Ruamjai-sekakuoron Blomberg-säestys, jossa Helanderin mukaan oli kaikuja viihdeohjelmien yksinkertaistavista joikumukaelmista. Tämä lienee jonkinlainen musiikillinen vastine feikkigáktille: rikas ja omaleimaisuudessaan vaihteleva kulttuuri typistetään karikatyyriksi.

Helanderin haastatteluun tarttui elokuvatoimittaja Kalle Kinnunen. Hän vetosi Blombergin teoksen asemaan kansainvälisesti tunnustettuna fantasiaelokuvana, joka ei ole dokumentaari eikä viihdettä<sup>2</sup>. Jos Helanderia ohjaajan omien sanojen mukaan osuivat stereotyyppit hermoon, tämän hermoon osuminen tuntuu osuneen vuorostaan Kinnusta hermoon. Tietenkään päähenkilön vierailu saamelaisnoidan luona ei ole koko *Valkoisen peuran* sisältö, mutta kohtaaminen on teoksessa, kiusallista tai ei. Kuten Helander vastineessaan Kinnuselle painotti, yleisellä tasolla stereotyyppit ovat vaikuttaneet ja vaikuttavat siihen, miten saamelaisiin arjessa ja kansallisessa politiikassa suhtaudutaan<sup>3</sup>. Helanderin *Eatnanvuloš lottit* käsittelee huolitelluissa balettikuvaelmissaan muun muassa saamelaisten maanomistuskysymystä. On mainiota, että kansainvälisiä festivaaleja kiertävä teos nähtiin myös Sodankylässä. Nyt vain teoksesta ja representaatiosta toiseen siirtyminen näin ilmiselvässä hankauksessa jäi puolitiehen. Ehkä efekti olisi ollut eri, jos *Eatnanvuloš lottit* olisi esitetty kirpeänä jälkikommentaarina *Valkoiselle peuralle*, kun taas tässä yleisemmin suositussa järjestyksessä – lyhyt alkukuva, pitkä pääteos – Blomberg jäi vetämään mattoa viime vuosikymmenien saamelaiskuvauksista käydyin kamppailun ja kehityksen alta.

### Muistoja misogynian ajoilta?

Myös Sodankylän elokuvajuhlien ohjelmapolitiikan tasa-arvoisuus nostatti polemiikkaa. Viisi tutkijaa kirjoitti *Helsingin Sanomien* mielipidepalstalle otsikolla ”Naiset eivät ole päässeet näkyviin Sodankylän elokuvajuhlilla”<sup>4</sup>. Vaikka tänä vuonna ohjaajavieraiden joukko oli

Kuva: Oona Koivuranta

kieltämättä mieskylläinen, edellisvuosina vieraiden joukossa ovat loistaneet muun muassa niin Małgorzata Szumowska, Katell Quillévéré, Alice Rohrwacher kuin pikavisitoinut konkari Claire Denis'kin. Tänä vuonna nuoren polven naisohjaajia edustivat sveitsittäret Anja Kofmel ja Katharina Wyss. Szumowska ja Rohrwacher taas palasivat ohjelmistoon tuoreilla elokuvillaan *Mug* (Twarz, 2018) ja *Happy as Lazzaro* (Lazzaro felice, 2018).

Vaikka festivaalia siinä missä muitakin tapahtumia pitää tarkastella kokonaisuutena, ohjelmakartta ei välttämättä nopealla silmäyksellä kerro kaikkea naisten tämänkertaisesta näkyvyydestä. Esimerkiksi Sami van Ingenin kuratoima mestariluokkanäytös koostui kokonaan naispuolisten kokeellisten tekijöiden lyhytelokuvista. Oman panoksensa mestariluokkien vetäjinä toivat yhdysvaltalainen animaatioekspertti Jennifer Barker sekä ranskalainen elokuvakasvattaja Nathalie Bourgeois. Tervehdin ilolla, jos jatkossa muidenkin kuin miespuolisten tekijöiden, tutkijoiden, kuraattoreiden ja kriitikoiden kädenjälki eri muodoissaan vain vahvistuu entisestään. Petraamista varmasti riittää, kuten elokuvakulttuurissa ja -teollisuudessa kauttaaltaan. Maailma – Sodankylästä puhumattakaan – ei ole vielä valmis.

Outoa kyllä, yhdeksi oman festivaalikirjani viiostoti viihdyttävimmistä näytöksistä jää elokuva, joka itseäni eniten ”osui hermoon”. Kuubalaisen Tomás Gutiérrez Alean *Muistoja alikehityksen ajoilta* (Memorias del subdesarrollo, 1968) esitettiin 50-vuotiaan *Filmihullun* ja 40-vuotiaan Risto Jarva -seuran yhteisessä juhlanäytöksessä. Kuten *Valkoisen peuran* tapauksessa, nytkin voi kysyä, mitä ja kenen ehdoilla tällä elokuvalla juhlitaan. Monimielistä provosointialttiutta ainakin, mikäs siinä. En ole aivan varma, kuinka hyvin ja mihin suuntaan kuubalaismiehen *spleenistä* ja kitkeristä naisuhteista kertova teos on vanhentunut. Toki elokuva kantaa itsessään myös vahvaa mahdollisuutta luetaan satiirina porvariston rapiosta. Yhtä sulavasti sen voi silti katsoa vain holtittoman miehen holtittomuuskertomuksena, mistä lajityypistä tuoreempana edustajana mainittakoon Veiko Ōunpuun tyylikäs mutta hiertävä *Free Range* (2013).

Alean elokuvan päähenkilö Sergio on jäänyt Kuubaan jupisemaan vaimonsa ja muun omistavan luokan paettua sosialismia Miamiin. Kuubatarten henkistä ”alikehitytyneisyyttä” ruotivien mietteiden ohella Sergio itse haaveilee kirjailijuudesta, mutta ennen kaikkea hän haluaisi olla eurooppalainen. Mannermaisena mielen tavoittelussa miekkonen onnistuu siinä määrin, että hänen ajatuksenvirtansa kääntyy jopa koomisen dekadentiksi: ”Kunpa pelon voisikin voittaa juoksemalla puhvelin perässä. Kuubassa ei ole puhveleita. Olen idiootti.” Vielä riemasuttavampi itseluonnehdinta kiteyttää: ”Elämäni on kuin hirviömäinen ja onnto kasvi. [...] Mielestäni olemuksessani on tiettyä arvokkuutta.”

## Kumpi on vinossa: peili vai naama?

Tämänvuotiset päävieraatkaan eivät ole kaihtaneet poliitikkaa. Dominik Graf in televisioon tehty RAF-tutkielma

*The Red Shadow* (Tatort: Der rote Schatten, 2017) pilastutti liittopresidentin. Barbet Schroeder puolestaan on omistanut pahuuden syväluotaukselle kokonaisen vuosikymmenten yli ulottuvan dokumenttielokuvien trilogian Ugandan diktaattorin Idi Aminin muotokuvasta (1974) Myanmarin kansanmurhaa taustoittavaan teokseen *Munkki lietsoo vihaa* (Le vénérable W., 2017). Mahamat-Saleh Haroun taas esittää sitkeästi hankalia kysymyksiä kolonialismista ja siirtolaisuudesta. Tšadilaisyyntyinen mutta Ranskassa asuva ohjaaja on kiinni tämän päivän politiikan takaisten ihmiskohtaloiden kuvaamisessa siinä missä brittikollega Ken Loach tai belgiveljekset Jean-Pierre ja Luc Dardenne. Harounin hahmottama maisema vain on epäreilun lisäksi väkivaltainen. *Dry Season* (Daratt, 2006) on vielä kahden perheen välinen suorasukainen moraliteetti, joka on kiinni oikean ja väärän, velvollisuuden ja päivittyvän tilanearvion peruskysymyksissä. Päähenkilö Atim lähetetään kostamaan isänsä murha, mutta nuorukainen päätyykin juuri sen leipurin oppipojaksi, joka hänen on määrä tappaa. Lopulta Atimin onnistuu sekä syödä että säästää koston kakku (tai leipäkontekstissa kakko).

Tuoreempi *Une saison en France* (2017) kuvaa turvapaikanhakijaveljeksi Abbasia ja Étienneä, jotka piileksivät yhteiskunnan laitamilla näkymättöminä, turvatomina ja turhautuneina. Realistiseen eriarvoistuneen Euroopan kuvaukseen sekoittuu vaivihkaista eläinsymboliikkaa: Mieluummin liekit kuin pakkopalautuksen valitsevan Étienneen haudalta lehahtaa vapaana lentoon perhonen, jota rajat eivät estä. Abbasin lapsi kuljettaa sinnikkäästi väliaikaisesta majapaikasta toiseen kultakalaa. Kuinka monta hätäistä siirtymää sen onnistuu sinnitellä?

Elokuvan poliittisuus ei ole pelkkä keskustelunaihe, joka yksisuuntaisesti ojennetaan ohjaajilta yleisölle. Sen on luonteva kulkea myös yleisöltä tekijöitä ja instituutioita kohti. Venäläisen sananlaskun mukaan on turha syyttää peiliä, jos naama on vino. Mutta Sodankylän elokuvajuhlilla käydyt ja sen jälkipuinnissa kertautuvat keskustelut antavat aihetta epäillä, olisiko sittenkin aikaansa heijastava peili toisinaan vino. Elokuva taidemuotona kestää kyllä haastamisen sekä ennen kaikkea ulkoelokuvallisen todellisuuden ja vastaanoton esittämät kriittiset vaateet. Eikä tämä ole edes ensimmäinen vastahankainen ja politisoitunut aikakausi liikkuvan kuvan historiassa.

Keskustelu – poleeminenkin – jatkokoon, filmikelat pyöräkööt! Elokuvalle on vain hyväksi, jos siltä odotetaan enemmän ja parempaa.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Saamelaisuuden esittäminen on yhä ongelmallista – palkittu esikoisohjaaja Marja Helander kertoo miksi vääntelehti tuolissaan jyväskyläläisjuoroon ”joikatessa”. *Lapin Kansan* 17.6.2018.
- 2 Huomio: Valkoinen peura ei ole dokumentti saamelaisuudesta. Kalle Kinnusen elokuvablogi *Kuvien takaa* 17.6.2018.
- 3 Elokuvaohjaaja Marja Helander: Valkoisen peuran likainen saamelaisnoita on rasistinen nunnuka-stereotyyppi. *Suomen Kuvalehti* 25.6.2018.
- 4 Naiset eivät ole päässeet näkyviin Sodankylän elokuvajuhlilla. *Helsingin Sanomat* 22.6.2018.

TYTTI RANTANEN

# Mannermaisena elokuvan *maitresse*

## Bulle Ogier Sodankylässä

”Pelkään, etten ole osannut vastata kysymyksiinne hienosti, en ole mikään filosofi”, pahoittelee Bulle Ogier (s. 1939), yksi ranskalaisen intellektuellielokuvan ikonisista näyttelijättäristä, Hotelli Sodankylän hälyssä. Eipä ollut Jacques Derridakaan näyttelijä ja silti esitti muikkeen *cameon* Ken McMullenin *Ghost Dancers* (1983) Pascale Ogier’n kainossa tenttauksessa. Ogier vanhempi silminnähden ilahtuu liian nuorena menehtyneen tyttärensä mainitsemisesta. Yli 50-vuotinen ura ranskalaisen (ja laajemminkin eurooppalaisen) teatterin ja elokuvan avaintekijänä vaikuttaa perheyhteyksien ja muiden kiintymyssuhteiden lujittamalta. Bulle Ogier’n filmografiassa ollaan ystävien seurassa.

Ranskatar valittelee väsymystään, joka ei johdu vain pitkästä iästä vaan yhä aktiivisesta työskentelystä: näytöntökautta teatterissa ovat tänä kesänä seuranneet niin ikään näyttelijänä tunnetun Jeanne Balibarin toisen valkokangasohjauksen kuvaukset. Tästä huolimatta Ogier huokuu pragmaattista ammattimaisuutta, ja käytännönläheisiä ovat hänen vastauksensaakin myös muissa julkaistuissa haastatteluissa kautta linjan. Tyyli on toteava, ja näyttelijä tuntuu hahmottavan taidetta ja tekemisiään tapahtumat ja tekijät, ei teoria edellä. Se ei vähennä elämäntyön henkeävyttä ja sulavuutta.

Bulle Ogier on Jeanne Moreaun, Delphine Seyrigin, Juliet Berton, Michael Lonsdalen ja Jean-Pierre Léaud’n rinnalla yksi laadun takeista. Kaikki tunnetaan avainnäyttelijöinä avainelokuviissa, joita ovat ohjanneet niin Jacques Rivette, Marguerite Duras, Luis Buñuel ja André Téchiné kuin Ogier’n elämäkumppani ja Sodankylävieras Barbet Schroederkin. Jo näyttelijän taiteellisen uran alku ennakoivat asettumista valtavirtaviihdettä haastavammalle puolelle: nuori Ogier kulkeutui samaan teatteriryhmään Pierre Clémentin ja Jean-Pierre Kalfonin kanssa. Ryhmän ohjaajana toimi Marc’O, jonka meriitteihin kuuluu myös Isidore Isoun merkkielokuvan *Traité de bave et d’éternité* (1951) tuottaminen. Ryhmän esityksiin etsiytyi myös aikakauden *cinéaste*ista ehkä omaleimaisin, Rivette, joka teki Ogier’n ja Kalfonin kanssa intensiivisen, teatterin ja rakkauden ympärille kiertyvän pitkän elokuvan *L’Amour fou* (1968). Ogier kertoo juuri tämän teoksen sekä Sodankylässä nähdyn Alain Tannerin *Salamanderin* (Salamandre, 1971) ”ratkaisseen asiat” eli ammatinvalinnan.

Eurooppalaisen taide-elokuvan kentässäkin Ogier taipuu rekisteristä toiseen maininnan arvoisesti: Durasin

kuvan ja äänen toisistaan eriyttävissä elokuvissa *Le Navire Night* (1979) ja *Agatha et les lectures illimitées* (1981) näyttelijätär oikeastaan vain eksistoi arvokkaasti osana tilaa. Rivetten 70-luvun teoksissa on enemmän säpinää mutta ylirmaallinen ja arvoituksellinen tuntu niissäkin – elokuvassa *Céline et Julie vont en bateau* (1974) Ogier näyttelee kummitusta ja Sodankylän ohjelmistoon valikoituneessa *Duellessa* (1976) jumalatarta, ”auringon tyttäretä”. *Le Pont du Nord*issa (1981) hänen hahmonsaa on vankilasta vapautuva pankkirosvo, Buñuelin Porvariston hillityssä charmissa (*Le charme discrète de la bourgeoisie*, 1972) höpsähtävä seurapiirikaunotar, Fassbinderin Kolmannessa sukupolvessa (*Die dritte Generation*, 1979) terroristi.

### Taikapiirissä

Onko eri aikalaisohjaajien välillä yhtäläisyyksiä? Duras ja Rivette esimerkiksi vaikuttavat paradoksaalisesti samaan aikaan sukulaissieluilta ja toistensa peilikuvilta: toinen melankolinen, toinen leikkisä; toinen aavemaisia ääniä teoksiinsa loihtiva, toinen fyysisyydestä ponnistava. ”Ainakin he arvostivat toisiaan suuresti”, muistelee Ogier. ”Myönnän, etten ole tullut ennen ajatelleeksi tätä, mutta todella jotain yhteistä on heidän tavassaan järjestää elokuva hetken ympärille, vaikka Marguerite oli aina kirjoitusvetoinen ja aukoili pöytälaatikoita, teki yhä uusia versioita jo tehdystä.”

Rivette ei niinkään pohjannut aiemmin kirjoittamaansa. Muidenkin hengentuotteet toimivat pikemminkin väljinä viitteinä kuin tiukasti adaptoitavana lähtömaterialina, oli ”käsittelyssä” sitten Honoré de Balzac, Henry James tai Gérard de Nerval. Elokuvissa on hyö-

## elokuva

dynnetty monin paikoin (muttei kauttaaltaan) improvi-sointia, ja huikeaan, yli 12-tuntiseen *OUT 1*:iin (1971), saivat myös näyttelijät vaikuttaa. Niin ikään *Le Pont du Nordin* käsikirjoittamiseen ohjaaja osallisti pääosia esittävät Bulle ja Pascale Ogier'n. Bulle Ogier'n näyttelijäntyön johtotähtenä vaikuttaa olevan itsensä toistamisen välttely. Sodankylässä paljastuu, että tästä oli seurauksia myös *OUT 1*:ille, jossa Ogier'n näyttelemän psykedeliopuotia pitävän Pauline/Émilien ja Jean-Pierre Léaud'n tulkitseman valemykän Colinin romanssi tuntuu kiihtuvan ennen aikojaan. Syitä saa etsiä varhemmasta yhteistyöstä:

”Olin jo tehnyt *L'Amour fou*n. Siinä tarinani oli 'hullu rakkaus', joka päättyy eroon Jean-Pierre Kalfonin näyttelemän hahmon kanssa. Kaikki käyttivät elokuvaan runsaasti omia tunteitaan, minä, Rivette myös, kaikilla oli huonosti päätynyt suhde. Niinpä [*OUT 1*:ssä] Colinin ja Pauline/Émilien välinen tarina, joka olisi voinut olla paljon tärkeämpi, vähän keskeytyi. Jacques olisi halunnut kehittää sitä kyllä, mutta minä en halunnut ryhtyä uudelleen johonkin, minkä olin jo toteuttanut *L'Amour fou*ssa.”

Ogier näki restauroidun maratonteoksen vuosikymmenten jälkeen viime vuonna ja kertoo jälleenlöytäneensä runsaudesta lukuisia yksityiskohtia, jotka oli jo ehtinyt unohtaa. Mutta ennen kaikkea hän oli lumoutunut elokuvan salaseuraa tahoillaan jäljittävien Jean-Pierre Léaud'n ja Juliet Berton työskentelystä. Vuonna 1990 menehtynyt Berto ehti vierailulla Sodankylässä jo 1987 – tänä vuonna hänet nähtiin Ogier'n rinnalla Rivetten ”tanssivassa” elokuvassa *Duelle*. Näytöksen alussa Ogier kertoo pukeneensa punaiset käsineet ”sydämensä ohjaajan” kunniaksi, Rivette kun mielellään hansikoi henkilöhahmonsensa. *Duelle* rakentuu jälleen kerran pelin ja haasteen muotoon: kaksi jumalatarta etsii kiveä, joka mahdollistaa elämän maan päällä. Ylväiden ja julmienkin jumalatarten välissä on hippasilla nuori Hermine Karagheuz, itse luontevuus. Rivetten ja Durasin tuotantoa yhdistääkin ”kinemaattinen noituus” ja viehtymys. He eivät ole aivan yhtä syvällä mystisissä ja rituaaleissa kuin vaikkapa Philippe Garrel tai Derek Jarman saman aikakauden teoksissaan. 1970-luvun ranskalaisen elokuvan kokonaishahmotuksessa tällainen arvoituksellisuus on kuitenkin kaukana Jean Eustachen kyynisydestä, Jean-Luc Godardin didaktisuudesta tai Robert Bressonin ankaruudesta.

### Suvereeni domina

Kun kysyn, mikä Bulle Ogier'lle on näyttelijäntyön alkupiste, konkari etenee käytännön projektikohtaisuuksista kohti visuaalista luomistapahtumaa:

”Työskentely on kuin maalaamista: ensin lisätään yhtä väriä, sitten toista, sitten taas toista. Näin muodostuu jotain muuta kuin hyperrealistinen maisema – jotain abstraktimpaa. Mutta tämä vaatii henkilökohtaista hengenhei-



molaisuutta roolin kanssa. Muutoin mennään komposition luomisen puolelle. Se on toinen lähestymistapa, etäisempi mutta viihdyttävä. Etenkin iän myötä luon mielelläni kompositioita, jotka ovat varsin erilaisia kuin oma mielenlaatuni.”

Pikemminkin hehkeitä kuin harmaita sävyjä on käytössä Barbet Schroederin *Maitressessa* (1976), joka hurmaa koulun lauantaiaamupäivän näytöksessä. Ogier näyttelee teoksessa domina Arianea, jonka kidutuskammioon ja elämään törmää sattumalta kömpelö pikkurikollinen, Gérard Depardieun esittämä ”kinkyjästi” Olivier. Elokuva etenee ällistelevän, uteliaan ja hallitsemishaluisen miehen näkökulmasta, mutta on valovuosia raikkaampi ja älykkäämpi kuin 2010-luvun *Fifty Shades of Grey* -viritykset. Valtaa ja seksiä ei ole pakko käsitellä angstisesti, mikä ehkä ehti osittain unohtua



70-lukua seuranneiden vuosikymmenten euronankistelussa, kuten Michael Haneken, Catherine Breillat'n tai Lars Von Trierin kyydissä. *La Maitresse* suurin ahdistus liittyy ihmisen rajalliseen kykyyn täyttää muiden odotuksia.

Usein valtataistelu kulminoituu kamppailuun siitä, kumpi ajaa autoa. Vaaranpaikkoja olisi useita, mutta enimmäkseen ne ohitetaan reippaasti. Alistushommia hoitavaa naista ei patologisoida eikä rankaista. Machoiluna näyttäytyvä hauras maskuliinisuus lyödään kunnona ranttaliksi tarkoituksellisen pateettisessa kohtauksessa, jossa turhautunut Olivier menee seuraamaan orin teurastusta, ostaa sitten kaksi hevosenfilettä ja syö ne

raakana. Olivier on romahdusvaarassa kuin norjalainen Mannen-vuori, jos kohta Arianellakin on omat hermojenmenetyksen hetkensä.

Aikanaan elokuva joutui sensuurin kouriin aihepiirinsä ja ujostelemattomien sessiokuvaustensa vuoksi. Kidutuskammion asiakkaat eli "orjat" ovat oikeita bdsm-harrastajia ja Ogier kertoo näytöksen jälkeen hänen ja Depardieun valmistautuneen rooleihinsa illastamalla vuoden verran kuvauksia konsultoineen dominan kanssa. Ohjaaja Schroeder ja hänen näyttelijäpuolisonsa myhäilevät kuvauksissa vallinneen kaikkiaan "onnellisen tunnelman", mikä välittyykin ihmeellistä rentoutta ja suvereniteettiä huokuvasta lopputuloksesta.

Kuva: Janus Films

MARJA PALLASSALO

# Juopua tähdistä ja nähdä elokuvaa, joka on jättänyt elokuvan

## Oberhausenin lyhytelokuvajuhlat vanhan ja uuden kokeellisen elokuvan yhteenkokoajana

Oberhausenin 64. lyhytelokuvafestivaalit esittelivät laajasti uutta saksalaista elokuvaa 50 vuoden takaa ja tekivät selkoa, miten niin sanottu toisen elokuvan liike (*Das andere Kino*) sai alkunsa. Hämmästyttävän samantapaiset kysymykset kiinnostivat myös ”Conditional Cinema” -sarjan taiteilijoita. Kolme vuotta kestävä projektin kokoajaksi festivaali oli kutsunut elokuvaohjaaja Mika Taanilan.

**K**ulttuurihistorioitsija Hannu Salmi on havainnut, miten moni elokuvataiteen historia jaksottaa aikaa filosofi Johann Gottfried Herderin (1744–1803) ajatteluun tukeutumalla. Saksalaiselle varhaisromantikolle kulttuuri vertautui organismiin, jonka elämänkaarella synty, kasvu, kukoistus ja kuolema seurasivat toisiaan.<sup>1</sup> Sama ajattelutapa saa myös monen suomalaisen filmihullun murehtimaan elokuvan tulevaisuutta ja ikävöimään analogista aikakautta, jolloin filminauhan materiaalisuus tuotti valon ja varjon leikkiä valkokankaalla.

Ruhrin alueella Saksassa käsitykset elokuvan tulevaisuudesta täyttyvät puolestaan ilosta ja elinvoimasta. Oberhausenin lyhytelokuvafestivaalit jaksavat pohtia, mitä elokuva oikeastaan onkaan. Yhdysvaltalainen taiteilija Peter Miller tekee elokuvia jopa ilman kameraa tai näyttää elokuvaa projektorilla, josta linssi on ruuvattu irti. Tätä on *conditional cinema*.

”Conditional Cinema” -sarjan kokoajaksi festivaali oli kutsunut neljä vuotta aiemmin suosittuun ”Film Without Film” -esityssarjan kuratoineen Mika Taanilan. Hän kertoi päätyneensä sarjan nimeen jo ennen kuin alkoi pohtia, mitä kolme vuotta kestävä kokeilu pitäisi sisältää. Valitut taiteilijat tutkivat töillään, miten elokuva taidemuotona pikemminkin virtaa yli rajojensa kuin on pysyvää ja muuttumatonta. Peter Millerin lisäksi tämän vuoden kutsuttuja vieraita olivat Manuela de Laborde Meksikosta ja Anton Nikkilä Suomesta. Sarjan neljännen osion muodosti ”filmaajien almanakka”, joka on yhdysvaltalaisen taiteilijan Owen O’Toolen Super 8 -projekti vuodelta 1988. Elokuvantekijät ja elokuvaharrastajat eri

puolilta maailmaa olivat kuvanneet lyhyen 8-millisen elokuvan yli 200 päivän tapahtumista vuonna 1988. ”The Filmers’ Almanac” -koosteen kolmituntinen esitys oli myös näyttö 30 vuoden takaisesta kansainvälisestä yhteydenpidosta ja maailmasta ennen internetiä.

Mika Taanila on lainannut ”Conditional Cineman” moton IKEA:n perustajalta Ingvar Kampradilta: ”Tule ja kokoa itse oma elokuvasi.” Oberhausenin Lichtburg-teatterissa 35-millinen filminauha kiertää kädestä käteen, riviltä riville solmien lopulta yhteen koko yleisön. Elokuva koskettaa, me koskemme elokuvaa. Tässä on liikettä, rytmiä, naurua ja yhteistä kokemusta. Peter Millerin salin eteen asettama kamera taltioi koko rituaalin. Myös tästä Oberhausenissa ollaan kiinnostuneita: jokaisella elokuvakopiolla on historiansa. Kertomus kopion menneisyydestä ei välttämättä lankea yhteen sen paikan kanssa, joka teoksella on elokuvan historiassa. Jokainen katsoja jättää jäljen elokuvaan, samoin jokainen esityspaikka. Elokuvan herättämät tunteet, ajatukset ja koko vaikutushistoria ovat kuin kannettavia muistipaikkoja, kuten festivaalin ohjelmakirja elokuvahistorioitsija Sylvie Lindebergiä lainaten toteaa.<sup>2</sup>

### Hyvästi elokuva, tervetuloa elokuva

Kysymykset, jotka ”Conditional Cineman” taiteilijoita askarruttavat, esimerkiksi elokuvasta ilman kameraa, tuovat hämmästyttävällä tavalla mieleen maailman, jossa saksalaiset nuoret taiteilijat tekivät työtään 50 vuotta aikaisemmin. Oberhausenin laaja ”Jäähvyäiset elokuvalle” (*Abschied vom Kino*) -sarja esitteli 50 saksalaista lyhytelokuvaa 1960-luvun loppuvuosilta. Tuolloinkin



elokuvantekijöitä ajoi liikkeelle tarve määritellä elokuva uudelleen. Kiinnostavinta ei ollut, miltä elokuvat näyttävät tai mikä niiden sisältö oli. Määrittely merkitsi myös kokonaan uuden yleisön luomista, uusia esityspaikkoja, uusia elokuvan tuottamisen tapoja, uusien gallerioiden ja festivaalien perustamista. Tarvittiin myös uusia levityskanavia. Siksi perustettiin Filmemacher Cooperative Hamburg. Elokuvantekijöiden osuuskunta käytti levittämistään elokuvista nimeä toinen elokuva, *Das andere Kino*. Elokuvaan suuntautuneita taiteilijayhteisöjä syntyi myös Kölniin, Müncheniin, Düsseldorfin ja Mülheimiin, samoin Wieniin.

*Das andere Kino*sta ja saksalaisen elokuvan kokemuksiin 1960-luvun loppuvuosina rakentui lopulta lyhyt välitila toisen maailmansodan jälkeisestä elokuvasta 1970-luvun tiedostavaan poliittiseen elokuvaan. Ankara sukupolviristiriita oli joka tapauksessa synnyttänyt *Das andere Kino*n. Nuorten elokuvantekijöiden jo vuonna 1962 julistama Oberhausenin manifesti johti kolme vuotta myöhemmin uuden valtiollisen rahoitusjärjestelmän perustamiseen. Sen tehtävänä oli tukea nimenomaan nuorten ohjaajien elokuvia. Valtavirran elokuvateollisuus – *Pappakino* – iski nopeasti takaisin tukijoinaan liittoparlamentin vaikutusvaltaisia jäseniä. Laki elokuvan edistämisestä astui voimaan vuoden 1968 alussa. Sen tarkoituksena oli suojata kaupallisen elokuvatoiminnan

edut ja taata tarkastustoimintansa avulla markkinat ”turvallisille” elokuvamuodoille. Nuorten tekijöiden oli jätettävä jäähyväiset elokuvalle. Sarjan kokoaja Peter Hoffmann kertoi Oberhausenissa, miten samaan aikaan saksalaiset tekijät ottivat käyttöön englannin kielestä lainatun termin *Filmemacher*. Käsitteellä haluttiin painottaa, että elokuva ei ole pelkkää ohjaajan taidetta vaan laajan joukon yhteistyötä.

Vasemmistolainen politiikka ja aikansa nykytaide olivat 60-luvun lopun nuorten saksalaistekijöiden suuntimia. Myös seksi oli monen elokuvan aiheena. Osallistuvan aikakauden hengessä Joseph Beuys (1921–1986) julisti, että jokainen on taiteilija. Lutz Mommartz ohjasi vuonna 1969 elokuvan *Soziale Plastik* (BRD 1969), jossa Beuys tuijottaa 12 minuuttia suoraan kameraa/katsojaa. Aika menettää merkityksensä, ja muutkin raja-aidat kaatuvat elokuvan kohteen, tekijöiden ja yleisön väliltä. Kaikki joutuvat kysymään itseltään: kuka minä sitten olen? *Soziale Plastik* esitettiin ensi kertaa vasta Joseph Beuysin kuoleman jälkeen.

### Kasvullisuuden fiktiot

*Das andere Kino*n tekijät pyrkivät purkamaan elokuvan ympärille kasaantunutta mystisyyttä. Näin he kyseenalaistivat elokuvan kyvyn esittää todellisuutta. Siksi ka-



merat, mikrofonit, lamput ja klaffit saivat näkyä. Valtavirtaelokuvissa näyttelijä ei voinut katsoa suoraan kameraan, mutta ihmisen tuijotus valkokankaalta oli tyypillistä *Das andere Kino*. Elokuvasa *Es spricht Ruth Schmidt* (BRD 1968) keski-ikäinen, siististi kammattu nainen istuu olohuoneessaan, katsoo suoraan kameraan ja kertoo, minkälaisia ennakkoluuloja hänellä oli aikaisemmin pitkätukkaisia taideopiskelijoita kohtaan. Rouva Schmidt tunnustaa kameralle, miten hän on muuttanut käsityksiään tutustuttuaan tyttäriensä kautta nuoriin taiteilijoihin. Erityisen lämpimästi hän puhuu Adolf Winkelmannista, elokuvan ohjaajasta. Välillä näemme ohjaajan, kameramiehen ja äänittäjän suoraan edestä, kun he taltioivat rouvan kertomusta. Myöhemmin, elokuvan jo valmistuttua, Ruth Schmidistä tuli ohjaajan anoppi.

Siinä missä kysymykset elokuvan dokumentaarisuudesta tai fiktiivisyydestä eivät vaivanneet *Das andere Kino*n tekijöitä, meksikolainen Manuela de Laborde lähestyy aihetta jännittävästä näkökulmasta. Oberhausenin *live cinema* -esityksessä hän päällysti orgaanista aineesta sisältävällä mudalla pienoisteoksia, jotka hän oli valmistanut kasvien muotoisiksi. Kamera taltioi hyvin läheltä taiteilijan käsityön eri vaiheita. Muutaman sekunnin viive kameran ajatuksessa teki tunnelmasta pyhän, ja David Goldbergin luoma äänimaailma vielä syvensi hetken hartautta. Materiaali elää. Lasiarkuissa

olevat teokset jäivät Oberhauseniin – joku hoitaa niitä kuin puutarhuri kasvejaan. Seuraavina vuosina näemme, minkälaiseen elämään ja olomuotoon orgaaninen aine kehittyy. Manuela de Laborde oli antanut teokselleen nimen *Ficciones*. Suomalainen elokuvantutkija Ilona Hongisto on kulkenut samanlaisia ajatuspolkuja tutkiessaan dokumentaarista elokuvaa faabelina. Hän viittaa Jacques Rancièreen, joka on pohtinut fiktio-sanana juuria. Ranskalaisfilosofi muistuttaa, että fiktion pohjalla oleva latinankielinen sana *ingere* ei alun perin merkitse tyhjistä keksimistä vaan takomista, muokkaamista, rakentamista ja luomista.<sup>3</sup> Juuri näin Manuela de Laborde on synnyttänyt esineensä, ja siten ne myös jatkavat rakentamistaan.

### Paikaltaan nyrjäytetyt vallankumoukset

Dadaismin nimissä *Das andere Kino*n tekijöitä kiehtoivat materiaaleilla leikkittely, kollaasit, hylätyt filmit, käytöstä poistetut esineet ja nauhoitukset arjen äänistä. Synkronia ei ollut tärkeää eivätkä oikeat kuvakoot. *Conditional Cinema*n kolmas taiteilija Anton Nikkilä halusi samanlaisessa hengessä ottaa mittaa venäläisestä avantgardetaiteesta, joka on tunnettu enemmän muusta kuin musiikillisesta uudistustyöstä. Taideteoreettisesta korrektiudesta välittämättä Nikkilä pani ajan avantgar-





detaiteilijoiden tekstit vuorovaikutukseen nykyhetken elektronisen musiikin kanssa. En tiedä, purkautuivatko piintyneet käsitykset venäläisestä avantgardesta, mutta kokeilu oli kiehtova. Samalla tavalla *Das andere Kino* hylkäsi loppuun hiotut elokuvakäsikirjoitukset ja kertomuksellisuuden.

Hauskanpito Peter Millerin kanssa jatkui. Kankaalla räiskähtelivät psykedeeliset ilotulitukset, *Tähtien sota* -musiikki pauhasi ja sisään kannettiin tähdillä koristeltuja ilmapalloja yleisön viiletettäväksi. Tämä valon ja varjon leikki oli saanut innoituksensa benediktiiniläismunkki Dom Pérignonista. Maistaessaan ensi kertaa kehittämänsä samppanjaa hän oli kuulemma huudatanut: ”Kiiruhtakaa, minä juon tähtiä.” Aikanaan myös Hampurissa haluttiin samanlaista loistoa. Ensimmäisen *Hamburger Filmschau* -elokuvakatselmuksen järjestäjät kaipasivat juhlaliekkiä tilaisuuden kohottamiseksi. Oli helmikuu 1968, ja tuli päätettiin hakea Grenoblesta, jossa oli samaan aikaan käynnissä talviolympialaiset. Egon Tesken, Hartmut Schubertin ja Günther Kochin *Olympisches Feuer* (BRD 1968) on dokumenttielokuva matkalta, jolla kolmen miehen porukka suuntaa kohti Ranskan Alppeja. Ranskalaispoliisien selän takaa he onnistuvat pääsemään olympiatulen äärelle ja sytyttämään

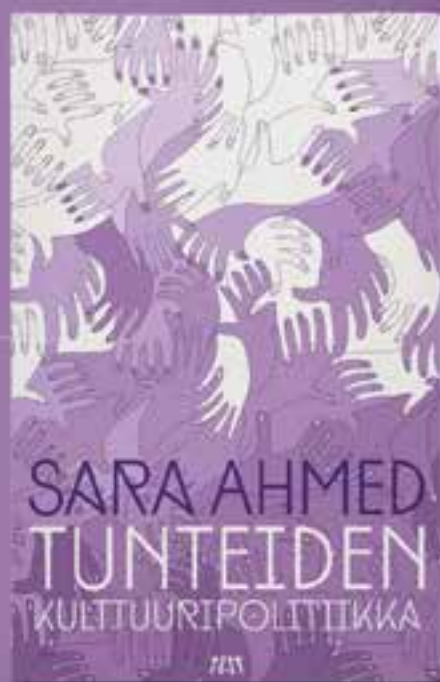
sillä tupakan. Näin saadaan valo öljylamppuun, joka ajetaan pikkuautolla takaisin Saksaan. Hampurin elokuvapäiviä ja uutta elokuvaa voitiin siten juhla olympiatulen katveessa.

Anton Nikkilä kertoi miettineensä pitkään, tohtiiko paneutua venäläiseen avantgardeen nykyisen elektronisen musiikin keinoin, kun minkäänlainen vallankumouksellisuus ei omana aikanamme sähköistä taiteen tai yhteiskunnan tilaa. Suomalaisitaiteilija tarttui silti rohkeasti nostalgian aineksiin utopioita pohtiakseen. Kun Mika Taanila luonnehti aikaamme postindustrialistiseksi ja postkapitalistiseksi, aikakausien rajamailta myös *Abschied vom Kino* -sarjan tekijät ponnistivat tulevaisuuteen 50 vuotta sitten.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Hannu Salmi, *Elokuva ja historia*. Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1993, 36.
- 2 64. Internationale Kurzfilmtage Oberhausen. Katalog 2018, 279.
- 3 Ilona Hongisto, *Soul of the Documentary. Framing, Expression, Ethics*. Amsterdam University Press 2015, 61–62. Ks. myös Jacques Rancière, *Film Fables*. Berg, Oxford 2006, 158 ja Catherine Lupton, *Chris Marker. Memories of the Future*. Reaktion Books, Lontoo 2005, 129.

# Tunteet poliittisessa pelissä



## SARA AHMED TUNTEIDEN KULTTUURIPOLITIikka

(Cultural Politics of Emotion, 2004)

niin & näin -kirjat 2018

n. 300 sivua

Suom. Elina Halttunen-Riikonen

ISBN 978-952-7189-20-7

39€

(kestotilaaajalle -20 %)

**R**assistinen viharyhmä julistaa toimivansa rakkaudesta, uutis-lähetyks varoittaa pakolaisaal-  
lostaa, valtionpäämies ilmoittaa häpeävänsä maansa menneitä tekoja. Sanat ohjaavat tunteita ja sanoilla ohjaillaan tunteita; tunteet eivät ole yksityisiä vaan julkisia. Tunteilla rakennetaan valtiota, kansalaisuutta ja yhteenkuuluvuutta, mutta samalla niillä myös sul-

jetaan pois, toiseutetaan ja demonisoidaan. Tunteilla tehdään politiikkaa ja tunteet tekevät politiikkaa.

Sara Ahmed (s. 1969) on brittiläisaustralialainen feministitutkija, joka on keskittynyt erityisesti kysymyksiin siirtolaisuudesta, toiseudesta ja moninaisista identiteeteistä. Häntä pidetään yhtenä aikamme merkittävimmistä feministeistä. *Tunteiden kulttuuripolitiikka* on tunteiden tutkimuksen moderni klassikko ja ensimmäinen Ahmedilta suomennettu teos.



JOUNI AVELIN

# Verta ja väristoryksiä

**P**arnassossa (2/2018) Markku Koski palaa Karl Marxin *Pääomaan*, jonka ensimmäinen osa ilmestyi vuonna 1867. Nykyään ”ei enää pohdita niinkään sitä, mitä ’Marx todella sanoi’, vaan yhä enemmän sitä, miten hän sanoi”. Kosken mukaan Marxin omalatautisen esitystavan vuoksi *Pääomasta* voisikin paikoitellen puhua ”esteettisenä taloustieteenä”.

Runoja ja näytelmiä nuorempana rustannut ja romaaniminkin pusannut Marx tunsikin kirjallisuuden klassikot, ja kaunokirjalliset mieltymykset näkyvät *Pääomassakin*, koska ”Marxin hurja tarkoitus oli ylittää tieteen ja taiteen rajat”. Marx hioikin teosta ”kaunokirjailijan tavoin yhä uudelleen”.

Koski korostaa, että kirjallisella tyyllillään Marx pyrki ”kertomaan jotain sellaista, mitä taloustieteelliset tai filosofiset käsitteet eivät kyenneet ilmaisemaan”. Näin hän toisi esiin ”kapitalismin nyrjähtäneen menon”.

Ja sitaatteja *Pääomassa* piisaa. Kosken sanoin: ”Raamatusta, Homerokselta, Horatiukselta, Dantelta, Shakespearelta, Balzacilta, Shelleyltä, Heineltä, Schilleriltä, Goethelta, Cervantesilta, Swiftiltä, Defoelalta, Dickensiltä” sekä lainauksia ”kansanlauluista, rallatuksista, saduista ja vampyyritarinoista”.

Marx-tutkija Francis Wheenin mukaan *Pääomaa* voikin lukea ”antiikin tragediana, goottilaisena kauhutarinana, melodraamana tai mustana komediana”. Ja kuten Marx itse toteaa: ”pääoma tulee maailmaan tihkuen verta ja likaa kaikista huokosistaan” ja ”kuolleen työnä [se] elää vain imemällä verta elävästä työstä”. Ylhäisen ja alhaisen, illusioiden ja todellisuuden ristiriitaa kuvaillen Marx lohkaisee, ”miten uljaan ritarin haarniskan alta paljastuu vain pyylevä pikkumies kalsareissaan”.

Koski viittaa myös kirjallisuuskriitikko Edmund Wilsoniin, jonka mukaan Marxin ironinen ja sarkastinen kieli on sukua Shakespearelle ja Jonathan Swiftille. Se ei ole ”luonteeltaan poleemista vaan pyrkii tuomaan esiin juuri taloustieteilijöiden kauno- ja järkipuheiden alle kätkeytyneen rakenteellisen ironian ja sarkasmin”.

Entä onko Marxin moninaisella kielellä jokin yhteys tunnettuihin hankaluuksiin tarttua *Pääomaan*? Koski mainitsee John Maynard Keynesin, Harold Wilsonin ja James Joycen.

Keynesille Marx oli ”vanhanaikainen akateeminen kiistelija, jonka pääteoksella ei ollut muuta kuin historiallista arvoa”. Englannin työväenpuolueen johtaja Harold Wilson ”rehvasteli” päässeensä luku-urakassaan *Pääoman* toiselle sivulle, ”jolla oli melkein sivun mittainen alaviite. Tuumin, että kaksi virkettä leipätekstiä ja sivullinen alaviiteitä on hieman liikaa minun makuuni.”

Tarkistetaanpa. *Pääoman* ensimmäisen luvun toiselta sivulta ei löydy ”melkein sivun mittaista” alaviitettä. En-

simmäinen näin pitkä alaviite löytyy vasta ensimmäisen luvun lopusta. *Pääoman* ensimmäisen painoksen alkulauseessa Marx itse toteaa: ”Alku aina hankalaa, se pitää paikkansa kaikessa tieteessä. Ensimmäisen luvun ymmärtäminen, etenkin sen jaksos, joka sisältää tavarantodotuksen, tuottaa sen tähden eniten vaikeuksia. Mitä muutoin tulee arvon substanssin ja arvon suuruuden erittelyyn, olen laatinut sen niin yleistajuisiksi kuin mahdollista.”

Jallittaako Wilson? Kahlasiko hän sittenkin *Pääoman* vaikeimman luvun alusta loppuun?

Hakemalla ja hakemattakin löytyy toki liuta jos toinenkin älypäitä, jotka ovat todenneet joko hiljaa tai äänekkäämmin etteivät ole kajonneet *Pääomaan* lehteilyä kummemmin. Eikö myyntimenestyksen *Pääoma 2000-luvulla* (2013) kirjoittanut Thomas Pikettykin ole jossakin haastattelussa todennut, ettei hän ole koskaan pystynyt lukemaan *Pääomaa*, mutta toisaalta siinä ei olekaan hänen mukaansa ”dataa”. Kaikenkarvaisten juttujen mukaan Louis Althusser sentään luki *Pääoman* ensimmäisen osan (mitä ei sovi vähätellä, jos ja kun Piketty kommentti huomioidaan).

Koski viittaa myös Herbert Gormanin James Joyce-elämäkertaan (1940). Gorman kertoo, että Joyce luki *Pääomasta* vain ensimmäisen lauseen, mutta ”piti sitä niin mielettömänä, että palautti kirjan välittömästi ystäväilleen”.

Tarkistetaanpa. *Pääoman* ensimmäisen luvun leipätekstin ensimmäinen virke (ei siis lause) kuuluu seuraavasti: ”Niiden yhteiskuntien varallisuus, joissa kapitalistinen tuotantotapa on vallalla, ilmenee ’valtavana tavara-joukkona’ ja yksityinen tavara tämän varallisuuden alkeismuotona.” Onko tämä virke mieleton? Jallittaako Joyce?

Konteksti selvittääköön asiaa: Koski jättää mainitsematta, että Joyce luki *Pääoman* sijaan italiankielisiä käännöksiä Ferdinand Lassallen teoksista. Tai näin ainakin Dominic Manganiello toteaa teoksessaan *Joyce’s Politics* (1980). Lassalle erosi Marxista eritoten siinä, että hän piti valtiota kansan tahdon manifestaationa ja työväenluokkaa kansan ilmentymänä. Entä onko tässä mitään erityistä? On. *Pääomassa* Marx kritisoi Lassallea siitä, että tämä on ”melkein sanasta sanaan, aina minun laatimaani oppisanastoon saakka lainannut minun teoksistani kaikki taloustieteellisten teostensa yleiset teoreettiset väitteet, esimerkiksi teesit pääoman historiallisesta luonteesta, tuotantosuhteiden ja tuotantotavan keskinäisestä yhteydestä ym. ym. ja tehnyt sen lähdeä ilmoittamatta, niin propagandanäkökohdat ovat kai olleet syynä tähän menettelyyn.”

Ja tämän Marx toteaa *Pääoman* ensimmäisen painoksen alkulauseessa, ennen ensimmäistä lukua. Ja tietenkin alaviiteessä... Ja olihan Lassalle kuollut kaksintaistelussa jo vuonna 1864, mikä sopiikin paremmin kuin hyvin näihin kauhuromanttisiin kuvioihin.

Oi alkuja, oi aikoja.



KAROLIINA SJÖ

# Milloin kirja on rasistinen?

**Onko kirja rasistinen, jos se kutsuu lukijaa samaistumaan natsiaatteeseen? Ovatko stereotyyppittely ja ennakkoluulojen kyseenalaistamaton toisto merkkejä rasismista? Entäpä menneisyyden esittäminen omien intressien mukaisesti? Turussa pohdittiin erityisesti kaunokirjallisuudessa esiintyvää rasismia *Saatanallisista säikeistä* Tarzaniin.**

**T**urun yliopistolla järjestettiin toukokuussa monitieteinen seminaari, jossa käsiteltiin pääasiassa kaunokirjallisissa teoksissa esiintyvää rasismia. Seminaarin ”Milloin kirja on rasistinen?” järjestivät kirjailija, filosofi Heikki A. Kovalainen, SELMA-tutkimuskeskus (*Centre for the Study of Storytelling, Experientiality and Memory*) ja Vihan pitkät jäljet -hanke.

Heikki A. Kovalainen aloitti seminaarin pohtimalla rasismia käsitettä, joka on monimutkainen, moninäkökulmainen sekä ennen kaikkea moraalisesti latautunut. Ilmiön ja käsitteen laajuuden vuoksi näkemykset siitä, mitä lasketaan rasismiksi, voivat vaihdella suuresti.<sup>2</sup>

Kirjallisuudessa esiintyvää rasismia voidaan lähestyä esimerkiksi teoksissa esitetyn rasistisen kuvaston ja vihapuheen näkökulmista. Kovalainen kertoi häntä itseään kiinnostavan erityisesti, millä tavoin rasismia ja vihapuheen rajat liikkuvat siirryttäessä ei-kaunokirjallisista konteksteista kaunokirjallisiin. Esitelmässään hän keskittyi tarkastelemaan, kuinka teoskokonaisuudesta erotettujen yksittäisten tekstien merkitys muuttuu kontekstin kadotessa.

Yhdeksi esimerkiksi Kovalainen nosti Maria Syvälin runokokoelman *Tulit sitten Suomeen, Basir: irakilais-suomalainen sielunmessu* (2015). Kokoelmasta irrotetut runot näyttävät itsessään hyvin rasistisilta. Runojen materiaali on kuitenkin koottu esimerkiksi kommentteista, jotka Syväle on poiminut verkon eri keskustelupalstoilta. Näin ollen kommentit tuovat runomuodossa esiin aikalaispuhetta. Mutta muuttaako tämä tieto yksittäisten runojen ja koko teoksen luku- ja tulkintatapaa? Kuten Kovalainen huomautti, teoksen erilaisista dokumentaarista elementistä ja ironisesta kokonaissävystä huolimatta lukijalle saattaa syntyä rasistisia miellejohdyksiä.

## Kaunokirjallisuus laajentaa mahdollisuuden taju

SELMA-tutkimuskeskuksen johtaja, yleisen kirjallisuustieteen professori Hanna Meretoja käsitteli esitelmässään Jonathan Littellin romaania *Hyväntahtoiset* (Les Bienveillantes, 2006, suom. 2008). Teos on kirjoitettu entisen SS-upseerin muistelmien muotoon, ja se sijoittuu osaksi holokaustiromaanin traditiota. Kerrontatapa, jossa tarina kerrotaan niin sanottujen pahantekijöiden ja holokaustin

toteuttamiseen osallistuneiden näkökulmasta, on kansainvälisesti yleistynyt.

*Hyväntahtoiset* on otettu vastaan ristiriitaisesti. Se on hyvin arvostettu, mutta toisaalta sitä on kritisoitu paitsi sen historiallisesta epäuskottavuudesta myös eettisestä näkökulmasta, johon liittyy kysymys samaistumisesta. Kirja nimittäin kutsuu lukijaa uppoutumaan syvälle sen maailmaan ja omaksumaan osittain minäkertojan eli natsin näkökulman. Samalla se kuitenkin tuottaa kriittistä etäisyyttä kerrottuun. Tästä jännitteestä syntyvä kerronnallinen dynamiikka on keskeistä romaanin tavalle määrittellä ymmärrystämme kansallissocialismin ehdoista.

Samalla, kun teos käsittelee sitä, *mitä* toisen maailmansodan aikana tapahtui, se pyrkii tarkastelemaan, *miten* tapahtumat olivat mahdollisia. Kaunokirjallisuudella on kyky käsitellä ja avata historian tapahtumia ja toisaalta avartaa lukijan mahdollisuuden tajua historiallisten tapahtumien kuvausten äärellä.

Romaanin taustalla on ajatus jonkinlaisesta yhteisestä ihmisyydestä sekä asioiden ja ilmiöiden prosessinomaisuudesta. Se pyrkii ilmaisemaan, että myös lukija olisi saattanut vallitsevissa olosuhteissa toimia samoin kuin kertoja. Meretojan mukaan kiinnostavaa teoksessa on kaikessa epämielilyttävydessäkin sen eettinen potentiaali, joka kytkeytyy kysymyksiin kertomusten mahdollisuuksista.<sup>2</sup>

## Sananvapaudesta, kirjallisista tuomioista ja kärjistyneistä kamppailuista

Kirjailija, runoilija ja juristi Jarkko Tontti pureutui sananvapauteen liittyviin rajoihin. Sananvapaudesta ja kaunokirjallisten teosten tuomittavuudesta keskusteltaessa pitäisi demokraattisessa yhteiskunnassa olla selvää, että avoimen rasistiset ja syrjivät teokset ja tekstit eivät nauti Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen säätämää sananvapaussuojaa.

Kuten Tontti esitti, kaikki tuomioistuimeen käsiteltäviksi tuodut tapaukset ovat kuitenkin yksittäisiä, ja kaikissa tapauksissa katsotaan aina kokonaiskuvaa. Näin ollen ei ole yksiselitteistä, mihin sananvapauteen liittyvät oikeudelliset rajat lopulta vedetään, ja milloin teos voidaan tuomita esimerkiksi kiihottamisesta kansanryhmää vastaan. Tähän mennessä Euroopan ihmisoikeustuomioistuimessa on ollut vain vähän oikeustapauksia, joissa kaunokirjallista teosta olisi pohdittu suoraan ra-

sismin näkökulmasta. Kirjoja, kirjailijoita ja kustantajia on sen sijaan haastettu oikeuteen esimerkiksi kunnianloukkauksesta ja yksityisyyden suojan rikkomisesta. Sananvapaudesta ja rasismista sekä niihin liittyvistä rajoista käydään kuitenkin jatkuvasti keskustelua, jotka toisinaan myös kärjistyvät eri tavoin.

Yksi teos, joka on joutunut osaksi kärjistynyttä kirjallista kamppailua, on Salman Rushdien romaani *Saatanalliset säkeet* (The Satanic Verses, 1988, suom. 1989). Romanista ja siihen liittyvistä tapahtumista puhui Rushdieta ja hänen tuotantoaan tutkinut englannin kielen professori Joel Kuortti. Rushdie käsittelee romaanissaan satiirin keinoin muun muassa siirtolaisuutta ja maahanmuuttoa sekä niihin liittyviä ongelmia Iso-Britanniassa. Teosta pidettiin ilmestysessään esimerkiksi jumalanpilkkana. Monet kriitikot myös osoittivat, että Rushdie on itseasiassa rasisti, sillä teos sisältää rasistisia näkemyksiä muun muassa juutalaisista. Toisaalta teos nähtiin hyökkäyksenä Britanniaa ja sen arvoja vastaan. Kuortti ei itse pidä teosta rasistisena, mutta myönsi sen sisältävän hyvin stereotyyppistä kuvausta.

*Saatanallisiin säkeisiin* liittyvät tapahtumat kärjistyivät monelta osin todella vakaviksi, kun esimerkiksi teoksen kääntäjiä tapettiin. Teos ja sen ympärille kehkeytyneet lieveilmiöt liittyvätkin kysymyksiin rasismien ja sananvapauden sekä laajemmin vapauden rajoista. Ne osoittavat, miten jotkin asiat ja ilmiöt kärjistyvät ja kasvavat, muuttuvat ajolahdeiksi ja kuolemantuomioksi niin kirjojen sivuilla kuin tosielämässä.

## Sarjakuva rasistisen kuvaston alustana

Kirjallisuudentutkijat Ralf Kauranen ja Anna Vuorinne puhuivat Arto Nyssösen *Mamoud*-sarjakuvasta. Vuodesta 2016 lähtien julkaistu niin sanottu huumorisarjakuva kommentoi satiirisesti maahanmuuttokeskustelua sekä kulttuurisia eroja ja yhteentörmäyksiä.

*Mamoud* käsittelee suomalaisten ennakkoluuloja, asenteita ja rasismia muualta tulleita kohtaan. Lähempi tarkastelu kuitenkin paljastaa sen itsensä sisältämän rasismien. Sarjakuva esimerkiksi pyörittelee ja toistaa erilaisia ennakkoluuloisia kliseitä. Nämä tarjoavat aineksia vitseihin, mutta läheskään aina tekijä ei pyri niitä kyseenalaistamaan. Lisäksi sarjakuvassa valkoisuus on normi, eikä ”tolkun” näkökulma onnistu käsittelemään olemassaolevia valtasuhteita.

Kauranen ja Vuorinne toivat esille, kuinka sarjakuva muotona on hyvää kasvualustaa stereotyypioille, sillä asioita pyritään yksinkertaistamaan. Yksinkertaistaminen on toki yksi sarjakuvan hienouksista, mutta sen ei pitäisi toimia perusteena rasistiselle esittämiselle. Pikemminkin ilmaisumuodon tulisi tarjota mahdollisuuksia, etsiä uusia esittämisen tapoja ja kommentoida asioita kriittisesti.

## Keskiaikainen kuvasto historiallisissa romaaneissa

Sarjakuvista siirryttiin Hilda Huntuvuoren 1900-luvun alkupuolella kirjoittamiin historiallisiin romaaneihin. Kulttuurihistorian tutkijatohtori Reima Välimäki kä-

sitteli esitelmässään romaanien keskiaikaista kuvastoa ja käsityksiä, jotka elävät vahvasti myös nykyajassa.

Suuri osa Huntuvuoren romaaneista ilmestyi 1920–30-luvuilla, ja ne edustavat Välimäen mukaan silloista valkoisen Suomen oikeistokonservatiivista historia-kuvaa. Romaanit ovat fennomaanisia, ja niissä korostuu suomen kielen merkitys. Menneisyys esitetään sotaishana, ja ihanteena on maskuliininen ja vahva mies. Romaaneissa esiintyy lisäksi rasismia ja kolonialismia.

Huntuvuoren romaanit voidaan nähdä osana medialismin eli keskiaikaisen kuvaston käytön traditiota populaarikulttuurissa. Ne ovat myös hyvä esimerkki siitä, kuinka keskiajan kuvaamisen perinteessä on piirteitä, jotka vastaavat nykypäivänä muun muassa äärioikeiston ihanteita. Keskiaika rakennetaan kyseisessä historiakuvassa ajanjaksoksi, joka on väkivaltainen ja jossa kansakuntien väliset erot sekä sukupuoliroolit ovat hyvin selkeät. Tämä ei vastaa käsitystä, joka tutkimuksella on keskiajasta.

Huntuvuoren romaaneja luetaan yhä tänä päivänä, tosin marginaalisesti. Medievalismin ja keskiaikaisen kuvaston käyttö on kuitenkin erittäin suosittua populaarikulttuurissa. Siksi on tärkeää, että myös kuvaston synkkiä ja haitallisia piirteitä sekä niiden kuvaamisen perinnettä tutkitaan ja tuodaan esiin.

## Rasismien sitkeä perintö

Viimeisessä esitelmässä kirjallisuudentutkija Lotta Kähkönen puhui Tarzanin sitkeästä rasistisesta perinnöstä. Tarzan on yksi länsimaisen populaarikulttuurin tunnetuimpia hahmoja, ja kirjojen lisäksi Tarzan on esiintynyt elokuvissa, televisiosarjoissa ja sarjakuvissa. Viimeisin filmatisointi on vuodelta 2016.

Yhdysvaltalainen Edgar Rice Burroughs julkaisi ensimmäiset Tarzan-tarinat 1900-luvun alkupuolella, ja niistä tuli välittömästi valtavan suosittuja. Suosio on säilynyt läpi vuosikymmenten, samoin kuin tarinoiden sisältämä rasistinen kuvasto.

Tarzan-kirjojen rasistisuus tulee esiin Burroughsin tavoissa kuvata Afrikkaa pimeänä maanosana ja valkoista miestä biologisesti yliverlaisena. Tarinat sisältävät myös runsaan määrän rasistisen arkkityyppisiä ja karikatyyrisiä hahmoja. Tämä on osa Stuart Hallin kuvaamaa ”rotukieliooppia”, jota esiintyy runsaasti länsimaisessa populaarikulttuurissa, erityisesti viihteessä<sup>3</sup>.

Kähkösen mukaan Tarzan-kirjojen rasistiseen kuvastoon vaikuttivat sitkeästi säilyneet mielikuvat ja käsitykset, joiden alkujuuret ovat kauempana eurooppalaisessa filosofiassa ja historiankirjoituksessa. Tutkimusmatkojen, itsepintaisten myyttien, kolonialistisen propagandan, lähetyssaarnaajien, eugeniikan ja rotuerottelun vaikutukset heijastivat ja tuottivat Tarzanin maailmaa sekä sen rasistista kuvastoa.

## Lopuksi

Kysymykset siitä, kenen tarinoita kerrotaan ja kenen ääniä halutaan tuoda esille ovat tärkeitä.

Ei ole samantekevää, millaista tekstiä tuotetaan, toisinnetaan ja näin ollen normalisoidaan. Tietyt tarinat voivat olla vahingollisia kerrottaviksi ja toistettaviksi, mutta rajoittaako niiden kertomatta jättäminen sananvapautta? Kenen ehdoilla rajat lopulta määritellään, ja kenellä on valta päättää, milloin esimerkiksi kirja on rassistinen? Toisaalta historiaa ei voi myöskään sensuroida vaikenemalla ja jättämällä kertomatta vahingollisiakin tarinoita tuleville sukupolville.

Miten rasismista voi ylipäättään puhua, kun ei koe itseään rassistiksi, mutta on esimerkiksi valkoisen ihonvärisnä vuoksi osa rassistista historiaa ja edelleen vaikuttavia rassistisia rakenteita<sup>4</sup>? On ainakin tärkeää tiedostaa oma osallisuutensa ja asemansa niissä yhteiskunnallisissa valtarakenteissa, jotka mahdollistavat rasismia ja vihapuheen esimerkiksi kaunokirjallisissa teoksissa.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Rasismia käsitteestä ja rasismia ja filosofian välisistä kysymyksistä ks. esim. *Rasismi ja filosofia*. Toim. Jani Sinokki. Eetos, Turku 2017.
- 2 Kertomusten ja etiikan välisistä kysymyksistä laajemmin ks. esim. Hanna Meretoja, *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*. Oxford University Press, Oxford 2018.
- 3 Rotukieliopista ks. Stuart Hall, *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Toim. Juha Koivisto, Mikko Lehtonen, Timo Uusitupa & Lawrence Grossberg. Vastapaino, Tampere 1992, 280–281.
- 4 Esimerkiksi professori Pamela Scully on joutunut pohtimaan kysymystä omassa työssään valkoisena eteläafrikkalaisena. (*Auto Biography, Gender History, and The Limits of Reconciliation* -luento Oulun yliopistolla 8.6.2018).

ANNA HUHTALA

# Kevät 1918 keväällä 2018 – historiaa vai ei?

**Kauppakeskuksen seinään on maalattu punaisella maalilla ”Luokkasota 1918”. Millaisia ajatuksia maalaus herättää akateemisissa tutkijoissa? Kenties teksti heijastelee analogiaa vuosien 1918 ja 2018 välillä; kenties se on yksi osoitus niistä monista tulkinnoista, joita Suomen sisällissodalle edelleen annetaan julkisissa ja yksityisissä keskusteluissa. Vai olisiko se dosentti Marko Tikkaa lainaten ”tesomalainen statement”, joka ei sittenkään ole kovin syvällisesti kiinni sadan vuoden takaisissa tapahtumissa? Tutkija Tuomas Hoppu huomaa kiitellä yhdyssanan oikeinkirjoitusta.**

**N**äissä merkeissä käynnistyi Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan Alusta-verkkolehden ja Kokemuksen historian huippuyksikön järjestämä paneelikeskustelu ”Onko 1918 jo historiaa?”. Tilaisuus oli virkistävä poikkeus sisällissodan satavuotismuisto-keväen tarjonnassa ja sai jo pienehköstä sotaväsymyksestä kärsivänkin innostumaan ja löytämään uusia puolia niin omasta ajattelustaan kuin yhteiskunnallisesta keskustelusta.

Keskustelijoina paneelissa olivat jo mainittujen tutkija Tuomas Hopun ja Suomen historian dosentti Marko Tikan lisäksi folkloristiikan dosentti, muistitietotutkija ja SKS:n erikoistutkija Ulla-Maija Peltonen sekä professorit Pirjo Markkola ja Pertti Haapala. Sisällissotaa ja suoma-

laista yhteiskuntaa monesta eri näkökulmasta ja monia lähteitä hyödyntäen tutkinut asiantunteva ryhmä tarjosi juuri niin mielenkiintoisen ja monipuolisen keskustelun kuin odottaa saattoi. Keskustelussa esiin nousivat erityisesti myyttien, politiikan ja akateemisen tutkimuksen väliset suhteet ja tehtävät Suomen sisällissodan historiakuvan rakentamisessa.

## ”Vain taistelut ovat sotaa” ja muita myyttejä

Myytit nousivat esiin heti paneelin aluksi ja toimivat siten johdatuksena keskusteluille politiikasta ja akateemisesta tutkimuksesta. Pahimmillaan myytit luovat muurin rakentavan dialogin eteen, mikä puolestaan edistää sellaisen poliittisen toimijan valtaa, joka tavoittelee muureja ja vas-



takkainasettelua. Panelistit jakoivat näkemyksen, että akateeminen tutkimus on jatkuvaa taistelua sekä uusia että vanhoja myyttejä vastaan.

Yksittäisten myyttien lisäksi keskustelussa pohdittiin yleisemmällä tasolla syitä myyttien syntymiselle ja olemassaololle. Panelistien mukaan paitsi sodan todelliset kauhut myös halu kauhistella luovat pohjaa iltapäivälehtien otsikoille, joilla lehtiä myydään kontekstista irrotetuilla yksityiskohdilla. Tutkimuksen pitäisikin kauhistelun sijaan keskittyä käsittelemään sitä moraalista painolastia, jota yhteiskunta edelleen kantaa mukanaan. Kevään 1918 aikana tapahtui rikoksia ja julmuuksia, joita ei ole sodan jälkeen selvitetty tai oikeudenmukaisesti käsitelty. Tämä on meidän yhteinen painolastimme, ja niin kauan kuin sitä ei ole sanoitettu, maaperä on otollinen uusien myyttien synnylle.

Keskustelukulttuuri on kuitenkin kaikkien panelistien mukaan muuttunut yhä myönteisempään suuntaan, eikä sisällissotaa tutkivan tarvitse enää pelätä julkista esitelmointiä. Myyttejä kyllä on, mutta niistä päästetään herkemmin irti. Tämä ilmiö liittyy myös siihen, ettei sisällissota enää ole niin vahva osa identiteettiä. Dosentti Tikan mukaan tämä on signaali sodan historiaksi muuttumisesta. Se ei tarkoita, etteikö sisällissodalla voisi olla roolia kansakunnan identiteetin ja historiakuvan rakentamisessa myös nykypäivänä. Onhan sisällissodasta puhuminen ja sen läpikäyminen kouluissa esimerkiksi oivallinen tilaisuus puhua omasta ”historiastamme sekä oikeasta ja väärästä”, kuten dosentti Peltonen muotoili.

## ”Vapauden aukio” eli poliittinen valta ja historia

Vapauden aukio oli perussuomalaisten nuorten nimiehdotus Keskustorille sisällissodan muistovuoden kunniaksi. Professori Haapala ilmoitti yksikantaan vastustavansa ylipäänsä nimien muuttamista, ja tämän näkemyksen panelistit jakoivat. Koomisen ehdotuksen taustalla vaanii nimittäin vakavampi ilmiö. Haapala nosti esiin Puolassa alkuvuodesta voimaan astuneen lain, joka vankeusrangaisituksen uhalla kieltää kirjoittamasta Puolan syyllisyydestä holokaustiin. Asioiden kieltäminen ja uudelleen nimeäminen ovat yhtä ja samaa ilmiötä, jossa valtaapitävät valjastavat historian oman asemansa tukipilariksi.

Historian tulkinnat ovat vallan välineitä. Poliitikojen puheissa kontekstista irrotetut tulkinnat, haluttujen myyttien vahvistaminen sekä epämääräiset viittaukset toimivat vallankäytön perusteluina. Toisaalta positiivisena havaintona paneelissa pantiin merkille, että luennoissaan Tampereella, presidentti Sauli Niinistö käytti vuoden 1918 tapahtumista käsitettä ’sisällissota’. Termistä, josta akateemisessa tutkimuksessa vallitsee laaja konsensus, tuli näin osa poliittista retoriikkaa ilman spekulatiota. Sodan nimestä kiistely ei saanut presidentin puheessa tilaa, vaan Niinistö keskittyi itse sotaan ja sen tapahtumiin. Esitelmä oli rohkaiseva osoitus siitä, että hyvin argumentoidulla akateemisella tutkimuksella on merkitystä, ja että se voi tarjota ihmisille käsitteellistä tukea asioiden läpikäymiseen.

## ”Totuuksien vuoropuhelu” eli akateemisen tutkimuksen roolista ja tilasta

Akateemisen tutkimuksen tiimoilta paneelissa puhuttiin lähteistä sekä käsitteellistämisen haastavuudesta ja taidosta. Keväällä puhuttanut ja paljon julkisuutta saanut Marjo Liukkosen tutkimus *Hennalan naismurhat 1918* (2018) määrittä osaltaan keskustelun suuntaa. Tutkimus tarkastelee Hennalan vankileirin naisvankien kohtaloita, ja erityisesti muistitiedon ja asiakirja-aineiston välinen suhde on mietityttänyt lukijoita. Kuinka luotettavana mitään voi pitää, ja voiko henkilön muistelu kertoa tutkijalle, mitä todella tapahtui? Lähdekritiikin vaatiminen ei ole sama asia kuin halu salata. Panelistit muistuttivatkin, että lähteiden monipuolinen käyttö ja analysointi antavat usein parhaan tuloksen. Mikä sitten olisi luotettavin lähde vuoden 1918 suhteen? Tämä on vaikea ja tilannesidonnainen kysymys, mutta paneelissa painotettiin asiakirja-aineistoa.

Lähteiden asiantuntevan käytön lisäksi tutkijan on syytä olla tarkka käsitteissä ja niiden määrittelyssä. Sodan nimestä tuntuu nyt vallitsevan yksimielisyys, mutta kevään aikana julkisuuteen on noussut joukko muita käsitteitä, jotka jakavat tutkijoita. Käsitteet kuten keskitysleiri ja rotuoppi ovat itsessään vanhoja mutta Suomen sisällissotaan sovellettuna melko tuoreita. Puolitiehen jäänyt tulkinta hankaloittaa akateemista keskustelua ja jättää liian suuren mahdollisuuden väärinymmärryksille, kuten professori Markkola korosti. Vahvojen käsitteiden huolimaton sitominen osaksi sisällissotaa koskevaa akateemista tutkimusta voi olla tukemassa myös uusien myyttien syntyä.

Ei ole esimerkiksi yhdentekevää minkälaisin käsittein keväällä 1918 toimineiden henkilöiden motiiveja sata vuotta myöhemmin sanottaa. Peltosen ajatus moraalista painolastista onkin syytä pitää mielessä ja pohtia, minkälainen tutkimus ja argumentointi edistää rakentavaa keskustelukulttuuria ja tekee oikeutta myös sata vuotta sitten eläneille.

Panelistit korostivat, että akateeminen tutkimus sisällissodasta on pääsääntöisesti monipuolista ja laadukasta. Väinö Linnan trilogia käynnisti 60-luvulla ”totuuksien vuoropuhelun” ja päätti yksipuolisen vapaussotatulkinnan akateemisessa tutkimuksessa. Meidän ei tarvitse olla kaikesta samaa mieltä tai löytää yhtä totuutta, paneelissa muistutettiin. Tutkijan on oltava käsitteissään tarkka, mutta tutkimusten lukijoilla on oikeus omiin tulkintoihinsa, eikä se automaattisesti tarkoita vastakkainasettelua. Avoin dialogi on mahdollista, vaikka toinen haluaisi puhua vapaussodasta ja toinen luokkasodasta.

Suomen sisällissodan 100-vuotismuistovuoden tapahtumakalenteri on ollut runsas ja kävijämäärät osoittavat, että aihe kiinnostaa. Täytyy toivoa, että tämä on signaali myyttien väistymisestä ja halusta ymmärtää. Kun syyllisten etsiminen ja tuomitseminen vaihtuvat haluiksi ymmärtää, kirjoitamme historiaa. Jokainen – oli sitten poliitikko, akateeminen tutkija tai osa suurta yleisöä – voi katsoa peiliin ja kysyä itseltään: onko 1918 minulle historiaa? Omien motiivien ja tulkintojen kyseenalaistaminen antaa tilaa aidolle ja rakentavalle dialogille.

Michael Pollan  
**TOINEN  
LUONTO**  
Puutarhurin  
oppivuodet



**Puutarhan opissa**

Hinta 39 e

Sähkökirjan  
hinta 30 e

**Omassa puutarhassaan kirjailija Michael Pollan oppi,  
etteivät luonto ja kulttuuri suinkaan ole vihollisia.**

Michael Pollan  
*Toinen luonto. Puutarhurin oppivuodet*  
(Second Nature. A Gardener's  
Education, 1991)

Suom. Tapani Kilpeläinen  
288 sivua  
ISBN 978-952-7189-35-1  
Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-36-8

**NIIN & NÄIN**

[www.netn.fi/kirjat](http://www.netn.fi/kirjat)  
040 721 4891

MARIA VALKAMA

# Ensyklopedisesti Hegelistä

Tübinger Stiftin pappisseminaarissa opiskelijatoverit kutsuivat alle parikymppistä G. W. F. Hegeliä vanhaksi äijäksi (anekdootin mukaan *der alte Mann* tai pelkästään *der Alte*). Hegelin ajattelu ja perintö ovat kuitenkin hyvissä voimissa edelleen, reilut puolitoista vuosisataa myöhemmin, kuten nähtiin kesäkuun alussa Tampereen yliopistolla. Vähintään toistasataa tutkijaa ja opiskelijaa kokoontui tuolloin Hegel-Gesellschaftin 32. kansainväliseen kongressiin, ja osallistujissa oli yhtä paljon nuorta polvea kuin klassikkopartoja ja kaikkea siltä väliltä. Tiistaina 5.6. alkaneessa nelipäiväisessä tapahtumassa pääsi seuraamaan ansioituneiden asiantuntijoiden puheenvuoroja, tutkijoiden esitelmiä ja osallistumaan sekä laaja-alaisiin että erityisaiheisiin syventyviin keskusteluihin.

**K**ongressin kokoava teema oli kahtiajakoinen: Hegelin ensyklopedinen systeemi ja sen perintö. Yhtäältä siis jäsennettiin, tulkittiin ja avattiin Hegelin systeemin kokonaisuutta hahmottavaa *Enzyklopediaa* (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1817–1830) – viime vuonna kaksisataa vuotta täyttäneitä saksalaisen idealismin kulmakiveä, kolmiosaista järkälettä, jonka oli määrä nivoa koko tieteen järjestelmä yhdeksi kaikenkattavaksi ja sisäisesti aukottomaksi esitykseksi. Toisaalta käsiteltiin Hegelin vastaanottoa ja ensyklopedisen systeemin vaikutusta myöhempään ajatteluun esimerkiksi kulttuuri-, oikeus-, taiteen-, uskonnon- ja historianfilosofiassa, poliittisessa ajattelussa ja käytännössä sekä monen tason ajatussuuntauksissa ja ideoissa.

Yhteinen teema oli totuttuun tapaan niin yleisluontoinen, että puheenvuorojen kokonaisuus oli itsessään ensyklopedinen. Temaattinen jako selkiytti ja kevensi kuitenkin valtavasti, koska eri aihepiirit oli jäsennetty selkeästi ja yhdistetty käytännössä toimiviksi puheenvuorojen kokonaisuusiksi eri huoneisiin. Teemoina oli esimerkiksi ”Logiikan tiede”, ”Ensyklopedian eri editiot”, ”Taide, uskonto ja filosofia”, ”Hegel nykyisissä yhteiskuntatieteissä”, ”Hegelin vastaanotto Venäjällä” ja niin edelleen. Huoneiden ryhmä koko pysyi pienenä ja tunnelma oli väljempi kuin täydessä pääsalissa, joten keskustelulle oli enemmän aikaa, tilaa ja vapautta.

## Ensyklopedia ajattelun tapana ja toteutumisenä

Avausesitelmän piti professori Angelica Nuzzo (CUNY), joka käsitteli ajattelua ensyklopedian muodossa (”Thinking in the Form of an Encyclopedia”) – dialektisen (systeemi)ajattelun metodin ja toteutumisen

yhteyttä ensyklopediamuotoon. Aihe kuulostaa abstraktilta ja laajalta, mutta Nuzzo lähti tottuneesti ja selkeästi avaamaan johtajatustaan: syklistä kokonaisuutta yhteen kerivä ensyklopedia on esitysmuoto ja etenemisen tapa, joka on välttämätön, kun dialektisesti etenevä filosofinen ajattelu toteuttaa metodiaan (ja metodinsa) ja saavuttaa päämääränsä muodostuessaan täydelliseksi kokonaisuudeksi.

Ajattelu ensyklopediamuodossa on siis pohjimiltaan sekä dialektisen ajattelun toteutumista että sen realisoituma metodina/metodiksi, eikä kumpaakaan ole ilman toista. Metodiat ei ole ennen toteumaansa, koska vasta sen täydellistyminen realisoi sen, ja se täydellistyy vasta saavuttaessaan päämääränsä ja muodostaessaan kokonaisuuden, ensyklopedian. Nuzzo kutsuu tätä ”Hegelin dialektiikan ongelmaksi”: metodiat ensyklopedista projektia varten ei edeltä käsin ole, koska se ottaa hahmonsä prosessissa itsessään olematta siitä erillinen. Väitteen merkityksen avaaminen edellyttää koko lailla taustoitusta Hegelin systeemin kokonaisuudesta, rakenneperiaatteista ja toiminnasta, mutta siinä Nuzzo onnistui ihmetyttävän seurattavasti ja tiiviisti.

Nuzzo täsmentää, että tieteellis-filosofisen ajattelun, jollaisesta Hegel *Ensyklopediassaan* puhuu, on oltava itsensä sisältävää ja itsestään syntyvää, sisältönsä itselii-kuntoa: sen liikkeellepanevan voiman ja liikkeen etenemisen on kummuttava siitä itsestään, ja sen on edettävä sisäisesti jatkuvana. Näin se tavoittaa oman päämääränsä muodostaessaan sisäkkäisistä kehistä muotoutuvan kokonaisuuden, ensyklopedian. Filosofinen ajattelu on Hegelille dialektis-systemaattinen prosessi, jossa tietoisuus etenee aiheidensa, fenomenologisten sisältöjen ja loogisten muotojen kautta kohti ensyklopedista kokonaisuutta: tämän ajattelun tavoitteena on tulla objektiiviseksi ajatteluksi. Viime kädessä ajattelu ajattelee itsensä kehityksessään, etsii itseään.

## Metodi – puusta tyveen ja takaisin

Nuzzon mukaan ajattelun muotoutuminen metodikseen tapahtuu tietoisuutena, joka saa sekä alkusäyksensä että sulkeumansa logiikassa. *Ensyklopedian* ensimmäinen osa käsittelee ”logiikan tiedettä”. Nuzzo kuitenkin muistuttaa, että Hegelin mukaan ajattelussa kaikkein konkreettisinta ja rikkainta on sisältö, ja siitä riisuttu, kuivakka ja paljas logiikka vain ”varjomailma” (*Schattenwelt der Logik*). Silti juuri tuo maailma opettaa käsittämään totuuden havainnollisesta, fenomenologisesta – objekteista, jotka heittävät varjon. Tästä lähtee liikkeelle *Ensyklopedian* ensimmäinen kehä, kehitys objektiivisuutta kohti: logiikan tieteestä kohti luonnon filosofiaa<sup>1</sup>.

Ensyklopedinen ”kehitys” on ajattelun itseobjektivoi(tu)misen prosessi, tietoisuuden muotoilevaa työtä, jossa se ottaa itseään kohteekseen ja tulee kohteekseen. Logiikasta luonnon filosofiaan siirryttäessä ajattelu ”vapautuu absoluuttisesti” kohteestaan ja ajattelee itseään luontona vain suuremmissa kokonaisuuksissa, ensyklopedian prosessissa<sup>2</sup>. Ensyklopedian kehän määränpää ei ole sulkeuma, vaikka se onkin eräänlainen päätepiste, eikä prosessi varsinaisesti ”etene” lineaarisuuden mielessä. Hegelin *Logiikan tieteen* alussa kuvaama prosessi on liikkeessä (”päinvastoin”?) kohti sitä, mikä on sen alkupisteenä.

Nuzzon esitelmästä saa käsityksen, että ensyklopedisen kehän ”loppu” on Hegelin järjestelmässä eräänlainen siirtymä, jossa käsite ja todellisuus käyvät yhteen tai käsite vapautuu kohteestaan ja päämäärästään. Kokonaisajatus on valtavan laaja, mutta Nuzzo onnistui havainnollistamaan ja selventämään ainakin sen, miten Hegelin ensyklopedia-ajattelu johtaa väistämättä paradoksiinsa tai ”ongelmaansa”: *ensyklopedista metodia ei siis ole*, ei vielä, eikä takeita toteutumisesta (tai epäonnistumisesta) ole eikä voi olla, koska se ei voisi olla itse ensyklopedian prosessille eli metodille ja toteutumiselle ulkoista.

Nuzzon avaus oli erinomainen johdatus kongressin teeman aavoille. Yritys seurata esitystä *Ensyklopedian* rakentumisesta ja toimintaperiaatteesta niin kokonaisvaltaisesti vaati kuulijalta varsin intensiivistä keskittymistä, ja esitelmän selkeydestä huolimatta Hegelin systeemiä oli liian iso ja elaboraatti purjehtiakseen hyvässä järjestyksessä pullonkaulasta tajuntaan.

## Mitä näitä nyt on

FT Antonios Kalatzis (Centre Marc Bloch) aloitti toisen päivän ohjelman esitelmällä, jonka aihe ei kuulostanut yhtään vähemmän abstraktilta: mikä on todellista ja mikä epätodellista Hegelin järjestelmässä?

Itse kysymys ja tapa ratkaista sitä olivat silti varsin suoria. Kalatzis kertoo olleensa Hegelin logiikkaa tutkiessaan aluksi hämmentynyt siitä, mitä ”todellisuus” tai ”reaalisuus” tarkoittaa, kun sitä käytetään yhtä lailla vahvassa merkityksessä sekä käsitteiden ja ideoiden reaalisuudesta että luonnosta. Missä suhteessa niiden todellisuudet ovat keskenään – vastaavatko ne toisiaan kor-

respondenssin mielessä? Kalatzisin mukaan jotkut ovat ajatelleet, että Hegelin systeemissä epistemologinen ja ontologinen taso liudentuvat toisiinsa, mutta hän itse on toista mieltä.

Hegelin ajattelussa ei ole irto-osia. Kalatzis muistuttaa, että esimerkiksi *Ensyklopedian* tai *Logiikan tieteen* osat, kuten systeemi, henki, absoluutti tai tietoisuus, ovat pelkästään keskeneräisiä, prosessuaalisia käsitteellistyksiä, ja vasta kokonaisuus vastaa todellisuutta (tai, kuten Nuzzon esitelmän pohjalta voisi ajatella, on todellinen). *Ensyklopedia* ei kuitenkaan ole tarkoitettu kokonaisluetteloksi siitä, mikä on (olemassa, todellista). Kumpikin tutkijoista on yhtä mieltä korostaessaan, että systeemin on määrä olla enemmän kuin esitys kohteista, enemmän kuin reaalisten käsitteiden korrespondenssia reaalisen todellisuuden kanssa.

Kalatzis tiivistää tapansa käsitellä todellisuuskysymystä tekemällä kaksivaiheisen jaottelun. Ensiksi voidaan puhua reaalisuudesta subjektiivisena tai objektiivisena. Subjektiivisesti reaalinen on kyllä todellista, mutta todellista mielteinä, ei itsessään riippumattomana olevana. Toisaalta voidaan kysyä reaalisuuden ”ontologista syvyyttä”, sen asemaa systeemin hierarkkisessa kokonaisuudessa. Kun kysytään, mikä Hegelin järjestelmässä on reaalista, on siis kysyttävä myös sen reaalisuuden astetta, ja kumpikin Kalatzisin tarjoamista ratkaisuvaiheista edellyttää järjestelmän kokonaisuutta, subjektiivisuuden ja objektiivisuuden sekä välittömyyden ja välillisyyden varassa toimivaa dialektiikkaa. Kalatzis saa vakuuttavasti osoitettua, miten tämä kaksivaiheinen reaalisuuden määrittäminen soveltuu käytännössä Hegelin systeemin tulkintaan, ja osoittaa, mitkä kategoriat sen kussakin kolmessa osassa (logiikka, luonto, henki) on ymmärrettävä objektiivisesti reaalisina.

Osittain siksi, että Kalatzisin esitys oli englanniksi, on vaikea tulkita, miten sana *real* pitäisi mieltää suomeksi. Hegel itse käyttää toki saksaksikin käsitettä *real*, mutta Kalatzis ei kerro, miten se eroaa esimerkiksi käsitteestä *wirklich*. Kun yrittää punnita sanojen ei-institutionaalista merkityksiä, myös viimeksi mainittu viittaa todellisuuteen, mutta enemmän vaikutuksellisuutena (*wirken*, vaikuttaa; toimia), siis terminologisesti ajatellen kenties ”aktuaalisuutena”. Sana *real* tuntuu kenties enemmän ontologiselta kategorialta, jotenkin täsmällisemmältä kuin sama englannin sana. Välillä esitelmää kuunnellessa oli siis helppoa menettää käsitys siitä, millä todellisuuden tasolla liikutaan ja miten se toimii.

Yhtä saksankielistä poikkeusta lukuun ottamatta pääesitelmät olivat englantia, ja oli ehkä yllättävää, että sanojen ja rakenteiden kääntövyiden ongelmaa ei kongressissa sivuttu. Asia tuli mieleen oikeastaan vasta osin saksan-, osin englannin- ja ranskankielisiä osiopusuoroja kuunnellessa. Hegelistä kuuleminen ja puhuminen saksaksi nimittäin tuntui yksinkertaisesti helpommalta. Jo kongressin teeman ansiosta esitelmissä korostettiin jatkuvasti, että systeemin rakenteellinen kokonaisuus määrittää sen jokaista osaa ja prosessia; kuten Kalatzis viittasi, ne voivat olla reaalisia vain sys-

teemin kokonaisuutta palvelevan käyttökelpoisuutensa muodossa. Siksi tuntuu erityiseltä haasteelta kuljettavalla järjestelmän käsitteitä ja osia kielijärjestelmästä toiseen.

## Logiikka ja hyvän idea

Koko kongressin ilmapiiiri oli sisältönsä melkoisesta painosta huolimatta luonteva, eikä sitä raskauttanut tarpeeton rypyytsäinen muodollisuus tai koneellinen kipsipatsaspölytyks. Neljäntenä intensiivisenä päivänä voisi silti kuvitella, että Hegelin hehkeys olisi alkanut himmetä innokkaimmankin tutkijan silmissä, mutta FT Katerina Deligiorgi (University of Sussex) onnistui virkistämään ihmeesti vielä kongressin lopuksi. Puheenvuoro aktualisesta ja hyvästä Hegelin *Logiikassa* oli elävä ja innostava, eikä sille ole helppo tehdä oikeutta näiden hajanaisten muistiinpanojen pohjalta.

Deligiorgi kiinnitti huomionsa siihen yllättävään seikkaan, että Hegel sisällyttää abstraktin käsitteelliseen logiikkaansa jotain, minkä odottaisi kuuluvan etiikkaan: hyvän käsitteen. Deligiorgin mukaan hyvän asema Hegelin logiikassa avautuu, kun ajatellaan se kytköksissä aktualisuuteen ja selvitetään tämän kytköksen merkitystä. Esitelmä käsitteli hyvän ideaa hegeliläisenä ideana, joka pyrkii realisoituvuuteensa, aktualisuuteen. Hänen mukaansa aktualinen on (aktuaalista) vain, jos sillä on tietty arvo eli maksimaalinen määräisyys (engl. *maximal determinateness*)<sup>3</sup>.

Hegelille keskeinen aktualisuuden ja hyvän välttämättömän kytkös on Deligiorgin mukaan ymmärrettävämpi lähtökohta, jos sitä katsotaan keskiaikaisen ajattelun valossa. Esimerkiksi Anselm Canterburylaisen ontologisessa todistuksessa Jumalan olemassaolon välttämättömyyden premissinä oli, että täydellisen hyvän olennon ominaisuutena on oltava myös olemassaolo – olisihan olematon mutta muuten täydellinen ja hyvä olento kehnompina kuin oleva. Hegelin ajattelussa Deligiorgi selitti hyvän ja aktualisuuden kytköstä esimerkiksi sillä, että *Ensyklopedian* logiikkaan ei kuulu ajattelemisen pelkäämistä mahdolliseksi vaan todelliseksi. Kun ajatellaan hyvää (hyvän idea), sitä ajatellaan toteen. Idea tähtää realisoituvuuteensa, joten jos se on tosi, se on realisoitavissa. Se tulee aktualiseksi – eli on.

Eikö tämä sitten tarkoittaisi jotain sen suuntaista, että mikään realisoitumaton hyvä ei ole tosi, tai että kaikki, mikä on, on hyvää? Jotta niin ylenpalttiseen afirmaatioon ei päädyttäisi, on Deligiorgin mukaan ratkaistava rajoitteen ongelma. Siihen on filosofiassa pyritty esimerkiksi määrittämällä rajoitteeksi ulkoinen tarkoite eli päämääräisyys, tai oma sisäinen ominaisuus, jonkin hyvyys. Näin on pyritty kohti hyvän ideaa tavoittelemalla tätä jotakin määrättyä hyvää.

## Hyvä todesta

Sitten Deligiorgi muistuttaa, että rajoitettu, tarkoitteella tai ominaisuudella puitettu hyvän idea ei Hegelille

kelpaa. Siinä idean ja aktualisuuden välissä on katkos, joka kalvaa myös hyvän ideaa: näin tulkittuna hyvästä jää käteen kaksi erillistä osaa, joiden välillä ei ole välttämättömyyttä yhteyttä. Hyvän ideaan ei itseensä sisälly vaatimusta sen käytettävyydestä (hyvän aktualisoimiseksi), jos käytettävyyttä edellyttää toteutuakseen ensin hyvän idea, sitten jotain, millä on tuo hyvä, ja lopuksi näitä yhdistävää praktista syllogismia. Hegeliläisittäin hyvän idean on nimenomaan sisällettävä toteutumisen, koska ideana se pyrkii realisoitumaan juuri itsessään ja itsensä, ja koska muussa tapauksessa syntyy ulkoisuusregressio: saavutettu hyvä voi aina olla tavoite toiseen, korkeampaan hyvään, eikä idea itse koskaan ole aktualinen. Hyvä itse ei todellistu.

Tätä ongelmaa Deligiorgi selittää avaamalla aktualisuuden käsitteen merkitystä Hegelille. Se ei merkitse abstraktin mahdollisuuden eikä sisäiseksi jäävän vastakohtaa vaan on vastakohta puutteelliselle, riittämättömälle määräisyydelle. Aktualisuuden enimmäismäärä olisi siis kaikki pätevästi muotoillut propositiot hyvästä ja ei-hyvästä realisoituina. Deligiorgin mukaan Hegelin käsittelemänä hyvällä ei teoriassa ole pois suljettuja määreitä, joten hyvällä on maksimaalisena määreenään kaikki. Kaiken hyvän maksimaalinen määräisyys tarkoittaa myös sen aktualisuutta.

Miksei Hegel siis vain sano, että ”hyvä on”? Deligiorgin mukaan ”on” on aina vain paikallinen hyvän määritelmä, ja kaiken hyvän on siis toteuduttava täydelleen, jotta sitä voi sanoa hyväksi. Hegel ei siis tarkoita, että kaikki, mikä on tapahtunut, on hyvää. ”Kaikki” ei ole vielä epämääräiseksi ennen realisoitumista. Käsitettä on käytettävä aina riittämättömästi, kuten ideat ovat riittämättömiä osittaisuudessaan.

Aktuaalisen kokonaisuus ja sen hyvyys jää siis välttämättä avoimeksi, kuten myös Hegelin ensyklopedinen ajattelu. Seuraavalle ajatuskierrokselle lähdetään edelleen metodia hapuillen ja kenties parhaimmillaan epämääräistietoisien rauhallisesti päätä pahkaa.

## Viitteet

- 1 ”Luonnon filosofia” (*Philosophie der Natur*) ei Hegelin ajattelussa rajaudu antiikin luonnonfilosofiaan, vaikka kattaa myös sen. Hegelille luonto on idean ulkoista ilmentymistä, ja niin ollen luonnon filosofia koskee ideaa ajallisten ja tilallisten ilmiöiden moninaisissa muodoissa.
- 2 Ajattelun vapautuminen kohteestaan tarkoittaa tässä tapauksessa, ettei ajattelu enää määriy kohteensa kautta – ei kohteesta sisältönä eikä olemuksellisesti, niin, että ajattelu olisi vain sillä edellytyksellä, että sillä on kohde.
- 3 Hegelin yhteydessä hyvän maksimaalinen määräisyys voitaneen muotoilla myös niin, että hyvällä on suurin mahdollinen realoituneiden määreiden joukko, ja tässä tapauksessa tuo joukko on rajaton, koska hyvältä ei ole mahdollisuutta *a priori* kieltää mitään määrättyä.



**Bisnespotaskaa paljastamassa**

Hinta 37 e  
Sähkökirjan  
hinta 28 e

**Iskulauseita, kirjainlyhenteitä ja muotihokemia  
– kun paskanjauhanta läpäisee koko yhteiskunnan, on  
korkea aika puhua siitä sen oikealla nimellä.**

André Spicer  
*Paskanjauhantabisnes*  
(Business Bullshit, 2018)

Suom. Tapani Kilpeläinen  
n. 225 sivua  
ISBN 978-952-7189-37-5  
Sähkökirjan ISBN 978-952-7189-38-2

**NIIN & NÄIN**

[www.netn.fi/kirjat](http://www.netn.fi/kirjat)  
**040 721 4891**



MIKA PEKKOLA

# Marx tänään

**Karl Marxin ajattelusta haetaan vaihtoehtoja niin Suomessa kuin maailmallakin, vaikka tämän syntymästä on tänä vuonna ehtinyt kulua jo kaksisataa vuotta. Tampereen Marx200-tapahtumassa järjestetty paneelikeskustelu kartoitti filosofin ajankohtaisuutta.**

**K**arl Marxin ajattelu on noussut uudella tavalla esiin 2008 alkaneen taloudellisen taantuman myötä. Marxilaista kapitalismikritiikkiä on alkanut esiintyä laajasti myös akateemisten ympyröiden ja poliittisen toiminnan ulkopuolella. Kiinnostuksen moninaisuus osoittaa, etteivät kapitalismin ristiriidat rajoitu vain talouteen vaan ilmenevät monin tavoin kulttuurin ja yhteiskunnan eri alueilla. Taantuma on taittunut, mutta kiinnostus Marxia kohtaan jatkuu.

Tampereen yliopistolla huhtikuussa järjestetty kolmipäiväinen Marx200-tapahtuma houkutteli paikalle runsaasti Karl Marxin ajankohtaisuudesta kiinnostuneita kuulijoita. Tapahtuman järjestivät Tampereen yliopiston vihreä vasemmisto, Marxilaisen Yhteiskuntatieteen Seura sekä Karl Marx -seura. Yleisössä oli sekä nuorta että vartuneempaa väkeä.

## Marx kapitalismin toimintaperiaatteiden tunnistajana

Kiinnostavia näkemyksiä Marxin ajattelun ajankohtaisuudesta saatiin etenkin väitöskirjatutkija Paula Rauhala vetämässä paneelikeskustelussa. Sosiologian professori Harri Melinin mielestä Marxin tärkein ja kestävin kontribuutio oli osoittaa kapitalismin toimintalogiikka sisäisine ristiriitoinen sekä nousu- ja laskukausien sykleineen. Eriarvoisuuden kasvu on sisäankirjoitettu kapitalismiin. Vaurautta kertyy sinne, missä sitä on ennestään.

Rauhala nosti alustuksessaan esiin Marxin lisäarveteorian, joka osoittaa, kuinka pääoman kasautuminen tapahtuu. Tuotantovälineiden omistaja maksaa työläisille vain osan heidän työajastaan ja ottaa sinä aikana tuotetun arvon pääomakseen. Marx antaa vapauden käsitteelle konkreettisen sisällön, ja se on palkkatyöstä vapaa aika. Palkkatyön ja pääoman välinen ristiriita ei ole kadonnut nykypäivänä mihinkään, ja luokkaristiriita pääoman kasautumisen ja vapaa-ajan lisäämisen välillä on sovittamaton.

Marxin päivänpolttavuus juontuu kapitalismin muuttumattomista perusrakenteista. Reaalisosialismin romahduksen ja pitkän uusliberalistisen kauden takia eriarvoisuus onkin juuri nyt huipussaan. Melin ennusti paneelikeskustelussa, että eriarvoisuuden kasvu tulee aiheuttamaan kapitalismin seuraavan suuren kriisin.

## Ambivalentti kapitalismi ja Marxin ajattelun puutteet

Paneelissa käsiteltiin myös Marxin teorian vajavuuksia. Marx ymmärsi maailmaa oman aikansa kontekstista, eikä marxilaista teoriaa ole mahdollista soveltaa meidän aikaamme tulkitsematta sitä uudelleen. Esimerkiksi laajamittainen lapsityövoima, joka oli karua todellisuutta 1800-luvun puolivälin Englannissa, on kadonnut länsimaista. Globaali proletariaatti työskentelee nykyään esimerkiksi Bangladeshin vaateteollisuudessa.

Kapitalismi on osoittautunut mukautumiskykyisemmäksi kuin Marx osasi olettaa. Kehitys ei ole edennyt yksioikoisesti kohti omaisuuden kasautumista, ja järjestäytyneen työväen toiminta on luonut kompromissikausia, jolloin valtaa ja omaisuutta on onnistuttu jakamaan. Tutkija Pertti Honkanen huomautti kuitenkin paneelissa, että suurin osa ihmisistä saa edelleen toimeentulonsa palkkatöiden puitteissa.

Marx ei osannut ennustaa hyvinvointivaltiokehitystä tai keskiluokan nousua, jotka vaikuttivat vauraisissa maissa ratkaisevasti yhteiskunnallisten valtasuhteiden kehittymiseen. Voidaan myös kysyä, puuttuiko marxilaisesta teoriasta elementti, joka olisi voinut estää autoritaariseen malliin nojaavan kehityksen Neuvostoliitossa ja muualla.

Työväenluokan kumouksellisuus näyttää nykyään kadonneen, vaikka ristiriita palkkatyön ja pääoman välillä on ennallaan. Marxilainen teoria on joutunut etsimään korvaajaa työväenluokalle vallankumouksellisena subjektina ja kohdannut kysymyksen, miksi tyytymättömyys ei kiihdytä järjestelmän vastaista toimintaa. Työntekijöitä kun näyttävät kiinnostavat tänä päivänä enemmän palkkatyömuotoiset työpaikat kuin tulevaisuus, kuten Melin lakonisesti totesi.

## Robotisaatio ja marxilaisuuden vaara

Englannin pankin pääjohtaja Mark Carney varoitti hiljattain, että robotisaation kehitys saattaa johtaa marxismin nousuun. Rauhala siteeraama kommentti aiheutti yleisössä odotetusti pikemminkin huvittuneisuutta kuin pelkoa. Marxilaisesta näkökulmasta robotisaatioissa ja tekoälyn kehityksessä olennaista on se, käytetäänkö teknologiaa omaisuuden kasaamiseen vai työajan lyhentämiseen. Kysymys osoittaa teknologian



rajat yhteiskuntien tulevaisuutta määrittävänä tekijänä. Poliittiset päätökset ja valtasuhteet ohjaavat teknologian käyttötapoja. Teknologia voidaan valjastaa palvelemaan harvoja, mikä kiihdyttää eriarvoisuuskehitystä, tai sen tuottama arvo voidaan jakaa tasaisemmin, mikä mahdollistaa työajan ja kurjuuden vähentämisen.

Paneelissa puhunut filosofian tutkija Lauri Lahikainen huomautti, että tekoäly voi muuttaa työtä myös pakottamalla työntekijät soveltamaan työrytmiä koneisiin. Kyseessä on sama logiikka, jonka Marx tunnisti omana aikanaan. Toisaalta teknologia mahdollistaa asetelman kääntämisen nurin perin: kapitalistit voidaan korvata roboteilla. Huomio ei ole vain hypoteettinen, kuten Lahikainen totesi, sillä pörssiessä algoritmit käyvät jo automatisoidusti kauppaa ja ohjaavat talouden liikkeitä. Kehitys osoittaa, että kapitalismin puitteissa tekoälyn täytyy palvella voitonteon tarvetta. Teknologian kehitys päättyy näin edistämään harvojen intressejä.

Lahikaisen huomiot innostavat miettimään kysymystä pidemmälle. Mitä tapahtuisi, jos tekoäly palvelisi toisenlaisia tarpeita? Hiljattain edesmennyt brittiläinen kirjailija Iain M. Banks kuvasi scifi-romaneissaan tähtienvälistä Kulttuuria, jota tekoälyt hallitsevat ja joka on järjestetty kutakuinkin kommunistisesti. Tekoälyt pyrkivät luomaan teknologiset olosuhteet hyvinvoinnin ja nautinnon jatkumiselle, ja vaikka Kulttuurista ei puutu konflikteja, edustaa se teknologista utopiaa, joka tarjoaa kontrastin kapitalistisille kehityslinjoille. Banksin kirjoista tuntuisi löytyvän sosiaalisen median meemimaailmassa suosittu ”täysin automatisoidun avaruusluksushomokommunismen” malli, joka on kenties muotoiltu osittain kieli poskessa mutta saanut lähiaikoina paljon huomioita.

## Luonnon kestävyys ja kasvutalouden rajat

Viime aikoina on kiinnostuttu Marxista ekologisena ajattelijana, ja teema sai ansaitusti tilaa paneelikeskustelussa. Kapitalismiin sisäänrakennetut voitonteon ja kasvun vaatimukset ovat olleet luonnon kannalta tuhoisia. Lähestymme tilannetta, jossa planeetan rajalliset resurssit ja luonnon kantokyky eivät enää mahdollista kasvua. Taloudelliset toimijat ovat heränneet vaaraan, mikä on tuottanut sekä uusia liiketoimintamahdollisuuksia että erilaisia ehdotuksia vihreän talouden rakentamiseksi markkinatalouden puitteissa.

Marx kuitenkin väittää, että kapitalismi tuhoaa rikkauden lähteet luodessaan vaurautta. Se muuttaa työtä tekevät ihmiset ja luonnon tavaramuotoon, hyödynnettäviksi esineiksi. Mieleen juontuu nuoren Marxin toteamus, jossa hän kuvaa, kuinka timanttikaivoksen omistaja ei näe lainkaan louhimensa mineraalien esteettistä kauneutta vaan ainoastaan niiden taloudellisen arvon. Luonnon ja ihmisten mieltäminen tavarana johtaa tietenkin niiden laiminlyömiseen.

Kapitalismiin sisältyvä kasvuvaatimus on luonnon kantakyvyn kannalta ongelmallinen. Paneelissa arvioitiin, että ekologinen katastrofi voi toimia objektiivisena tekijänä, joka pakottaa yhteiskuntia muuttamaan tuotantosuhteitaan. Ellei ole kasvua, ei ole kapitalismiakaan, Melin totesi.

## Kuka saisi aikaan järjestelmänmuutoksen?

Kysymys vallankumouksellisesta subjektista nousi paneelin aikana toistuvasti esiin. Jos työväenluokasta ei ole enää radikaalin muutoksen edistäjäksi, mikä ryhmä tai taho voisi korvata sen? Herbert Marcuse ehdotti 1960-luvulla korvaajaksi opiskelijaliikettä, mutta nuoren sukupolven aikaansaamat muutokset rajoittuivat kulttuurisiin edistysaskeliin ja uusien sosiaalisten liikkeiden syntyymiseen.

Melin huomautti, ettei kapitalismi ole loppuun kalluttu vaan on osoittanut äärimmäisen mukautumiskykyiseksi järjestelmäksi. Hän lisäsi, että Neuvostoliiton koekelu oli kapitalismin haastamisen kannalta katastrofi ja sosialismin irvikuva. Paneelikeskustelussa esitettiin myös, ettei työväenluokalle tulisi etsiä yhtä ainoaa korvaajaa vallankumouksellisena subjektina, vaan että muutosta voisivat vauhdittaa useat ryhmät, joiden elämää kapitalismi vaikeuttaa ja jotka ovat tavalla tai toisella marginaalisoituja.

Kenties käsitystämme järjestelmänmuutoksesta tulisi päivittää. Äkillisesti purkautuvan vallankumouksen eskatologinen kuvitelma ei ole välttämättä realismia. Lahikainen huomautti, että esimerkiksi siirtymä feodalismista porvarilliseen yhteiskuntaan oli pitkä ja monitahoinen. Siirtymä kapitalismin jälkeiseen aikaan voi tapahtua yhtä monimutkaisesti. Hyvinvointivaltio edustaa toista esimerkkiä vaurauden jakamisesta demokraattisessa prosessissa. Vähittäinen siirtymä loisi toivoa rauhanomaisten uudistusten mahdollisuudelle. Ikävä kyllä planeetan kestävyys tuntuisi asettavan rajat siirtymän pituudelle.

Marx ei uskonut äkillisiin historiallisiin käännteisiin. Kapitalismin uumenissa syntyy uutta yhteiskuntaa muovaavia aineksia. Marxilaisesta näkökulmasta olennaista on, kuinka eriarvoisuuskehitys voidaan kääntää ympäri ja kuinka ekologinen kriisi voidaan estää. Paneelikeskustelussa nousikin esiin tarve soveltaa marxilaista teoriaa luovasti nykypäivän tarpeisiin, mikä kunnioittaisi myös Marxin omaksumaa kriittistä tutkija-asennetta.

Jos marxilaisen tutkimuksen traditio pysyy elävänä ja avoimena, mistä Tampereen tapahtuma näytti esimerkkiä, voisi se auttaa tunnistamaan ajallemme tyypillisiä kapitalismin toimintamuotoja ja tukea vaihtoehdoisen tulevaisuuden rakentamista niistä aineksista, joita meillä on käytettävänä. Marxilaisen teorian ei tarvitse rajoittua vain taloustieteellisiin teorioihin, niiden arvoa lainkaan väheksymättä, vaan marxilaisesta näkökulmasta voidaan analysoida ja paljastaa myös jokapäiväisiä vallankäytön muotoja.

SAULI HAVU, ARTO LAITINEN & ARVI SÄRKELÄ

# ”Yhteiskunnallinen vallankumous voi ammentaa runoutensa vain tulevaisuudesta, ei menneisyydestä”

Haastattelussa Emmanuel Renault

Pariisin yliopistossa Nanterressa työskentelevä Emmanuel Renault (s. 1967) tunnetaan lukuisista Marxia, Hegeliä ja kriittistä yhteiskuntateoriaa käsittelevistä kirjoistaan sekä Dewey-käännöksistään. *Actuel Marxin* entinen toimittaja kuuluu nykyään myös *Critical Horizons* -journalin toimituskuntaan. Yhteiskuntafilosofiassa hän edustaa poliittisesta filosofiasta poikkeavaa sosiaalifilosofian haaraa, samoin kuin Axel Honneth, jonka kriittiseksi seuraajaksi Renault'ta on luonnehdittu. Kesäkuussa Tampereella vierailut osallistuva intellektuelli puhuu luontevasti niin Hegelin luonnonfilosofiasta kuin tukirahoituksen järjestämisestä Ranskan lakkoileville rautatieläisille.

**A**S: Juuri englanniksi nimellä *Social Suffering* julkaistussa kirjassasi *Souffrances sociales* (2008) esität, että ”sosiaalisen kärsimyksen” tulisi olla kriittisen teorian keskeinen käsite. Mitä käsitteen avulla voidaan tavoittaa, kun se asetetaan teorian ytimeen?

En niinkään väitä, että sen pitäisi olla kriittisen teorian keskeisin käsite, vaan puolustan sen käyttökelpoisuutta ja välttämättömyyttä.

Jo edeltävän kirjani *L'expérience de l'injustice* (2004) pääajatus oli, että kriittisen teorian täytyy ymmärtää emansipaation dynamiikkaa. Emansipaatioon tähtäävän kritiikin lähtökohtana ovat negatiiviset sosiaaliset kokemukset, kuten tunnustuksen puutteesta kärsiminen. Teoria tarvitsee kuitenkin myös ymmärrystä emansipaation dynamiikan esteistä.

Sosiaalisella kärsimyksellä on siis kahtalainen tehtävä yhteiskuntakritiikissä. Toisaalta negatiiviset kokemukset ovat käytännöllisesti, teoreettisesti ja normatiivisesti produktiivisia. Toisaalta ne voivat estää yksilöitä osallistumasta poliittiseen toimintaan tai haitata poliittisten vaatimusten esittämistä. Toisin sanoen sosiaalisen kärsimyksen käsitteen avulla voidaan myös selittää, miksi vastarinta voi käydä tavallaan mahdottomaksi. Mutta havaitut esteet voidaan myös politisoida: kun tilannetta kritisoi sen synnyttämän kärsimyksen näkökulmasta,



**”Seuraan John Deweyn ajatusta, jonka mukaan filosofian tehtävä on kehitellä tapoja ihmisten ongelmien hoitamiseksi eikä kääntää ihmisten ongelmia filosofiseksi.”**

osallisten suhtautuminen omaan tilanteeseensa ja kärsimykseensä voi muuttua.

Työelämässä koettu kärsimys kelpaa esimerkiksi. Jos ammattiliittojen toimintaa ohjaa vain oikeuksien puolustaminen tai paremman palkan tavoittelu, työntekijöiden kokemukset esimerkiksi kyyvyttömydestä tehdä töitä tai osallistua kollektiiviseen vastarintaan sysätään syrjään ja kärsimyksistä syyllistetään vain työntekijöitä. Jos taas liitot alkavat politisoida työelämän kärsimyksiä, se voi tuottaa uudenlaista dynamiikkaa.

Ajatuksena on ottaa vakavasti ihmisten kokemukset sosiaalisista ongelmista, jotka sinänsä voitaisiin määritellä muillakin käsitteillä, esimerkiksi alistamisena, eriarvoisuutena tai epäoikeudenmukaisuutena. Instituutioita voi kuvata epäoikeudenmukaisiksi. On kuitenkin täysin eri asia analysoida, miten sosiaaliset kokemukset vaikuttavat tilanteiden vankeina oleviin ihmisiin.

**AS: Kuinka kuvailisit sosiaalifilosofian luonnetta ja tehtävää?**

Sosiaalifilosofiaa määrittää tietty kysymysten tarkastelun menetelmä. Muut filosofian alat, kuten poliittinen filosofia, voivat käsitellä samoja ongelmia toisin tavoin. Lähtökohtana määritelmälleni on siis tutkimuksen menetelmä eikä sen kohde, vaikka valittu menetelmä saattaa tietenkin viitata tutkimuskohteisiin, jotka muut filosofian alat jättävät huomioimatta. Tämän määritelmän esittävät myös Robin Celikates ja Rahel Jaeggi tuoreessa kirjassaan sosiaalifilosofiasta<sup>1</sup>. Sen voi erottaa Axel Honnethin tavasta määritellä sosiaalifilosofia sen tutkimuskohteen eli ”sosiaalisten patologioiden” mukaan.

Kenties oma tapani tehdä sosiaalifilosofiaan on siinä mielessä erityinen, että painotan poikkitieteellisyyttä enemmän kuin kollegani keskimäärin. Pyrin paneutumaan ja osallistumaan keskusteluihin, joissa sekä sovelletaan sosiologiaa, psykologiaa ja psykoanalyttisiä selitysmalleja että pohditaan tiedollisesta näkökulmasta itsereflektiivisesti empiiristen tieteiden tuotosten käyttämistä.

**AS: Pyrit välttämään filosofisen yhteiskuntakriiikin irtautumista arkipäivän yhteisöllisestä ja poliittisesta elämästä. Sen sijaan käsität filosofian osallistuvana. Olet myös itse osallistuva intellektuelli. Mikä on näkemyksesi akateemisen tutkimuksen ja poliittisen toiminnan suhteesta?**

Käsitän suhteen pragmatistisesti. Seuraan John Deweyn ajatusta, jonka mukaan filosofian tehtävä on kehitellä tapoja ihmisten ongelmien hoitamiseksi eikä kääntää ihmisten ongelmia filosofiseksi. Filosofian yhtenä käyttötarkoituksena on pohtia tietyn aikakauden poliittisten ja sosiaalisten debattien epistemologisia ongelmia. Tähän pyrin muun muassa kirjassani *Souffrances sociales*. Sen ilmestymisen aikaan käytiin kiivaita keskusteluita työelämässä koetusta kärsimyksestä mahdollisena syynä ihmisten muille ongelmille. Väittelyn osapuolten poliittiset ja epistemologiset näkökannat olivat varsin vahvoja.

Toisaalta keskustelijat kysyivät, voiko yhteiskuntaa oikeutetusti kritisoida psykologisesta tai lääketieteellisestä näkökulmasta, riskinä kun oli sosiaalisen psykologisoiminen tai medikalisoituminen. Marxilaiset, arendtlaiset, foucaultilaiset ja rawsilaiset olivat vaarasta yksimielisiä! Käytännössä kaikki muut filosofiseen keskusteluun

osallistuneet kuin minä olivat yhtä mieltä siitä, että on hölmöä kritisoida yhteiskuntaa sen tuottaman kärsimyksen näkökulmasta.

Toisaalta debatti oli vahvasti epistemologinen. Sosiaalista kärsimystä pidettiin vääränä käsitteenä, koska sosiologi ei saa käsitteellistää sosiaalisia ongelmia psykologisesti. Vastaavasti psykologin tuli käsitellä kärsimystä psyykkisenä ilmiönä ottamatta huomioon sen sosiaalisia syitä. Tapaus osoittaa, että poliittiset ja epistemologiset ongelmat kietoutuvat erottamattomasti yhteen. Vain filosofit voivat yrittää ratkaista tämänkaltaisia ongelmia. Tai pikemminkin tämän tyyppiset ongelmat vaativat filosofista erittelyä.

## Honneth, sosialismi ja kapitalismi

**SH: Olet saanut paljon vaikutteita Axel Honnethilta. Hänen teoksensa *Sosialismin idea* (Die Idee des Sozialismus, 2015) ilmestyy tänä syksynä suomeksi. Mitä ajatuksia kirja sinussa herättää?**

Kirja puolustaa sosialismia, ja filosofista sosialismin puolustusta tarvitaan – siinä suhteessa pidän kirjasta. Honnethin käsitys edustaa jonkinlaista markkinasosialismia. En näe tätä ongelmana, sillä on selvää, että sosialismia ei pitäisi ajatella täysin suunniteltuna yhteiskuntana. Markkinoita oli olemassa ennen kapitalismia, eikä ole mitään syytä, miksei niitä voisi olla sen jälkeenkin. Lisäksi hän kannattaa kokeilevaa sosialismia, mikä kuulostaa täysin järkeenkäyvältä. Hän myös korostaa työväenluokan ohella muitakin ihmisryhmiä, mutta juuri kukaan nykyvasemmistosta ei ole tästä eri mieltä.

**AL: Olet kuitenkin arvostellut Honnethin kirjassaan *Das Recht der Freiheit* (2011) esittämää käsitystä kapitalistisista markkinoista.**

Honnethin ongelma on, että hän perustaa teoriansa institutionalismille. Hänen työnsä on tyyppillistä vahva ekonomismin vastaisuus, joten hän lähestyy taloudellisia kysymyksiä sosiologisesta näkökulmasta. Hän ei ota huomioon taloudellisia prosesseja, joita ei voi palauttaa institutionaalisiin seikkoihin, kuten normeihin. Nähdäkseni tiettyjä taloudellisia prosesseja voi selittää myös funktionaalisesti. Tämän kieltäessään Honneth ei pysty esittämään selkeää määritelmää kapitalismille, eikä hänellä ole välineitä käsitellä kapitalismille erityisiä ilmiöitä, kuten pääoman kasautumista. Hänen yhteiskuntateoriansa on teoria moderneista yhteiskunnista. On kuitenkin ymmärrettävä, että yhteiskuntamme ovat paitsi moderneja myös kapitalistisia.

## Deweysta Marxiin

**AS: Luonnehdit käsitystäsi filosofiasta deweyläiseksi. Myös muut ranskalaiset yhteiskuntateoreetikot, kuten Pierre Bourdieu, Luc Boltanski ja Bruno Latour, ovat pyrkinet omaksuma pragmatistisia oivalluksia ajatteluunsa. He eivät kuitenkaan ole käyttäneet aikaansa pragmatististen klassikkojen lähiluentaan. Sinä olet sitä vastoin tutkinut Deweyn**

**suhdetta Hegeliin, kääntänyt hänen Darwin-kirjansa ranskaksi ja perehtynyt hänen julkaisemattomiin käsikirjoituksiinsa ja luentoihinsa. Mistä syvä kiinnostuksesi lähiluentaan kumpuaa?**

Sana ”pragmatismi” on Boltanskin ja Latourin myötä ranskalaisissa yhteiskuntatieteissä synonyymi ”sodalle marxismia ja Bourdieu’ta vastaan”. Deweya luettiin Ranskassa ensiksi yhteiskuntatieteissä ja vasta myöhemmin filosofissa. Boltanski piireineen ammensi jo aikaisin etnometodologiasta, jonka juuret ovat pragmatismissa. Heille ”pragmatismi” merkitsi ”kompetentin toimijan” teoriaa eli ajatusta, että toimijat kykenevät ratkaisemaan sosiaalisessa maailmassa kohtaamansa ongelmat. Tästä oletuksesta Boltanski ja Latour tulivat johtopäätöksen, että yhteiskuntatieteissä ei tarvita yhteiskuntakritiikkiä, sillä toimijat kykenevät kritiikkiin omin päin, jos he sitä ylipäänsä kaipaavat.

Näiden ennakkoluulojen murtaminen edellyttää paluuta lähdetekstien äärelle. On pystyttävä osoittamaan Boltanskille ja Latourille sekä heidän koulukunnilleen, että tämä ei todellakaan ollut Deweyn sanoma. Minun oli käännettävä Deweyn tekstejä ja tulkittava niitä kattavammin osoittaakseni, että häntä ei kirjoittajana yhdistettäisi pelkästään teokseen *Julkinen toiminta ja sen ongelmat* (The Public and Its Problems, 1927). Boltanski ja Latour nimittäin lukivat nimenomaan tämän kirjan. He tulksivat teoksen sanovan, että kohdatessaan ongelman toimija kykenee kääntämään sen julkiseksi kysymykseksi ja ratkaisemaan sen yhdessä muiden kanssa. Näin ollen toimijat eivät yksinkertaisesti tarvitse filosofista yhteiskuntakritiikkiä. Tämä oli pitkään yleinen käsitys Deweysta Ranskassa, vaikka hän ei todellakaan sano näin edes mainitussa kirjassaan.

Toinen syy kiinnostua Deweyn luennoista oli se, että tietyt ystäväni ovat tutkineet hänen Kiinassa pitämiä luentojaan sosiaalifilosofiasta [nauraa ja osoittaa Särkelää]<sup>2</sup>. Luennoista ja niiden merkityksestä kriittiselle teorialle käydään luovaa keskustelua Suomessa, Italiassa, Sveitsissä, Saksassa ja Ranskassa.

**AS: Länsi-Euroopassa pragmatismi otettiin sotien jälkeen yleisesti vastaan mahdollisuutena joko korjata marxilaisen ajattelun ongelmallisia oletuksia (kuten Habermas esitti) tai täydentää marxilaista perinnettä (kuten Bourdieu teki). Sinä puolestaan vihjaat, että deweylaisen pragmatismien ja marxismin välillä olisi perustavanlaatuinen yhteys. Mikä yhdistää Deweya ja Marxia?**

Molemmat filosofit asettavat käytännön etusijalle. Kummatkin myös käsittävät tämän *praksiksen* ensisijaisuuden sekä ontologisesti että epistemologisesti. Mietitään vaikkapa kahdeksatta Feuerbach-teesiä: ”Yhteiskunnallinen elämä on oleellisesti käytännöllistä.”<sup>3</sup> Se sisältää ajatuksen käytännöllisyyden sosiaaliantologisesta ensisijaisuudesta. Ajatus vastaa pohjimmiltaan Deweyn väitettä, että kokemus on käytännöllisesti konstituotua. Jos ”Teesejä Feuerbachista” julkaistaisiin tänään, kutsuisimme siinä yleisesti esitettyjä ajatuksia muutta mutkitta pragmatistisiksi. Marx esimerkiksi väittää, että aistillisuus

tulee ymmärtää käytännöllisesti eli ”aistitoimintana”. Tämä on tyypillinen deweylainen idea. Kun kohtaamme ongelmia, suhtaudumme ympäristöömme aistillisesti. Marxin psykologia on pragmatistista.

Toisaalta sekä Marx että Dewey ymmärtävät käytännön myös epistemologisesti ensisijaiseksi. Molemmat ovat Deweyn sanoin ”instrumentalisteja” siinä mielessä, että he käsittävät teorian ja praksiksen kietoutuvan yhteen ja pitävät ajattelua ongelmanratkaisun välineenä. Lisäksi Dewey käsittelee sosiaalifilosofiassaan tärkeitä marxilaisia aiheita. Dewey lukeutuu niihin sosialisteihin, jotka ottavat herruuden ongelman hyvin tosissaan. Marxin tapaan hän myös kiinnittää tarkkanäköisesti huomiota siihen tosiasiaan, että kaikki ajattelu kumpuaa yhteiskunnallisten ja historiallisten herruussuhteiden määrittämästä tilanteesta.

## Marxista Hegeliin

**SH: Olet kirjoittanut Marxin filosofiakritiikistä teokssiasi *Marx et l'idée de critique* (1995) ja *Marx et la philosophie* (2014). Kuinka kuvaisit hänen suhdettaan filosofiaan?**

Mielestäni Étienne Balibar on osin oikeassa sanoessaan, ettei Marxilla ole yhtä filosofiaa. Pikemminkin Marxilla on monia filosofioita. Balibarin lähestymistavasta poiketen haluaisin kuitenkin korostaa, että Marxin filosofiassa kehityksessä on jatkuvuutta. Tällä viittaa hänen jatkuvaan itsekritiikkiinsä. Minusta Marxin lähestymistavan filosofiaan voi ymmärtää kehityskulkuna, jonka mittaahan hän muutti filosofiakäsityksensä lisäksi kantaansa siihen, minkälainen filosofinen argumentaatio on poliittisesti tai teoreettisesti hyödyllistä. Ei kuitenkaan ehkä ole niin kiinnostavaa pohtia sitä, mitä Marx itse ajatteli filosofiasta. Kiinnostavampaa on tarkastella, miten hän käyttäi filosofiasta lähtöisin olevia ja hänen filosofiseen taustaansa kuuluvia ajattelutapoja, käsitteitä ja menetelmiä. Nimitään myös vanhempi Marx palaa ajoittain takaisin filosofiaan, kuten Hegeliin kirjoittaessaan *Grundrissea*.

**SH: Olet niin ikään korostanut kritiikin merkitystä Marxille ylipäätään. Filosofiakritiikin ohella kysymys on myös poliittisen taloustieteen ja politiikan kritiikistä. Selittäisitkö tarkemmin, miksi painotat kritiikin roolia Marxin tuotannossa?**

Kritiikin painottaminen auttaa välttämään perinteisen dialektiikkakeskeisyyden. Siten on mahdollista myös ottaa Marxin suhde Hegeliin vakavasti. Pidän merkittävänä, että nuorhegeliläiskautensa aikana nuori Marx ei koskaan puhu dialektiikasta. Kun hän kutsuu itseään hegeliläiseksi, hän ei viittaa dialektiikkaan. Hän viittaa dialektiikkaan ainoastaan halventavassa mielessä puhuessaan siitä vuoden 1844 käsikirjoituksissa.

Sen sijaan ajatus kritiikistä, ajattelusta kritiikin muotona, oli tuohon aikaan keskeinen kaikille nuorhegeliläisille. Minusta tämä pätee Marxiin myös hänen nuorhegeliläisvaiheensa jälkeen.

Vasemmistohegeliläinen liike sai alkunsa kritiikistä. Uskonnonfilosofia oli uskonnollisten mielteiden kri-

tiikkiä ja perustui näiden mielteiden pukemiseen käsitteelliseen muotoon. Jos lähdetään liikkeelle tästä vasemmistohegeliläisyyden synnystä, voidaan kehittää tulkinta, jossa poliittisen taloustieteen kritiikki liittyy Hegelin teoriaan käsitteen ja mielteiden välisestä suhteesta.

**SH: Marx-tulkintojen historiassa dialektiikka on kuitenkin ollut keskeisessä asemassa. Olet tutkinut sekä Marxia että Hegeliä. Mikä on kantasi tähän kysymykseen?**

Keskustelun lähtöoletukset eivät ole perusteltuja. Kuten jo mainitsin, nuorhegeliläisille Hegel ei ollut dialektinen ajattelija, eikä hän ollut sitä myöskään vanhahegeliläisille. Heille tärkeää oli spekulatio. Hegel esittää *Enzyklopädiën* ensimmäisessä osassa, pykälissä 79–81, että dialektiikka on negatiivista ja spekulatio positiivista järjettä<sup>4</sup>. Hegel pitää spekulatiota, ei dialektiikkaa, oman filosofiansa erityispiirteenä. Nykyään on kuitenkin tapana ajatella, että Hegel on dialektinen filosofi. Luullakseni tämä johtuu siitä, että Marx elämänsä loppuvaiheessa kuvasi Hegeliä dialektiseksi ajattelijaksi. Keskustelu on saanut oudon käänteen: Marxia pidetään dialektisena ajattelijana, koska hän sanoi olevansa hegeliläinen. Seuraavaksi oletetaan, että Hegel on dialektinen ajattelija, koska Marx sanoi niin! Lopulta päätellään, mitä Hegelin käsityksen dialektiikasta pitäisi olla, jotta se olisi muutettavissa marxilaiseksi dialektiikaksi. Aivan vastaavalla tavalla on mahdollista osoittaa, että Tuomas Akvinolainen oli aristoteelikko, jos ensin oletamme hänen tulkintansa Aristoteleesta oikeaksi.

**AL: Olet yksi Tampereella järjestettävän Hegelkonferenssin pääpuhujista. Miten luonnehtisit mielenkiintoasi Hegeliin? Mitä Hegeliltä voi yhä oppia?**

**ER:** Marxilaisesta näkökulmasta on tärkeää ottaa Hegel vakavasti historiallisista syistä, jotta hedelmättömät keskustelut heidän suhteestaan voidaan välttää. Marxia ei ole välttämätöntä lukea hegeliläisenä, mutta Hegeliin palaaminen selventää, mikä voisi olla Marxin erityinen filosofinen anti.

Itse samastun kriittiselle teorialle ominaiseen näkemykseen marxismista. Tästä näkökulmasta Hegeliin on tärkeää palata myös yhtenä kriittisen teorian perustajista. Hegeliltä voidaan poimia metodologinen malli, joka oikeuttaa tietyn käsityksen yhteiskuntateoriasta: Yhteiskuntakritiikki ei ole mahdollista ilman tietoa yhteiskunnasta. Tietoa tulee kartuttaa systemaattisesti välttämällä yksittäisten tieteenalojen yksipuolisuudet. Eri tieteiden tuottama tutkimustieto tulee koota yhteen, kuten Hegel on tehnyt systeemissään, esimerkiksi luonnonfilosofiassa tai objektiivisen hengen filosofiassa. Pidän näitä hegeliläisiä lähtökohtia edelleen täysin relevantteina kriittiselle teorialle.

**AL: Olet työssäsi keskittynyt luonnonfilosofiaan ja historianfilosofiaan, joita pidetään kaikkein vanhentuneimpina puolina Hegelin teoriassa<sup>5</sup>. Mistä motivaatio kumpuaa?**

Hegelin luonnonfilosofia tarjosi metodologisen mallin, jota Marx käytti poliittisen taloustieteen kritiikissään, samoin Frankfurtin koulun kriittisen teorian

ensimmäinen sukupolvi. He harjoittivat yhteiskuntafilosofiaa tieteidenvälisenä ohjelmana yhdistääkseen eri tieteitä teoreettisesti. Nähdäkseni on yhä hyödyllistä suunnata näin.

Hegelin luonnonfilosofia on kiinnostava myös Hegel-tutkimuksen näkökulmasta. Monet ei-metafyysiset Hegel-tulkinnat ovat mahdollisia vain sysäämällä luonnonfilosofia sivuun: ne eivät kykene käsittelemään luonnonfilosofiaa eivätkä epistemologisia kysymyksiä liittyen tietoon erityisistä kohteista. Jos otetaan vakavasti Hegelin tavoite tuottaa tietoa, luonnonfilosofiaa ei voi jättää syrjään.

Hegelin historianfilosofia on puolestaan mielenkiintoista, koska siinä kaikki filosofia liitetään historialliseen diagnoosiin. Hegeliläinen ajatus on, että meidän tulisi ajatella itseämme oman aikakautemme osana. Filosofian tehtävänä on etsiä teoreettisia ja käytännöllisiä ratkaisuja aikalaisongelmiin. Tämä Hegelin historian filosofian ydinajatus on mielestäni yhä relevantti.

## Työstä ja taistelusta

**Tuoreessa kirjassanne *The Return of Work in Critical Theory* kirjoitatte työn paluusta kriittiseen teoriaan<sup>6</sup>. Kuinka kommentoisit väitettä, että robotit saattavat viedä meiltä työn, mutta ainakin ne tuovat takaisin työn filosofian?**

Ajatus työn lopusta eli vahvana 1990-luvulla. Työtömyyteen tarjottiin vastaukseksi jonkinlaista utopiaa työtuntien vähentämisestä ja työtaakan jakamisesta. Ainakin Ranskassa, luullakseni myös Saksassa ja kenties muuallakin, työstä on tullut jälleen poliittinen kysymys, poliittinen huolenaihe. Stressi, työn ja muun elämän tasapaino ja monet muut vastaavat käsitteet ovat tehneet työstä yhteiskunnallisen ongelman. Siitä teoksemme otsikko, ”Työn paluu”.

Ehkä uusi työn lopun aikakausi on alkamassa robotisaation ja automatisaation myötä. Ehkä se elvyttää työn

filosofian. Tai ehkä kaksi aikakautta jäävät keskenään jännitteeseen.

Itse en usko, että työn teknologinen murros merkitsee työn loppua. Monet maailmanlaajuiset ilmiöt, kuten ilmastonmuutos tai ympäristöongelmat, toivoakseni pakottavat ihmiset kehittämään tuotantotapoja, jotka kunnioittavat sekä työntekijöitä että ympäristöä. Nämä muutokset laskevat väistämättä työn tuottavuutta, mikä tuo mukanaan enemmän työtä.

Vain jos jatkamme uusliberaalia lyhytjanteistä voittojen maksimointia välittämättä maapallon tuhoutumisesta, työ ei lisäännä, mutta toivoakseni tulevaisuutemme on toisenlainen.

**AL: Työskentelet Pariisissa, Nanterressa. Haluatko sanoa jotain vuodesta 1968?**

Kymmenen vuotta sitten [presidentti Nicolas] Sarkozy kiteytti kritiikin iskulauseeseen: ”meidän täytyy lopettaa -68”. Tuolloin aiheesta oli luontevaa kirjoittaa, koska sillä oli poliittista merkitystä. Nyt kukaan ei kritisoi vuotta 1968, kaikki vain hymistelevät ja juhlistavat sitä.

Toisaalta nykyinen hallitus vastustaa melko thatcherilaisesti monia hyvinvointivaltioon kuuluvia asioita. Tämä on synnyttänyt myös paljon vastarintaa, esimerkiksi yliopistoissa ja rautateillä. Rautatieläiset turvautuvat uusien keinoihin: he lakkoilevat osan viikosta ja ovat osan päivistä töissä, jotta lakko ei tule liian kalliiksi. Olen aika ylpeä siitä, että olin mukana organisoimassa tukirahoitusta lakolle: olemme keränneet 1 200 000 euroa lakkoilijoille, mikä on jonkinmoinen saavutus. Vastaavaa ei ole nähty Ranskan historiassa, eikä ehkä muuallakaan – se voisi toimia esikuvana. Yhtymäkohtana vuoteen -68 tällaisissa kamppailuissa luodaan uusia tapoja taistella nykyongelmia vastaan sen sijaan, että viitattaisiin vain menneisyyteen. En muista ulkoa Marx-sitaattia, mutta voitte tarkistaa muotoilun: vallankumous ei voi ammentaa runouttaan menneisyydestä vaan vain tulevaisuudesta.

## Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Rahel Jaeggi & Robin Celikates, *Sozialphilosophie. Eine Einführung*. Beck, München 2017.
- 2 Ks. Arvi Särkelä, Ein Drama in drei Akten. Der Kampf um öffentliche Anerkennung nach Dewey und Hegel. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. Vol. 61, No. 5–6, 2013, 681–696; Arvi Särkelä, Degeneration of Associated Life: Dewey’s Naturalism about Social Criticism. *Transactions of the Charles S. Peirce Society*. Vol. 53, No. 1, 2017, 107–126;

- 3 Arvi Särkelä, *Immanente Kritik und soziales Leben. Selbsttransformative Praxis nach Hegel und Dewey*. Klostermann, Frankfurt a. M. 2018.
- 4 Karl Marx, Teesejä Feuerbachista (Die Thesen über Feuerbach, 1845/1888). Suom. Matti Viikari ym. Teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels, *Valitut teokset kuudessa osassa*. Osa 2. Edistys, Moskva 1978, 63–66. Verkossa: marxists.org/suomi/marx-engels/1845/teeseja-feuerbachista.htm
- 5 Hegel, G. W., *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*

- (1817). Heidelberg, Oßwald 1830. Verkossa: zeno.org/pnd/118547739
- 5 Ks. Emmanuel Renault, *Hegel. La Naturalisation de la dialectique*. Vrin, Paris 2001; *Connaitre ce qui est. Enquête sur le présentisme hégélien*. Vrin, Paris 2015.
- 6 Christophe Dejours, Jean-Philippe Deranty, Emmanuel Renault & Nicholas H. Smith, *The Return of Work in Critical Theory. Self, Society, Politics*. Columbia University Press, New York 2018.

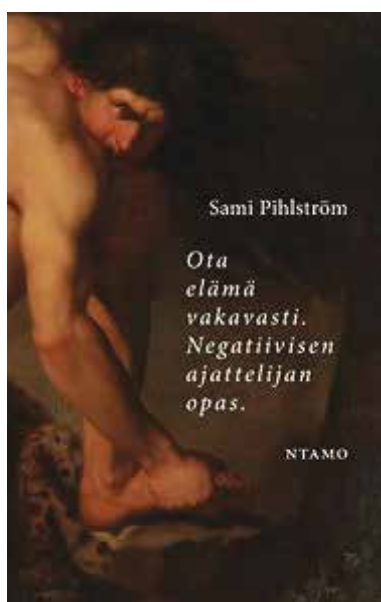
TOMMI KAKKO

# Vakavasti elämästä

Sami Pihlström, *Ota elämä vakavasti. Negatiivisen ajattelijan opas*. ntamo, Helsinki 2018. 276 s.

Sami Pihlström esittelee uudessa kirjassaan negatiivista ajattelua. Elämän vakavasti ottamista puolustava opas taistelee elämänfilosofian vakavien kysymysten latis-tamista ja aihepiirin hämärtämistä vastaan. Se puolustaa eettistä ja moraalista elämänasennetta ja tuomitsee jyrkästi moraalin välineellistämisen. Ilmeisen kantilainen lähestymistapa voidaan kiteyttää Pihlströmin toteamukseen: ”Moraalilla ei ole omaa ’paikkaa’ maailmassamme” (93). Jos moraalilla on olemassa jotain muuta kuin itseään varten, se ei ole enää moraalilla. Silloin puhutaan jostain muusta tai sitten keskustelukumppani yrittää sumuttaa. Kirja hyökkää myös armotta ”positiivisuususkovien” (80) onntoa *self-help*-pöhinädiskurssia vastaan.

Negatiivinen ajattelu metodia ottaa vakavasti kärsimyksen ja pahuuden roolin ihmiselämässä sekä kannattaa antiteodikeista lähestymistapaa uskonnollismielisiin ongelmiin. Teodikeat ovat Pihlströmin mukaan ”illusorisia yrityksiä” (208) nostaa ajattelijan mahdottomaan teosentriseen asemaan. Jumaluuden, kärsimyksen ja pahuuden ongelmia ei ole hänen mukaansa luotu ratkaistavaksi, ja tällaisen oletuksen tekeminen voi päinvastoin olla jopa vaarallista. Vakava filosofia alkaa Pihlströmin mukaan yhteisestä, jaetusta elämästä, joka vaatii jatkuvaa vakavaa ajattelua. Se ”ei ala onnistumisista, ei kukoistuksesta tai loistosta, vaan epäonnistumisesta ja rajallisuudesta, huonosta omastatunnosta”



(235). Kuitenkaan Pihlströmiä ei voi väittää pessimistiksi. Eikä häntä haluaisi väittää realistiksikaan sanan vulgaarissa merkityksessä, jonka mukaan masentavimman hypoteesin maailman tilasta laatinut voittaa realismimarkkinoilla.

Kirjan kappaleet vaihtelevat pituudeltaan yllättävän paljon. Ne käsittelevät yllä mainittujen teemojen lisäksi köyhyyttä, riippuvuutta, sotaa, valtaa, maanviljelyä, kuolevaisuutta sekä filosofian tehtävää. Aiheet ja teemat ovat vakavia, mutta se on modernin höttöisen ajattelun ympäröimälle lukijalle tervettä vaihtelua. Kirja on *anti-self-help*-teos, jota voinee lähestyä pitäen mielessä Simon Critchleyn lausuman, että nykyajan vakavin filosofinen on-

gelma on nihilismi ja siitä johtuva elämän merkityksettömyys. Ongelmaan porautuminen vaatii kielen riisumista paskapuheesta, jota *self-help* on poikkeuksetta pullollaan, koska se pyrkii luomaan lukijalleen hyvän olon tunnetta, fiktiivisen *katharsiksen* tai hollywoodmaisen ”It’s over!” -hetken. Pihlströmin mukaan itsekeskeinen moraalilla tässä muodossa ei ole moraalilla lainkaan, sillä moraalilla ytimessä tulee olla toisen kärsimys (79) eikä ajattelijan hyvän mielen kokemukset tai jokin muu välineellinen tarkoitusperä. *Self-help* ei täytä vakavan ajattelun tunnusmerkkejä.

## Kielen ja ajattelun köyhdyttämisen kurimus

Opas on paljon velkaa Wittgensteinille. Myös Levinasin filosofialla on selvästi tärkeä rooli kirjan pohdinoissa, mutta sisällöt viittaavat usein vahvemmin varhaiseen ja proosamuotoilut myöhempään itävaltalaisfilosofin tuotantoon. Esimerkkinä voi mainita Pihlströmin mainion lauseen: ”kaikki asiat elämässä asettuvat eri valoon, kun kärsimyksen todellisuutta ei kielletä” (194). Negatiivisen ajattelun suurin potentiaali lieneekin tässä asioiden eri valoon laittamisessa. Lauseessa näkyy Wittgensteinin kuuluisa toteamus *Filosofisissa tutkimuksissa* (1953) siitä, ettei filosofinen tutkimus muuta mitään vaan jättää kaiken ennalleen. Mikään ei varsinaisesti muutu, mutta maailma näyttää filosofian jälkeen erilaiselta.

## ”Konsulttijargon on kieltä ja ajattelua näivettävää vallankäyttöä.”

Kokemus on varmasti tuttu kaunokirjallisuuden ystävillekin, jotka ovat huomanneet jonkin muuttuneen, kun he ovat viimein laskeneet poikkeuksellisen liikuttavan painatteen käsistään. Pihlströmin siteeraa useita kirjailijoita Juice Leskisestä Eino Leinoon. Taide ei ole hänen mukaansa etiikan yläpuolella, mutta se voi ”merkittävästi rikastaa ymmärrystämme ja tapaamme keskustella etiikasta” (85). Ymmärryksen ja diskurssien rikastaminen onkin Pihlströmin suurin huoli, ja Orwellin *Vuonna 1984* (1949) johdattelee hänet kenties kirjan provokatiivisimpaan väitteeseen: ”Esimerkiksi kritiikitön konsulttijargon kaikkialle yhteiskuntaan levittäytyvine latteuksineen vähentää kansalaisten positiivista vapautta uskoa totuuksia niiden totuuden vuoksi miltei yhtä vääjäämättömästi kuin totalitaariset pakkokeinot” (123). Konsulttijargon on kieltä ja ajattelua näivettävää vallankäyttöä, jolle usein naureskellaan, mutta Pihlströmin väitteiden mukaan meidän pitäisi olla päinvastoin kauhuissamme sen leviämisestä.

Vakavaa ajattelua pohtivan tuuleekin ottaa varoitus vakavasti. On esimerkiksi erittäin tärkeää tietää nykyisen mediasaturaation aikana, kuka on varteenotettava keskustelukumppani ja kuka ei. Pihlström kirjoittaa: ”Rasismi on sekä epämoraalista ja epätieteellistä. Jos joku väittää jotakin muuta, hän ei nykyisissä avoimissa länsimaisissa yhteiskunnissa kelpaa vakavasti otetta-

vaksi keskustelukumppaniksi” (54). Hän kirjoittaa vähemmän sosiaalisen median manipulaatiokoneistosta, jonka vaikutuspiirissä on yhä enemmän ihmisiä ja joka ohjailee myös politiikkaa vahvemmin kuin Orwellin totalitaristiset painajaiset olisivat voineet ennustaa. Sosiaalisen median taustakoneisto tarkkailee käyttäjiä ja muokkaa heidän käyttäytymistään jopa konsulttijargonin tehokkaammin: jokaisen yksittäisen käyttäjän toimintaa voidaan ohjata tavalla, joka on räätälöity juuri sitä käyttäjää varten. Jos Pihlströmin huoli kielen ja ajattelun köyhdyttämisestä otetaan vakavasti, sosiaalisen median manipulaatiokoneisto tulisi nähdä jopa *self-help* ja konsulttihoipinää suurempana ongelmana.

### Filosofiset kotityöt

Koska Pihlström kirjoittaa Wittgensteinistä ja mainitsee ohimennen myös G. E. Mooren, on vaikea olla muistelematta Cambridgen yliopistossa samoihin aikoihin vaikuttaneita muita filosofi. Wittgensteinin aikalainen John Wisdom kuvasi idealisti J. M. E. McTaggartin itsepäistä tapaa esittää filosofisia kysymyksiä vanhanaikaisissa muodoissaan Mooren ja Russellin uuden filosofian dominoimassa ympäristössä: Onko aikaa olemassa? Onko materiaa oikeasti olemassa? Jotain samanlaista vanhanaikaisuutta on havaittavissa Pihlströmin etiikan kysymyksenasettelussa. Osa tästä juontune ajattelun kantilaisesta pohja-

vireestä, joka vaatii, että oletamme olevan olemassa ”transsendentaalisen syyllisyyden”, joka mahdollistaa moraalisen ajattelun. Mutta mukana on myös itsepäinen kieltäytyminen sekä liiallisen teknisestä filosofiasta että liian popularisoivasta otteesta, joista jälkimmäinen vesittäisi kirjan viestin.

Tasapainottelua seuratessa tulee pohtineeksi, kenelle kirja on tarkoitettu. Elämän merkityksettömyyteen vastausta janoaville kirjasta ei ole luultavasti hyötyä, ja elämänsä jo vakavasti ottavat eivät oikeastaan tarvitse sitä. Se löytäne siinä huolimatta lukijansa. *Self-help*-kirjallisuuden markkinoinen filosofiana on kyseenalaista, eikä filosofian puolustaja voi pitää sitä vakavana ajatteluna. Provokatiivinen nide on tervetullut ja tärkeä puheenvuoro tähän keskusteluun. Pasikapuheen kuplien puhkaiseminen on tietenkin tärkeää ja sitä soisi näkevän enemmänkin suomalaisessa mediakentässä.

Nähtäväksi jää, onko vakavalle ajattelulle kysyntää konsulttikielen ja tyhjän affirmointihöpötyksen osoittautuessa lopulta ontoksi. Ei liene uhkarohkeaa ennustaa, että kysyntää kyllä syntyy. Kuplat puhkeavat aina ennemmin tai myöhemmin. Viimeistään sen jälkeen on aika puhua vakavasti ja aloittaa ajattelumme kielen kuuraaminen. Pihlströmin opas voi auttaa orastavan vakavan ajattelijan alkuun kertomalla, että täyttymystä on turha odottaa, loppussa ei seiso kiitoksia eikä työlle näy loppua.



JUHA RAIPOLA

# Satiirin ja melankolian kuvat

Pirjo Lyytikäinen, *Pilviä maailmanlopun taivaalla*. Leena Krohnia lukiessa. Teos, Helsinki 2018. 224 s.

”Ensin inventoidaan pilvet”.

Pirjo Lyytikäisen esseekirja Leena Krohnin tuotannosta alkaa kuvauksella teosten moniaalle haarovista merkityksistä. Esimerkkinä on vuonna 2013 julkaistun *Hotel Sapiensin* kuvaus pilvistä, joista paljastuu ”kaikkea mahdollista” (11). Lyytikäinen punoo taitavasti näkyviin Krohnin kielen kerrostuneisuuden. Pilvimaiseman realistinen kuvaus saa kielikuvien ja kulttuurisen muistin ansiosta rinnalleen muun muassa romanttisen kaipuun sävyjä, tieteellisen kielen kautta paljastuvia näkymättömiä ilmiöitä ja lopun ajan apokalyptisia kauhukuvia. Yksittäiset sanat ja ilmaukset kiinnittyvät jatkuvasti sekä konkreettisiin että symbolisiin merkitysverkostoihin ja luovat omalaatuisen synteetin kuvattavasta ilmiöstä, jonka piirteet näyttävät vaihtuvan jatkuvasti.

Vaihtuva todellisuus ja toisen näkeminen ovat Krohnin tuotannon tärkeimmät ytimet, joiden varaan Lyytikäinen perustaa käsityksensä teosten kirjallisista merkityksistä ja niiden rakentumisesta. Teosten perusyksikköinä toimivat sanoilla luodut kuvat, jotka häilyvät realistisen todellisuuden kuvauksen ja kielikuvien kautta kehittyvien merkityskerrosten välissä. Taustatekstien ja symbolimerkitysten ylimäärä johdattaa lukijan lopulta kohti ylevää – tunnetilaa, ”joka valtaa ihmisen käsittämättömän edessä” (38).

Vaikka analyysin kohteena on periaatteessa koko Krohnin tuotanto, Lyytikäisen mielenkiinto kohdistuu tällä kertaa erityisesti 2000-luvun taitteesta alkaen julkais-



tuihin Krohnin satiiriin teoksiin. Verrattuna Lyytikäisen aiempaan Krohn-tutkimukseen *Leena Krohn ja allegorian kaupungit* (2013) huomio on nyt selkeästi enemmän nykypäivässä ja tulevaisuudessa. Krohnin tuotanto on siirtynyt astetta synkempään ja melankolisempaan suuntaan. Universaalien eksistentiaalisten kysymysten rinnalle ovat astuneet satiirikon kolkon naurun sävyttämät dystooppiset tulevaisuudenkuvat, jotka näyttävät ihmistointa kaikessa järjettömydessään. Krohnin satiirinen näkökulma perustuu oman nykytodellisuutemme ja tulevaisuudenvisioidemme kriittiseen analyysiin. Satiirisen naurun lähteenä ovat esimerkiksi erilaiset esineiden ja ilmiöiden listat. Asioita ja esineitä yhdistämällä visualisoidaan

”nykyaikaisen todellisuuden paradoksaalinen moninaisuus, hysteerinen kuluttaminen ja ylenpalttinen elämyshakuisuus” (16). Hullunkuriset borgesilaiset luettelot listaavat ikään kuin kylmän asiallisesti kulutusyhteiskunnan tavaroiden ja ilmiöiden kaoottista kokonaisuutta ja kuvaavat todellisuutta, jossa ”kulutustavaroiden tarkoitus on luoda tarpeita eikä tyydyttää niitä” (18). Groteskia kohti liukuvat luettelot pyrkivät herättämään lukijassaan naurun lisäksi inhon ja järkytyksen tunteita, joilla arvotetaan romaanin maailman sekä nykytodellisuuden ilmiöitä ja ihmisiä. Niiden rinnalla kulkevat kuitenkin jatkuvasti myös myötätuntoisemmat ja vakavammat kuvat ihmisistä nykytodellisuuden armoilla.

Lyytikäinen esittää Krohnin kokonaistuotannon yhtenä jatkuvana tutkielmana ihmisyydestä. Etenkin 2000-luvulla näkökulma on pääosiltaan pessimistinen ja ironinen: teokset sijoittuvat epämääräiseen tulevaisuuteen, jonka vinksahaneet ilmiöt paljastavat ihmisten vikoja ja yhteiskunnan epäkohtia. Satiirin pääkohteet vaihtelevat teoksesta toiseen, mutta yleinen kriittinen eetos säilyy. Teokset kärjistyvät ja liioittelevat arkielämän ilmiöitä ja paljastavat näin eettisen tyhjön, joka sävyttää nautintoihin ja kulutukseen nojaavaa yhteiskuntaa.

Satiirin ohella keskeiseksi affektiiviseksi elementiksi Krohnin teoksissa nousee melankolia. Teosten henkilöahmoja yhdistävät massenuksen, merkityksettömyyden ja turhuuden tunteet, jotka Lyyti-

**”Tunnevaikutelma koostuu  
pettymyksestä ja voimattomasta  
vihasta, jotka seuraavat  
modernin yhteiskunnan  
petetyistä lupauksista, ihmislajin  
alennustilasta ja ihmiskuntaa  
kohtaavista katastrofeista.”**

käinen kytkee modernistisen kirjallisuuden kenttään. Lyytikäinen hakee satiirin ja melankolian vuoropuhelulle teoreettista taustaa Friedrich Schilleriltä, jonka mukaan moderni, nostalginen ihminen voi joko vaipua parantumattomaan melankoliseen suruun tai suhtautua maailmaan kriittisellä, satiirisella vihamielisyydellä. Satiirikko tarkastelee nykyisyyttä ihannekuvaa vasten ja näkee siinä vain aution maan ja groteskeja vääristymiä. Melankolikko viipyilee sen sijaan ihanteen tai menneen idyllin kaiuissaan ja katsoo todellisuutta suruharson lävitse. Lyytikäinen katsoo näiden kahden näkökulman yhdistyvän Krohnin tuotannossa, joskin moderneina muunnoksina: ihanteet pysyvät nykytodellisuudessa piilossa, ja myös satiiri itsessään voi olla melankolista. Krohnin tuotantoon kuuluvatkin jatkuvat asennonvaihdokset, jotka muuttavat kerronnan ja siitä tehtävien tulkintojen sävyä.

Moderniin melankoliaan yhdistyy Krohnilla myös katastrofin kuvia, jotka synkentävät entisestään teosten tunnelmaa. Lyytikäinen katsoo tuotannon edenneen jo paljolti epätoivon kirjoitukseksi. Esimerkiksi *Hotel Sapiens* kuvaa hänen

mukaansa elämää yhä lisääntyvässä epätietoisuudessa samaan aikaan kun ”luonnontieteellinen tieto on purkanut kaikki ne illuusiot, joiden varaan humanistinen ajattelu on perinteisesti rakentunut” (162). Teoksen johtomotiivi on harhan paljastuminen kaikissa muodoissaan – sen pääasiallinen tunnevaikutelma koostuu pettymyksestä ja voimattomasta vihasta, jotka seuraavat modernin yhteiskunnan petetyistä lupauksista, ihmislajin alennustilasta ja ihmiskuntaa kohtaavista katastrofeista.

Pohdittavana Lyytikäisen Krohn-tutkielmassa jää teoksen laji. Esipuheen perusteella *Pilviä maailmanlopun taivaalla* koostuu ”kirjallisuusseistä”, joiden tavoitteena on ”ymmärtää ja avata tekstiä asettumalla tekijän yleisöksi” (8). Lähtökohta vapauttaa kirjoittajan tutkimustekstilä vaadittavasta metodisesta tarkkuudesta ja tarjoaa mahdollisuuden astetta vapaampaan reflektointiin teosten teemoista ja tekniikoista. Valinta näyttäytyy jossain määrin ongelmallisena kahdesta eri syystä. Yhtäältä esseistiikan mahdollisuudet ovat käytössä vain rajallisesti: teos on selkeästi pitkän linjan kirjallisuudentutkijan tekstiä, joka pyrkii pitämään tulkitsijan per-

soonan taka-alalla. Toisaalta vapaa liikkuminen eri teosten, teoreettisen assosioinnin sekä lukuisten eri teemaattisten kysymysten välillä uhkaa kallistaa teoksen kohti tutkimuskohteensa edustamaa moninäkökulmaisuutta ja luettelointia. Esseet liukuvat välillä ilmiöstä toiseen lähes yhtä sujuvasti kuin Krohnin teokset, mikä aiheuttaa lukijalle paikoitaisia vaikeuksia tekstiin orientoitumisessa. Lajivalinta tuntuukin hankalalta sekamuodolta, joka kadottaa tutkimustekstin jäsenyisyyden mutta ei myöskään hyödynnä täysin essee-tekstien näkemyksellisyyden perustuvaa keinovalikoimaa.

Krohnin tavoin Lyytikäinen siirtyy teoksensa lopussa melankolian ja maailmanlopun kuvista kauneuden ja toivon kuvaukseen. Synkimpiinkin Krohnin teoksiin kuuluu vähintään häivähdykselliseksi kuvatuista ilon hetkistä, jotka usein syntyvät oikullisesti ja mitätöimistä aiheista. Kauhujen takaa paljastuu kauneuden, pyhyden ja luonnon arvon kokemuksista kumpuava olennaisempi ulottuvuus. Lyytikäisen tarkkalukuiset esseet osoittavat, kuinka hienovaraisilla keinoilla Krohn saa todellisuuden muuttamaan toiseksi – kauhusta kauneudeksi ja takaisin.

PÄIVI MEHTONEN

# Utopia asutetusta Alaskasta

Henry Oinas-Kukkonen, Finalaska. *Unelma suomalaisesta osavaltiosta*. Vastapaino, Tampere 2017. 287 s.

**M**enestysromaanissa *The Yiddish Policemen's Union* (2007) eletään poliittisen kuohunnan aikaa juutalaisyhteisön asuttamassa Sitkassa, Yhdysvaltain Alaskassa. Yhteisön vanhimmat olivat saapuneet pohjoiseen 1940-luvulla ”Ickes-passilla”, erikoisviisumilla, joita Yhdysvallat myönsi asuttaakseen Alaskaa Hitlerin vainoamilla eurooppalaisilla. Michael Chabonin vaihtoehtohistoriassa on ripauksia faktaa. Toisen maailmansodan kynnyksellä tehtiin lukuisia suunnitelmia Alaskan väkimäärän lisäämiseksi. Sisäministeri Harold L. Ickes (1874–1952) oli Alaska-hankkeiden ja lakiesitysten dynamo. Maailmanpolitiikan käännteissä osa salaisista suunnitelmista jäi pöydälle Yhdysvaltain kongressissa, kun huomio jo kiinnittyi muuhun.

Osin samoihin lähteisiin perustuu historiatieteilijä Henry Oinas-Kukkosen mielenkiintoinen *Finalaska. Unelma suomalaisesta osavaltiosta* (2017). Se on tarkka kuva suomalaisista mahdollisina alaskalaisina. Pohjois-Euroopan tapahtumia seurattiin Atlantin takana erilaisia skenaarioita kehitellen senkin varalle, että Neuvostoliitto valtaisi Suomen talvisodassa. Oinas-Kukkosen tutkimissa noin vuosien 1939–1946 raporteissa, lakiesityksissä ja kirjelmöinnissä suunniteltiin asuttaa suomalaispakolaisilla territorio (vuodesta 1959 osavaltio), jossa sodan kynnyksellä oli vain reilut 70 000 asukasta. Ehdotuksessa *Finns for America's Finland* (1940) kuvataan onnellaksi mahtavien Yukon- ja Tanana-jokien Keski-Alaska, joka olisi hyvä korvike järvien ja metsien Suomelle. Luonnonolot talvineen



ja hyttysineen eivät olisi pohjoisessa karaistuneille maahanmuuttajille shokki.

Kirjoittajien Robert C. Blackin (1914–2001) ja Leonard von Bibra Suttonin (1914–2002) mukaan yksi pinta-alaltaan valtavan Alaskan perusongelmista oli vähäinen valkoisen asutuksen osuus. Vaikka ”suomalaisrodulla” nähtiin kaukaisia ”mongolidi”-yhteyksiä, pohjoinen kansa oli visiossa lähempänä länsieurooppalaisia kuin monet muut ryhmät. Perustelut olivat myös antisemitistisiä. Ehdotuksen Suomi-propagandasta huolimatta Alaskassa vastustettiin tasapuolisesti niin suomalaisten kuin juutalaisten siirtoja alueelle.

*Finalaska* on ajankohtainen näkökulma Yhdysvaltain politiikkaan 1900-luvun alkupuolella. Monimuotoisesta aineistosta avautuu hiertävää päätöksentekoa, ratkaisematon maakysymys Alaskan alkuperäiskansojen

kanssa ja arktisia kuljetussuunnitelmia. Aikeiden arvo ja osuvuus on juuri siinä, että ne eivät toteutuneet. Laatijoina oli kavalkadi presidentti Rooseveltin hallinnon poliitikkoja mutta myös rivikansalaisia, joiden nopeiden henkilökuvien piirtämiseen Oinas-Kukkosella on ilmiömainen kiinnostus ja kyky. Eräskin rautatievirkailijan vaimo kirjoitti senaattorille vastustavansa Alaskan asuttamista pakolaisilla, koska näiden myötä soluttautuisi maahan vaarallisia aatteita. Senaattorin olisi syytä kiinnittää asiaan huomiota, sillä ”naisen minimi-intuitio vastaa miehen maksimijärkeilyä” (F 140–141).

Alaskasta päin katsoen pohjoisen geopolitiikkaan avautuu laaja näköala. Lähinaapureita olivat Neuvostoliitto ja Japani, joka hyökkäsi Alaskan Aleuttien saarille vuonna 1942. Kamppailuissa Tyynenmeren ja arktisista merireiteistä väestönsiirrot Alaskaan olisivat tuoneet puskuriväestöä haavoittuville alueille. Tosin suomalaisten läsnäolon Alaskassa pelättiin myös houkuttelevan Suomen viholliset hyökkäämään sinne. *Finalaska* pitäytyy tiukasti aikarajauksessaan 1940-luvun alkupuolella, mutta pohjoisten alueiden hallinta on myös tätä päivää. USA:n, Kanadan, Venäjän ja Pohjoismaiden arktiset strategiat eivät ole vain taloudellista, energiapolitiittista ja meriliikenteen varustelua. Keskusteluilla uudesta pohjoisen Kylmästä Sodasta ja ”jääesiripusta” on historialliset yhteytensä myös pakolaiskeskusteluihin.

Vaikka jämäpti aineiston rajaus on *Finalaskan* ehdoton hyve, se myös ajoin tekee teoksen päälinjasta vaikean hahmottaa. Samat

teemat toistuvat yhä uudestaan eri henkilöiden ja asiakirjojen kuvauksissa, ilman syvenevää otetta. Lyhyet koosteet vaikkapa argumenteista suomalaisten pakolaisten vastaanoton puolesta ja sitä vastaan olisivat selventäviä. Hakemisto helpottaa teoksen osien ja runsaiden yksityiskohtien välillä navigointia, vaikka sivunumerointi on harmittavasti vielä muuttunut hakemiston laadinnan jälkeen (-2).

Yllättävän vähän teoksessa puututaan pohjoismaalaisten siirtokuntien varhaishistoriaan Alaskassa. Kuitenkin niin pian kuin liittovaltio oli ostanut Alaskan Venäjältä vuonna 1867, hankinta herätti paitsi ivanaurua myös mielenkiintoa. Jo 1870-luvulla Yhdysvaltoihin ja Kanadaan muuttaneet islantilaiset tutkivat mahdollisuuksia perustaa Alaskaan uusi siirtokunta. Presidentti Grantille esitelty aloite sai Yhdysvaltain lehdistössä huomiota, mutta ei toteutunut<sup>1</sup>. Nämä siirtolaisvaiheet tunsivat hyvin *Finalaskassa* moneen otteeseen mutta taustoittamatta mainittu kanadalainen kansatieteilijä Vilhjalmur Stefansson (1879–1962). Legendaarisen tutkimusmatkailijan vanhemmat olivat juuri Kanadan islantilaisemi-grantteja, ja Stefansson oli syvästi perehtynyt siirtokuntaan Yhdysvalloissa, Neuvostoliitossa ja muualla. Jo varhaisissa Alaska-suunnitelmissa esiteltiin siinä määrin samoja perusteluja kuin sittemmin suomalaisten kohdalla, että olisi ollut kiintoisaa lukea Oinas-Kukkosen analyysia myös pitkistä jatkumoista ja katkoksisista.

Sama pätee Alaskan suomalais(taustais)ten asukkaiden historiaan. Keitä olivat ne siellä jo entuudestaan asuneet suomalaiset, jotka *Finalaskan* mukaan muodostivat 7,6 % Alaskan väestöstä ja olivat vuoden 1940 laskennassa neljänneksi suurin ulkomailla syntyneiden valkoisten ryhmä? Suomella ja Alaskalla oli vuoteen 1867 asti yhteistä historiaa osana Venäjää. Teoksessa ei mainita Alaskan suomalaishallintoa tai Sitkan (Uusi Arkangeli) suomalaisyhteisöä 1800-luvun alkupuolella. Oinas-Kukkosen

teos on laadittu Suomi 100 -juhluvuoden edellä, mutta myös Suomi 150 ja 200 olisivat muutoinkin ylirajaisessa historiatutkimuksessa ansainneet osansa. Lumikenttien kutsun olivat Suomessa kuulleet niin suurten turkis- ja kultaryntäysten työläiset ja kauppiat, (tyttö)koulun (nais)opettajat kuin jo 1700-luvun toisinajattelijat, joille ei luterilaisessa Ruotsissa ja Suomessa ollut sijaa.

Siirtolaispolitiikan ja -propagandan kielikuvasto olisi oma lunksa. Ehdotus *Finns for America's Finland* oli erähenkinen ja aatteellinen narratiivi, jonka kuvasto ei kuulu Oinas-Kukkosen työn painotuksiin, eikä tarvitsekaan. Poliittisissa dokumenteissakin kuitenkin kukoisti myyttinen Alaska. Ilmaisun 'suomalainen odysseia' käyttäjä on Jack Londoninsa lutenut ("Pohjoinen odysseia"), ja Euroopasta tulevien pakolaisten 'exodus' paljastaa vahvan uskontopoliittisen juonteen Yhdysvaltain asutus- ja siirtolaisajattelussa. Anna Lowenhaupt Tsing on tutkimuksissaan tuonut esiin globaalin työvoimapelin myös toisintona kristillisestä kääntymyskerromuksesta. Liittovaltioon tulijan on aloitettava alusta, koska hänen entinen elämänsä on ilman muuta kehnoa. Kuvasto nojaa jo Yhdysvaltain vallankumouksen taustoihin 1700-luvun jälkipuolen protestantismissa herätyksiin ja kukoistaa myös maallistuneessa politiikassa<sup>2</sup>.

*Finalaska* ei ole ristiriidassa tämän laajemman tulkinnan kanssa. Päinvastoin, muuan pastori ilmaisi kirjjeessään sisäministeri Ickesille tukensa Suomen "hengellisille veriveljille" ja "pohjoisen pyhiinvaeltajille" (F 80). Julkisuudessa mainittiin jopa "Alaskan pakolaistaivas", joka voitaisi sen "helvetin", jonka pakolaiset jättäisivät taakseen. Yhdysvallat pelastaisi tulijat kärsimykseltä, joten sillä oli kanttia vaatia henkisesti, moraalisesti ja fyysisesti "kaikkein korkeimman tason asuttajia". 1940-luvun alun lakiesityksissä siirtolais-säädännöksi taivaan portit eivät olisi aenneet sairaille, vanhuksille ja so-  
tainvalideille. Lisäksi suuret amerikkalaisten kiintiöt olisivat taanneet sen, että Alaska pysyy amerikka-

laisena ja maahanmuuttajat amerikkalaistuvat (vrt. F 37, 40–42). Pohjoista siis asutettaisiin kuin muinoin Euroopasta saapuneet puritaanit Yhdysvaltoja. Uuden Jerusalemin sijaan 1900-luvun puolivälissä saarnattiin piristävää elinkeinoelämää ja kehitysyhtiöitä Alaskaan.

Laajemman kontekstin kaipuussa luin *Finalaskan* rinnalla jo mainittua Lowenhaupt Tsingin tutkimusta maa- ja metsätalouden työntekijöiden liikkeestä. Kun esimerkiksi Japanin ja Yhdysvaltain vihollisuudet alkoivat II maailmansodassa, amerikkalaiset – jotka olivat ennen sotaa asettuneet erityisesti maatalouden piiriin – internoitiin keskitysleireihin. Samana vuonna Yhdysvallat avasi *Bracero*-ohjelman saadakseen meksikolaisia viljelijöitä maahan<sup>3</sup>. Kysymys "tervetulleista" siirtolaisista tai pakolaisista on suhdanteille herkkä vyyhti etelän ja pohjoisen politiikkaa. Tätä kirjoittaessa (heinäkuu 2018) Donald Trump kuuluttaa mediassa: "[...] *system of Immigration based on MERIT! We need great people coming into our Country!*"<sup>4</sup> ja uhkaa sulkea maan hallinnon, ellei asia etene toivottuun suuntaan<sup>4</sup>.

## Viitteet

- 1 Pálsson 1975; *New York Herald* 21.12.1874.
- 2 Lowenhaupt Tsing 2015, 103.
- 3 Sama, 98–99.
- 4 Hirvonen 2018.

## Kirjallisuus

- Chabon, Michael, *The Yiddish Policemen's Union*. New York, Harper 2007.
- Hirvonen, Saara, Trump tyytyväinen Italian maahanmuuttopolitiikkaan. *Yle Uutiset* 30.7.2018. yle.fi
- London, Jack, *Pohjoinen odysseia (An Odyssey of the North, 1900)*. Teoksessa London, Jack, *Rakkaus elämään. Novelleja Alaskasta*. Toim. Heikki Salojärvi. Suom. Kristiina Rikman. Love Kirjat, Helsinki 1980, 36–72.
- Lowenhaupt Tsing, Anna, *The Mushroom at the End of the World. On the Possibility of Life in Capitalist Ruins*. Princeton University Press, Oxford 2015.
- New York Herald* 21.12.1874. Alaskan Immigration. Our New Territory the Future Home of Icelandic Settlers.
- Pálsson, Hjörtur, *Alaskaför Jóns Ólafssonar 1874*. Reykjavík 1975.

KAI EKHOLM

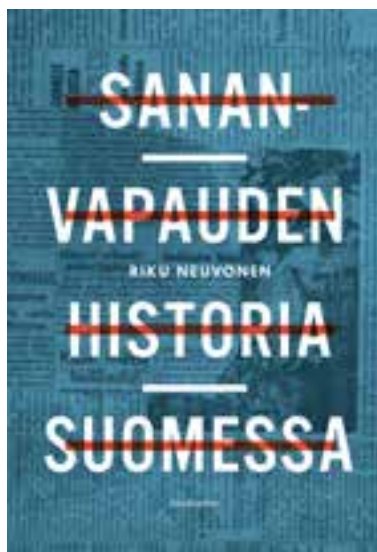
# Sananvapauden historia on Suomen tarina

Riku Neuvonen, *Sananvapauden historia Suomessa*. Gaudeamus, Helsinki 2018. 398 s.

Riku Neuvosen *Sananvapauden historia Suomessa* on saanut moniaalla kiittävän vastaanoton. Arvioissa on kohteliaasti ja oikein painotettu teoksen ansioita. Liityn näiden kiittäjien joukkoon, joskin minulla on muita arvioijia enemmän kriittistä sanottavaa. Kirja on tarpeellinen ja toimiva perusteos: alkupuoleltaan kattava, mutta lopun osalta keskeneräinen tai puutteellinen. Teoksessa on paljon hyvää, mutta myös häiritsevän runsaasti puutteellista yleistämistä, edeltävän tutkimuksen vähättelyä ja sattumanvaraisia esimerkkejä.

Sensuuria on Suomessa tutkittu aiemmin muun muassa Voitto Silfverhuthin väitöskirjassa *Kirkon ja keisarin sensuuri. Uskonnollisen kirjallisuuden valvonta Suomessa 1809–1865* (1977) sekä Päiviö Tommilan ja työryhmän kymmenosaisessa *Suomen lehdistön historiassa* (1985–1992). Sensuurin alakohtaista tutkimusta on tehty viime vuosinakin varsin kiitettävästi. Esimerkkeiksi mainittakoon Jari Sedergrenin väitös *Filmi poikki... Poliittinen elokuvasensuuri Suomessa 1939–1947* (1999) ja Helena Pilkkeen sotasensuuria käsittelevä, yhä laajeneva tuotanto. Äskettäin on julkaistu uusi painos Kalle Nordenstrengin toimittamasta kokoelmasta *Sananvapaus Suomessa* (2015), joka kuvaa sananvapauden alkuvaiheita. Teosta ei mainita Neuvosen lähdeluettelossa.

Tähän edeltävään tutkimukseen olisin toivonut selkeämpää, akateemisesti noteeraavaa viittaamista. Se olisi asettanut Neuvosen teoksen oikeaan kontekstiinsa. Tahaton käytäntö tai *understatement* kertaantuu: nyt monet arvioijat osoittavat puutteellisen tietämyksensä aiemmasta



tutkimuksesta eivätkä selvästikään osaa sijoittaa Neuvosen kirjaa osaksi tätä traditiota. Tämä ei ole pelkästään nipottamista: akateemisessa tutkimuksessa viittaukset ovat perustavanlaatuisia laadun ja luotettavuuden mittareita.

Uusin eurooppalainen sananvapaus- ja sensuuritutkimus alkoi kukoistaa Neuvostoliiton romahduksen jälkeen, kun oli tarve saada tämä osa synkkää historiaa esille. Olin mukana monessa 1996 Riiassa alkaneista sensuuriseminaareista, jotka tuottivat myös tukun julkaisuja. Käsitteilyn kohteena olivat yleensä sodanjälkeinen sensuuri, Neuvostoliiton sortotoimet ja niiden dokumentointi. Modernilla sensuuritutkimuksella ei ollut näissä maissa juurikaan käsitteitä eikä traditiota. Pikemminkin yhteinen vihollinen, Neuvostoliitto ja sen tihutyöt, voimaannuttivat kaikkia.

Tiedontarve sodanjälkeisestä ”pimeästä Euroopasta” oli huutava. Luonnollisesti sensuuriin ja sanan-

vapauteen on yhdistynyt myös tietty sensaatiohakuisuus ja paljastaminen. Se mistä ei ole voitu puhua, piti nyt käsitellä ja kunnolla.

Teimme myös nelivuotisessa hankkeessamme Tiellä sananvapauden 1917–2017 katsauksen suomalaisen sensuuriin ja sananvapauden. Kronikoimme laajemminkin sananvapauden ja sensuurin historiaa.

Tietoa suomalaisesta sananvapaudesta ja sensuurista ei siis enää puutu, pikemminkin persoonallista ja uutta esiin tuovaa otetta. Kieltämättä myös näkökulma on jäänyt liiaksi lähistoriaan. Siksi Neuvosen lähtökohdat ovat tervetulleet.

Tästä kaikesta huolimatta Neuvonen kertoo esipuheessa: ”Sananvapautta ja sensuuria on Suomessa tutkittu vähän verrattuna moniin muihin maihin.” (7) Tämä ei pidä paikkansa.

Hän niin ikään toteaa, että monet tutkimukset ovat vanhoja (7). Tästäkin voidaan keskustella.

En tiedä, onko minun tehtäväni luoda teokselle oikea konteksti. Neuvosen kirjan lähtökohdat ovat oikeustieteessä ja -historiassa, ja sen hän tuo alussa esiin. Juridiikan kehittäminen on mallikelpoista ja sitä on ilo lukea. Ongelmia syntyy, kun Neuvonen yrittää toimia yleispätevänä sensuurin historioitsijana ja määrittelijänä. Lähdeaineisto ei yksinkertaisesti anna tähän mahdollisuutta.

Neuvonen kertoo käsittelevänsä 250 vuotta suomalaista sananvapautta. Olisi ollut heroista, mutta myös yhtä outoa, jos nuori tutkija olisi yksin kirjoittanut täysin valmiin suomalaisen sananvapauden historian, jota tähän asti meillä ei ole ollut.

Pidän nyrkkisääntönä, että sata vuotta voi kartoittaa kunnolla, tosin sekin vaatii hirmuisen työpanoksen. 250 vuotta on jo yhdelle hankkeelle mahdoton tehtävä. Jokainen voi luksiensa arvioida haasteessa onnistumista. Aikajänne olisi kymmenhenkiselle työryhmällekin vaativa. Ehkä jokin hallitus keksii rahoittaa tällaista projektia ja jäädä historiaan suomalaisen sananvapauden poliittisena mesenaattina.

Näistä syistä pidän teoksen otsikointia epäonnistuneena. Neuvosen kirja ei ole Tommilan teossarjan tapaan kattava suomalaisen sananvapauden historia. Oikeellisempi otsikko olisi *Sananvapauden historian alkuvaiheet Suomessa* tai *Sananvapauden historia Suomessa. Ensimmäinen osa*. Julkaisuteknisesti ja -eettisesti olisi ollut syytä nimetä ja markkinoida teos toisin. Kirjasta olisi saanut varsin pätevän ja kritiikkiä hylkivemmän, jos sen alaotsikoksi olisi valittu esimerkiksi *Oikeustieteellinen katsaus varhaiseen suomalaiseen sananvapauteen*.

Näihin päiviin ulottuvan 250 vuoden historian kartoituksen sijaan teos on tasokas oikeushistoriallisten perusteiden ja alkuhistorian kronikka. En tiedä, paljonko Neuvonen tuo täysin uutta tietoa. On kuitenkin varsin erinomaista, että alkuhistoria on nyt kasattu yksiin kansiin.

Neuvonen ei ole historiallisen tiedon kokoajana yksin liikkeellä. Ruotsin valtiopäivät julkaisi äskettäin vuoden 1766 ja painovapauden 250-vuotisen juhlinnan kunniaksi laajan kokoomateoksen *Fritt ord 250 år. Tryckfrihet och offentlighet i Sverige och Finland – ett levande arv från 1766* (2016). Johtavien ruotsalaisten ja suomalaisten tutkijoiden lisäksi kirjoittamiseen osallistui poliitikkoja, muun muassa presidentti Tarja Halonen. Teos on käännetty englanniksi suppeana painoksena, ja sitä on yritetty suomentaa Suomen eduskunnan julkaisuksi nyt jo pari vuotta, tuloksetta. Sananvapauden hahmoista Peter Forsskålist ja Anders Chydeniuksesta on Ruotsissa ja meillä julkaistu biografista ja arvioivaa tietoa aiemminkin, muun muassa mainitussa Nordenstrengin teoksessa.

Neuvosen historia perustuu sananvapauteen oikeushistoriallisena kehityksenä. Tämä on fiksu valinta. Sananvapauden historiasta kun tahtoo usein tulla moralisoivaa valitusvirttä, uhrien historiaa ja yleistä kauhistelua. Helmasynti on ajatella, että meille tapahtunut on ainutkertaista koko maailmassa. Jarkko Tontti esittää blogissaan tämänkaltaisen otsikon: ”Surullinen tarina – sananvapauden historia Suomessa”.

Miksi sananvapauden kehitys olisi Suomessa sen surullisempaa kuin muuallakaan? Baltian maihin nähden olemme päässeet vähällä. Pikemminkin olemme viime vuodet kerranneet sensuurin mytologiaa, ja useimmat toimittajien toistamat tapaukset sananvapauden uhreista alkavat jo nukuttaa (Salama, *Sissiluuttantti*, Solženitsyn).

Neuvosen oikeushistorian konteksti pitää erityisesti teoksen alkuosan jäntevänä. Sensuurin historiasta kun tulee helposti filatelialia, jossa sensuurin uhreja luetellaan ja todistusvoima vain kasvaa moraliteettien myötä (olen tähän syyllistynyt itsekin). Teos alkaa toimia, kun seuraa, miten tekijä kuvaa sääntelyä ja median kehitystä. Mielestäni parhaat sivut ovat luvussa ”Joukkoviestinnän merkitys kasvaa ja sääntely hajautuu” (154–184).

Teoksen oheneminen loppua kohti on paikoin kiusallista. Kahdeksannessa luvussa ”Konsensuksen Suomesta eurooppalaistumisen kynnykselle 1950–1990” edetään 50 vuotta kymmenessä sivussa (!). Tekijä vetoaa esipuheessa työekonomisiin perusteisiin. Sitten hän käytännössä lopettaa jonnekin vuoteen 1950. Lopun hän on otsikoinut ’pikakelaukseksi’ ja ”Epilogiksi: Sananvapausoppi 2010-luvulla”. Verkkooajan ongelmia käsitellään ilman historia-pohjaa ja systematiikkaa.

Loppuosan häkellyttävä pinta-puolisuus ja sattumanvaraisuus olisi voitu välttää yksinkertaisesti rajamalla (ja lopettamalla) teos toisin. Nyt loppupuolen ohuus syö armotta teoksen ansioita, aivan turhaan.

Neuvonen käyttää esimerkkejä varsin niukasti. Se sopii hänen tutkijanotteeseensa.

Sananvapauden ja sensuurin historiaa valitettavasti koostuu henkilö- ja teostason yksittäistapauksista. Kuten sanottu, monia tuttuja tapauksia on kierrätetty myyttiseen uhriutumiseen asti. Neuvosen teoksessa tätä ongelmaa ei ole. Juuri esimerkkien vähäisyyden vuoksi lakien ja niiden mukaisten paradigmojen määräävyys korostuu.

En mitenkään peittele, että edustan toista koulukuntaa. Sensuuri on Neuvoselle makrohistoriaa, minulle mikrohistoriaa, joka toteutuu hyvin eri tavalla. Vain yksittäistapaukset testaavat tai voivat muuttaa lakeja ja paradigmoja. Siksi puhun esimerkiksi Haanpäästä varhaisena sananvapauden esitaistelijana. Sellaisia voivat olla myös kiilalaiset (Vala, Sinervo, Turtiainen, Palmgren) ja 60-luvun hahmot Linkola, Rintala ja Salama. Vasta näiden tapausten myötä tiedämme, miten suomalainen sääntely on ajattelijoitaa ja taiteilijoitaa kohdellut. Säädökset eivät sitä kerro.

Puolustan mikrohistoriaa, sillä sananvapautta on tehty jokaisessa sanomalehdessä, radiossa, kustantamossa, kirjastossa, teatterissa, kotona ja koulussa. Esimerkiksi 1960-luvun lopulla luotiin monen alan informaatiokritiikkiä, joka johti nykyaikaiseen viestintäkäsitykseen, radioon, televisioon, teatteriin ja niin edelleen. Yksilöiden panosta, kansalaisvastarintaa ja uppiniskaisuutta tarvittiin. Kansallista tyhmyyttä siinä vedettiin kölin alta, halusi se tai ei. Lopputuloksena saamme nauttia erinomaisen modernista mediavapausmaisemasta.

Makrohistorian näkökulmasta sananvapauden kehitys näyttää deterministisenä: yhteiskunta on Neuvosen teoksessa valtiollinen kone, joka toteuttaa lakien muodossa sananvapautta. Miten näitä lakeja uhmataaan, asetetaan kyseenalaiseksi ja muutetaan, on teoksessa sivujuonne. Monet sananvapauden vaikuttajat ovat edelleen keskuudessamme: heitä on syytä kuunnella ja haastatella.

Kannustan Neuvosta lisäämään lähivuosien työställeen nyt arvioidun teoksen loppuosan: Riku Neuvonen, *Sananvapauden historia Suomessa. Toinen osa*.

TYTTI RANTANEN

# Lähellä vapaata ja vilpítőntä sydäntä

Clarice Lispector, *Oppiaika eli Nautintojen kirja* (Uma Aprendizagem ou O Livro dos Prazeres, 1969).  
Suom. ja jälkisanat Tarja Härkönen. Teos, Helsinki 2017. 178 s.

P alvotun ukrainalaissyntyisen brasilialaiskirjailijan Clarice Lispectorin (1925–1977) *Oppiaika eli Nautintojen kirja* (Uma Aprendizagem ou O Livro dos Prazeres, 1969) suomennos ilmestyi epäkiittolliseen saumaan. Vielä pari vuotta sitten olisi ollut helpompaa heittäytyä rakkaus- ja kasvuromaanin intohimoisen kielen syliin. On jo it-sessään riemastuttavaa, että kertomus alkaa pilkulla ja päättyy kaksoispisteeseen. Mitä jää siihen väliin? Nyt huomaan lukijana haraavani vastaan, vieväni teosta käsivarren matkan päähän ja yrittäväni sitten tarkentaa otsa rypyssä lähemmäs.

Ilmiöiden #metoo ja 'miesselit-täminen' noustua julkiseen keskusteluun tuntuu mutkattomammalta ihastella naisen ja torakan intensiivistä kohtaamista, jota kuvattiin Tarja Härkösen edellisessä Lispector-suomennoksessa *Passio* (2014, A Paixão Segundo G.H., 1964). *Oppiaika* sen sijaan on pidättyvä mutta tiheä esileikki, jossa vanhempi mies (yliopiston filosofian opettaja Ulisses) kouluttaa nuorempaa naista (alakoulun luokanopettaja Lória) ja edellyttää tätä "kypsymään" ennen kuin nainen on valmis antautumaan miehelle. Tai Ulisseksen omin sanoin: "Voisin ottaa sinut ruumiillani ja sielullani. Mutta odotan vaikka vuosia että sinullakin on ruumis ja sielu joilla rakastaa." (49)

Filosofin mahtipontisuus saa toden totta irvistelemään teoksen alkupuolella:

"Kun olin tavannut sinut kolmannen tai neljännen kerran [...] ajattelin



että voisin toimia kanssasi joidenkin taiteilijoiden metodilla: yhtä aikaa hedelmöittäen ja synnyttäen. Alun perin ajattelin että olin löytänyt paljaan valkoisen kankaan, vain pensseli puuttui. Myöhemmin huomasin, että taulu oli toki tyhjä, mutta huonosta takasta tuprahtanut nokikerros oli tummentanut sen, eikä sen puhdistaminen käynyt ihan helposti." (53–54)

Mutta ei jäädä siihen! Teos kasvaa monisyisemmäksi tunkkaistuneesta Pygmalion-kehikostaan. Tosin kirjailijakin tuntuu pyytelevän teostaan jo etukäteen anteeksi varsinaista kertomusta edeltävässä huomautuksessaan: "Tämä kirja vaatii niin suuren vapauden, että minua pelotti antaa se sille. Se on paljon minun yläpuolellani. Nöyrästi yritin sen kir-

joittaa. Henkilö minussa on kirjailijan minää vahvempi." (7) *Oppiaika* vaatiiikin tilaa, jotta sitä ei tule runnoneeksi ensiksi eteen pongahtavaan lokeroon. Närkästys ja pikatuomio tuntuvat liian helpolta tavalta kohdata teos, joka on kirjoitettu toisessa kulttuurissa toiseen maailman-aikaan.

## Arvausten kosmiset läikät

Epätasapainoisesta alkutilanteesta päädytään kliimaksiin, joka teoksen jälleen taidokkaasti suomentaneen Tarja Härkösen jälkisanoin heijastelee Lispectorin "raikkaan modernilta ja liberaalilta" tuntuva pari-suhdeihannetta: "kaksi itsenäistä ja vapaata olentoa" päätyvät yhteen, mutta osaavat olla yksinkin (173). Tai kuten sosiaalisissa tilanteissa helposti häkeltyvän Lórin huojennusta summataan: Ulisseksen rinnalla nuorella opettajattarella on "suuri vapaus olla käyttämättä mitään konsteja ja keinoja" (156). Rakkaussuhteen toteutuminen ei ole vakavissaan vaakalaudalla missään vaiheessa romaania, se on jo alussa ilmoitettu lähtökohta – matka sen täyttymyksen hetkeen on kertomisen arvoinen.

Kertomuksen muoto on siis heteroseksuaalinen romanssi, jossa on kaikuja edeltävästä rakkauskertomisen traditiosta kohostettuine yleisyyden ja erityisyyden tuntoineen ("Koskaan ei ihminen ollut ollut niin lähellä toista ihmistä", 151). Lempiväisten yhteydestä muodostuu kuitenkin laajemman tason kohtaaminen, joka sysii päähenkilössä liikkeelle arvaamattoman voimakkaan

## ”Teos haluaa muistuttaa, ettei lihallisuutta ja biologiaa noin vain unohdeta älyllisyyttä painottavan moderniteetin pintakerroksesta huolimatta.”

introspektion, ”hallitun tolaltaan menon” (14). Torakan haukkaminen on samankaltainen, vain ajallisesti tiiviimpi mullistava kanssakäyminen *Passiossa*. Jälkisanoina Härkönen nostaa esiin uskonnollisen mystiikan tarjoaman näkökulman *Oppiaikaan* ja Lispectorin eräisiin muihin teoksiin: romaanissa on esitetty ”kilvoittelevan ihmisen kehitysvaiheet, mystikon tien muoto” (172). Ensimmäinen askel Lórin kasvussa onkin oppia lähestymään asioita muita reittejä kuin tulkitsemalla niitä omien toiveidensa ja tuskiansa lävitse. Ymmärtämisen tilalle raivautuu muunlaisia hahmotamisen muotoja, kuten ei-ymmärtäminen ja arvausten ”kosmiset läikät” (36, 45).

*Oppiajan* pääpaino on Lórin aistillisessa kasvussa – siis kasvussa aistivaksi, kokevaksi itsenäiseksi subjektiksi automaatio-olevaisen sijaan. Ulisses kyllä usuttaa ja kirittää kehitystä, mutta naisen tärkeimpiin heräämisen hetkiin johdattelevat muut tuokiot, kuten uinnit meressä ja uppoutuminen torin vihannes- ja hedelmätarjontaan. Meri toki tuntuu Lórin sisällä ”kuin miehen paksu neste” (82). Teoksen aistikkuus, ”syvällä [Lórin] veressä” virtaava ”supolvien takaa” kumpuava ”voimakas agraarinen perintö” (43) vie ajatukset Jean Renoirin tuhtiin he-

delmällisyyskomediaan *Aamiainen ruohikolla* (*Le Déjeuner sur l'herbe*, 1962). Kumpikin teos haluaa muistuttaa, ettei lihallisuutta ja biologiaa noin vain unohdeta älyllisyyttä painottavan moderniteetin pintakerroksesta huolimatta.

### Rekisteristä toiseen

Oleellinen osa teoksen jännitettä on sen tempoilu eri rekisterien välillä, sielullisesta lihalliseen, esoteerisesta eroottiseen, korkeasta kansanomaiseen. Tämä huojunta havainnollistuu loppupuolella, kun Lóri vihdoin saapuu rakastajansa tykö:

”Yhtäkkiä niin suuri ilo: avata kätensä ja sydämensä ja tehdä se vailla vaaraa! Minä en menetäkään mitään! Vihdoinkin minä annan itseni ja antaessani käykin niin että saan, paljon. Mutta hei, onko se että sydän on vapaa vaarallista?” (151)

Suomalaiselle lukijalle spontaanin oloinen huudahtelu tuo mieleen Yonan (s. 1984) irtonaiset laulelmat (”Miks piti pelätä, miks pitikään pelätä / ei täällä mikään kuitenkaan kuolemaa selätä”, kappaleesta ”Unissa ruuhkaa”, 2016). Iskelmä-lisyys on suoraankin läsnä teoksessa, kun Lóri vaikuttuu lukiessaan portugaliksi käännetyn sanoituksen kai-

hoavaa luontokokemusta kuvaavaan tšekkoslovakialaisiskelmään ”Kaukainen ääni” (*Vzdálený hlas*, 1969, sanoitus Zdeněk Rytř).

Yhdistävä tekijä ”yonamaisuuteen” on pohjimmiltaan kuitenkin vilpittömyys, Lispectorin kohdalla ilman trendikästä etuliitettä uus-. Koulumestariomaisuudessaan ja miesselittävytydessään Ulisses on yhtä vilpittömyyden kuin Lóri, ja kumpikin suhtautuu heidän edessään kohoavaan yhdessäoloon vakavasti. Se ei ole vaarallista, toisin kuin itseensä ja elämään vakavasti suhtautumisen sekoittaminen hengen pönäkkyyteen:

”Emme ole uskoneet Jumalaan, koska olemme kyllin järkeviä ja pikkumaisia muistaaksemme ajoissa, että on epäjumalia. Emme ole olleet puhtaita ja viattomia, jotta emme joutuisi nauramaan itsellemme ja jotta päivän päätteeksi voisimme sanoa ’ainakaan en käyttäytynyt kuin houkka’ eikä meidän tarvitsisi olla ymmällämme, kun sammutamme valot.” (50)

Lispectorin teos kääntyy onnistuneeksi siinä kohtaa, kun alkaa käydä selväksi, että Lórin itsetutkiskelu ja matka täyteen aistilliseen kokeamiseen ei olisi turha, vaikka mitään yhtymistä ei olisikaan sen pal-kintona. Autuaita ovat vilpittömät.



# KIRJOITTAJALLE

Tarjota artikkeli-, esse-, puheenvuoro-, suomennos-, arvostelu- tai muita käsikirjoituksia lehdessä julkaistavaksi. **Artikkelin ihannepituus** on 30 000 merkkiä välilyönteineen (yli 40 000 on yleensä liian pitkä), kolumnin 7 500. Kirja-arvioiden pituus on 4500–9000 merkkiä välilyönteineen. Tieteellisissä tutkimus- ja katsausartikkeleissa noudatetaan *referee*-menettelyä. *niin & näin* käyttää Tieteellisten seurain valtuuskunnan (TSV) vertaisarviotunnusta ja on sitoutunut noudattamaan tunnuksen käytölle asetettuja ehtoja.

**Lähetä käsikirjoitus toimitukselle sähköpostin doc-liitetiedostona.** Liitä saateviestiin nimi, osoite, sähköpostiosoite ja puhelinnumero sekä kirjoittajatiedot (nimi, arvo ja/tai toimi, paikka) kirjoittajaluetteloa varten. Yhteensopivuusongelmista johtuen toimitus toivoo, että OpenOffice-ohjelmalla tehtyjä tiedostoja ei lähetetä tai toimitukseen otetaan ainakin yhteyttä etukäteen tarvittavien muutosten takia.

**Älä käytä mitään tekstinkäsittelyohjelmien muotoilutoimintoja** (ei tyyliäärittelyä, sarkaimia, sivunumerointia eikä tavutusta). Käytä vain *kursiiv*ia tekstin korostamiseen ja vieraskielisiin termeihin, ei lihavoitua tai alleviivausta. Merkitse leipätekstiin kursiiilla myös teosten nimet, mutta artikkelien nimet lainausmerkeissä. Käytä kaksinkertaisia lainausmerkkejä sitaateissa, korostaessasi tiettyä termiä ja ironisessa tms. merkityksessä. Käytä yksinkertaisia lainausmerkkejä käsitteiden korostamiseen sekä lainauksen sisällä. (Kaikenlaisia asioita kutsutaan ”työksi”. Professori toteaa: ”Työtä se on ’viherviipertäjien’ filosofian.” Viime aikoina ’työn’ määrittely on noussut ”syvällisen” keskustelun aiheeksi.) Toisin kuin edellä, lainausmerkkien (kuten kursiiivin) ylikäyttöä kannattaa kuitenkin välttää. Käytä vain samaan suuntaan kaartuvia lainausmerkkejä.

**Laadi artikkelin alkuun 2–6 virkkeen pituinen ingressi**, joka johdattaa lukijan kirjoituksen teemoihin. Vältä kuitenkin tyyliä ”Tässä artikkelissa käsitellen... Lopuksi totean...”. **Jaa teksti väliotsikoilla.** Huomaa, että lehtitekstissä hyvin pitkät kappaleet ja luvut ovat kankeita. Vältä myös liian pitkiä väliotsikoita. Jutun päätöksessä voi olla alaotsikko. **Jos haluat merkitä sitaatin**, luettelon tms. erillisenä sisennettynä kappaleena, merkitse sen alkuun [SISENNYS] ja loppuun [SISENNYS LOPPUU].

**Käytä viitteisiin tekstinkäsittelyohjelman viitetointoa.** Käytä vain viitenumeroituja loppuviitteitä, ei ala- eikä teksti- tai sisäviitteitä. Ilmoita loppuviitteessä kirjoittajan nimi, vuosiluku ja sivunumerot (Drakuli 2007, 14–15). Toistuvaan viitteeseen viitataan merkinällä ”Sama” + tarvittaessa sivunumerot. Huom: kirja-arviossa voit kuitenkin viitata arvosteltuun teokseen tekstin sisäisellä sulkuviitteellä, mutta muihin teoksiin normaalisti loppuviitteellä.

**Merkitse kirjallisuusluetteloon** kirjoittajan sukunimi ja etunimi, teoksen nimi, kustantaja, kustantajan kotipaikka ja ilmestymisvuosi. Teos kursiiilla, artikkelin nimi ilman kursiiivia. Aikakauslehtiartikkelista ilmoita julkaisun nimi, lehden numero ja sivunumerot. Koelma-artikkeleista artikkelin nimi ensin, sitten teos kursiiilla ja sen julkaisutiedot normaaliin tapaan. Mainitse suomennoksista myös alkuteoksen nimi, ilmestymisvuosi ja kääntäjä. Myös uudelleen julkaistuista klassikkoteksteistä on hyvä mainita alkuperäinen julkaisu. **Viitteissä ja lähdeluettelossa on, toisin kuin leipätekstissä, hyvä käyttää lyhenteitä (mm., esim., ks., vrt.).**

Dewey, John, *Democracy and Education. An Introduction to the Philosophy of Education* (1916). Free Press, New York 1997.

Hacking, Ian, *Mitä sosiaalinen konstruktioismi on?* (The Social Construction of What?, 1999). Suom. Inkeri Koskinen. Vastapaino, Tampere 2009.

Nagel, Thomas, What Is It Like to Be a Bat? *Philosophical Review*. Vol. 83, No. 4, 1974, 435–450.

Petman, Jarna, Pahuuden patologisesta dialektiikasta. Teoksessa *Immanuel Kant. Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä*. Toim. Ari Hirvonen & Toomas Kotka. Loki, Helsinki 2004, 271–288.

Simmel, Georg, Eräistä filosofian nykyongelmista (Über einige gegenwärtige Probleme der Philosophie, 1912). Suom. Olli Pyyhtinen. *niin & näin* 4/06, 42–45.

**Viittaukset kokonaisuun toimitettuihin teoksiin (mutta mieluiten yksilöidysti artikkeleihin):**

*Visions of Value and Truth. Understanding Philosophy and Literature.*

Toim. Floora Ruokonen & Laura Werner. Acta Philosophica Fennica, Vol. 79. Societas Philosophica Fennica, Helsinki 2006.

**Tarkempia ohjeita löytyy lehden kotisivuilla olevista laajennetuista kirjoittajaohjeista.**

**Laita kaikki kysymykset tai huomautukset saateviestiin.** Lähetä kaaviot tai taulukot erillisinä tiedostoina. Tarkemmat muotoiluohjeet lähetetään pyydettyäessä.

Julkaistavaksi hyväksytyt kirjoitukset voidaan julkaista samalla tai myöhemmin myös lehden verkkosivuilla.

## Neuvoja kirjoittajille

- Tarkista, että tekstin aikamuoto ei vaihdu perusteetta.
- Vältä liian pitkiä ja koukeroisia virkerakenteita.
- Vältä tarpeettomia kankeita ilmaisutapoja (kautta, taholla, myötä, välityksellä, johdosta, toimesta, koskien, liittyen, suhteen, nähden, osalta).
- Vältä anglismeja kuten: ”Olen kiinnostunut en vain metafysiikasta vaan myös etnografiasta.”; ”Se on hankalaa, että keskustelu puuroutuu.”